

Роджер ЖЕЛЯЗНИЙ

БОГ СВІТЛА

Фантастичний роман

I

Казано, як минуло п'ятдесят три роки по його звільненні, він повернувся з Золотої Хмари, аби знову кинути виклик Небесам, повстати супроти Ладу Життя та богів, що той лад встановили. Його прихильники молилися за його повернення, дарма що ті молитви були зріховні, бо не слід тривожити молитвою того, хто пішов у Нірвану¹, хай би які були обставини, за яких він пішов. Але ті, що носили шафранові облачення, молилися, аби Він, Меч, Манджурсі, знову повернувся до них. І Боддхісатва, кажуть, почув...

Чиї бажання були розвіяні,
Хто відчухнувся від свого кореня,
Чиє пасовище - то порожнеча,
Неозначена й вільна, -
Путь того непізнана,
Як у птахів небесних.

Дхаммапада (93)

Послідовники називали його Магасаматманом і запевняли, що він - бог. Але він волів відкинути від свого імені «Мага» й «атман» і зватися просто: Сам. Він ніколи не казав, що він бог, проте ніколи й не заперечував цього. Усе складалося так, що хоч визнавай, хоч заперечуй, ніщо до добра не доведе. Обачніше було мовчати.

Отож він витав у тумані таємничості.

Це діялося в сезон дощів...

Стояла глибока пора гнилої вільгості...

Їхні молитви злинули до неба в дощові дні. Проте ніхто не перебирав пальцями молитовних шнурів, не обертав молитовних коліс: молитви злинули від величезної молитовної машини в монастирі Ратрі, Богині Ночі.

Високочастотні молитви сягали вгору, крізь атмосферу й далі, націлені на Золоту Хмару, що її називають Мостом Богів. Та хмара оповиває весь світ, сяє бронзовою веселкою серед ночі, а ополудні червоне сонце в тому місці робиться жовтогарячим.

Правда, були ченці, які сумнівались у правдивості такої молитовної техніки, але правда й те, що цю машину сконструював сам Яма-Дхарма, нині вигнанець Небесного Міста; подекують, ніби в давнину, багато століть тому він збудував потужну Грому Колісницю для бога Шіви: та машина літала по небу, розсипаючи за собою вогненні іскри.

Дарма що Яма впав у немилість, його слава як неперевершеного винахідника не потьмарилась; та якби боги міста провідали про його молитовну машину, вони зжили б його зо світу навічною смертю, в цьому годі було сумніватися. Проте ніхто й не сумнівався, що вони спровадили б його з цього світу на віки вічні і без такої провини, аби лишень він потрапив їм до рук. В який спосіб Яма поквитається з Владарями Карми - то його власний клопіт, але всі були певні: коли настане слухна година, він знайде, як це зробити. Він лише наполовину молодший за саме Небесне Місто, і знайдеться не більше десятка богів, за чиєї пам'яті було засновано цю їхню оселю. Всі визнавали, що він мудріший навіть за Бога Куберу, коли йдеться про те, як приборкати Всесвітній Вогонь. І то було не наймогутніше з його Чародійств. Він славився іншим, але більшість людей про те мовчала. Високий у міру, кремезний, але не важкий, Яма рухався неквапливо і зграбно, вдягався в усе червоне й був неговіркий.

Він пильнував за молитовною машиною, а тим часом гігантський лотос, що його він прилаштував на монастирському даху, невтомно обертався у своєму гнізді.

Дрібний дощик падав на монастир, на рухливий лотос і на джунглі, що підступали до підніжжя гір. Протягом шести днів Яма послав до Золотої Хмари чимало кіловат-годин молитов, але обрана ним місцина вберегла його від підслуховування Згори. Він стиха прикликав божеств родючості, найушлавленіших серед нині сущих, закликаючи їх найвідомішими їхніми Атрибутами.

Перекоти грому розляглись у відповідь на його благання, і мавпочка, що допомагала йому, захихотіла.

- Чи молитви шли, чи прокльони, а користь із них однакова, ясновельможний Ямо, - пояснила вона. - Себто ніякої.

- І тобі знадобилось аж сімнадцять перевтілень, аби досягнути цю істину? - мовив Яма. - Тоді ясно, чому ти й досі животиєш у мавпячій подобі.

- Зовсім не тому, - заперечила мавпочка на ім'я Тек. - Хоча моє вигнання було не таким мальовничим видовищем, як твоє, але всі мої злигодні - лише через злостивість отієї...

¹ **Нірвана** - існування поза межами матеріального світу (сансари) з його безперервною низкою смертей, відроджень, перевтілень і страждань; це стан свободи, супокію і блаженства. Вважається, що досягти цього стану людина може частково і за життя, а цілковито - лише по смерті. Ті, що пішли у нірвану (тобто стали буддами), теоретично не можуть вернутися до колишнього матеріального існування, але в міфології буддизму нерідко трапляються сюжети, в яких «нірванічні істоти» (напр., еманції будд - боддхісатви) допомагають людям та іншим істотам вирватися з кайданів матеріального буття, тобто круговерті сансари. (Тут і далі прим, перекладача).

- Годі! - гримнув Яма й повернувся до мавпочки спиною.

Тек збагнув, що, мабуть, торкнувся болочого місця в душі у Ями. Намагаючись знайти іншу тему для розмови, він метнувся до вікна, вистрибнув на широке підвіконня й задивився в небо.

- На заході розрив у хмарній запоні, - сповістив він.

Яма наблизився, простежив за напрямком Текового погляду, насупився і кивнув.

- Еге ж. Лишайся на своєму місці і підкажуй мені, - звелів він, прямуючи до пульта керування машиною. Лотос нагорі перестав обертатися, а тоді повернув пелюстки до ясної проталини в небі.

- Чудово, - мовив Яма. - До нас ідуть сигнали.

Його рука рухалась по окремій контрольній панелі, то натискаючи на всілякі перемикачі, то регулюючи дві шкали водночас.

А в підземеллі під ними, у печерних келіях монастиря, почувши сигнал, заходилися готуватись до прийому гостя.

- Хмари знову змикаються! - вигукнув Тек.

- Тепер нам байдуже, - відповів Яма. - Ми вже вивудили нашу рибину. Вона йде з Нірвани прямісінько в лотос.

Знов розляглись перекоти грому, з небес линув дощ і застукотів по лотосу, наче град. Голубі блискавки зміїлися й сичали над вершинами гір.

Яма натиснув на останній перемикач.

- Як гадаєте, він не проти буде знов опинитись у тілесній оболонці? - спитав Тек.

- Ану гайда банани чистити чотирма лапами!

Тек вирішив сприйняти це як дозвіл бути вільним і гайнув з кімнати, полишивши Яму зачиняти машину. Він проскакав коридором, а тоді вниз широкими сходами. Діставшись до сходового майданчика, він зупинився, почувши голоси й човгання сандалій: хтось ішов сюди з бічної зали.

Тек не вагаючись видерся на стіну, чіпляючись за різьблення з зображеннями пантер і слонів. Піднявшись на сволок, він пірнув у глибоку тінь і, причаївшись, став чекати. Через прохід під аркою зайшли два ченці в темних мантиях.

- Чому для них вона не розчистила небо? - спитав один.

Другий, старший і кремезніший, стенов плечима:

- Я не мудрець, аби знати відповіді на такі запитання. Ясно одне: вона в полоні тривоги, інакше ніколи не надала б їм цього святилища, а Ямі не дозволила б тут порядкувати. Але хто здатний поставити межі володінням Ночі?

- Або забаганкам жінок, - докинув перший. - Я чув, навіть жерці були захоплені знеацька її появою.

- Таке може бути. Однак хай там що, а це схоже на гарну привістку.

- Либонь, так воно й є.

Вони вийшли попід другою аркою, і Тек наслухав, як даленіє їхня хода, аж поки запала тиша.

Проте він усе не покидав своєї схованки.

«Вона», та, про яку щойно мовилося, могла бути тільки самою богинею Ратрі, якій поклонявся орден, що надав святилище послідовникам Сама Великодушного, Просвітленого. Нині Ратрі теж опинилася серед вигнанців Небесного Міста й носила смертну плоть. Вона мала всі підстави гніватися з приводу того, що її спіткало; і Тек збагнув, на який ризик вона зважилася, пригрівши їх у святилищі, не кажучи вже про те, що монастиря вона не покинула, хоча на час дії їхньої угоди усамітнілась. У тому, на що зважилася богиня, крилася небезпека: Ратрі могла втратити будь-яку можливість віднайти своє колишнє становище, якби хто шепнув про неї кому слід. У пам'яті Тека зринув її образ: ось вона, чорнокоса красуня із срібними очима, мчить у своїй місячній колісничці з ебенового дерева й хрому, запряженій чорними й білими жеребцями, яких поганяє її охорона, теж у чорних і білих шатах; вона летить Небесною Алеєю, змагаючись у славі з самою Сарасваті¹. Серце Текове закалатало в його волохатих грудях. Він має побачити її знову. Одної ночі, колись давно, у щасливішу пору і в кращій плоті, він танцював з нею - на галереї під зорями. Це тривало всього кілька швидкоплинних митей. Але він не забув; тяжко-важко бути мавпою, коли плекаєш такі спогади.

Він спустився зі сволока.

З північно-східного рогу монастиря здіймалася вгору вежа, висока-превисока. В тій вежі була кімната. А в кімнаті, казали, незмінно усамітнювалася богиня. Оселю її щодня прибирали, міняли простирадла, курили свіжий фіміам, обітні дари складали попід порогом. Двері повсякчас стояли замкнені.

В кімнаті, звісно, були й вікна. Чи до снаги людині прокрастися в одне з тих вікон? Хай це питання так і лишилось гіпотетичним для людей. Наш же Тек довів, що мавпі таке до снаги.

Вибравшись на монастирський дах, він подерся далі на вежу по слизькому камінню, хапаючись то за виступ, то за щербину. А небо гарчало над ним по-собачому і без угаву хлюпало дощем. Нарешті Тек прилип до стіни якраз під зовнішнім виступом підвіконня. Він почув з кімнати пташиний спів, побачив краєчок мокрого шарфа, що висів над підвіконням. А тоді ухопився за виступ і підтягся, зазираючи до оселі.

Вона сиділа спиною до нього на малому ослінчику в далекому кутку кімнати, вдягнена в темно-синє сарі.

Він вистрибнув на підвіконня і кашлянув.

Вона швидко обернулася. Обличчя їй затуляла вуаль, і рис не можна було розпізнати. Вона глянула на нього крізь серпанок, тоді підвелась і рушила назустріч.

Тек вжахнувся. Богиня, колись така гнучка станом, роздобріла; тоді йшла - мов тростинка погойдувалася, а тепер ступала перевальцем; шкіра надто потемніла; ніс і підборіддя випнулися, це було помітно навіть крізь серпанок вуалі.

¹ Сарасваті - богиня мудрості та красномовства.

Тек похилив голову.

- «І ти полинула вслід за нами, коли ми вертали додому, як пташки до свого кубельця на дереві...» - заспівав він.

Вона стояла непорушно, як її статуя в головній залі.

- «Борони нас від вовка й вовчиці, борони нас від злодія, о Ноче, й будь милостива до нас у дорозі».

Вона повільно простягла руку над його головою.

- Благословляю тебе, маленька істото, - мовила вона по тому. - На лихо, це все, що я можу дати. Не пропоную тобі захисту, не дарую вроди, бо не можу та й сама не розкошую цими дарами. Як тебе звать?

- Тек.

Вона торкнулась рукою свого чола:

- Колись я знала одного Тека, - провадила богиня, - у давні дні, в далеких краї...

- Я той самий Тек, пані.

Вона присіла до нього на підвіконня. Збігла мить, друга, і він помітив, що вона плаче, ховаючись за вуаллю.

- Не плач, богине. Тек коло тебе. Пам'ятаєш Тека з Архівів? Тека, Блискучого Списа? Він і нині готовий виконувати всі твої повеління.

- Тек... - промовила вона. - О Теку! І ти вигнанець? Я не знала! Нічого про це не чувала...

- О пані, ще один оберт колеса... і хто зна? Усе ще може обернутися навіть на краще, ніж колись було.

Плечі її затремтіли. Тек простяг був до неї руку, а тоді відсмикнув назад.

Вона обернулася і взяла його руку в свою. Довго-довго мовчала, а тоді озвалася:

- Як віддамось на поталу долі, то втраченого не віднайдемо і справ своїх не залагодимо, Теку Блискучий Списе.

Ми самі повинні прокласти собі дорогу.

- Що ти маєш на гадці? - спитав він. - Покладаєш надії на Сама?

Богиня кивнула:

- Тільки на нього. Він наша надія у протистоянні Небу, любий Теку. Як пощастить його докликатися, ми матимемо шанс зажити знову.

- І тому ти вхопилася за цей шанс, ти, що й сама сидиш у пащі в тигра?

- А то ж чому! Коли нема живої надії, треба її вигадати. Трапляється, і фальшива монета проходить.

- Фальшива? То ти не віриш, що він був Буддою?

Вона захихотіла уривчастим смішком:

- Сам - неперевершений пройдисвіт на пам'яті богів і людей. Але ж і супротивника, грізнішого за нього, ніколи у Тримурті¹ не бувало. Та не дивися на мене так спантеличено, Архіваріусе! Адже ти знаєш: суть свого вчення, його напрямки й досягнення - геть усе він украв з доісторичних заборонених джерел. Воно було йому потрібне тільки як зброя. Наймогутнішою його силою була його криводушність. Якби ж то він до нас вернувся...

- Ясновельможна пані, святий він чи пройдисвіт, але він таки вернувся.

- Не жартуй зі мною, Теку.

- Богине і ясновельможна пані, я щойно від ясновельможного Ями, він зараз вимикає молитовну машину, як завжди невдоволений своїм успіхом.

- Ризиковано було протистояти таким могутнім силам... Бог Агні колись сказав, що нічого подібного зробити не можна, це недосяжно.

Тек підвівся.

- Богине Ратрі, - звернувся він до неї, - хто з богів, людей чи напівбогів тямить у цьому краще, ніж Яма?

- В мене немає відповіді на таке запитання, Теку, бо її не може й бути. Але чому ти такий певний, що в його невід упіймалася наша рибина?

- Тому що він - Яма.

- Тоді ось тобі моя рука. Супроводь мене знов, як колись, Теку. Ходімо подивимось на сплячого Боддхисатву.

Тек повів її до дверей кімнати, а далі сходами в нижні покої.

Світло - не від смолоскипів, а від генераторів Ями - заповонило печеру. Ложе, поставлене на платформу, затуляли з трьох боків екрани. Більшість механізмів теж було замасковано екранами й запонами. Ченці в шафранових мантиях, що обслуговували всю цю техніку, мовчки сновигали по великій залі. Яма, майстер-винахідник, стояв біля ложа.

Коли Ратрі й Тек наблизилися, кілька ченців, добре вишколені й завжди незворушні, не витримавши, ахнули. Тек швидко обернувся до жінки, що стояла поруч нього, й аж відступив на крок назад, так йому забило дух.

Де й ділася низенька зажурена матрона, з якою він щойно розмовляв. Тек знову бачив перед собою безсмертну Ніч, про яку написано: «Богиня заповонила собою широкий простір, від глибин до висот. Її блиск розганяє пільму».

Він зупинив на ній погляд лише на мить - і заплющив очі, засліплений. Вона ще не втратила своєї колишньої Подоби. Свого Образу.

- Богине... - почав Тек.

- Ходімо до того, хто спить, - мовила вона. - Він заворушився.

Вони підійшли до ложа.

Такою ця сцена й закарбувалась відтоді - у священних храмах на фресках та в настінному різьбленні, а також у численних палацах в розписі на стелях - сцена пробудження того, кого знали під різними іменами: Магасаматман, Калкін, Манджусрі, Сіддхартха, Татхагатха, Приборкувач демонів, Майтрея, Просвітлений, Будда і Сам. Ліворуч

¹ Тримурті - божественна Трійця з триединою функцією: Брахма - творець світу, Вішну - його охоронець, Шіва - руйнівач.

од нього стояла Богиня Ночі, праворуч - Смерть; у ногах лежала скоцюрбився Тек, мавпа, - одвічний символ співіснування тваринного й божественного.

Пробуджений мав звичайнісіньку тілесну оболонку - смаглявий, середнього зросту й віку; риси обличчя правильні, нічим не примітні. Коли він розплющив очі, присутні побачили, що вони в нього темні.

- Вітаю тебе, Боже Світла! - звернулася до нього Ратрі.

Очі закліпали. Погляд не міг зосередитись. У кімнаті всі завмерли.

- Вітаю тебе, Магасаматмане-Буддо! - мовив Яма.

Очі втупились у далину, не бачачи.

- Вітаю, Саме, - озвався Тек.

Чоло легенько збрижилось, погляд ковзнув убік, упав на Тека, перебіг по всіх присутніх.

- Де я?.. - прошепотів гість.

- У моєму монастирі, - відповіла Ратрі.

Він незворушно дивився на її сліпучу вроду. А тоді так міцно заплющив очі, аж у їхніх кутиках залягли зморшки. Болісний усміх скривив йому дугою уста, зуби стислися - мов стріли тенькнули.

- Ти справді той, кого ми викликали? - спитав Яма.

Він не відповів.

- Ти той, хто бився всмерть з Небесним військом на берегах Ведри?

Уста розпружились.

- Ти той, хто кохав Богиню Смерті?

Очі зблиснули. Невиразна посмішка майнула на устах.

- Це він, - мовив до присутніх Яма. А тоді до гостя: - Хто ти, чоловіче?

- Я? Я - ніхто, - відповів той. - Мабуть, я листок, закручений виром. Пір'їна, підхоплена вітром.

- Гірше нікуди, - зауважив Яма, - бо на світі вистачає і листя, і пір'я, а я так довго працював не затим, щоб їх стало більше. Я кликав сюди чоловіка, спроможного вести далі війну, яка загасла через його відсутність, - чоловіка могутнього, який міг би кинути свою могутність проти могутньої волі богів. Я гадав, ти і є той чоловік.

- Я... - погляд його знову ковзнув убік, - Сам. Я - Сам. Колись давно-давно... Я таки бився, хіба ні? Було багато битв...

- Ти був Великодушний Сам, Будда. Пригадуєш?

- Може, й був... - У його очах поволі замерхтів вогонь. - Так, - мовив він невдовзі. - То був я - найсмирненніший у гордої, найгордовитіший у смиренні. Я боровся. Я вказував Шлях якийсь час. А тоді знову боровся і знову вів за собою, не гребуючи ні політикою, ні магією, ні отрутою... Я бився смертним боєм, таким жаским, аж навіть сонце відвернуло своє обличчя від тої різанини: я бився з людьми й богами, звірами й демонами, з духами землі й повітря, вогню й води, з ящерами й кінями, з мечами й колісницями...

- І зазнав поразки, - доказав Яма.

- Так, я зазнав поразки, то правда. Але ж ми їм всипали, ще й як! Ти, Боже Смерті, правив моєю колісницею. Тепер я все пригадую. Нас захопили в полон, і Владарі Карми чинили над нами суд. Ти врятував мене від них, скориставшись з Енергії Смерті та Засобу Чорного Колеса. Я ж - не зміг.

- Саме так воно й було. Владарі Карми докопалися до твого минулого й винесли тобі вирок. - Яма позирнув на ченців, які тепер сиділи долі, поскилявши голови, і стишив голос. - Присудити тобі вмерти навечно, безповоротно означало б зробити з тебе мученика. Дозволити ж тобі гуляти по світу в будь-якій подобі означало б лишити двері відчиненими для твого повернення. А тепер згадай: якщо ти обікрав Гаутаму, - який жив за інших часів і в іншому місці, - привласнивши його вчення, то вони, навпаки, обікляли його життєпис, втаївши розповідь про те, що він скінчив свої дні як смертний серед людей. Отож судді засудили тебе до Нірвани. Тільки атман¹ твій перемістили не в інше тіло, а в величезну магнітну хмару, що огортає цю планету. То було понад півстоліття тому. Тепер офіційно ти аватара² Вішну, чие вчення не раз криво тлумачили деякі з його найбільш ревних послідовників. А як особистість ти існував відтоді лише у вигляді саморегульованих електромагнітних хвиль, що їх мені й пощастило захопити.

Сам заплющив очі.

- І ти посмів усе-таки вернути мене назад?

- Атож.

- Я весь час усвідомлював стан свого існування.

- Я так і знав.

Сам розплющив очі, вони зблищали.

- І ти наважився викликати мене аж звідти?

- Так.

Сам похилив голову.

- Недарма тебе називають Богом Смерті, Ямо-Дхармо. Ти вихопив у мене кінцевий досвід. Ти розбив на темному камені своєї волі те, що перебуває поза межами людського сприйняття і смертної слави. Чому ти не лишив мене там, де я був, в океані буття?

- Тому, що світ потребує тебе й твого смирення, твоєї побожності, твого великого вчення і твоїх макіавеллівських підступів.

¹ Атман - душа.

² Аватара (букв.: «Той, що зіходить») - наділена повною або частковою владою інкарнація (втілення) Бога, що спускається з духовного царства до людей, аби виконати певну місію.

- Ямо, - відповів Сам, - я старий-престарий, мені стільки літ, скільки й людині на цім світі. Я був одним із Перших, ти ж знаєш. Одним з найперших, хто прибув сюди - будувати оселю й жити. Решта всі на цю. пору вже повмирили або поробилися богами - *dei ex machini*¹... Талан усміхався й мені, але я випустив його з рук. І то бувало не раз. Я ніколи не жадав стати богом, Ямо. Справді не жадав. То тільки пізніше, коли я побачив, що вони виробляють, я почав накопичувати в собі силу - скільки міг. Та було вже запізно. Вони поробилися надто мугутніми. І тепер я лише бажаю спати віковичним сном, знову спізнати Великий Супокій, вічне блаженство, слухати, як співають зорі над берегами неозорого океану.

Ратрі нахилилася й зазирнула йому в очі.

- Ти нам потрібен, Саме, - промовила вона.

- Знаю, знаю. Це одвічна історія, як у тій стародавній приказці: хто везе, того й поганяють.

Але, кажучи це, він усміхався, й вона поцілувала його в чоло.

Тек підскочив у повітря і приземлився на ложе.

- Людство радіє, - мовив Будда.

Яма подав йому мантию, а Ратрі - пантофлі.

Аби прочуматись від супокою буття, що його не в змозі досягнути смертний, потрібен час. Отож Сам спав. Він бачив сні і вві сні когось гукав або просто скрикував. Їсти йому не хотілося; однак Яма підібрав йому тіло міцне і навдивовижу здорове, цілком здатне витримати психосоматичні зміни при переході в нього зі стану божественного.

Сам міг просиджувати годинами, непорушно дивлячись на камінець, зернину або листочок. І тоді його годі було вивести з задуми.

Яма вбачав у цьому небезпеку і радився з Ратрі й Теком.

- Недобре, що зараз Сам отак відгороджується від світу, - сказав він. - Я намагався і ним побалакати, але це однаково, що до вітровію волати. Самові нема вороття до його попереднього стану. Але він робить спроби і марнує зусилля.

- Може, ти не так тлумачиш його спроби? - висловив здогад Тек.

- Що ти хочеш цим сказати?

- Бачиш, як він споглядає зернину, яку поклав перед собою? Придивись, які зморшки в кутиках його очей.

- Ну то й що?

- Він мружить очі. Хіба зір йому погіршав?

- Ні.

- Тоді чому він мружить очі?

- Від зусиль дослідити зернину.

- Дослідити? Це не той Шлях, що його він проповідував. А проте він таки досліджує. Але дивиться на предмет, не заглиблюючись у медитацію, не шукаючи в об'єкті того, що веде до вивільнення суб'єкта. Далєбі.

- Що ж він тоді робить?

- Протилежне цьому.

- Тобто?

- Він вивчає зернину, обмірковуючи її шляхи та форми існування, і таким чином силкується прив'язати себе до життя. У тому, що в ній закладено, Сам шукає приводу для свого подальшого існування². Він знов і знов намагається загорнутися в серпанок Майї³ - ілюзії світу.

- Гадаю, слова твої слухні, Теку, - озвалася Ратрі. - Як ми можемо підсобити йому в його намаганні?

- Не знаю напевне, пані.

Яма кивнув головою, його темне волосся зблиснуло в променях сонця, що просоталися крізь вузьку щілину в критій галереї.

- Ти вказав мені пальцем на те, чого я недобачав, - визнав він. - Сам вернувся ще не повною мірою, дарма що має людське тіло, ходить, як люди, на двох ногах і розмовляє так само, як ми. Проте його думки все ще для нас недосяжні.

- Що ж нам робити? - знов озвалася Ратрі.

- Поводи його на довгі прогулянки по околицях, - порадив Яма. - Погодуй ласощами, розворуши йому душу поезією та співами. Роздобудь хмільного питва - тут, у монастирі, такого немає. Вдягни його в шовкові барвисті шати. Приведи двох-трьох повій. Вкинь його знову у вир життя. Тільки так можна розірвати пута його божественного існування. Який же я недоріка, що не здогадався про це раніш...

- Недоріка, та не безнадійний, Боже Смерті, - докинув Тек.

Темний пломінь метнувся в очах у Ями, але він посміхнувся:

- Це мені невеличка віддяка за ті слова, що їх я, не подумавши, зронив у твої волохаті вуха, - визнав він. - Пробач мені, мавпо, ти справжня людина, та ще й розумна і прониклива.

Тек уклонився, Ратрі пирхнула сміхом.

- Скажи нам, мудрий Теку, - бо, певно, ми надто довго були богами й тепер нам бракує правильного погляду на все, - як маємо діяти далі, щоб Сам вилюднів і якнайкраще прислужився досягненню нашої мети?

¹ Богами з машини (лат.).

² За ведичною міфологією, жива істота, коли вичерпується її добра карма, спускається на землю у вигляді дощу, далі стає зерниною, що, з'їдена чоловіком, перетворюється на сім'я, яке запліднює жінку; і таким чином послідовно відроджується людська форма життя, аби знову вернутися на матеріальний шлях і нескінченно повторювати той самий цикл.

³ **Майя, ілюзія** - енергія Всевишнього, яка змушує живу істоту забути про свою духовну природу і про божественне; це також магічна сила, здатність божества до метаморфози, зміни свого вигляду шляхом перетворення в інший вид.

Тек уклонився Ямі, а тоді - Ратрі.

- Саме так, як запропонував Яма, - відповів він. - Сьогодні ти, пані, ведеш його на прогулянку до підніжжя пагорбів. Завтра пан Яма йде з ним до узлісся. Позавтра я гуляю з ним серед дерев, трав і виноградників. А там видно буде. Побачимо.

- Хай буде так, - мовив Яма.

Так і було.

Проминуло кілька тижнів, і Сам уже чекав цих прогулянок - спочатку з радісним передчуттям, потім майже з захватом і, нарешті, з пекучим нетерпінням. Він став зникати без супроводу все надовше й надовше: спочатку на кілька годин уранці, а далі й увечері. Потім кудись завіювався на цілісінський день, а бувало, що й на день і на ніч.

Наприкінці третього тижня, рано-вранці, зібравшись на критій галереї, Яма й Ратрі тримали раду.

- Не до вподоби мені таке, - мовив Яма. - Негоже нам, звісно, нав'язувати йому свою компанію тепер, коли він цього не бажає. Але тут криється й небезпека, а надто для того, хто народився наново, як він. Нам слід би знати, як Сам збавляє свій час.

- Та хай би що він робив, це допомагає йому приходити до тями, - заперечила Ратрі, змахнувши пухкою рукою, і поклала до рота цукерку. - Він усе менше витає у хмарах. Більше балакає, навіть жартує. Попиває винце, яке ми йому приносимо. До нього вертається апетит.

- Однак, якщо він наскочить на агента Тримурті, його може спіткати смерть без вороття.

Ратрі неквапливо жувала.

- Навряд чи тепер вони шаستاють по цих краях, - мовила богиня. - А звірі дивитимуться на нього як на дитину й не чіпатимуть. Людям здаватиметься, що то святий відлюдник. Демони¹ ж віддавна боялись його й тепер будуть ставитися шанобливо.

Та Яма похитав головою:

- Все не так просто, пані. Хоча більшість своїх машин я демонтував і заховав за сотні ліг звідси, але такий могутній потік енергії, що його я спрямовував на Золоту Хмару, не міг лишитися непоміченим. Рано чи пізно сюди завітають. Я використовував екрани й рефлектори, однак така була навальна сила тієї енергії, що вона не могла не порскати в усі сторони світу, як ото Всесвітній Вогонь, танцюючи, кидає відблиски на весь обшир зоряного неба. Невдовзі нам доведеться покинути цю місцину. Я волів би дочекатися, поки вихоплений мною Електричний Заряд остаточно віднайде людську подобу і прийде до пам'яті, але...

- Хіба немає в природі стихійних сил, подібних за своєю енергетичною дією до того, що зробив ти?

- Є, і вони виявляли себе поблизу цієї місцевості; ось чому я обладнав нашу базу тут, під крильцем у сил природи. Проте мене точить сумнів. Мої вивідувачі по селах не помітили ніякої незвичайної метушні. Але в день Самового повернення, коли він примчав верхи на гребені громовиці, по тутешніх околицях і по небу шугала, роздивляючись, Громова Колісниця. Далеченько звідсіль, але мені не віриться, що тут нема якогось зв'язку.

- Але ж вона відтоді не з'являлася.

- Просто ми цього не знаємо. Та я побоююсь...

- Тоді рушаймо звідси негайно, я безоглядно довіряю твоєму передчуттю. Ти маєш куди більше снаги, ніж будь-хто з нас, Вигнанців. От мені, скажімо, коштує величезної напруги повернути собі колишній чарівний образ бодай на кілька хвилин...

- Сила, що є в мені, - сказав Яма, доливаючи їй чаю, - збереглася незайманою, бо джерело її - зовсім не те, що у вас.

І Яма всміхнувся, блиснувши разком великих рівних зубів. Посмішка захопила краєчок рубця на його лівій щоці й потяглася вгору, до кутика ока. Він підморгнув богині, наче поставив крапку після сказаних слів, і провадив: - Моя могутність переважно походить від знань, навіть Владарі Карми не змогли вирвати їх у мене. Могутність же більшості богів залежить від особливої фізіології, яку вони частково втрачають, коли переселяються в нове тіло. Минає час, і мозок, що так чи інак зберігає пам'ять, змінює будь-яке тіло - до певної міри, - він породжує новий гомеостаз, а це обумовлює поступове повернення могутності. Моя, однак, повернулася швидко й тепер уся при мені. Адже навіть якби це було не так, у мене лишаються мої знання, і я користаюся ними, як зброєю, - а це і є могутність.

Ратрі сьорбнула чаю і сказала:

- Байдуже, які джерела в твоєї могутності, та коли чуття твоє підказує, що нам треба звідси рушати, ми повинні вирушити. Як скоро?

Яма розв'язав капшучок з тютюном і, поки говорив, заходився крутити цигарку. Ратрі спостерегла, що його смагляві гнучкі пальці завжди рухаються так зграйно, ніби перебирають струни музичного інструмента.

- Про мене, то нам не варто баритися тут довше, як на тиждень або днів десять. За цей час треба відлучити Сама від цієї місцини.

Ратрі кивнула.

- І куди подамося?

- Кудись у маленьке південне князівство, де ми зможемо вільно собі ходити і де нас ніхто не знайде.

Яма закурив і затягся димом.

- Я маю кращу ідею, - озвалася Ратрі. - Знай же, що під личиною смертною я - власниця Палацу Ками² в Кайпурі.

¹ Демони - нижчі божества, злі духи, вони змагаються з богами і ворогують з людьми. За лихі вчинки або через прокляття на демона може перетворитися людина, якщо вона нехтує приписи Священного (ведичного) Письма; єдина мета її життя - гонитва за матеріальними насолодами; і що більше вона підпадає під їхню владу, то виразніше виявляється її демонічна природа й невіра в Бога.

² Кама - в давньоіндійській міфології бог кохання. Нехтувати його дарами вважалося тяжким зріхом.

- Блудинцю, святоблива паніє?

Вона насупилась.

- Так його незрідка взиває голота, а тобі зась, і кинь глузувати, величаючи мене «святобливою панією», як у тому прадавньому анекдоті! Палац Ками - то місце спочинку, насолоди, святості, та ще й приносить мені найбільше зиску. То, я певна, була б найліпша криївка для нашого підопічного, поки він підрихтує свої сили, а ми - свої плани.

Яма ляснув себе по стегну.

- Го-го-го! Ну хто здумає шукати Будду серед блудниць? От і добре. Чудово! Мерщій же в Кайпур, люба богине, - у Кайпурі в Палац Коханя!

Ратрі скочила на ноги й тупнула сандалією по кам'яній підлозі.

- Я не бажаю, щоб ти говорив так глузливо про мій заклад!

Яма опустив очі й насилу зігнав з обличчя усмішку, а тоді теж підвівся і відважив їй уклін.

- Даруй мені, люба Ратрі, але це було таке несподіване відкриття...

Він затнувся й відвів погляд убік. А коли знову поглянув на неї, то був сама розважливість та добропристойність і провадив:

- Першу мить мене просто приголомшила явна, здавалося б, несумісність. Але тепер я визнаю твою мудрість. Це ж ідеальне прикриття, воно приносить тобі не тільки багатство, а й щось куди важливіше: то джерело довірчої інформації від купців, воїнів і жерців. А вони - невід'ємна частина суспільства. І все це дає тобі певне становище й право голосу в громадському житті. Бути богом, богинею - одна з найстародавніших професій у світі, то кому ж, як не нам, богам-паріям, шукати захистку в тіні іншої, теж освяченої віками, традиції! Честь і хвала тобі за мудрість і передбачливість. Ні, я не скажу й слова лихого про підприємство нашої благодійниці й спільниці. Навпаки, я жду не дїждуся, коли ми вирушимо туди.

Ратрі всміхнулась і знову сіла.

- Я приймаю твоє елейне вибачення, о сину змії. Що не кажи, а довго гніватися на тебе несила. Будь ласкавий, налий-но мені ще трохи чаю.

Вони сиділи собі любенько - Ратрі попивала чай, Яма посмокував цигарку. Вдалині грозові хмари затулили півкраєвиду. Згори на наших співбесідників зте світило сонце, проте вогкий холодний вітер задував і до них у криу галерею.

- Ти бачив кільце, оте залізне, що його носить Сам? - спитала Ратрі, жуючи другу цукерку.

- Бачив.

- Тобі не відомо, звідки воно в нього?

- Ні!

- І я не знаю. Проте, здається мені, нам треба вивідати, що то й до чого.

- Атож.

- З якого боку нам підступитися?

- Я дав завдання Текові. Йому куди легше, ніж нам, блукати лісовими хащами. Оце зараз він ходить за ним назирці.

Ратрі кивнула:

- От і добре.

- Я чував, - озвався Яма, - що боги й досі коли-не-коли навідуються до найушлавеніших палаців Ками, розкиданих по всіх усюдах; зазвичай вони з'являються під чужою личиною, але часом - у всій своїй могутності. Це правда?

- Правда. Ось торік бог Индра¹ завітав у Кайпур. А років три тому заявився був Крішна²-самозванець. З усієї компанії Небожителів Крішна-Невтомний завдає найдужчого жару палацовій обслузі. Цілісінський місяць він влаштував оргії, внаслідок чого мало не всі меблі були потрошені й знадобилися послуги багатьох цілителів. Він майже спустошив винний льох та комору. А потім якось уночі грав на своїй сопілці. Взагалі, хто почує гру старого Крішни, ладен пробачити йому все що завгодно. Але тієї ночі ми чули не його магічну гру, бо істинний Крішна - один-єдиний: темний і волохатий, червоні очі мов жарини горять. А цей самозванець абияк дудів у свою дуду й витанцьовував на столах, здіймаючи страшенний шарварок.

- Гадаю, він заплатив за цей бешкет не тільки своїми піснями?

Ратрі зареготала:

- Таке скажеш, Ямо! Навіщо ці риторичні запитання?

Він випустив кільце диму.

- Сур'я, сонце, вже майже в облозі, - мовила Ратрі, зазираючи в небесну височінь, - а Индра вбиває дракона³. Ось-ось ринуть дощі.

Сіра запона накрила згори монастир. Дужче повіяв вітер, на стінах затанцювали краплі. Бісерна завіса дощу затулила відкриту частину галереї, куди вони дивилися.

Яма підлив собі чаю, а Ратрі з'їла ще одну цукерку.

¹ Индра - цар усіх райських планет і бог дощу.

² Крішна (букв.: «чорний», «темний», «темно-синій») - в індійській міфології - аватара Вішну. Колір його тіла порівнюється з кольором дощової хмари, рятівної від смертоносної спеки. Образ його багатозначний і поєднує в собі як добре, так і лихе. Популярна тема деяких легенд - любов пастушок до юного Крішни. Зачувши його сопілку, вони кидають своїх чоловіків та домашні справи, біжать до нього і танцюють з ним у екстазі понад берегом Ямуни.

³ Индра - найпопулярніший персонаж індійської міфології, він убиває демона Врітру і цим вивільняє води рік, що доти були скуті. Тому його називають також богом родючості.

Тек пробирався крізь лісову гущавину. Він перестрибував з дерева на дерево, з гілки на гілку, придивляючись до слідів унизу. Хутро його було мокре, бо за кожним порухом листя струшувало на нього маленькі зливи. Хмари клубочились у Тека за спиною, але на сходовому небокраї ще сяло світанкове сонце, і ліс вигравав іскристими барвами в його пурпурово-золотавому світлі. У переплетених гілках і ліанах, у листі і травах, що стіною здіймались обабіч сліду, щебетали пташки. В їхню музику впліталось гудіння комах, а подеколи рикання або гавкіт. Вітер ворухив листя. Слід унизу круто звернув до галєвини. Тек зіскочив на землю. Перебігши галєвину, він знову поскакав по деревах. Тепер, як він завважив, слід біг уздовж гір, іноді трохи до них підступаючи. Десь далеко торохнув грім, а тоді знову повіяв вітер, ще холодніший. Тек розгойдався і стрибнув уперед, крізь мокре павутиння, налякавши птахів, які з оглушливим гамором здійснювали вихорами барвистого оперення. Людський слід і далі вів до гір, а часом неквапливо завертав назад. Раз у раз він стикався з іншими, глибоко вгрузлими в землю жовтими слідами, що розходились, перетиналися, бігли геть. Тоді Тек спускався вниз і досліджував те місце й заглибини на ньому. Ось Сам завернув сюди, зупинився напитися коло цього ставочка - тут, де жовтогарячі гриби витнулися вищі людського зросту й такі розлогі, що під ними кілька чоловік могло сховатися від дощу; далі Сам збочив он на ту стежку; а тут він зупинився зашнурувати сандалію, там - прихилився до дерева, де певно жила дріада...

Тек вистежував свою дичину - як він нишком подумав, - тримаючись на віддалі з півгодини, аби дати Самові повну волю іти туди, куди він намірявся, і робити, що душа забажає. Сяйво гарячих зірниць зависло над горами, куди Тек спрямував тепер свій погляд. Знову вдарив грім. Слід біг далі вгору, до підніжжя пагорбів, де ліс рідшав, і Тек поскакав на всіх своїх чотирьох поміж високих трав. Сам видирався неухильно вгору, і скелясті пролісини ставали все помітніші. Однак він пройшов цією дорогою, і Тек тримався його сліду.

Міст Богів, що мінився у високості усіма барвами квіткового пилку, зник, тільки-но хмари затягли схід густою пеленою. Зблиснула блискавка, і розкоти грому цього разу не забарилися. Тут, на белебні, вітер подужчав, трави стелились під ним, і холод враз пригнув Тека до землі. На нього впали перші краплі дощу, і він метнувся під захисток одного з кам'яних виступів, що тягся вузьким ледь скісним до зависи дощу бар'ером. Тек скрадався попід ним, а вода вже хлюпала мов з відра, і все довкола втратило барви, тільки-но зник останній острівець небесної блакиті.

Зненацька вгорі розлилося вируюче море світла і тричі хлюпнуло вогнепадами, які шаленим потоком ринули вниз, розбиваючись об чорний кам'яний зубець, що кривим іклом випинався проти вітру за чверть милі вище по схилу.

Коли зір у Тека прояснів, він дещо побачив і збагнув. Здавалося, блискавиці, шугаючи вниз, лишали по собі вогненні хвости, які зависали й колихалися в сірому повітрі; вони мерехтіли незгасними пломенями, дарма що на землю падала, не вщухаючи, злива.

Потім Тек почув регіт - а може, то у вухах йому залящало від недавнього грому?

Ні, то був регіт - оглушливий, нелюдський.

По деякім часі розлігся лютий рев. А тоді знову спалах і знову регіт.

І знов вогненна вирва зануртувала довкола кам'яного ікла.

Тек пролежав тихенько хвилин з п'ять. А тоді все почалося спочатку - дикий рев, за ним три сліпучі спалахи й гуркіт.

Тепер там з'явилося сім вогняних стовпів.

Може, ризикнути підкрастися ближче до цих прояв, обминувши кам'яний зубець з протилежного боку, і, підглядаючи згори, роздивитися, що там діється?

Та хай навіть йому стане хисту й сміливості це зробити, що, коли тут, як підказує йому чуття, змішаний Сам, чим зможе зарадити він, Тек, якщо навіть Просвітлений, і той не може упоратися з халепою?

Тек не знайшов відповіді, але незчужся, як рушив уперед, припадаючи низько до мокрої трави і збочивши круто ліворуч.

Коли він був уже на півдорозі до мети, все почалося знову, і вгору метнулося десять вогнених веж, мінячись червоним, золотавим і жовтим полиском; вони то вихилялися в боки, то шугали в небо з того самого місця, так ніби глибоко повгрузали в землю й намагалися вихопитися з неї.

Мокрий, хапаючи дрижаки, Тек зігнувся у три погібелі, зважив свій запас мужності й визнав, що він мізерний. Але не відступився, а кинувся вперед і пробирався до того дивовижного місця, аж поки опинився напроти, а затим проминув його. Піднявшись вище, він опинився серед нагромадження валунів. Радий, що знайшов такий захисток і що його не видно знизу, просувався дюйм за дюймом, не спускаючи очей з кам'яного ікла. Тепер він побачив, що під тим іклом зяє западина. На дні западини була темна суха печера, а в ній дві постаті стояли навколішки. «Святі люди на молитві?» - подумав він.

І тоді це й сталося. Страхітливий спалах, якого Тек ще зроду не бачив, пробіг по камінню знизу вгору - не відразу і не вмить, а, здавалося, з чверть хвилини звір з вогненным язиком лизав камінь, лизав і гарчав.

Коли Тек розплющив очі, то нарахував уже двадцять вогнених веж.

Один із святих молільників нахилився вперед, жестикулюючи. Другий зареготав. До Тека долинули слова:

- Очі змії! Тепер моє!

- Скільки числом? - спитав другий. І Тек упізнав голос Сама Великодушного.

- Удвічі більш або нічого! - проревів другий, теж нахилився вперед, потім назад - з такими точнісінько жєстами, як Сам.

- Ні-на зі Срінагіна! - заспівав він, погойдуючись, і знову зажестикуював.

- Священна сімка, - тихо сказав Сам.

Другий ревнув.

Тек заплющив очі й затулив вуха, чекаючи того, що мало статися. І він не помилився.

Коли полум'я та гуготіння вщухли, Тек позирнув униз, на страхітливо-сліпучу картину. Він навіть не дав собі клопоту підрахувати, бо й так було ясно, що у повітрі висить тепер сорок вогняних стовпів, поширюючи нестерпне сяйво - їх стало удвічі більше.

Ритуал тривав. Залізне кільце на лівій руці в Будди світилось своїм особливим блідо-зеленим світлом.

Тек знову почув слова:

- Удвічі більш або нічого!

І відповідь Будди:

- Священна сімка.

Цього разу Тек подумав, що то гора під ним розкололась. Йому здалося, що залишкове відображення спалаху відбилосся на сітківці його очей навіть крізь стулені повіки. Але він помилився.

Коли розплющив очі, то побачив ціле військо сліпучих громових блискавиць. Їхній блиск впинався в мозок, і Тек прикрив очі, аби роздивитися, що там унизу.

- Може, годі, Ралтарікі? - спитав Сам, і яскравий смарагдовий промінь заграва на його лівій руці.

- Іще разок, Сіддхартхо. Удвічі або нічого.

Дощ на хвилику вщух, і в немилосердному сяєві вогнених прояв на схилі гори Тек побачив, що в істоти на ім'я Ралтарікі - голова водяного буйвола і ще одна пара рук. Він затремтів, затулив очі й вуха, зціпив зуби й чекав.

Невдовзі це сталося. Рев та полум'я сягали все вище й вище, аж Тек урешті зомлів.

Коли він опам'ятався, між ним і кам'яним виступом була тільки сіра мла, сіявся тихий дрібний дощ. На дні западини лишилася одна постать, і не було в неї ні рогів, ні зайвої пари рук.

Тек не ворухився. Він чекав.

- Це, - сказав Яма, простягаючи Текові аерозоль, - засіб, що відлякує демонів. Раджу тобі добре ним попірскатися, коли знову пустишся в мандри так далеко від монастиря. Я гадав, що тут не водяться Ракшаси¹, а то дав би його тобі раніш.

Тек узяв розпилювач і поставив перед собою на стіл.

Вони сиділи в покоях Ями за легкою трапезою. Яма відкинувся у кріслі, тримаючи Буддину склянку з вином у лівій руці та напівпорожню карафку у правій.

- Виявляється, той, на ім'я Ралтарікі, і справді демон? - спитав Тек.

- І так, і ні, - відповів Яма. - Якщо демоном ти називаєш лиху надприродну істоту, яка має могутню силу, свій життєвий цикл і здатність тимчасово набувати будь-якої подоби, - то відповідь буде «ні». Те, що я сказав - загальноприйняте визначення, але в одному воно невірне.

- О! В чому ж?

- Це не надприродна істота.

- А в усьому іншому?

- Відповідає цьому визначенню.

- Тоді я не розумію, яка різниця - надприродна то істота чи ні, коли вона лиха, має могутню силу, свій життєвий цикл і здатність змінювати личину коли і як заманеться.

- О, різниця велика. Така, як між незнаним і незбагненим, між наукою і фантазією - ось у чім суть. Чотири напрямки компасу - то є логіка, знання, мудрість і незнане, Дехто схилиє голову перед цим останнім. Інші рішуче прямують далі. Віддати перевагу одному з напрямків означає втратити з поля зору три інші. Я можу змиритися з незнаним, але ніколи не схилюся перед незбагненим. Чоловік, який обирає той останній напрямок, - або святий, або дурень. Не бачу пуття ні в тому, ні в тому.

Тек здвигнув плечима й сьорбнув вина.

- Ну а демони?..

- Збагнути їх можна. Я експериментував з ними багато років і був одним з тих Чотирьох, що спускалися в Пекельний Колодязь, - після того, як Тарака втік у Паламайдсу, рятуючись від бога Агні. Пригадуєш, адже ти той самий Тек з Архівів?

- Я був ним.

- Отже, ти читав про найперші контакти з Ракшасами?

- Я читав звіти тих днів, коли їх було приборкано...

- Тоді ти знаєш, що вони аборигени цієї планети й жили тут споконвіку, до появи Людини з загиблої Уратхи.

- Так.

- Вони створені радше з енергії, ніж із матерії. Як оповідається в їхніх власних легендах, колись вони мали тіла й жили у містах. Але пошуки власного безсмертя повели їх зовсім не тими шляхами, якими пішла Людина. Вони знайшли дорогу у вічність, навчившись існувати у вигляді стійких енергетичних полів. Вони покинули свої тіла, аби жити вічно як силові вихори. Але вони не є чистий розум. Вони забрали з собою своє «я», всю свою природу; народжені з матерії, вони зберегли жагучу пристрасть до плоті. Хоч вони й можуть на деякий час надати собі тілесної подоби, але не можуть вернутись у тілесну оболонку самі. Впродовж століть вони без мети никали по всьому світові. Поява Людини порушила їхній супокій. Вони заповзялися мучити чужинців, примарюючись їм у кошмарах. Ось чому демонів довелось подолати, зв'язати й запроторити в безодню під Ратнагарі. Ми не могли подужати їх усіх, але й не могли попустити, щоб вони й далі робили спроби заволодіти інкарнаційними машинами та позахоплювати тіла людей. Отож їх заманули до пастки, переловили й посадовили у величезні магнітні пляшки.

- Але Сам позвільняв багатьох із них, аби вони корилися його волі, - мовив Тек.

¹ Ракшаси - різновид демонів, що є переважно ворогами людей.

- Атож. Він уклав з ними угоду про кошмари й дотримується її, тому дехто з Ракшасів і досі никає по світу. З-поміж усіх людей вони поважають, либонь, тільки Сіддхартху. А що дійсно пов'язує їх з людьми, то це одна спільна вада.

- Яка ж?..

- Вони заепеклі гравці... Ладні грати на що завгодно і платити гральні борги - то для них єдина справа честі. Так і має бути, бо інакше вони втратили б довіру інших гравців і позбулися б чи не єдиної своєї втіхи. Могутність їхня була величезна, тому навіть принци грали з ними, сподіваючись виграти їхні послуги. Так пропадали цілі князівства.

- Якщо, як ти гадаєш, Сам грав з Ралтарікі в одну із стародавніх ігор, то які могли бути ставки? - спитав Тек.

Яма допив вино й знову наповнив склянку.

- Сам - дурень, - мовив він. - Але ні, він не дурень, він - гравець. Тут є все-таки різниця. Ракшаси орудують багатьма нижчими енергетичними істотами. А Сам за допомогою свого кільця нині верховодить гвардією з вогняних пламенів-елементалів, що їх він виграв у Ралтарікі. То смертельно небезпечні безмозкі створіння, в кожного - разюча сила грозової блискавки.

Тек допив своє вино.

- Але яку ставку міг зробити в цій грі Сам?

Яма зітхнув:

- Усю мою працю, всі наші зусилля протягом половини століття.

- Ти хочеш сказати - він поставив на кін своє тіло?

Яма кивнув.

- Людське тіло - то найбільша принада, яку можна кинути демоніві.

- Навіщо Самові наражатися на таку небезпеку?

Яма втупився в Тека невидючим поглядом.

- Можливо, це єдиний для нього засіб зібрати до купи всю свою волю до життя, знову пов'язати себе зі своїм обов'язком - тільки так, ступивши на край прірви, кинувши на кін саме своє існування - разом з кидком гральних костей.

Тек налив собі ще склянку вина й вихилив її.

- Для мене це і є незбагненне, - мовив він.

Яма заперечно похитав головою:

- Ні, всього лише незнане, - поправив він. - Сам аж ніяк не святий, але й не дурень.

«Хоча від дурня не далеко втік», - нишком вирішив Яма і тої ночі попірסקав засобом від демонів довкола монастиря.

Наступного ранку до монастиря підійшов невисокий чоловік, сів перед головним входом і поставив собі коло ніг карнавку для милостині. На ньому була нехитра поношена одежина з грубого брунатного полотна, що сягала йому до кісточок. Ліве око затуляла чорна пов'язка. Поріділе волосся було темне і дуже довге. Гострий ніс, мале підборіддя, довгі пласкі вуха робили його схожим на лиса. Цупка обвітрена шкіра, єдине зелене око, що, здавалось, ніколи не кліпало.

Просидів він так хвилин з двадцять, поки один із Самових ченців помітив його і сказав про це ченцеві в темній мантиї з ордену Ратрі. Той розшукав жерця й доповів йому. Жрець, бажаючи виставити перед богинею честивість її послідовників, звелів привести жebraка, нагодувати, вдягти в нове й надати йому келію, де той міг би жити, скільки забажає.

Жebraк прийняв їжу з чемністю браміна¹, але з'їв тільки хліба та фруктів. Він прийняв також темне облачення ордену Ратрі, відкинувши геть свою запилюжену хламиду. Тоді оглянув келію та свіжу спальну мату, постелену для нього.

- Вельми тобі вдячний, достойний жерцю, - сказав він гарним лунким голосом, куди міцнішим, ніж його хирляве тіло. - Вельми вдячний і благаю твою богиню всміхнутися тобі за твою доброту і щедрість, даровані од її імені.

Жрець і сам посміхнувся, не втрачаючи надії, що Ратрі промайне цю мить по залі й побачить його доброту і щедрість, даровані од її імені. Гай-гай, вона не з'явилася. Не багато хто з ордену богині бачив її наяву, навіть уночі, коли вона, в розповні своєї могутності, спускалася до них, бо лише ті, що носили шафранові мантиї і чатували на пробудження Сама, могли впізнати її з обличчя. Вона полюбляла ходити по монастирі тоді, коли її послідовники бували на молитві або розходилися по своїх келіях на ніч. Вдень вона здебільшого спала, а коли й пройде повз них, то закутана в мантию. Про свої бажання і повеління вона сповіщала безпосередньо Гандіджі, голові ордену, який у цьому своєму циклі прожив уже дев'яносто три роки й був майже сліпий.

Отож і її ченці, і ченці в шафранових мантиях бажали її появи і прагнули сподобитися її милості. Казано-бо, що її благословення забезпечує майбутнє перевтілення у браміна. Один тільки Гандіджі про це не дбав, бо вже прийняв шлях остаточної смерті.

А що Ратрі не з'являлась, то жрець повів розмову далі:

- Я - Баларма, - мовив він. - Чи можу і я дізнатися про твоє ім'я, чоловіче добрий, і, може, про твою мету?

- Я - Арам, - відповів жebraк, - той, хто дав обітницю десять років жити в бідності та сім років мовчати. На щастя, сім років уже проминуло, тепер мені вільно висловити подяку своїм благодійникам і відповісти на їхні запитання. Я прямую в гори в пошуках печери, де зможу поринати в роздуми і молитву. Я, можливо, скористаюся з вашої люб'язної гостинності й залишуся тут на кілька днів, а тоді помандрую далі.

¹ **Брамін** - за ведичною системою суспільного поділу відповідно до роду діяльності той, що належить до класу найрозумніших людей.

- Воістину то честь для нас, - проказав Баларма, - коли святий споборник побажає ошчасливити наш монастир своєю присутністю. Ласкаво просимо. Якби тобі на твоєму шляху могло стати щось у пригоді, а ми могли б його тобі дати - будь ласкавий, скажи нам.

Арам утупився в нього своїм незмигним зеленим оком і проказав:

- Чернець, той, що перший мене побачив, мав на собі облачення не вашого ордену. - Кажучи це, він торкнувся темної мантиї. - Я певен, моє бідолашне око угледіло якийсь інший колір.

- Так, - відказав Баларма, - то послідовники Будди знайшли в нас притулок, вони спочивають від своїх мандрів.

- Це й справді цікаво, - мовив Арам, - бо я хотів би побалакати з ними й, можливо, більше дізнатися про їхній Шлях.

- Ти матимеш добру нагоду для цього, коли зупинишся в нас на деякий час.

- Тоді я так і зроблю. А чи довго вони тут пробудуть?

- Не знаю.

Арам кивнув.

- Коли я зможу побалакати з ними?

- Вони зійдуться сюди увечері, в пору, коли всі ченці збираються разом і розмовляють про що завгодно - всі, крім тих, хто дав обітницю мовчання.

- Тоді я чекатиму цієї пори за молитвою, - мовив Арам. - Дякую тобі.

Вони вклонились один одному, і Арам пішов до своєї келії.

Увечері Арам навідався до ченців, коли ті зібралися для спілкування. О цій порі обидва ордени сходилися до купи і вели між собою бесіди. Сам не бував на них, не приходив і Тек, а Яма взагалі ніколи не з'являвся.

Арам примостився за довгим столом у трапезній навпроти кількох буддійських ченців. Якийсь час він розмовляв з ними про догмати і практику, про касту й віру, про погоду й буденні справи.

- Дивуюся, - зауважив він по деякім часі, - що члени вашого ордену зайшли так несподівано й так далеко на південь і на захід.

- Ми - мандрівний орден, - сказав у відповідь чернець, до якого він звернувся. - Ми йдемо, куди вітер віє. Простуємо за покликом наших сердець.

- У край, де іржаві ґрунти і не вщухають грози? А може, десь тут поблизу трапляється якесь одкровення, що могло б розвинути мій дух, якби відкрилося й мені?

- Весь світ - одкровення, - сказав у відповідь чернець. - Все змінюється і все лишається. День приходить на зміну ночі... кожен день різний по-своєму, але день - то є день. Майже все на світі - омани, однак форми цієї омани наслідують зразки, які є частиною божественної дійсності.

- Так, так, - перехопив його мову Арам, - на шляхах омани і дійсності я добре знаюся, а спитати хотів про те, чи не з'явився поблизу новий Учитель або чи не вернувся хто із старих, а може, був який божественний прояв, про існування якого було б корисно знати моїй душі, що прагне пізнання.

Кажучи це, жебрак скинув зі столу біля себе червоного жука завбільшки з ніготь великого пальця й заніс ногу в сандалії, ніби наміряючись роздушити його.

- Благаю тебе, брате, не чини йому зла, - втрутився чернець.

- Так їх тут повнісінько всюди, і Владарі Карми запевняють, що людина не може відродитися в подобі комахи, тому роздушити жука - то дія, що не обтяжить нічиєї карми¹.

- І все-таки, - заперечив чернець, - оскільки саме життя єдине, будь-яке життя є життя, у цьому монастирі всі сповідують вчення агімси² й не дають собі волі нищити бодай який його прояв.

- А проте, - заперечив Арам, - згідно Патанджалі, визначальним є радше *намір*, а не сам вчинок. Отже, якщо я убив не так з лихого наміру, як знічев'я, то я ніби й не вбивав. Признаюсь, я мав лихий намір, отже, якщо я і не вбив, то однаково на мене лягає тягар вини за той намір. Отож я міг би тепер наступити на жука і не став би від того гірший - згідно настанови *агімси*. Але оскільки я ваш гість, то, звісно, поважаю ваші звичаї і не вчиню такого.

- Кажучи це, він відсунув ногу від комахи, яка улякла непорушно, рудуваті вусики націлені вгору, мов антени.

- А він і справді вчений, - озвався один з ченців ордену Ратрі.

Арам посміхнувся.

- Дякую тобі, але це не так. Я лише смиренний шукач істини, якому колись випала щаслива нагода підслухати бесіди мудрих. О, якби ж таку нагоду було мені даровано й тепер! Якби поблизу з'явився якийсь учитель або мудрець, я не завагався б пройти по пекучих жаринах, аби, вмовившись коло ніг його, слухати його мову й наслідувати його приклад. Якби ж то...

Він замовк, бо погляди всіх присутніх знацька обернулися до дверей у нього за спиною. Не повернувши голови, він враз потягся і придушив жука, що принишк у нього під рукою. Хітинова спинка жука луснула і з неї виткнулися назовні два тонюсінькі дротики та грань маленького кристалу.

І тільки тоді Арам обернувся. Погляд його зеленого ока перескочив через ченців, що сиділи в ряд між ним і дверима, і втупився в Яму: на тому були шаровари, чоботи, сорочка, підперезана паском, плащ, рукавички - усе червоне, а голова обмотана тюрбаном кольору крові.

- «Якби ж то»? - повторив Яма запитально. - Ти сказав «якби ж то»? Тобто в разі який мудрець чи аватара божества затримався тут поблизу, то ти хотів би з ним познайомитись? Ти про це вів мову, незнайомцю?

Жебрак підвівся з-за столу і вклонився.

¹ **Карма** - закон природи, за яким будь-який вчинок людини - гріховний чи праведний - має свої відповідно негативні чи позитивні наслідки, що дедалі дужче позначаються на подальшій долі того, хто цей вчинок здійснює.

² **Агімса** - відмова від насильства.

- Я - Арам, шукач і мандрівник, попутник кожному, хто прагне просвітлення.
Яма не відповів на уклін.
- Навіщо ти називаєш своє ім'я задом наперед, Владико Оман? Адже всі твої слова і вчинки волають про те, хто ти є насправді!

Жебрак здвигнув плечима:

- Не розумію тебе. - Але посмішка знов набігла йому на уста й він додав: - Я той, хто шукає Шлях та Істину.
- Важко повірити цьому, бо ж я був свідком твоїх підступних зрад - принаймні впродовж тисячі років.
- Але так довго живуть лише боги, це про них ти говориш.
- На біду, так. Ти припустився непоправної помилки, Маро¹.
- Якої ж?
- Ти гадав, що тобі дозволять вислизнути звідси живим.
- Визнаю, я передбачав, що так воно й буде.
- Але не передбачив безлічі нещасливих випадків, які можуть спіткати самотнього мандрівника у цім дикім краї.
- Я здавна подорожую один. А нещасливі випадки завжди спостигали не мене, а когось іншого.
- Ти, мабуть, певен, що в разі твоє тіло тут загине, атман твій переміститься в інше тіло, приховане десь у надійному місці. Либонь, хтось розшифрував мої записи, і тепер такі штуки можливі.

Жебрак насупився, мов грозова хмара.

- Ти навіть не уявляєш, які сили тяжіють донині над цим монастирем, вони не допустять жодного подібного переміщення.

Вийшовши насеред зали, він заволав:

- Ямо, ти дурень, коли протиставляєш свою нікчемну, піду палу у вигнанні силу могутності фантазій Примарника.

- Може й так, вельможний Маро, - відповів Яма, - але я надто довго чекав такої нагоди, аби відкласти її на пізніш. Згадай мою обіцянку у Місті Жадань! Якщо хочеш, аби ланцюжок твого існування не урвався, то спробуй прослизнути в ці єдині тут двері, на порозі яких я стою. І ніщо за межами цієї зали не врятує тебе тепер.

Тоді Мара підняв руки - і повсюди спалахнули вогні. Все палало. Полум'я вихоплювалось з кам'яних стін, зі столів і мантий ченців. Дим здіймався валом і клубочився по всій залі. Яма опинився у вирі вогненної стихії, але не зрушив з місця.

- Це найліпше, на що ти спроможний? - спитав він. - Твоє полум'я всюди, але нічого не горить.

Мара плеснув у долоні, й полум'я щезло.

Замість нього вгору метнулася кобра, майже в два людські зрости завдовжки; похитуючи головою з розгорнутим як віяло срібним каптуром, вона зависла гаком, ладна кинутися на присутніх.

Яма не звернув на неї уваги, його похмурий погляд уп'явся тепер, мов жало чорної комахи, в єдине око Мари.

Кобра розтанула в повітрі насеред кидка. Яма ступнув уперед.

Мара відступив на крок.

Так вони і завмерли; їхні серця відміряли три удари, заки Яма ступив ще два кроки вперед, а Мара відступив назад. Чола обох зросилися потом.

Тепер жебрак ніби підріс, волосся його погустішало; він зробився кремезніший станом і ширший у плечах. Несподівана зграбність з'явилась у всіх його рухах.

Він відступив ще на крок.

- Так, Маро, перед тобою Бог Смерті, - процідив Яма крізь зціплені зуби. - Пропаций я чи ні, однак у моїх очах живе вічна смерть. І тобі доведеться зустріти їхній погляд. За спиною в тебе стіна, і тобі нікуди буде далі задкувати. Ти вже відчуваєш, як сили покидають твоє тіло, як починають холонуть твої руки й ноги.

Мара вищирив зуби у відповідь і заревів. Шия його зробилась гладезною, мов у бугая, м'язи на руках - завтовшки з чоловіче стегно, груди випнулися барилом, ноги стояли, як могутні дерева в лісі.

- Холонуть? - повторив він і розкинув руки. - Та цими руками я навіть велетневі хребет переламаю. А ти вже не бог, а просто викинуте падло, твого гніву забоятся лише старі та немічні, а твій насуплений погляд здатен вибити дух хіба тільки з тварин безсловесних та людей нижчих каст. До мене ж тобі так далеко, як від безодні океанської до зірки в небі.

Руки Ями в червоних рукавичках метнулися, мов дві кобри, до горла Мари.

- То скуштуй же тої сили, над якою ти так глумишся, вельможний Примарнику! Ти напнув на себе личину могутності, нехай же вона тобі й допоможе! Візьми гору наді мною не словами, а ділом!

Руки Ями міцно стисли йому горлянку, й обличчя в Мари, його щоки й чоло, розквітли вогнисто-червоними плямами. Око ось-ось вискочить з очниці, його зелений промінчик гарячково нишпорить довкола, шукаючи порятунку.

Мара впав навколішки.

- Годі, ясновельможний Ямо! - прохрипів він. - Чи ти хочеш заподіяти смерть самому собі?

Мара весь час змінювався, обличчя його розпливалося, наче віддзеркалення в неспокійному потоці.

Яма дивився згори й бачив своє власне обличчя, свої червоні руки, що вчепилися йому в зап'ястя.

- Ти впадаєш у розпач, Маро, тепер, коли життя покидає тебе. Адже Яма не дитина, що побоїться розбити дзеркало, яким ти став. Зроби останню спробу чи помри як людина - однаково кінець у тебе один.

Але Мара знову розплився й знову змінив свою подобу.

¹ **Мара** - в буддистській міфології - уособлення зла, всього того, що веде до смерті живі істоти. Головна функція Мари - чинити перепони боддхісатвам, які прагнуть просвітлення.

Цього разу Яма завагався й послабив хватку на горлі в Марі: йому на руки впали жіночі бронзові коси, померхлий погляд благав. Шню жінки прикрашало намисто з черепів із слонової кістки, ледь блідіше за її шкіру. Сарі в неї - кольору крові, а руки торкаються його рук - майже пестливо...

- Богине! - прошепотів Яма.

- Ти ж не вб'єш Калі... Дургу?... - спитала жінка, задихаючись.

- І знову ти схибив, Маро, - прошепотів Яма. - Бо хіба ж ти не знаєш, що люди вбивають тих, кого любили? - Мовивши це, він стис руки, й захрускотіли, ламаючись, кості. - Будь проклятий десятиразово, - промовив Яма, міцно заплющивши очі. - Нового народження тобі не буде.

Руки його розтислися.

Високий, шляхетної статури чоловік лежав на підлозі коло ніг Бога Смерті, голова похилилась на праве плече.

Око склепилося навіки.

Яма перевернув тіло носакон чобота.

- Розкладіть поховальне вогнище й спаліть його тіло, - велів він ченцям, не повертаючи до них голови. - Та не пропустіть жодної дрібниці в ритуалі: сьогодні вмер один з найвельможніших.

Тоді він одвів погляд од справи рук своїх, крутнувся на закаблуках і вийшов з трапезної.

Того вечора поміж хмарами шугали блискавиці, й сипали дощем, наче ядрами, Небеса.

Вчотирьох сиділи вони у кімнаті нагорі вежі, що здіймалася з північно-східного рогу монастиря.

Яма ходив по кімнаті й зупинявся біля вікна щоразу, коли проминав його.

Решта всі сиділи, дивились на нього й слухали.

- Вони підозрюють, - казав він їм, - але не знають. Боги не зруйнують святилища іншого бога чи богині, аби не виявити перед людьми свого розбрату - принаймні аж поки впевняться, що справа варта заходу. А вони не впевнені, тому й перевіряють. Це означає: ми ще маємо час.

Вони закивали, і Яма повів мову далі:

- Брамін, що відцурався від світу в пошуках своєї душі, простував цим шляхом, його спіткав нещасливий випадок, і він помер тут навечною смертю. Тіло його спалено, а прах розвіяно над річкою, що несе свої води в океан. Отак це було... На ту пору в монастирі гостювали мандрівні ченці Просвітленого. Невдовзі після того випадку вони звідси пішли. І хто зна, куди вони помандрували?

Тек випростався як тільки зміг.

- Ясновельможний Ямо, - проказав він, - вигадка ця потримається тиждень, місяць - може, навіть довше, - та одразу розсиплеться вщент, тільки-но Владарі Карми візьмуться судити котрогось із нас, тут, у цьому монастирі присутніх, бо ж нікому не поминути Приймалень Карми. За цих обставин, гадаю, хтось таки може бути - зовсім невдовзі - покараний, і все через цей випадок. Що тоді?

Яма спокійно й ретельно скрутив цигарку.

- Все треба підлаштувати так, щоб моя вигадка перетворилася на правду.

- Хіба це можливо? Адже коли суддя стане вивчати розум якоїсь людини, то машина Карми відтворить усі події, пережиті цією людиною від самого малку протягом її останнього життєвого циклу; адже події ті закарбовані в мозку, й суддя читає з нього, як з пергаментного сувою.

- Все це так, - відповів Яма. - Але хіба тобі не доводилось чувати, Теку з Архівів, про палімпсест - пергаментний сувій, що його було використано, потім очищено й використано знов?

- Аякже, чував, але мозок - то не пергамент.

- Невже? - посміхнувся Яма. - Так то ж ти порівняв його з пергаментом, а не я. І що таке, по суті кажучи, правда? Вона така, якою ти її подаси. - Яма запалив цигарку й провадив: - Наші ченці побачили страшну й дива гідну картину: я постав перед ними в своїй справдешній Подобі і дав волю чародійству свого Атрибута. Мара зробив те саме - і це тут, у цьому монастирі, де ми відродили настанови *агімси*. Вони знають. Вони знають, що богам можна чинити таке, уникаючи тягаря Карми, але струс був сильний і враження глибоке. На довершення, вони будуть свідками ритуального спалення тіла. І саме в цей час та казочка, яку я вам оце розповів, має закарбуватися в їхніх умах як істина.

- Яким чином? - спитала Ратрі.

- Цієї самої ночі, негайно, поки бачене вогнем палає в їхній свідомості й бурунить їхні думки, треба натомість викувати й приладнати нову істину... Саме, ти вже довгенько відпочиваєш, отож візьмися тепер до цієї справи. Скажи їм казання. Волай до їхніх найшляхетніших почуттів, до тих найвищих якостей духу, які роблять людину воском у божих руках. А тоді ми з Ратрі об'єднаємо наші зусилля, і для них народиться нова правда.

Сам глянув на нього, опустив очі й відповів ухильно:

- Не знаю, чи зумію. Давно вже я до такого не брався...

- Будда завжди є Будда, Саме. Обтрусил пил з якоїсь із своїх давніх притч. Маєш хвилину п'ятнадцять.

Сам простяг руку:

- Дай мені тютюну й паперу. - Він узяв простягнуту торбинку з тютюном і скрутив собі цигарку. - Вогнику... Дякую. - Він глибоко затягся димом і закашлявся. - Я втомився брехати їм, - мовив він нарешті. - А це і є, як на моє розуміння, справжнісінька брехня.

- Брехня? - повторив за ним Яма. - А хто тебе просить брехати? Прочитай їм «Нагірну Проповідь», коли тобі завгодно. Чи що-небудь з «Пополь-Ву»¹ або «Ліади»... Мені байдуже, що ти їм наплетеш - просто розворуши їх трошки і заспокой. Оце й усе, чого я прошу.

¹ «Пополь-Ву» - національна книга індіанців кіче (стародавнє плем'я доколумбової доби, від якого ведуть своє походження туземці Гватемали). Книга написана мовою цього племені й має часто символічний, затемнений зміст.

- А тоді що?
- Тоді? Тоді я візьмуся їх рятувати... а разом і нас.

Сам задумливо кивнув:

- Ну, коли так... Але я трохи не в формі для таких штук. Звичайно, я знайду двійко істин, підпушу благочестя... Але мені знадобиться двадцять хвилин.

- Згода, хай двадцять. А тоді лаштуйтесь у дорогу. Завтра вирушаємо в Кайпур.

- Так рано? - спитав Тек.

Яма похитав головою.

- Так пізно, - відповів він.

Ченці сиділи на підлозі в трапезній. Столи були позсовувані до стін. Комахи кудись пощезали. Надворі лив і лив дощ.

Великодушний Сам, Просвітлений, увійшов і сів перед ченцями.

Зайшла Ратрі в одянні буддійської черниці і під вуаллю.

Яма і Ратрі пройшли в кінець зали і теж присіли на підлогу. Десь примостився, аби послухати казання, і Тек.

Сам кілька хвилин просидів із заплющеними очима, а тоді мовив лагідно:

- У мене багато імен, та жодне з них нічого не важить.

Він трохи розплющив очі, але навіть не ворухнув головою. Ні на кого зокрема він не дивився.

- Імена не важливі, - провадив він. - Говорити - це називати імена, але не в цьому важливість. Буває, зненацька трапляється щось таке, чого ніколи раніш не траплялося. Бачачи це, людина вдивляється у дійсність. Вона не вміє розповісти іншим, що ж вона бачила. Проте інші бажають знати й питаються в неї: «А на що воно було схоже, оте, що ти бачив?» Тоді людина намагається пояснити своїм одноплемінцям. Приміром, вона бачила перший у світі вогонь. От вона й каже: «Воно червоне, як мак, але в ньому витанцьовують й інші кольори. Воно безформне, як вода, що розтікається всюди. Воно пекуче, як літнє сонце, тільки ще пекучіше. Воно живе якийсь час на уламку дерева, а тоді дерево щезає, ніби хто його з'їв, і лишається щось чорне й сипуче, мов пісок. А коли дерево щезне, то щезає й воно».

Отож ті, що слухають, повинні думати, ніби оте щось схоже на мак, на воду, на сонце, на те, що вони їдять, і на те, що вивергають із себе. Їм здається, ніби вогонь схожий на все те, що називав чоловік, який його бачив. Але самі вони вогню не бачили й не можуть знати, який він насправді. Вони можуть тільки знати про нього. Але ось вогонь знов і знов приходить у світ. Усе більше і більше людей його бачить. Минає час, і вогонь стає таким же звичним, як трава, хмари або повітря, яким вони дихають. Вони бачать, що він схожий на мак, але не мак, схожий на воду, але не вода, схожий на сонце, але не сонце, схожий на те, що їдять, і на те, що викидають, але він не те, він різниться від усього того, окремо взятого, або він усе те водночас. Отож вони дивляться на це нове щось і вигадують нове слово, аби його назвати. І називають його «вогонь».

Коли ж вони здибають людину, яка ще вогню не бачила, й заговорять з нею про вогонь, то вона не втратить, що вони мають на увазі. Тоді вони, в свою чергу, почнуть їй пояснювати, на що схожий вогонь, знаючи з власного досвіду, що кажуть їй не всю істину, а тільки частину слів, хай би навіть назвали вони всі слова, що існують на світі. Та людина має сама побачити вогонь, вдихнути його запах, погріти коло нього руки, зазирнути в його серцевину - або так і лишитись навіки в невіданні. Отож слово «вогонь» нічого не означає, слова «земля», «повітря» й «вода» теж нічого не важать. І слово «Я» не має значення. Жодне слово не є важливе. Проте людина забуває дійсність і пам'ятає слова. Що більше слів вона пам'ятає, то розумнішою вважають її товариші. Вона дивиться на великі зміни, що відбуваються у світі, але не бачить їх такими, як бачила людина, яка споглядала світ уперше. Назви речей злітають з її уст, і вона всміхається, смакуючи їх; вона гадає, що пізнає речі з їхніх назв. Але й досі трапляється щось таке, чого донині не було. І сприймається й досі як чудо. Пишний обпалений цвіт опадає, лине потоком на край світу, вивергаючи попіл буття - і нема жодної з цих речей, що їх я назвав, а є все разом, є сама дійсність, себто Безіменність.

Отож я від вас вимагаю: забудьте свої імена, забудьте мої слова ту ж мить, як я вимовлю їх. Додивляйтеся радше до Безіменності в собі, яка підводиться, чуючи моє звертання до неї. Вона дослухається не до слів моїх, а до дійсності в мені, часточкою якої вона є. Це атман, він чує мене, а не мої слова. Решта все недійсне. Називати словами - означає втрачати. Сутність усього - це Безіменність. Безіменність незбагненна, вона могутніша навіть за Брахму. Все суще минається, однак лишається сутність. Отож ви сидите, оповиті сном.

Сутність снит сном форми. Форми тлінні, а сутність вічна, вона снує нові сни. Людина дає найменування цим снам, гадаючи, що полонила сутність, бо не відає, що волає до недійсності. Оце каміння, ці стіни, тіла людей, що сидять коло вас, - це ті самі маки, вода, сонце. Вони є сни Безіменності. Вони є вогонь, коли завгодно.

Буває, з'явиться сновидець, який усвідомлює, що він снить. Він може до певної міри керувати матерією сну, підпорядковуючи її своїй волі, - або може прокинутися, досягти більшого самопізнання. Якщо він обирає стежу самопізнання, то слава його буде велика, і сятиме він зіркою у віках. Якщо ж він піде шляхом Тантри¹, об'єднавши Сансару² й Нірвану, житиме й далі у світі, осягаючи його, то стане могутнім поміж повелителів снів. Його могутність може бути спрямована і на добро, і на зло, це як подивитись, - хоча й ці визначення також безглузді - поза межами поняття «Сансара».

¹ **Тантра** - букв.: таємний текст, магія (санскр.) - священні тексти індуїзму, що відображають вірування про жіноче начало світу, яке є енергетичним джерелом буття.

² **Сансара** - повторюваний цикл народження й смерті і страждань у матеріальному світі (протилежне нірвані, що є станом блаженства і свободи від матеріального існування).

Однак жити в Сансарі означає підпадати під вплив могутніх винахідників снів. Коли сила їхня спрямована на добро, це золота доба, а коли на зло - це час п'ятми. Сон-мрія може обернутися на жаску маячню.

Писано-бо, що жити означає страждати. Так воно й є, кажуть мудрі, бо людина має звільнитися від свого кармічного тягаря, аби сягнути Просвітлення. Тому-то, кажуть мудрі, яка користь людині змагатись у мареннях зі своєю долею, яка і є тією стежею, з якої людина не повинна збочувати, коли хоче досягти звільнення? У світлі віковичних цінностей, кажуть мудрі, страждання - то ніщо; в умовах Сансари, кажуть мудрі, страждання веде до добра. Отож чи виправдано, щоб людина боролася проти тих, чия влада спрямована на зло?

Сам витримав паузу, тоді підняв голову вище й провадив:

- Цієї ночі поміж вами пройшов Бог Омани - Мара, могутній винахідник снів, чия влада спрямована творити зло. Він зіткнувся з іншим, з тим, хто вмів впливати на матерію сну інакше. Він стрівся з Дхармою¹, що спроможний вигнати Повелителя снів зі свого сну. Вони билися смертним боєм, і от вельможного Мари не стало. Чому ж вони билися - Бог Смерті з Богом- Оманником? Ви скажете: шляхи богів непізнавані. Але це не відповідь.

І відповідь, і виправдання однакові що для людей, що для богів. Добро і зло - яка різниця? - кажуть мудрі, адже і те, і те належить Сансарі. Отож послушайтеся мудрих, які навчали наш народ споконвіку, відколи людина пам'ятає себе на світі. Погодьтеся з ними, але поміркуйте також над річчю, про яку мудрі не говорили. Ця річ називається «краса». Для вас то ще одне слово, але зазирніть під його оболонку й розгляньте над Шляхом Безіменності.

А що є Шлях Безіменності? Це Шлях Сну. Тоді чому Безіменність снить? Цього не знає жоден, хто пробуває в Сансарі. Тому спитайте краще, *чим* Безіменність снить?

Безіменність, часточкою якої всі ми є, дає образи снам і снить формами цих образів. А що є найвищим здобутком будь-якої форми? Краса. Отже Безіменність - це митець. А тому головне - не проблема добра і зла, а проблема естетики. Боротися проти могутніх винахідників снів, які владою своєю чинять зло або насаджують потворність, - то не є боротися за те, чого навчали нас мудрі - бути байдужою порошокною в плинні Сансари чи Нірвани. То радше означає боротися за симетричну картину сну: сну у вимірах ритму й часу, гармонії і контрасту, - які зроблять його часточкою самої краси. Про це мудрі нічого нам не сказали. Ця істина така проста, що вони явно її не додали. Тому ситуація велить мені звернути вашу увагу на її естетичність. Боротися проти владарів марень - хай би то були люди чи боги, - які снують потворні сні, то і є воля Безіменності. Боротьба ця також несе страждання, а тому кармічний тягар людина внаслідок цього полегшає, точнісінько як це сталося б, якби їй довелось терпіти потворність; але саме таке страждання веде до набагато вищої мети в світлі одвічних цінностей, про які так люблять балакати мудреці.

І ось тепер я кажу вам: естетика того, що сталося на ваших очах цього вечора, була естетикою вищого гатунку. Однак ви можете мене спитати: звідки, мовляв, мені знати, що є прекрасне, а що - потворне, і як треба діяти, керуючись цим знанням? І я скажу: на це питання ви маєте відповісти самі. А для цього треба спочатку забути все, що я казав, бо я не сказав нічого. Пробуйте ж тепер у Безіменності.

Він підняв правицю й схилив голову.

Яма встав. Підвелася Ратрі. Тек вискочив на стіл.

Вони вийшли разом усі четверо, знаючи, що механізми Карми цього разу проти них безсилі.

Вони простували в п'яному сяві ранку попід Мостом Богів. Високі папороті, ще мокрі від нічного дощу, іскрилися обабіч стежки. Верхівки дерев і піки далеких гір бовваніли за клубами туману. День був безхмарний. Легенький вранішній вітерець іще був напоєний свіжістю холодної ночі. Їхній шлях лежав через джунглі, довкола все цокотіло, дзижчало і щебетало. Монастир, з якого вони пішли, вже ледь виднів над верхівками дерев; високо над ним в'юнилась смуга диму, розписуючи небеса.

Служителі Ратрі несли її ноші посеред рухливого гурту ченців, слуг та невеличкого загону озброєних охоронців. Сам з Ямою крокували попереду, Тек мовчки вистрибував позаду вгорі, непомітний серед листя й гілля дерев.

- Поховальне вогнище досі горить, - озвався Яма.

- Атож.

- То спляють тіло мандрівника, який зупинився там відпочити й помер від розриву серця.

- Свята правда.

- Як на імпровізацію, твоя проповідь була просто чарівна.

- Дякую.

- Ти справді віриш у те, що проповідував?

Сам засміявся:

- Я на диво легковірний, коли йдеться про мої власні слова. Вірю всьому, що скажу, хоча знаю: це брехня.

Яма пирхнув.

- Жезл Тримурті все ще гуляє по синах людей. Нірріті² ворухиться в своєму темному лігві, загрожуючи морським шляхам на півдні. Може, ти збираєшся згаяти ще одне життя на втіхи метафізики - аби знайти нове виправдання для протидії своїм ворогам? Твоя вчорашня проповідь показала, що ти знов повернувся радше до проблеми «чому», ніж до проблеми «як».

- Ні, - мовив Сам, - я просто хотів випробувати на слухачах ще одну лінію доводів. Важко підбурити до повстання тих, для кого все - благо. В головах їхніх немає закамарку для зла, хоча страждання їхні від нього - нескінченні. Раб під тортурями, який знає, що народиться знову, - можливо, гладким купцем, - якщо страждатиме залюбки, дивиться на свою муку інакше, ніж той, у кого тільки одне життя. Він перестраждає усе, знаючи: хай яку

¹ Дхарма (санскр.) - одне з центральних понять давньоіндійської філософії, що означає закон, принцип, мораль; у релігійних системах - Бог, Абсолют.

² Нірріті - в індійській міфології - персоніфікована руйнація, смерть.

велику муку терпить він тепер, його майбутні радощі будуть іще більші. В разі наш страдник не схоче вірити ні в добро, ні в зло, можна змусити красу й потворність послужити йому незгірш. Треба змінити лише назви, тільки й того.

- Отже, тоді це нова офіційна лінія партії? - спитав Яма.

- Аякже, - відповів Сам.

Яма сягнув рукою в непомітний розріз свого вбрання, вихопив кинджал і підніс його привітально вгору:

- Хай живе краса! - вигукнув він. - Хай згине потворність!

Хвиля мертвої тиші прокотилася джунглями. Заніміли всі звуки життя.

Яма підняв одну руку, а другою вклав кинджал назад у потайні піхви.

- Стійте! - звелів він і глянув угору, мружачись від сонця й повернувши голову вправо. - Геть зі стежки! В куші!

Всі заметушилися. Постаті в шафранових мантиях мов вітром змело зі стежки. Ноші Ратрі застрягли поміж дерев, і вона стояла тепер поряд Ями.

- Що сталося? - спитала вона.

- Слухай!

Оте щось котилося з неба на вибуховій хвилі звуку. Воно зблиснуло над бескидами, майнуло навкоси над монастирем, геть постиравши дим з піднебесся. Громові згуки засурмили про його наближення; коли воно прорізало свій шлях крізь вітер і світло, повітря дрижало.

Це був хрест у вигляді літери «тау» з величезною петлею і вогненным хвостом позаду.

- Нищівник вилетів на полювання, - мовив Яма.

- Громові Колісниця! - закричав хтось із найманих воїнів, роблячи рукою знак.

- Шіва мчить! Нищівник...¹ - проказав чернець, витріщивши очі від страху.

- Відав би я тоді, який вдатний з мене майстер, то вже напевне відміряв би їй віку. Іноді я гірко каюся через свою геніальність, - нарікнув Яма.

Хрест пронісся попід Мостом Богів, гойднувся над джунглями й помчав на південь. Його ревіння поволі стихало, даленіючи. Запала тиша.

Несміливо цвірінкнула пташка. Їй відповіла друга. Тоді знов ожив гомін життя, і мандрівники вернулися на свою стежку.

- Він вернеться, - сказав Яма. Так воно й сталося.

Ще двічі того дня вони мушили тікати зі стежки, коли Громові Колісниця проносила над їхніми головами. Останнього разу вона покружляла над монастирем, мабуть, спостерігаючи за поховальним ритуалом, який там відбувався. А тоді шугнула над горами й щезла.

Тої ночі вони стали табором під зірками. І наступної ночували просто неба.

На третій день вони вийшли до річки Діва неподалік маленького портового містечка Куна. Там уже була змога знайти судно, і того ж вечора вони попливли баркою на південь, туди, де Діва зливалася з могутньою Ведрою, а тоді далі, й нарешті до пристані Кайпура, куди тримали путь.

Пливучи річкою, Сам дослухався до її плюскоту. Він стояв на темній палубі, спершись руками на поруччя, й дивився на воду, де яскраве небо піднімалося і падало, а зірки горнулися одна до одної. І тоді ніч озвалася до нього голосом Ратрі звідкись зблизька:

- Ти проходив цим шляхом і раніше, Татхагатхо.

- Багато разів, - відповів він.

- Діва прекрасна, коли отак хлюпочеться й брижиться під зорями.

- Воістину прекрасна.

- От ми й прямуємо у Кайпур, до Палацу Ками. Що ти робитимеш, коли ми туди дістанемось?

- Якийсь час я помедитую, богине.

- Над чим же ти будеш медитувати?

- Над своїми минулими життями та над помилками, яких я припустився у кожному з них. Треба переглянути власну тактику й тактику своїх ворогів.

- Яма вважає, що Золота Хмара тебе змінила.

- Може, й змінила.

- Він вважає, що вона зробила тебе м'якшим, слабкішим. Ти завжди прикидався містиком, але тепер, на думку Ями, ти й справді став ним - собі і нам на згубу.

Сам похитав головою і роззирнувся довкола, проте не побачив Ратрі. Чи то вона була тут невидимкою, чи то пішла геть. Він проказав тихо і безвиразно:

- Я зірву ці зорі з небес і жбурну їх в обличчя богам, якщо доведеться. Я бложнитиму в Храмах по всіх усюдах. Я ловитиму життя неводом, як рибалка ловить рибу. Я піднімуся знов у Небесне Місто, хай навіть кожна сходинка буде вогнем або гострим мечем, а шлях стерегтимуть тигри. Настане день, коли боги глянуть з Небес і побачать мене на сходах, а зі мною дар, якого вони бояться понад усе. Той день стане початком нової Юги². Але спершу мені треба помедитувати трохи, - закінчив він, знов відвернувся до річки й задивився на воду.

Зірка, палаючи, креслила за собою вогняний слід на небосхилі. Судно йшло вперед. Ніч зітхнула над Самом.

Сам дивився вперед, весь у полоні спогадів.

¹ Шіва - напівбог, керує матеріальною гуною невігластва, знищує матеріальний космос. Гуни (числом три: доброчесності, пристрасі, невігластва). Йдеться про різновиди впливу ілюзорної матеріальної енергії на живі істоти; гуни, зокрема, визначають спосіб життя, мислення і діяльності душі. Завдяки їхній взаємодії відбувається творення, підтримання і знищення Всесвіту.

² Юга - епоха. Існує чотири юги, які постійно чергуються, змінюючи одна одну: Сат'я-юга, Трета-юга, Двапара-юга і Калі-юга. В міру віддалення Сат'я-юги й наближення Калі-юги відбувається дедалі більший занепад релігії і деградація людини.

II

Одного разу невеликий раджа дрібного князівства вирушив зі своїм почтом до Махартхи, міста, що його називали Брамою Півдня та столицю Ранкової Зорі. Поїхав, аби придбати собі нове тіло. Діялось те в часи, коли нищу долю ще можна було обдурити, коли боги були не такі пихаті, демони все ще зв'язані, а Небесне Місто подеколи відкривалося для людей. Це оповідь про те, як князь спокушав перед Храмом однорукого служителя культу і ввіймав його на гачок і через свою самовпевненість накликав на себе немилість Небес...

Не багато хто народжується знову серед людей;
Більше тих, хто народжується знову десь-інде.
Ангуттара-кікая (1, 35)

Було вже пополудні, коли до столиці Ранкової Зорі в'їхав на білій кобилі князь і рушив широкою вулицею Сур'ї; сотня його васалів купчилася позаду. Крива князева шабля спочивала в піхвах, радник Стрейк тримався ліворуч од нього, а частина князевих скарбів у в'юках погойдувалася на спинах його в'ючаків.

Спека падала згори й розбивалася об тюрбани людей розтікалась по спинах воїнів і знов піднімалася вгору з дороги.

Назустріч їм поволі рухався візок, візник скосив очі на знамено, що його ніс головний з князевого почту; повія стояла коло входу до свого шатра і споглядала вуличну процесію; згряя двірських собак з гавкотом бігла услід за кіньми.

Князь був високий, вуса сизі, мов дим, а на темних, наче кава, руках проступали набряклі жили. Однак поставу він мав струнку, а ясні очі зачаровували, схожі на очі якогось стародавнього птаха.

Збіглась юрма роззяв - подивитись на кінний загін. Верхи на конях їздили тільки ті, кому це по кишені, а таких заможників було не багато. Їздили здебільша на ящерах - лускатих істотах із зміїною шиєю, зубастих, темного походження, з коротким життєвим циклом та злобливим норовом, - бо серед коней останнім часом невідь-чому поширилася безплідність.

Отож князь їхав столицею Ранкової Зорі, а цікаві городяни споглядали.

Помалу загін збочив з вулиці Сонця на вужчу вуличку і їхав тепер уздовж присадкуватих торгових будівель, мимо великих крамниць багатих купців, повз банки, Храми, заїзди, будинки розпусти. Та ось закінчився діловий район міста, й вони під'їхали до розкішного заїзду Гаукани, Найгостиннішого Господаря. Біля воріт верхівці натягли поводи, бо сам Гаукана вийшов їм назустріч - просто вдягнений, товстунець, як і годиться, він усміхався, чекаючи, коли зможе власноруч завести у двір білу кобиліцю.

- Ласкаво прошу, ясновельможний Сіддхартхо! - мовив він голосно, аби всі, хто міг, почули, який то гість завітав до нього. - Ласкаво прошу до нас у солов'їний край, в запахуці сади та мармурові зали скромного цього закладу! Гостинно прошу і твоїх супутників, котрі звертали з тобою чималу путь і, не сумнівайся, матимуть тут живодайний і гідний спочинок, що освіжить їх, як і тебе. Тут ти знайдеш, я сподіваюся, все, що любе тобі та миле, як бувало не раз у минулому, коли ти мешкав у цих залах в компанії інших родовитих гостей та шляхетних відвідувачів, гай-гай, числом незліченних, серед яких...

- Добридень і тобі, Гаукано! - вигукнув князь, бо й пополудні прямила спека, а мова господаря плинула рікою і могла плинути вічно. - Впусти нас швиденько під твій дах, де серед інших благодатей, числом незліченних, знайдеться і прохолода.

Гаукана моторно вклонився ї, взявши білу кобиліцю за вуздечку, провів її через ворота у двір; там він притримав стремено, поки князь спішувався, передав коней під опіку своїх стайничих і послав хлопчину за ворота вичистити вулицю там, де стояв загін верхівців.

У заїзді прибульці передусім скупалися, вони мились навстоячки в мармуровій банній залі, а служники поливали їм плечі водою. Потім воїни понамашувались за звичаєм своєї касты, повдягали свіжу одіж і пройшли до обідньої зали.

Трапеза тривала до самого вечора, і гості вже втратили лік наїдкам. Праворуч од князя, який сидів на чолі довгого низького столу, три танцівниці мережили химерний малюнок танцю, приклацуючи кастаньетами; вираз їхніх облич змінювався, точно відповідаючи кожному моментові танцю, а четверо музик за завісою награвали відповідні традиційні мелодії.

Стіл був накритий розкішним гобеленом, що яскрів блакитними, брунатними, жовтими, червоними й зеленими барвами; по ньому виткана була низка мисливських і батальних сцен: вершники на ящерах та конях відбивали списами й стрілами напади крилатої панди, вогняного півня та войовничої рослини зі стручками-самоцвітами; зелені мавпи боролися на верхівках дерев; Птах Гаруда затис у пазурах небесного демона й побивав його дзьобом та крильми; з морської глибочини виповзало ціле військо рогатих рибин - у їхніх стиснутих плавцях стриміли гостряки рожевих коралів, а очі їхні витріщалися на шереху людей, що, вдягнені в каптани і шоломи, озброєні списами та смолоскипами, не давали їм вибратися на суходіл.

Князь їв поволі, не поспішаючи. Покопирсавшись трохи в кожній новій страві, слухав музику, іноді сміявся на жарти своїх людей. А коли сьорбав шербет, кільця його подзенькували, торкаючись бокастої чари.

Поряд нього з'явився Гаукана.

- Чи все з тобою гаразд, ясновельможний? - поцікавився він.

- Так, добрий Гаукано, все гаразд, - одказав князь.

- Ти їси не з такою охотою, як твої люди, може, найдки тобі не смакують?

- Та ні, страви смачні і приготовані бездоганно. Тут радше винен мій апетит, яким я не можу похвалитись останнім часом.

- О, - порозуміло мовив Гаукана. - В мене знайдеться, чим тобі зарадити, саме те, що треба. Тільки такий, як ти, зможе гідно його оцінити. Довго-довго зберігав я цей дар на окремій полиці в своєму погребі. Бог Крішна якимось дивом зберіг його у віках. Він дав його мені багато років тому, бо гостина тут не здалася йому неприємною. Ось зараз я тобі його принесу.

Він уклонився і вийшов з бенкетної зали.

Повернувся з пляшкою в руках. Ще не глянувши на етикетку, князь упізнав форму пляшки.

- Бургундське! - вигукнув він.

- Так, це воно, - промовив Гаукана. - З давно шезлої Уратхи.

Він нюхнув з пляшки й посміхнувся. А тоді налив трохи вина у келих грушоподібної форми й поставив перед гостем.

Князь підняв келих і вдихнув букет пахощів. Поволі відсorbнув вина і замружив очі.

В залі стихли голоси, аби не сполохати князеві насолоди.

Коли князь опустив келих, Гаукана налив йому ще того дива з соку *ripo noir*¹, який ніколи не ростиме в цьому світі.

Князь не доторкнувся до келиха. Натомість, повернувшись до Гаукани, спитав:

- Хто тут у тебе найстаріший музикант?

- Манкара, ось він, - відповів господар, вказуючи на сивоголового чоловіка, що присів спочити за сервірувальний столик у кутку зали.

- Найстаріший не тілом, а літами, - уточнив князь.

- О, тоді це Діл, - мовив Гаукана, - якщо його можна назвати музикантом. Він каже, що колись був ним.

- Діл?

- Хлопчина при стайні.

- А, ясно... То пошли по нього.

Гаукана плеснув у долоні й наказав служникові, що з'явився, піти до стайні, сяк-так причепурити хлопчину і негайно привести перед очі бенкетників.

- Прошу, не треба його чепурити, а просто приведи його сюди, - звелів князь.

Він відкинувся назад і, заплющивши очі, почав чекати. Коли хлопчик-стайничий постав перед ним, він спитав:

- Яку музику ти граєш, Діле?

- Ту, що вже не в фаворі у брамінів.

- На якому ж інструменті ти грав?

- На фортепіано.

- А зможеш зіграти на якомусь із цих? - він кивнув на незайняті інструменти, що стояли на невеликій підставці попід стіною.

Хлопчик обернувся і поглянув на них.

- Гадаю, я міг би зіграти на флейті, якби довелося.

- Ти знаєш вальси?

- Знаю.

- Може, заграєш мені «Голубий Дунай»?

Похмура міна шезла з хлопчиковаго обличчя, але на ньому відбилосся збентеження. Він кинув швидкий погляд на Гаукану, і той кивнув головою.

- Сіддхартха - князь поміж людей, він один з Перших. - пояснив господар.

- «Голубий Дунай» на якійсь із цих флейт?

- Якщо твоя ласка.

Хлопчик стенив плечима й мовив:

- Спробую. Але востаннє я грав так давно... Тож будь вибачливий.

Він наблизився до інструментів і шепнув щось власникові обраної ним флейти. Той кивнув. Тоді хлопчик підніс флейту до уст і взяв на пробу кілька нот, передихнув і повторив пробу ще раз. Потім повернувся до гостей, знову підніс флейту до уст - і полинули хвилями трепетні звуки вальсу. Хлопчик грав, а князь смакував вино.

Коли музика зупинилася передихнути, князь знаком велів йому грати далі. І той грав одну за одною заборонені мелодії, а професійні музиканти артистично понапускали на свої обличчя глузливо-зневажливі міни, в той час як ноги їхні під столом сповільно притупували в такт музиці.

Та ось князь допив своє вино. На місто Махартху спадав вечір. Князь кинув хлопчикові гаман з монетами і навіть не помітив, що в того стояли сльози в очах, коли він повертався, щоб вийти з зали. Князь підвівся, потягнувся і позіхнув, прикриваючи рот затиллям долоні.

- Піду до своїх покоїв, - сказав він воякам. - А ви тут без мене дивіться не попрогравайте всі свої статки-спадки.

Співтрапезники засміялися, побажали князеві на добраніч, а собі замовили міцного питва та солоного печива. Не встиг князь відвернутися, як почув за спиною стукіт гральних костей.

Князь ліг спати рано, аби завтра устати вдосвіта. Слuzі він наказав чатувати коло його дверей ціліснький день і не впускати нікого з можливих відвідувачів, кажучи, що князь не в гуморі.

¹ Сорт червоного винограду.

Не встигли перші квіти розкритися для перших вранішніх комах, як князь вислизнув із заїзду, і бачив його тільки старий зелений папуга. Не в шовках, розшитих перлами, вийшов князь, а в лахмітті, в яке переряджався завжди в таких випадках. Звуки черепашок та барабанів не сповіщали про його вихід, навпаки, тиша стерегла його, коли простував він присмерковими вулицями міста. Пустельно було довкола о цій порі, хіба який цілитель чи повія трапляється назустріч, вертаючись після пізнього виклику. Коли він проминав ділову частину міста, прямуючи до гавані, за ним унадився бродячий пес.

Коло самого пірса князь присів на ящик. Зійшла зоря і зняла зі світу завісу пільми. Князь задивився на кораблі, заколисані припливом, на спущені вітрила, облугані канатами, на чудовиськ і дів, вирізьблених на носах суден. Навідуючись до Махартхи, він завжди бодай ненадовго приходив у гавань.

Рожевий парасоль ранку розкрився над розвихреними косами хмар, і холодний бриз облетів доки. Хижі птахи хрипко покрикували, стрілами шугаючи поміж бійницями веж, а тоді піками кидалися на води бухти.

Він дивився, як даленіє в морі корабель, як солоний вітер надимає його парусинові крила й робить їх схожими на гори. На борту інших суден, що надійно стояли на якорі, починалася метушня, команди лаштувалися вантажити або вивантажувати крам: ладан, корали, олії та ще всяку всячину - метал, худобу, тверду деревину й прянощі. Він залюбки вдихав запахи комерції та слухав круту матроську лайку з прокльонами і був у захваті від того й того, бо перше - то дух багатства, а друге - то комбінація з іще двох його найбільших клопотань: анатомії та богослов'я.

Трохи перегадом він завів мову з капітаном заморського судна, той наглядав, як вивантажували лантухи з зерном, а тепер одійшов спочити у затінок під купи ящиків.

- Доброго ранку! - озвався він до капітана. - Хай обминають тебе на твоєму шляху бурі й кораблетрощі, а боги дарують безпечну гавань та добрий збут твоєму крамові.

Капітан кивнув, присів на ящик і заходився натоптувати невелику глиняну люльку.

- Дякую, старче, - одказав він. - Хоча я сам вибираю, яким богам якого Храму молитися, та благословення приймаю від усіх і кожного. Благословення ніколи не зайве, а надто морякові.

- Важка була подоріж?

- Не така важка, як могло обернутися, - мовив у відповідь капітан. - Ота морська гора, що жевріє під попелом, Гармата Нірріті, знову шпурляє в небо свої гримотливі блискавки.

- О, то ти плив з південного заходу?

- Так. З Шатістану, з Іспару Приморського. Супутні вітри дмуть буйні в цю пору року, саме тому вони й порозносили попіл з Гармати далі, ніж можна було гадати. Аж шість днів той чорний сніг падав на нас, сморід пекельного царства не давав дихати, псував харчі та воду, очі наші плакали, а в горлі пекло. Ми відбули чимало подячних молебнів, коли врешті вибралися з тої халепи. Бачиш, який замурзаний у мене корабель? А подивись на вітрила, чорнючі, наче коси Ратрі!

Князь нахилився вперед, аби краще роздивитися на судно.

- Але ж великої хитавиці на морі не було? - спитав він.

Моряк похитав головою:

- Коло Соляного Озера ми перемовилися з крейсером, отак і взнали, що припізнилися тільки на шість днів до найстрашнішої пальби Гармати. Що діялося тоді! Палали хмари, горами здіймалися хвилі, що потопили два кораблі, - про них крейсер знав напевне, - а то, може, й три. - Моряк відхилився назад, розкурюючи свою люльку. - Отож я й кажу: благословення ніколи не зайве морякові.

- Я шукаю одного моряка, - мовив князь. - Капітана. Звуть його Ян Ольвегг, а нині, можливо, його знають як Ольваггу. Чи ти з ним знайомий?

- Був знайомий, - сказав моряк. - Та збігло чимало часу відтоді, як він плавав.

- Он як? А що з ним сталося?

Моряк обернувся до нього, придивляючись.

- А хто ти такий, щоб питати? - озвався він урешті.

- Звуть мене Сам. А Ян - мій дуже давній приятель.

- «Дуже давній» - то скільки?

- Багато-багато років тому і в інших краях я знав його, він був капітаном корабля, що орав води не цих океанів.

Капітан раптом нагнувся, вхопив дровеняку й пожбуричав нею у пса, який підкрався з протилежного боку пірсу. Пес заскавулів і відскочив під захисток товарного складу. То був той самий пес, що унадився за князем від готелю Гаукани.

- Стережися цих пекельних церберів, - застеріг капітан. - Собаки бувають такі, сякі й перетакі - три різновиди. А в цьому порту жени їх геть усіх подалі від себе.

І він іще раз оцінливо глянув на співрозмовника.

- На твоїх пальцях, - мовив він, киваючи своєю люлькою, - недавно було багато перснів. Сліди від них іще видно.

Сам глянув на свої руки і посміхнувся:

- Твої очі меткі, моряче, не пропустять нічого, - відповів він. - Тому визнаю очевидне: так, зовсім недавно на моїх руках були перстені.

- Виходить, ти, як і собаки, зовсім не той, ким видаєшся; і ти прийшов розпитати про Ольваггу, назвавши його давніше ім'я. Кажеш, твоє імення Сам. А ти часом не з Перших?

Сам відповів не одразу, а якийсь час придивлявся до свого співрозмовника, ніби вичікував, чи не скаже той ще чого.

Мабуть, збагнувши це, капітан заговорив знову:

- Ольвагга, я знаю, був серед Перших, хоча сам він ніколи про це не згадував. Якщо ти сам з Перших або ж з Владарів, то тобі це відомо так чи інак. Тому, сказавши те, я не продав його. Але мені кортить знати, з ким я розмовляю - з другом чи з ворогом.

Сам спохмурнів.

- Ян примудрявся ніколи не наживати собі ворогів, - мовив він. - А як послухати тебе, то тепер у нього не бракує ворогів серед тих, кого ти називаєш Владарями.

Моряк і далі пильно придивлявся до нього.

- Ти не Владар, - нарешті проказав він. - І прийшов сюди здаля.

- Слушні твої слова, - мовив Сам, - але скажи мені, як ти здогадався.

- По-перше, ти старий, - почав капітан. - Владар теж міг би скористатися старим тілом, але не лишався б у ньому надовго, так само як не барився б і в тілі собаки. Надто сильний його страх перед навечною раптовою смертю, що іноді забирає старих. Тому він і не лишався б у старому тілі так довго, щоб аж намуляти на пальцях глибокі сліди від перснів. У багатіїв ніколи не відбирають їхніх тіл. Якщо їм відмовлено в новому переродженні, вони доживають повний цикл свого життя - до останнього дня. Владарі побоюлися б збройної помсти прибічників вельможі, якби того спіткала нагла, а не природна смерть. Отож таке, як у тебе, тіло Владарям заграбастати зась. А на пальцях когось із покидьків суспільства не знайти таких відмітин, як у тебе. Тому-то я гадаю, що ти Поважна людина, але не Владар. Якщо ти знаєш Ольваггу з давніх-давен, то ти й сам з когорти Перших, як і він. Із того, яких відомостей ти шукаєш, я бачу, що ти не тутешній. Був би ти з Махартхи, то знав би про Владарів, а знаючи про Владарів, не питався б, чом Ольвагга не може плавати.

- О моряче, схоже, тобі відомо куди краще, ніж мені, про все, що діється в місті Махартха, дарма що ти приплив допіру.

- Я теж з неблизького краю, - ледь усміхнувшись, мовив капітан, - але за дванадцять місяців я бачу двічі по дванадцять портів. Я чую новини, поголоски та всілякі історійки звідусіль - з-понад двох десятків портів. Знаю про двірцеві інтриги і про те, що затівають Храми. До мене долинають таємниці, що їх нашіптують поночі золотавим дівам під аркою з солодких тростин Ками. Я чую про походи кшатріїв та про задумані оборудки заможних купців щодо майбутнього врожаю зерна й прянощів, про спекуляції коштовними каменями та шовками. Я п'ю чарку з співцями й звідарями, з акторами й челядниками, з візниками й кравцями. А то, іноді, натрапляю на порт, де звили собі кубло пірати, і там дізнаюся, який викуп за якого бранця вони правлять. Тому не дивуйся, що я, припливши з далеких світів, знаю і знатиму про Махартху більше, ніж ти, проживи ти в місті хоч тиждень. А подеколи я навіть чував про діяння богів.

- Тоді, може, розповіси мені про Владарів і про те, чого їх слід мати за ворогів? - спитав Сам.

- Я можу дещо про них розповісти, аби застерегти тебе. Торговці тілами поробилися тепер Владарями Карми. Нині вони тримають у таємниці свої особисті імена - чистісінько як боги! - аби здаватися неупередженими, наче Велике Колесо, що його вони буцімто представляють. Зараз вони не просто собі торговці тілами, а співники Храмів. Та й самі Храми вже не ті, бо Перші - твоє братія - нині поставали богами і правлять ними з Небес. Якщо ти й справді з Перших, Саме, то шлях твій неминуче веде або до богобуття, або до згуби, коли ти постанеш перед цими новоявленими Владарями Карми.

- Як таке може статися? - спитав Сам.

- Про подробиці розпитай деінде, - відповів капітан. - Я тої кухні їхньої не знаю. А Яннавега, вітрильного майстра, попитай на вулиці Ткачів.

- Це так тепер звуть Яна?

Капітан кивнув.

- Та стережися собак, а заодно й усякої іншої тварі, не позбавленої розуму.

- Скажи своє ім'я, капітане!

- В цьому порту я безіменний або маю вигадане ім'я, дурити ж тебе, повір, я не бачу сенсу. Щасливого дня, Саме.

- І тобі, капітане. Дякую за твої відверті слова.

Сам підвівся і рушив геть з гавані, прямуючи назад до ділової частини міста й торгових вулиць.

Сонце в небі червоним диском підбивалось угору назустріч Мосту Богів. Місто Прокинулося. Князь простував, петляючи поміж рундучків дрібних ремісників, що повиставляли вироби своїх вправних рук. Довкола снували вуличні торговці, пропонуючи мазі, порошки, пудри, парфуми та олії. Квіткарки мало не вискакували з корсажів, махаючи перехожим букетами й вінками з квітів; виноторговці мовчки сиділи в ряд на лавах у затінку зі своїми бурдюками й піджидали покупців, яких ніколи не бракувало. В ранковому повітрі змішалися запахи їства, мускусу, м'яса, екскрементів, лою і ладану - той дух вільно витав у повітрі, й здавалося, наче тебе обтікає невидима хмара.

На князеві були жебрацькі лахи, тож нічого дивного, що він зупинився й заговорив до горбаня, який тримав карнавку для милостині.

- Здоров був, брате, - звернувся він до нього, - я зайшов далеченько від свого дому і заблукав. Чи не вкажеш мені дорогу на вулицю Ткачів?

Горбань кивнув головою і значливо потряс карнавкою.

З потайної кишені хламиди князь дістав дрібну монету і вкинув до карнавки. Монета вмить щезла.

- Туди, - кивнув головою горбань, вказуючи напрямом. - Проминеш дві вулиці, а на третій завернеш ліворуч, тоді пройдеш іще дві вулиці й опинишся біля Кільця Водограю перед Храмом Варуни¹. Увійди в те Кільце і побачиш, що вулицю Ткачів позначено Знаком Шила.

¹ Варуна - в давньоіндійській міфології тисячокий бог, пов'язаний з космічними водами, захисник істини й справедливості.

Князь кивнув горбаневі, поплескав його по горбу й рушив далі своєю дорогою.

Дійшовши до Кільця Водограю, він зупинився. З кілька десятків людей стояло рухливою вервечкою побіля Храму Варуни, найсуворішого та найвеличнішого з-поміж богів. Ці люди не збиралися заходити до Храму, а радше відбували якийсь ритуал, чекаючи кожен своєї черги. Він почув побрязкування монет і підійшов ближче.

Черга посувалася до блискучої металеві машини.

Чоловік, черга якого підоспіла, укинув монету до сталеві пащі тигра. Машина замуркотіла. Чоловік натиснув на кілька кнопок, виточених у вигляді тварин та демонів, - і спалах світла пробіг по тілах Нагів, двох священних зміїв, які обвилися довкола прозорої панелі машини.

Князь підійшов іще ближче.

Чоловік смикнув униз важіль, що стирчав з боку машини у вигляді рибацького хвоста.

Священне голубе світло заповнило машину зсередини; і з того світіння під звуки ніжної музики, що заграла, вискочило молитовне колесо і закрутилося з навіженою швидкістю.

Чоловікове обличчя розквітло блаженною усмішкою. Через кілька хвилин машина зупинилась. Молільник укинув ще одну монету і знову смикнув за важіль, чим викликав голосні нарікання в тих, що стояли наприкінці черги; вони казали, то вже сьома його монета, а день випав спекотний, тож хай дасть іншим помолитися, бо не йому одному треба, а коли вже так припекло, то чом не зайти до Храму та не віддати таку щедрю пожертву прямо в руки жерцям. Хтось зауважив, що маленькому чоловічкові, видно, є що замолювати. І одразу під гучний регіт всі заходилися гадати, що то за грихи.

Помітивши кількох зебраків у рухливій вервечці черги, князь пішов і прилаштувався в її кінець. Поки черга посувалася, він помітив, що одні, підійшовши до машини, натискають на кнопки, тоді як інші просто викидають плаский металевий диск у пащу другого тигра, того, що з протилежного боку. Коли машина зупинялася, диск випадав у чашу і власник забирав його назад. Князь вирішив ризикнути й пуститись на розпити.

Він звернувся до чоловіка, який стояв поперед нього в черзі:

- А чому це у деяких є свої жетони?

- Тому, що ці люди зареєстровані, - відказав той, не повертаючи голови.

- У Храмі?

- Так.

- А...

Князь переждав з півхвилини і знову спитав:

- А ті, що не зареєстровані, але хочуть помолитися на машині - їм треба натискати на кнопки?

- Так, - відповів той, - набираючи при цьому своє ім'я, рід занять і адресу.

- Ну а коли хто тут заїжджий, як от я, приміром?

- То треба додати назву свого міста.

- Ну а раптом я неписьменний - тоді як?

Той нарешті обернувся до нього:

- Тоді тобі ліпше помолитися по-старому й оддавати пожертви просто в руки жерцям. А то, як хоч, зареєструйся і матимеш власний жетон.

- Ясно, - мовив князь. - Твоя правда. Мені слід перше усе обміркувати, дякую.

Він вийшов з черги, обійшов водограй і зупинився біля колони зі Знаком Шила. А тоді рушив угору вулицею Ткачів.

Тричі він питав, де мешкає Яннавега, вітрильний майстер; утретє - в низенької жінки з могутніми руками й вусиками над верхньою губою. Жінка сиділа, схрестивши ноги, й плела килимок у своєму рундучку під приземкуватим піддашком, де колись, мабуть, було стійло, бо звідти й досі тхнуло стайнею.

Змірявши його з голови до п'ят надивовижу гарними оксамитово-карими очима, вона буркнула: йди он туди. Князь попростував угору звивистою доріжкою, спустився вниз сходами, що ліпилися до стіни п'ятиповерхової будівлі, і опинився коло дверей, через які потрапив у коридор на першому поверсі. Всередині було вогко й темно.

Він постукав у треті двері ліворуч, і перегодом йому одчинили.

На порозі стояв чоловік, утупившись у нього поглядом.

- Ну?

- Можна мені ввійти? Маю пильну справу...

Чоловік завагався на мить, а тоді рішуче кивнув головою і відступив убік, даючи гостеві дорогу.

Князь рушив повз нього і зайшов до кімнати. Долі був розстелений великий шмат парусини. Поблизу стояв ослінчик, на який господар сів сам, а гостеві вказав на єдиний у кімнаті стілець.

Майстер був невисокий, широкоплечий, волосся біле як сніг, а зіниці очей ледь затуманені першими ознаками катаракти. Руки - темні, зашкарублі, з вузлуватими пальцями.

- Ну? - повторив він.

- Ян Ольвегг, - озвався князь.

Очі в старого майстра витріщилися, а тоді звузилися до щілин. Він зважував у руці величезні ножиці.

- «Довгий шлях до Тіпперері...»¹ - промовив князь.

Господар видивився на нього, а тоді раптом усміхнувся:

- «Якщо серцем ти не тут!» - підхопив він, відкинувши ножиці на парусинову шматину. - Скільки ж літ минуло відтоді, Саме?

- Я втратив лік рокам.

¹ Популярна англійська пісня часів першої світової війни.

- Я теж. Але, гадаю, літ сорок - може, сорок п'ять? - збігло, відколи я бачив тебе востаннє. А пива, б'юся об заклад, збігло ще більше через оцю загату!

Сам кивнув.

- Я просто не знаю, з чого й почати... - признався господар.

- Для початку скажи, чом тебе звать «Янавеа»?

- А чом би й ні? Звучить вагомо, по-пролетарському. А ти що, й досі у князя граєшся?

- Я і досі той, хто я є, - одказав Сам. - А коли до мене звертаються, то кличуть: «Сіддхартха».

Старий реготнув:

- А ще - «Приборкувач Демонів», - проспівав він. - Ну й чудово. Ти, бачу, своїм звичаєм знову розігруєш спектакль, бо вбрання твоє аж ніяк не пасує до твого багатства.

Сам кивнув головою:

- Атож, і натрапив на багато такого, чого не тямлю.

- Та-ак, - зітхнув Ян. - Ну то з чого я маю почати? Ага. Розповім про себе, і таким чином... Отож, набрав я забагато поганої Карми, аби тепер сподіватися на перевтілення.

- Чого-чого набрав?

- Я сказав - поганої Карми. Давня релігія - то не просто собі вірування, то - викривальний, примусовий і страхітливо наочний культ. Але про останнє навіть не згадуєш вголос. Років з дванадцять тому Рада санкціонувала застосування психозондів до тих, хто попросив відродження; сталося те одразу після розколу між акселераціоністами й теократами, коли Свята Коаліція виперла технарів, і лишила за собою право й надалі їх утискувати. Для розв'язання проблеми знайшли тоді найпростіше рішення. Храмова братія злиглася з торговцями тілами, а клієнтів на перевтілення заходила піддавати попередньо мозковому зондуванню, внаслідок чого акселераціоністам було відмовлено у відродженні, аби... ну, словом, усе й так ясно. Отож тепер акселераціоністів лишилося не так багато. А то був тільки початок. Божа партія швиденько скумекала, що це і є шлях до влади. Сканування наших мізків перед самісіньким переміщенням в інше тіло стало процедурою стандартною. Торговці тілами поробилися Владарями Карми і ввійшли до Храмової структури. Вони прочитують твоє минуле життя, зважають Карму і визначають твоє наступне існування. Це бездоганна метода для підтримання кастової системи та зміцнення теократичного контролю. Між іншим, більшість наших з тобою давніх знайомих загрузла в такому промислі по самі німби.

- О Боже! - вигукнув Сам.

- Боги, у множині, - поправив Ян. - їх і завше мали за богів, з тими їхніми чародійними Атрибутами та Подобами, а тепер вони напустили на все це страхітливого офіціозу. І кожному, хто волею обставин опинився серед Перших, краще з біса добре знати, чого він прагне: негайного обожествлення чи поховального вогнища, - перше ніж у наші дні надумає ступити на поріг Приймальні Карми. - І наостанку спитав: - На коли ж тобі призначено прийом?

- На завтра, пополудні, - відповів Сам. - А чого це ти ходиш у безвісті манівцями, коли не запопав іще німбу ні жмені громових стріл?

- Бо маю двійко друзів, і обоє мені пораяли: ліпше доживати свого віку тихенько, аніж стрітися з зондом. Я взяв до серця їхню мудру пораду і, як бачиш, досі цілий, можу латати вітрила та коли-не-коли побешкетувати в тутешніх шинках. А то ще, - він підняв мозолясту долоню й приклацнув пальцями, - як не позбавлять відродження, піддавши смерті на безвік, то накинуть тіло, наскрізь поїдене раком, або перетворять на кастрованого буйвола - нічошеньке собі життя! - або на...

- Собаку? - спитав Сам.

- Атож, - відповів Ян, наливаючи в склянки чогось міцного й порушуючи тишу, що була запала.

- Дякую.

- Просто вогонь пекельний, - мовив Ян, ставлячи пляшку назад на столик.

- Та ще на порожній шлунок... Ти сам його женеш?

- Аякже. Перегінний куб у кімнаті опостінь.

- Та ти мастак, вітаю. Якби я й мав погану Карму, то все вже, либонь, розчинилося.

- Погана Карма - це те, що не до шмиги нашим друзям-богам.

- А ти певен, що вона в тебе є?

- Я хотів навчити техніки нашу тутешню молодь. І Рада добре мені за це всипала. Я зрікся свого наміру, сподіваючись, що й вони про все забудуть. Що ж до акселераціонізму, то його тепер загнали в такий глухий кут, що вже й не відродиться на моєму віку. Хотів би я знову підняти вітрила й відплисти до інших обривів. Або підняти літак та й полетіти геть...

- Хіба зонд і справді настільки чутливий, аби розпізнати щось таке невідчутне на дотик, як акселераціоністський напрям думок?

- Зонд, - сказав Ян, - досить чутливий, аби розпізнати навіть, що ти їв на сніданок одинадцять років тому і де ти врізався, коли того ранку голився, муркочучи собі під ніс національний гімн Андорри.

- Такі речі були в стадії експерименту, коли ми покинули... рідну оселю, - промовив Сам. - Ми з тобою удвох розробили на той час основні принципи трансляторів мозкових хвиль. Коли ж стався такий прорив уперед?

- Ну, мій земляче з провінції, слухай, - почав Ян. - Чи ти пам'ятаєш отого шмаркатого шибеника, бозна-чийого виродка, з третьої після нас генерації - на ймення Яма? Хлопчиська, який усе нарощував і нарощував потужності генераторів, аж поки один якийсь бабахнув; Яма тоді так тяжко попівся, що довелось йому притьмом улізти в інше тіло - п'ятдесятирічне - тоді як самому ледь виповнилося шістнадцять? Оце щеня, що змалку тяглося до зброї? Те

саме, що потім анестезувало і розтинало все живе, усе, що ворушиться, і так захоплювалося своїми дослідями, аж ми вжарт прозвали його Богом Смерті?

- Так, я пам'ятаю його. Він ще живий?

- Якщо Ти хочеш назвати це так. Тепер він насправді Бог Смерті - і то вже не прізвисько, а титул. Зонд він удосконалив років сорок тому, але теократи протримали це в таємниці аж досі. Я чував, ніби він винайшов ще чимало інших цінних штуківин, здатних виконувати волю богів... от, приміром, механічна кобра, вона може реєструвати дані мозкових імпульсів з відстані в милю - скрадаючись позаду й розгорнувши віялом свій каптур. Їй неважко знайти і вжалити людину в натовпі, хай би під якою личиною вона ховалася. Від її отрути рятунок немає. Чотири секунди - й кінець... А то ще змайстрував вогненим жезл, який, кажуть, поорав поверхні всіх трьох місяців, коли Бог Агні стояв на березі моря й вимахував ним. А оце тепер, як я зрозумів, проектує щось на зразок реактивної коліснички для Бога Шіви... от які штуkenції.

- Ого! - вихопилося в Сама.

- Підеш на зондаж? - спитав Ян.

- Боюсь, ні, - відповів Сам. - Послухай-но, сьогодні вранці я бачив таку собі машину - ну просто, сказати б, молитвомат якийсь - такі що, поширені тут?

- Еге ж, - потвердив Ян. - Вони з'явилися років два тому - ідея, що с'янула якоїсь ночі юному Леонардо після скляночки соми¹. Нині, коли поняття Карми прижилося і стало модним, ці машинерії переплюнули збирачів податків. Коли пан городянин приходить до божої клініки обраного ним Храму у переддень свого шістдесятиріччя, то, як подекують, на терези кладуть перелік його гріхів та реєстр оплачених молитов; залежно від того, що переважить, і вирішується, до якої касты він утратить, - а також якими будуть його вік, стать і здоров'я нового тіла. Дотепно. Спритно.

- Я не витримаю випробування зондом, - сказав Сам, - і навіть величезний молитовний рахунок мені не допоможе. Вони заклацнуть за мною пастку, тільки-но дійдеться до розбору гріхів.

- Яких таких гріхів?

- Гріхів, яких я ще не скоїв, однак вони вже записані в моєму мозку, бо я оце їх обмірковую.

- Ти наміряєшся піти наперекір богам?

- Атож.

- Яким чином?

- Ще не знаю. Почну принаймні з особистих контактів. Хто в них за головного?

- Когось одного назвати не можу. Править Тримурті - тобто Брахма, Вішну й Шіва. Хто з цих трьох нині найголовніший - сказати важко. Дехто каже - Брахма...

- А хто вони такі насправді? - спитав Сам.

Ян похитав головою:

- А хто їх розбере? Тепер у них нові тіла, не ті, що були за життя минулої генерації. І всі вони попривласнювали собі імена богів.

Сам підвівся.

- Я ще вернуся або пришлю по тебе.

- Сподіваюся... Хильнемо ще?

Сам похитав головою.

- Піду знову зроблюся Сіддхартхою, розговіюся в готелі Гаукани та оголошу про свій намір відвідати Храму. Якщо наші друзі - нині боги, то напевне вони спілкуються зі своїми жерцями. Сіддхартха йде молитися.

- Тільки не споминай у молитві мене, - попросив Ян, підливаючи собі самогону, - бо не знаю, чи лишуся живий після божественної інспекції.

Сам посміхнувся:

- Вони не всемогутні.

- Щиро сподіваюсь, але боюся, що день, коли це станеться, вже не за горами.

- Щасливого плавання, Яне.

- Skaal².

Дорогою до Храму Брахми князь Сіддхартха затримався ненадовго на вулиці Ковалів. Через півгодини він виринав з крамнички в супроводі Стрейка та трьох своїх прибічників. Він усміхався, немов прозираючи картину того, що невдовзі мало статися; проминувши центральну частину Махартхи, врешті підійшов до високого й просторого Храму Творця.

Байдужий до пильних поглядів молільників, що юрилися перед молитовним автоматом, він піднявся по довгих положистих сходах і біля храмового входу зустрівся з верховним жерцем, якого попередив задалегідь про свій візит.

Сіддхартха та його люди увійшли до Храму, покидали зброю і поштиво вклонилися в напрямку центрального святилища, перше ніж звернутися до жерця.

Стрейк та князівський почет шанобливо відступили назад, коли князь поклав важкого гамана до рук жерцеві і стиха проказав:

- Я хотів би побалакати з Богом.

Жрець зміряв його уважним поглядом і відповів:

¹ Сома - хмільний напій, вживаний в індуїстському ритуалі.

² Бувай здоров (швед.).

- Храм відкритий для всіх, ясновельможний Сіддхартхо, і кожному вільно вести мову з Небесами скільки душа забажає.

- Це не зовсім те, що я мав на увазі, - мовив Сіддхартха. - Я думав про щось куди приватніше, аніж пожертва та довгий молебень.

- Я щось не можу вхопити вашої думки...

- Але ж важкого гамана ти вже, бач, вхопив, хіба ні? В ньому срібло. Та є ще й другий - з золотом, можу і його тобі віддати, однак після того, як скористаюся твоїм телефоном.

- Теле?..

- Системою зв'язку. Якби ти був одним з Перших, як от я, то зрозумів би мій натяк.

- Я не...

- Запевняю, мій дзвінок анітрохи не зашкодить твоєму тут верховенству. Я знаю, як поводитися в таких випадках, а моя обачливість віддавна стала приказкою в устах Перших. Задля власного спокою можеш викликати Першу Базу й навести довідки. А я зачекаю у віддаленій залі. Скажи їм, що Сам хоче поговорити з Тримурті. Вони дадуть згоду.

- Навіть не знаю...

Сам дістав другий гаман і зважив його на долоні. Жрець скинув на нього поглядом і обливав губи.

- Зачекай-но тут, - звелів він ї, крутнувшись, вийшов із зали.

Лі, п'ята нота, спурхнувши зі струни арфи, бриніла в Саду Пурпурового Лотоса.

Брахма бавив час у басейні з підігрітою водою, де купався зі своїм гаремом. Спираючись на край басейну ліктями, він хлюпав у воді ногами, очі його, здавалося, були заплючені.

Та з-під довгих вій він пильно стежив за зграйкою з дванадцятьох дівчат, зайнятих спортивними іграми на воді, сподіваючись перехопити захоплений погляд котроїсь із них на своєму засмаглому м'язистому тілі. Його темні розкуйовджені вуса волого блищали, кучері чорним крилом спадали на спину. Він усміхався сліпучою в повені сонячного саява усмішкою.

Однак жодна з дівчат, схоже, не помічала його, отож він зібгав свою усмішку й зігнав її з обличчя. Всю увагу дівчат поглинула гра в водне поло.

Лі, дзвіночок зв'язку, зателенькав знову, коли подмук штучного вітерцю доніс пахощі садового жасмину до нізднів Брахи. Він зітхнув. Як йому кортіло, щоб дівчата обожнювали його - його фізичну міць, його ретельно виліплена вроду. Обожнювали як чоловіка, а не як бога.

Та хоча особливе, вдосконалене тіло Брахи спроможне на подвиги, недоступні чоловікові смертному, він завше нітиться у присутності того старого бойового коня, бога Шіви; дарма, що той має звичай вибирати собі звичайнісіньку зовнішність, жінки до нього, здається, так і липнуть. Чого доброго можна подумати, що стать бере гору над біологією - хоч як силкувався Брахма притлумити в собі пам'ять і зруйнувати ту частку духу, все марно: адже він народився жінкою і невідь-чому так жінкою і лишався. Це доводило його до навіженства, й він раз у раз перевтілювався, обираючи бездоганно мужні чоловічі тіла, проте однаково відчував свою недолугість, так наче ознака його справдешньої статі була витаврувана йому на чолі. Від цього хотілося тупати ногами і корчити страшні міни.

Він підвівся й почвалав до свого павільйону - повз низькорослі, химерно вигнуті в якійсь гротесковій красі дерева, повз решітки, обплетені в'юнкими рослинами, що поколихувались у сяйливій пишноті ранку, мимо ставків з голубими водяними лілеями, разків перлин, що звисали з кілець із білого золота, мимо ламп у вигляді дівочих фігурок, мимо триног, на яких курилися пряні пахощі, мимо восьмирукої статуї блакитної богині, яка грала на віні¹, коли знати, як її попросити.

Брахма зайшов до павільйону й попрямував до кришталевого екрана, довкола якого обкрутився, тримаючи хвіст зубами, бронзовий Наг, і ввімкнув механізм зворотного зв'язку.

На екрані спершу з'явилася нерухома снігова пороша, а потім він побачив верховного жерця свого Храму в Махартсі.

Жрець упав навколішки й тричі торкнувся підлоги своїм кастовим знаком.

- З чотирьох чинів божественних та вісімнадцятьох господарів Раю наймогутніший - Брахма, - завів свою пісню служитель культу. - Творець світу, Владика Небесної Височині та всього під нею сушого. Лотос розквітає з твого пупка, руками ти сколочуєш океани, трьома кроками ніг своїх осягаєш Всесвіт. Барабан твоєї слави б'є страхом у серці ворогів твоїх. Під твоєю правицею обертається колесо закону. Ти приборкуєш катастрофи, зв'язуючи їх священною змією, мов припоною. Вітаю Тебе! Зглянься милостиво на благання Твого жерця. Благослови мене й почуй мене, Брахмо!

- Устань... жерцю, - мовив Брахма, так і не згадавши його імені. - Яка така преповажна справа змусила тебе отак терміново мене викликати?

Жрець устав, кинув швидкий погляд на мокрого Брахму й знову опустив очі.

- Ясновельможний, - промовив він, - я не здумав би тебе викликати, коли ти купаєшся, але тут ось прийшов один із твоїх шанувальників, який хотів би поговорити з тобою у справі, на мою гадку - надзвичайно важливій.

- Один з моїх шанувальників! Скажи йому, що всечулий Брахма чує всіх, нехай іде і молиться мені у Храмі - як воно заведено і як годиться!

Рука Брахи потяглася до вимикача, та раптом завмерла.

- А як він дізнався про лінію Храм - Небо? - спитав він, - і про прямий зв'язок святих отців з богами?

¹ Віна - старовинний індійський музичний інструмент з металевими струнами.

- Він каже, - відповів жрець, - що належить до когорти Перших і я маю переказати, що Сам бажає перемовитись з Тримурті.

- Сам? - вигукнув Брахма. - Сам? Та ні, не може ж він бути... отим Самом!

- Він відомий у цих краях як Сіддхартха, Приборкувач Демонів.

- Чекай моєї волі, - звелів Брахма, - та співай тим часом відповідні вірші з Вед.

- Слухаюсь, ясновельможний! - промовив жрець і заходився співати.

Брахма рушив у другу частину павільйону й зупинився перед своєю одежною шафою, міркуючи, що б його вдягнути.

Князь, почувши, що його кличуть на ім'я, одірвався од споглядання внутрішніх оздоб Храму. Жрець, імені якого він не запам'ятав, поманив його за собою в коридор. Він пішов за ним услід і опинився в потаємній комірці. Жрець намацав замаскований важіль, потяг угору, і ряд полиць розчохнувся назовні, немов двері.

Князь ступив уперед і опинився в розкішно оздобленій усипальниці. Блискучий відеоекран, довкола його обкрутився бронзовий Наг, тримаючи в зубах свій хвіст, висів над вівтарем-контрольною панеллю.

Жрець уклонився тричі.

- Вітаю Тебе, правителю Всесвіту, наймогутнішого серед чотирьох божественних чинів та вісімнадцяток господарів Раю.

З пупка твого розквітає лотос, руки твої сколочують океани, трьома кроками своїми...

- Засвідчую істину слів твоїх, - урвав його Брахма. - Тобі дали благословення й вислухали. А тепер можеш іти собі й лишити нас самих.

- ?

- Атож, іди собі. Сам напевне тобі заплатив за приватну лінію зв'язку, хіба ні?

- Ясновельможний!..

- Ну годі! Йди собі!

Жрець не зволікаючи вклонився і вийшов, зачинивши за собою потаємні двері.

Брахма обдивлявся Сама, на якому були темні штани для верхової їзди, небесно-блакитна каміза, синьо-зелений тюрбан з Уратхи й порожні піхви на поясі-ланцюжку з потемнілого металу.

Сам також роздивлявся на Брахму, постать якого добре вирізнялася на чорному тлі: поверх легкої кольчуги на Брахмі була чепурна накидка, застебнута біля шиї пряжкою з вогнистого опалу. На голові - пурпурова корона, всяяна миготливими аметистами, у правиці скіпетр: оздоблений дев'ятьма самоцвітами-талісманами. Очі його здавалися двома чорними камінцями на темному обличчі. Довкола розливалися ніжні звуки віни.

- Сам? - спитав Брахма.

Сам кивнув головою.

- Я намагався розгадати, хто ти є насправді, ясновельможний Брахмо. Та, сказати по правді, не можу.

- Так і має бути, - мовив Брахма. - І завжди буде, коли йтиметься про бога.

- Шати в тебе преципні, - зауважив Сам, - просто блиск.

- Дякую. Я насилу вірю очам своїм: ти й досі живий. Я перевірів і бачу, що за останні півстоліття ти не шукав собі нового тіла. Це неабиякий ризик.

Сам здвигнув плечима:

- Життя повне ризику, непевності, гри випадковостей...

- Твоя правда, - мовив Брахма. - Прошу, підсунь стілець і сідай, влаштувайся зручніше.

Сам так і зробив, а коли знову поглянув на екран, Брахма вже сидів на високому троні, виточеному з червоного мармуру, і такого ж кольору парасоль яскраво мінився над ним.

- Сидіти там, либонь, не дуже зручно, - зауважив Сам.

- А піногумові подушки навіщо? - відповів, усміхаючись, бог. - Можеш палити, як є охота.

- Дякую.

Сам видобув з капшука при поясі люльку, набив тютюном, ретельно натоптав і припалив.

- Що ти поробляв увесь цей час, - поцікавився бог, - відколи зірвався з Небесного сідала?

- Плекав власні кущі, - відповів Сам.

- Ти міг би цим займатися і в нас тут, - зауважив Брахма. - В нашій гідропонній секції. Задля такого діла, мабуть, ми ще й зараз могли б тебе узяти. Розкажи-но мені побільше, чим ти там займаєшся серед людей.

- Полюю на тигрів, воюю за межу з сусідніми князівствами, підтримую гаремну мораль, штудіюю потроху ботаніку - оце таке, життя як життя, - сказав Сам. - Та нині сили мої підупали й захотілося знову стати юним. Але для цього, я так зрозумів, треба, щоб мізки мої були профільтровані, це правда?

- Так заведено, - визнав Брахма.

- З якою ж метою, дозволь спитати?

- Неправедний програє, а праведний виграє, - промовив бог, усміхаючись.

- А що, як я неправедний, - спитав Сам, - яким чином я програю?

- Тобі доведеться відпокутувати свій кармічний тягар у тілі нижчого виду.

- А чи немає в тебе напхвату даних - процентного співвідношення тих, хто виграв, і тих, хто програв?

- Гадаю, ти не зміниш своєї думки про моє всевідання, - мовив Брахма, прикриваючи позіх скіпетром, - коли признаюсь тобі, що цю мить усі цифри вивітрилися мені з голови.

Сам реготнув.

- То, кажеш, вам потрібен садівник, там, у Небесному Місті?

- Так, - потвердив Брахма. - Ти хотів би взятися до цієї роботи?

- Не знаю. Можливо, - сказав Сам.

- Така відповідь може означати, що й ні? - допитувався Брахма.

- Атож, може, й ні, - погодився Сам. - За давніх часів ніхто не проробляв отакі фіглі-міглі над людським мозком. Коли хто з Перших бажав відродження, він платив за нове тіло, скільки треба було, і його обслуговували.

- Ми, Саме, живемо не в ті часи. Нова доба на порозі.

- Так, чого доброго, можна подумати, що ти заповзявся усунути всіх Перших, які не визнають тебе за верховоду.

- В пантеоні вистачає вільних місць, Саме. Знайдеться й для тебе ніша, коли захочеш і поклопочешся про це.

- А як не захочу?

- Тоді клопочися про своє тіло в Приймальні Карми.

- А якщо я виберу богобуття?

- Тоді твій мозок не зондуватимуть. А Владарям підкажуть обслужити тебе швиденько і якнайкраще. Прилетить летюча машина й переправить тебе на Небеса.

- Варто подумати, - сказав Сам. - Я надто люблю цей світ, хоч він і захряс у добі обскурантизму. З другого боку, нащо мені така любов, яка не може вхопити насолоди од того, що мені любе та миле, раптом мене засудять до вічної смерті або накинуть личину мавпи і змусять никати по джунглях? Правда, я не в захваті і від штучної досконалості, яка панувала на Небесах, коли я востаннє туди навідувався. Дай мені поміркувати хвилю.

- Подібну нерішучість я вважаю просто зухвальством, - кинув Брахма. - Адже ти щойно сподобився такої пропозиції!

- Знаю, мабуть, і я думав би так само на твоєму місці. Але якби я був Богом, а ти - мною, то помовчав би хвилю з милосердя, поки чоловік обмірковує найважливіший вибір щодо свого життя.

- Саме, ти просто нестерпний гендляр! Хто б ще змушував мене чекати, коли його безсмертя кинуть на терези? Чи ти таки здумав торгуватися - зі мною?

- А я ж бо й справді гендляр з діда-прадіда, веду свій рід од торговців ящерами, і мені страх як потрібна одна річ.

- Що ж то може бути?

- Почути відповіді на кілька питань, які останнім часом мене непокоять.

- І які ж то питання?..

- Адже ти знаєш, я перестав ходити на зібрання Ради старійшин понад сотню років тому, бо вони перетворилися на дожелезні засідання з єдиною метою: затягти й відкласти ухвалу рішень, - і стали здебільшого приводом для гулянок, для Свята Перших. Нині я не маю нічого проти гулянок. Як по правді, то всі півтора століття я заходжав на них лише затим, щоб знову й знову хильнути п'яного земного зілля. Проте я відчував, що нам годилося б дещо зробити для всіх бідолах, які покинули Землю, так само як для нащадків наших численних тіл, а не кидати їх напризволяще, аби никали наосліп порочним світом і звиродніли до стану первісної дикості. Мені гадалося, наша команда мала б допомогти їм, допустивши до благ технологій, що їх ми зберегли, а не відгороджуватися од них непроникним Раєм, позираючи згори на заповідник гріха, де ви тішите свій мисливський азарт і свою хіть. Словом, я віддавна дивуюся, чому для них не зроблено нічого доброго. А це ж був би чесний і справедливий спосіб правити світом.

- То ти, виявляється, Акселераціоніст?

- Ні, - заперечив Сам, - просто допитливий. Мені цікаво б знати причини й ваші доводи, тільки й того.

- Тоді відповідь моя така, - промовив Брахма, - вони для цього ще не готові. Якби ми почали діяти відразу, без зволікань, то все можна було б зробити. Але напочатку нам було байдуже, а тоді, коли постало це питання, наші погляди розійшлися. Надто багато часу сплигло. Вони не готові тепер і не будуть готові й через багато століть. Якщо їм зараз дати передову технологію - спалахнуть війни, внаслідок чого зйдуть нанівець усі їхні починання. А вони вже багато чого досягли. Заходилися будувати цивілізацію - таку, як була у їхніх предків-землян. Але вони ще діти і так само як діти почали б гратися нашими дарами й самі себе попалили б. Та вони *наші* ж діти, паростки наших давно зотлілих Перших тіл, а далі других, третіх та нескінченної низки інших - отож ми як батьки відповідальні за них. Ми не повинні допустити, щоб вони стали акселератами, прискорили індустріальну революцію і тим самим поруйнували перше стабільне суспільство на цій планеті. Наші батьківські функції найлегше виконувати, керуючи ними, як ми це й робимо, через Храми. Боги та богині, за сутністю своєю, - їхні прабатьки, то хіба може бути щось правдивіше й справедливіше, як узяти на себе ці ролі і грати їх бездоганно?

- Тоді чому ви руйнуєте їхню власну дитячу технологію? На моїй пам'яті вони тричі по-новому винаходили друкарський верстат, і щоразу ви його нищили.

- Ми це робили з тієї самої причини: вони до нього не готові. Та це й не був насправді винахід, а радше спогад. То річ з легенди, і хтось заповзявся її скопіювати. Все нове має з'являтися на світ як наслідок факторів, уже наявних у культурі, а не враз вигулькнути з минулого, мов той кролик з капелюха штукаря.

- Ти в цьому питанні, схоже, залізною рукою гнеш свою лінію. Звідси я роблю висновок, що твої нишпорки сновигають по всіх усюдах і знищують будь-які ознаки прогресу, де тільки їх побачать.

- Неправда, - заперечив Брахма. - По-твоєму виходить, ніби ми воліємо довічно нести наш тягар божественності, силкуємось затримати глухі часи, аби виснажувати себе до краю, ніколи не скидаючи личини вимушеної святості!

- Одним словом - так, - мовив Сам. - А що ти скажеш про той молитвомат, встановлений перед самісіньким Храмом? Він що, з погляду культури, до пари колісниці?

- То зовсім інше. Як божественний прояв, він тримає городян у благоговійному трепеті й не викликає запитань - з почуття поборності. Хіба можна порівняти це з запровадженням, скажімо, пороху?

- А якщо який-небудь місцевий безбожник украде його та порозбирає на частини? І раптом це буде Томас Едісон? Що тоді?

- В цих машинеріях хитромудра комбінація замків. На випадок коли яку з них відкриє не жрець, а хто інший, вона вибухне, і від зловмисників навіть мокрою місця не лишиться.

- Однак я помітив, що деякі ваші зусилля пішли намарне. Хоч як вам не хотілося, а перегінний куб винайшли знову. У відповідь ви ляснули по них податком на спиртне, його здирають Храми.

- Людство завжди шукало розради в питві, - зауважив Брахма. - Так чи інак воно повсюдно фігурувало в деяких релігійних ритуалах і від того робилося менш гріховним. То правда, спочатку ми кинулись на боротьбу з ним, але швидко дотямили, що не подужаєм. Тому вони нам податок, а ми їм навізамін - благословення на хмільне. Таким чином і почуття провини менше, і голова не так болить з похмілля, і менше чвар - психосоматичний¹ підхід, як бачиш, - а податок не такий уже й великий.

- Потішно, однак, що більшість вашої пастви полюбляє нечестиве зілля.

- Ти прийшов проситись-молитись, а натомість блюзниш і глумишся - так я тебе зрозумів, Саме? Я зголосився відповісти на твоє запитання, а не вступати з тобою в дебати про теократичну політику. То ти вже надумав, що відповісти на мою пропозицію?

- Так, Мадлен, - мовив Сам. - Чи тобі коли хто казав, яка ти гарненька, коли гніваєшся?

Брахма сіпнувся вперед і зіскочив з трону.

- Як ти зміг? Як ти здогадався? - заверещав він.

- Та я й не міг, їй-бо, - признався Сам. - До останньої хвилини. Просто здогад майнув, коли я згадав, як ти, говорячи, жестикулюєш і маніжишся. Отже, здійснилася нарешті найпотаємніша мрія твого життя, га? Готовий битися об заклад, що ти вже й гарем завів! Ну і як воно гарцювати жеребцем, пані, після того як починав дівцею? Готовий закластися, нема на світі Ліззі, яка б тобі не позаздрила, якби взнала. Моє вітаннячко!

Брахма випростався на весь свій зріст і люто заблимав очима. Трон спалахнув вогнем у нього за спиною. Байдушно бриніла віна. Він здійняв угору скіпетр і проказав:

- Готуйся, зараз на тебе впаде прокляття Брахми...

- Та й за що? - перехопив його мову Сам. - За те, що я розгадав твою таємницю? Якщо я от-от стану богом, то яка різниця? Адже інші про це знають. Чи, може, ти сердитися за те, що я підшкільнував тебе трошки і тільки так змії дізнатися, хто ти є насправді? А я гадав, що, показавши таким чином свою кмітливість, піднімуся ще вище в твоїх очах! Вибачай, коли ненароком тебе образив.

- Не за те, що ти здогадався, - ба навіть не за те, як ти це зробив, - я прокляну тебе за те, що ти наді мною глумився.

- Глумився над тобою? - перепитав Сам. - Не збагну. Я не мав наміру бути непоштивим. Ми з тобою здавна були в гарних стосунках. Згадай лишень - і ти погодишся, що так воно й було. Нащо мені глумитись над тобою зараз - аби самому собі яму копати?

- Просто ти не втримав на язичі того, що думав, - ляпнув, не давши собі клопоту подумати двічі.

- О ні, Господи! Адже я жартував з тобою - точнісінько так, як жартують межі собою двоє чоловіків, коли мова зайде про подібні речі. Дуже шкодую, що ти не так усе витлумачив. Певен, мене зазидки візьмуть, як побачу твій гарем, і не сумнівайся, якоїсь ночі я туди прокрадуся. От як ти мене там спіймаєш на гарячому, тоді й проклинай. - І він попахав люлькою, сховавши свою посмішку в кільцях диму.

Врешті Брахма захихотів:

- Я трохи зашвидкий на розправу, то правда, - пояснив він, - і, мабуть, надто вразливий, коли йдеться про моє минуле. Звісно, я й сам нерідко підпускаю такі жартики з іншими чоловіками. Прощаю тобі. І знімаю прокляття, початок якого зірвався в мене з уст. Отже, як я розумію, ти вирішив пристати на мою пропозицію? - спитав він.

- Атож, - відповів Сам.

- Гарзд. Я завжди плекав до тебе братні почуття. Тепер іди та виклич до мене мого жерця, я дам йому вказівки відносно твого перевтілення. Невдовзі побачимось.

- Певна річ, Великий Брахмо.

Сам кивнув і помахав своєю люлькою на прощання. Тоді штовхнув ряд полиць і вийшов у залу в пошуках жерця. Різні думки тлумилися йому в голові, але цього разу він лишив їх невисловленими.

Того вечора князь тримав раду зі своїми васалами, які вже навідали своїх родичів та друзів у Махартсі, а також з тими, хто збирав по всьому місту новини й чутки. Отак він дізнався, що на всю Махартху - усього десять Владарів Карми, і всі вони мешкають у палаці на схилі пагорбу, що височіє над південно-східною частиною міста. Вони за розкладом навідуються до клінік або читальень Храмів, куди городяни приходять на суд, коли просять відродження. Сама Приймальня Карми - то величезна чорна споруда у внутрішньому дворі їхнього палацу, сюди одразу після оголошення вироку доставляють пацієнта для перенесення його в нове тіло. Стрейк та ще двоє князевих радників засвігла встигли накреслити плани палацових укріплень. Двох вельмож з князевого почту було послано в інший кінець міста, аби передати запрошення на пізню вечерю та веселу гулянку Шанові Ірабекському, підстаркуватому правителю та віддаленому сусіді, з яким Сіддхартха мав три криваві сутички за межу і часом ходив на тигра. Шан прибув до Махартхи в супроводі родичів - дождатися прийому у Владарів Карми. Ще одного гінця було послано на вулицю Ковалів, там він домовився з майстрами подвоїти княже замовлення й виконати його до світанку. Аби заручитися їхньою згідливістю, прихопив з собою додатково ще чималу винагороду.

Трохи перегодою до заїзду Гаукани під'їхав Шан Ірабекський у супроводі шістьох своїх родичів, які хоч і належали до касти купців, а з'явилися озброєні, мов воїни. Проте, побачивши, що цей заїзд - оселя мирна і ніхто з

¹ У медицині підхід до пояснення тілесних хвороб, при якому наголошується роль психічних факторів.

гостей та відвідувачів не озброєний, вони посклали свої обладунки й посідали за стіл - поближче до чільного місця, коло князя.

Шан буй, чоловік високий, але помітно згорблений. На собі мав брунатного кольору одіж і темний тюрбан, насунутий майже по самісінькі брови - молочно-білі, волохаті, схожі на гусениць. Борода його здавалась засніженим кущем, зуби стирчали гнилими пеньками, коли він сміявся, а нижні повіки понабрякали й почервоніли, наче зболені та потомлені від довголітніх зусиль утримувати на місці налиті кров'ю очі, які от-от ніби повискакують з орбіт. Він мляво сміявся хрипким сміхом і гулав по столі рукою, вже вшосте повторюючи:

- Нині три шкури луплять за слонів, та яке з них пуття на грязьких дорогах!

Це була його репліка в суперечці про те, якої пори року краще затівати війну. Всі дійшли згоди на тому, що тільки хтось дуже зелений та недосвідчений в таких справах може повестися брутально й образити посла сусіднього князівства в сезон дощів. Такого враз прозвуть князьком-задиракою.

Поволі збігав вечір; князів лікар вибачився і вийшов, аби наглянути за приготуванням десерту й підсипати наркотичного зілля в тістечка, призначені для Шана. Минуло ще трохи часу, і після десерту Шанові очі вже самі собою заплющувались, а сам він дедалі частіше клював носом. Пробурмотівши крізь похрюпування: «Славна гулянка» й завершивши висновком: «З біса мало пуття від слонів...» - він поринув у такий глибокий сон, що його не можна було добудитися. На той час і родичі не могли вже відвезти його додому, бо той же князів лікар підсипав їм у вино хлоралгідрату, й вони покотом хропли на підлозі. Старший князів придворний домовився з Гауканою про їхнє влаштування, а Шана віднесли в покої самого Сіддхартхи, куди незабаром навідався його лікар. Він розпустив на Шанові одяг і заговорив до нього лагідним переконливим голосом:

- Завтра пополудні, - казав він, - ти станеш князем Сіддхартхою, а ці люди будуть твоїми васалами. Ти поїдеш з ними до Приймальні Карми й вимагатимеш тіло, яке обіцяв тобі дати Брахма без попереднього кармічного суду. Ти лишатимешся Сіддхартхою під час і після перевтілення й повернешся сюди зі своїми васалами, щоб я тебе оглянув. Ти зрозумів?

- Так, - прошепотів Шан.

- Тоді повтори, що я тобі сказав.

- Завтра пополудні, - почав Шан, - я буду Сіддхартхою на чолі своїх васалів...

Ясно зайнявся ранок, благословляючи час розплати. Половина князевих людей виїхала з міста дорогою на північ. Опинившись на віддалі, недосяжній для спостереження з боку Махартхи, вони почали обходити її з південного сходу, прокладаючи собі шлях через пагорби. Зупинилися тільки раз - аби надягти бойові обладунки.

Шестеро вирушили на вулицю Ковалів і вернулися звідти з важкими парусиновими мішками, вміст яких розподілили межі собою понад три десятки воїнів; поснідавши, вони вирушили до міста.

Князь радився зі своїм лікарем, Нарадою.

- Якщо я недооцінив милосердя Небес, то я і справді проклятий.

Та лікар усміхнувся й промовив:

- Сумніваюся, що ти його недооцінив.

Так неквапом проминув ранок і настав тихий полудень. Над містом засяяв золотом Міст Богів.

Коли князеві гості попрокидалися, їм дали похмелитися. Шан одержав післягіпнотичне навіювання і з шістьма васалами Сіддхартхи вирушив до Палацу Владарів. А Шанових родичів запевнили, що той і досі спить у князевих покоях.

- Найбільший наш ризик, - сказав лікар, - це Шан. А раптом його впізнають? На користь же нам те, що він правитель далекого дрібного князівства і прибув до міста зовсім недавно. Майже весь час він провів з родичами і не з'являвся ще на суд особисто. А Владарі досі не бачили тебе в очі...

- Хіба що Брахма чи його жрець змалювали їм мене, - зауважив князь. - Як я собі уявляю, вони могли записати мою розмову на магнітофонну стрічку й передати її Владарям, аби ті мене впізнали.

- А навіщо, власне, їм це робити? - спитав Нарада. - Навряд чи вони ждуть якоїсь каверзи або завбачливої обережності від того, кому дарують милість. Ні, я гадаю, що все буде гаразд. Шан, звичайно, не витримає би перевірки зондом, але зовні підозр не викличе, бо з'явиться в супроводі твоїх людей. А йому зараз дійсно ввижається, що він і є Сіддхартха, отож він здатний витримати будь-який тест на детекторі брехні, а це, я гадаю, найбільше перепона, на яку він може наразитися.

І вони стали чекати. Три десятки чоловіків вернулися з порожніми торбами, зібрали своє манаття і один по одному поволі потяглися містом, ніби в пошуках розваг, та насправді їх помалу-малу заносило на південний схід.

- До побачення, люб'язний Гаукано, - сказав князь, прощаючись, поки решта його людей пакувалась й сідала коней. - Я рознесу по всіх усюдах, як завше, добру славу про твій заклад, розповім про нього кожному стрічному. Шкодуно, що моє перебування тут завершується так несподівано, але мушу їхати й приборкувати заворушення у провінціях - одразу як вийду з Приймальні Карми. Ти ж знаєш, варто господареві повернутися спиною - і чекай усіляких несподіванок. Отож хай би як мені кортіло побути ще тиждень під твоїм гостинним дахом, а доведеться відкласти цю втіху до наступного разу. Раптом хто мене питатиме, скажи, хай шукають у Гадесі.

- У Гадесі, ясновельможний?

- Це найпівденніша провінція мого князівства, відома своїм надміру спекотним кліматом. Повтори все точнісінько так, як я сказав, особливо жерцям Брахми, найближчими днями вони можуть поцікавитися, де я перебуваю.

- Так і зроблю, мій ясновельможний пане.

- І подбай гарненько про хлопчину Діла. Хотілось би знову почути його гру, коли я навідаюсь до тебе наступного разу.

Гаукана вклонився низенько і вже намірився був виголосити прощальну промову, та князь ту ж мить кинув йому останнього гамана, набитого монетами, похвалив ще раз вино з Уратхи, а тоді мерщій скочив у сідло і заходився давати накази своїм воїнам, чим рішуче поклав край подальшій розмові.

Князь та його почет виїхали за браму і зникли вдалині, лишивши в заїзді у Гаукани тільки лікаря та трьох воїнів, яких доведеться лікувати ще один день від загадкової недуги, пов'язаної з переминою клімату, перше ніж вони вирушать у дорогу навздогін решті.

Загін виїхав з міста околичними вулицями і невдовзі вибрався на дорогу, що вела до Палацу Владарів Карми. Ідучи по ній, Сіддхартха обмінювався таємними знаками з тими трьома десятками своїх воїнів, що залягли по різних схованках у поблизькому лісі.

На півшляху до палацу князь та восьмеро його супутників покидали повіддя, вдаючи, ніби зупинилися перепочити, а самі тим часом піджидали, поки інші підтягнуться до них, сторожко пробираючись поміж дерев.

І от невдовзі вони помітили на шляху попереду якийсь рух. З'явилися семеро вершників, і князь здогадався, що то шестеро його списоносців і Шан. Коли вони наблизились на відстань оклику, князь та його люди рушили їм назустріч.

- Хто ви такі? - спитав високий, з гострим поглядом вершник на білій кобиліці. - Хто ви такі, що наважуєтесь перепиняти князя Сіддхартху, Приборкувача Демонів?

Князь поглянув на нього - мускулястого, смаглявого, років двадцяти п'яти, з яструбиним обличчям та величною поставою - і раптом відчув, що його сумніви були безпідставні і що він ошукав сам себе через оті підозри та недовіру. З того, що на його власній кобилі сидів міцний молодик, взірць фізичної довершеності, було ясно: Брахма торгувався чесно й велів надати йому прекрасне гнучке тіло, яке тепер дісталось ветхому Шанові.

- Ясновельможний Сіддхартхо! - озвався один з його списоносців, що їхав упорівень з правителем Ірабека. - То виходить, вони діяли чесно. Я не бачу в ньому жодної вади.

- Сіддхартха?! - заволав Шан. - Що це за один, якого ти смієш називати іменем твого пана? Я - Сіддхартха, Приборкувач Де... - не договоривши, він закинув голову назад, і слова забулькали йому в горлі.

У Шана почався напад. Він задерев'янів, похилився і випав із сідла. Сіддхартха кинувся до нього. В кутиках Шанового рота з'явилася піна, очі закотились.

- Епілептик! - вигукнув князь. - Вони хотіли підсунути мені зіпсований мозок.

Присутні з'юрмилися, допомагаючи князеві тримати Шана, доки падуча відступила й розум його прояснів.

- Щ-що сталося? - спитав Шан.

- Підступне ошуканство, - відповів Сіддхартха, - нища зрада, о Шане з Ірабека! Зараз один з моїх людей одвезе тебе до мого особистого лікаря на огляд. По тому як відпочинеш трохи, раджу тобі подати скаргу в читальню Брахми. Мій цілитель полікує тебе в заїзді у Гаукани, а потім ти вільний. Дуже шкодую, що так сталося. Напевне, помилку виправлять. А як ні, то згадуй останню облогу Капіла і вважай, що ми поквиталися, звели всі наші порухунки. Бувай здоров, брате-князю.

Він уклонився Шанові, а його люди допомогли тому осідлати гнідка Гаукани, якого Сіддхартха позичив задалегідь.

Верхи на своїй кобиліці, князь дивився, як рушає в дорогу Шан, а перегодом, повернувшись до вояків, що юрмилися довкола нього, заговорив гучно, аби його почули і ті, хто чекав на узбіччі:

- Спершу зайдемо ми дев'ятеро. Двічі просурмить ріг - і до нас приєднається решта. Раптом нам чинитимуть опір, зробіть так, щоб вони пожалкували про свою необачність, бо на три поклики рогу з пагорбів примчать п'ятдесят списоносців - у разі знадобиться їхня підмога. То палац дозвілля, а не фортеця, яку слід брати боєм. Хапайте Владарів у полон, однак не руйнуйте їхніх машин і нікому не дозволяйте цього робити. Якщо опору ми не зустрінемо, то кращого годі й бажати. А доведеться давати відсіч - ми пройдемо по Палацу і Приймальні Владарів Карми, як малий хлопчисько по великій і ретельно зведеній купі мурашника. Хай щастить! І цур їм, усім богам, хай жодного не буде з нами!

Розвернувши свою кобиліцу, князь рушив угору дорогою, а восьмеро списоносців стиха наспівували в нього за спиною.

Він в'їхав крізь широку двійчасту браму, розчакнуту навстіж, ніхто її не стеріг. Одразу навіть подумалось, чи нема тут потаємної системи захисту, якої Стрейк міг не помітити.

Двір був засаджений зеленню і лише частково вимощений. На великій садовій ділянці порались слуги, вони підрізали дерева й кущі, порпалися в землі. Князь пошукав очима, де тут могла бути схована зброя, але нічого схожого на кривку не вгледів. Слуги, не припиняючи роботи, позирали на прибульців. В далекому кінці двору височіла чорна кам'яна Приймальня. Він попрямував туди в супроводі своїх верхівців, аж раптом до нього загукали зі сходинок самого палацу, що лишився праворуч.

Князь натяг повіддя, озирнувся у той бік і побачив чоловіка в чорному вбранні з жовтим колом на грудях і палицею з чорного дерева у руках. Чоловік був височенний, гладкий, лице запнуте по самі очі. Він більше не подавав голосу, а просто стояв і чекав.

Князь повернувся й під'їхав до підніжжя широких сходів.

- Мені треба побалакати з Владарями Карми, - сказав він.

- Тобі призначено? - спитав чоловік.

- Ні, - відповів князь, - але справа поважна.

- В такому разі шкода, бо проїхався ти марно: призначення обов'язкове. Ти можеш домовитися про візит у якому завгодно Храмі Махартхи.

Гупнувши палицею по сходині, він повернувся спиною і рушив геть.

- Корчуйте сад, - звелів князь своїм людям, - повирубуйте он ті дерева, складіть до купи й підпаліть.

Чоловік у чорному завмер, озирнувся.

Один лише князь zostався біля сходів. Решта вже рушила в напрямку до саду.

- Ти не посмієш, - проказав чоловік.

Князь посміхнувся.

Його люди спішилися і почали вирубувати кущі, витоптуючи довкола квітники.

- Накажи їм припинити!

- Та й нащо? Я приїхав побалакати з Владарями Карми, а ти кажеш, що мені не можна. Я ж тобі кажу: можна - і побалакаю. Побачимо, хто з нас двох каже правду.

- Звели їм припинити, а я доповім про тебе Владарям, - пообіцяв той.

- Припиніть! - крикнув князь. - Але готові будьте почати знову.

Чоловік у чорному піднявся сходами і зник у палаці. Князь поторкував пальцями риг, що висів на перев'язі в нього на шиї.

Невдовзі у палаці почулася метушня, і на поріг висипали озброєні люди. Князь підніс риг до уст і просурмив у нього двічі.

На двірцевій сторожі були шкіряні лати - дехто ще поспіхом, на ходу застібав їх - і такі самі шкіряні наголовники. Праві руки - обмотані по лікоть повстю, на невеликих овальної форми металевих щитах - емблема, жовте колесо на чорному тлі. Мечі в них були довгі, криві. Сторожа заповонила всі сходи і стояла, тільки й чекаючи наказів.

Знову вийшов чоловік у чорному й зупинився на найвищій сходинці.

- От і добре, - мовив він, - як маєш що сказати Владарям - кажи.

- Ти - Владар? - спитав князь.

- Атож.

- Видать, рангом ти тут найнижчий, коли тобі доводиться бути ще й за воротаря. Я хочу балакати зі старшим.

- Ти поплатишся за своє зухвальство і в цьому, і в наступному житті, - зауважив Владар.

Тут через браму в'їхали понад три десятки списоносців і вишикувались пообіч князя. Ті восьмеро, що почали були рубати сад, знову посідали на коней і приєдналися до шерэг, тримаючи оголені мечі напоготові.

- То як, доведеться нам заїхати до палацу верхи, - спитав князь, - чи ти зараз покличеш інших Владарів, з якими я хочу вести мову?

На сходах навпроти князевих воїнів стояло чоловік вісім-десять - із зброєю в руках. Владар, схоже, прикинув рівновагу сил і вирішив нічого не міняти.

- Не вчини нічого зопалу, - кинув він, - бо мої люди захищатимуться люто й жорстоко. Чекай мого повернення. Я викличу інших.

Князь натоптав свою люльку і запалив. Його вершники трималися непорушно, мов статуї, зі списками напоготові. Найдужче були зарошені потом обличчя піших вояків, що стояли на перших сходинках палацу.

Князь, аби згаяти час, звернувся до своїх списоносців:

- Не здумайте хизуватися своєю вправністю, як було за останньої облоги Капіла. Поціліяйте в груди, а не в голову. А ще, - провадив він, - не здумайте, як зазвичай, калічити й спотворювати пораниених та вбитих - це святе місце і плюндрувати його в такий спосіб негоже. Та з іншого боку, - додав він, - я сприйму за особисту образу й ганьбу, якщо ви не захопите десятка бранців для офіри Нірріті Чорному, моему особистому покровителю, - тільки, певна річ, поза цими стінами, там, де обряд Чорного Свята не обернеться проти нас тяжкою карою...

Щось брязнуло праворуч: то вояк-піхотинець, який не зводив очей з довгого Стрейкового списа, зомлів і впав з нижньої сходинки палацу.

- Зупиніться! - заволатала постать у чорному, з'явившись угорі на сходах у супроводі шістьох інших у такому ж одянні. - Не опоганюйте кровопролиттям Палацу Карми. Кров цього полеглого воїна вже...

- ...кинеться йому в щоки, - доказав князь, - коли він опритомніє, бо його не вбито.

- Чого ти хочеш? - Чорна постать, яка звернулась до нього, була середнього зросту, але ширша, ніж довша. Вона стояла, мов велетенське чорне барило, з палицею, наче гаспидська громовиця.

- Я нарахував сімох, - мовив у відповідь князь, - але, як мені відомо, тут мешкають десятеро Владарів. Де решта трое?

- Вони зараз зайняті у трьох читальнях Махартхи. Чого тобі від нас треба?

- Ти тут за головного?

- Головне тут лише Велике Колесо Закону.

- А ти - старший уповноважений Великого Колеса тут, у цих стінах?

- Так.

- От і чудово. Я хочу побалакати з тобою віч-на-віч - он там, - мовив князь, вказуючи рукою на Чорну Приймальню.

- Це неможливо!

Князь вибив свою люльку об підбор, виколупав рештки тютюну гостряком кинджала, поклав люльку до кашука, а тоді випростався в сідлі, тримаючи в лівій руці риг. Погляд його стрівся з Владаревим.

- Ти справді певен? - спитав князь.

Маленький червоний ротик Владаря заворушився, ніби намагаючись щось сказати, але так нічого й не вимовив.

- Будь по-твоему, - згодився врешті товстун. - Дайте мені дорогу!

Він зійшов униз поміж рядами воїнів і зупинився перед білою кобилцею.

Князь стис коліньми їй боки, розвертаючи до Чорної Приймальні.

- Тримати шереги! - крикнув Владар.

- І ви так само, - наказав князь своїм людям.

Вони вдвох перетнули двір, і князь спішився перед Приймальною.

- Ти заборгував мені тіло, - проказав він стиха.

- Про що мова? - спитав Владар.

- Я - князь Сіддхартха з Капіла, Приборкувач Демонів.

- Сіддхартху вже обслужили, - сказав Владар.

- То ти гадаєш, - мовив князь, - що йому таки підсунули тіло епілептика, як велів Брахма. Але це не так. Чоловік, котрого ви щойно обробили - просто самозванець мимоволі. Я - справдешній Сіддхартха, о безіменний жерцю, і я прийшов вимагати своє тіло - здорове й міцне, без прихованих недуг. І ти підсобиш мені в цьому. З доброї волі чи з принуки, а таки обслужиш мене.

- Ти так гадаєш?

- Я певен, - відповів князь.

- До бою! - заволав Владар і замахнувся своєю палицею, намагаючись поцілити князя в голову.

Князь ухилився від удару і відступив, виймаючи кинджал. Двічі він відбивав удари палиці, та втретє вона, ковзнувши, молоснула його по плечу, аж він захитався. Князь бігав довкола кобилиці, а Владар - за ним навздогін. Ухилиючись від ударів супротивника і весь час ховаючись за кобилицю, князь підніс до уст ріг і просурмив у нього тричі. Звуки рогу перекрили лютий клекіт битви на палацових сходах. Важко дихаючи, князь обернувся саме вчасно, аби вберегтися від удару в скроню, що напевно був би смертельний, якби влучив.

- У Святому письмі писано, - цідив слова, мало не захлинаючись, Владар, - що той є дурень, хто дає накази, не маючи моці примусити їх виконувати.

- Ще десять років тому, - видихнув засапаний князь, - ти не зміг би дістати мене своєю палицею.

І він рубонув по ній раз і вдруге, намагаючись розколоти, розщепити її, та супротивник щоразу примудрявся уникнути прямого удару лезом, отож князь робив на дереві лише зарубки і подекуди знімав стружку, а палиця й далі лишалася замашною зброєю. Орудуючи нею як дубцем, Владар завдав князеві страшного удару в лівий бік, і князь відчув, як у нього хруснули ребра... Він упав.

Та лихо не без добра: коли князь падав, кинджал випав йому з руки й різонув Владаря по жижках; той заволав і впавав як підкошений.

- Шанси в нас майже рівні, - видихнув князь. - Я старий, а ти гладкий...

Навіть не роблячи спроби встати, він насилу витяг свій кинджал, однак тримати його міцно в руці вже не міг і сперся ліктем об землю. Владар з мокрими від сліз очима хотів був підвестися, але одразу впавав знову навколішки.

І тут вони почули цокіт численних підків.

- Я не дурень, - мовив князь. - І тепер мені не бракує моці примусити виконувати мої накази.

- Що там таке?

- То прибула решта моїх списоносців. Якби я одразу ввійшов сюди з усіма своїми силами, ви поховалися б по щілинах, мов ті ящірки в оберемці хмизу; і нам знадобилися б, мабуть, дні і дні, аби потрощити ваш палац та повикурювати вас із криївок. А так ось ви в мене в кулаці.

Владар замахнувся палицею.

Князь одвів назад руку з кинджалом.

- Опустити її, - сказав він, - або я жбурну кинджал. Не знаю, влучу чи промахнусь, але можу й влучити. Ну то як, ти не боїшся погратися з навічною смертю?

Владар опустив палицю.

- З навічною смертю спізнаєшся ти, - кинув він, - коли служителі Карми згодують псам тіла твоїх вершників.

Князь закашлявся і байдужно поглянув на свою криваву слину.

- А поки що поговоримо про політику, - запропонував він.

Щойно стих клекіт битви, першим до них наблизився Стрейк - високий, запилюжений, з волоссям майже такого ж кольору, як і зашерхла на лезі його кинджала кров. Біла кобилиця обнюхала його, він одсалютував князеві і сказав:

- Усе скінчено.

- Чуєш, Владарю Карми? - спитав князь. - Твої служники стали поживою псам.

Владар мовчав.

- Обслужиш мене негайно, і я подарую тобі життя, - запропонував князь, - а відмовишся - я відніму його в тебе.

- Обслужи, - відповів Владар.

- Стрейку, - звелів князь, - пошли двох людей назад у місто; одного - по Нараду, мого лікаря, а другого - на вулицю Ткачів по Яннавега, вітрильного майстра. З тих трьох списоносців, що у Гаукани, хай лишиться один та постереже до заходу сонця Шана Ірабекського, а по тому зв'яже його і покине там, сам же хай нас наздоганяє.

Стрейк усміхнувся й відсалютував князю.

- А зараз пришли людей, щоб перенесли мене у Приймальню, і з Владаря щоб ока не спускали.

Старе своє тіло він спалив з рештою інших тіл. Служителі Карми погинули в битві всі до одного. З сімох безіменних Владарів живий лишився тільки товстун.

Банк сперми та яйцеклітин, інкубатори та морозильні камери для готових тіл узяти з собою було неможливо, однак саме обладнання для пересадження демонтували під наглядом лікаря Наради й повантажили на коней загиблих вояків. Юний князь сидів верхи на білій кобилиці і споглядав, як вогняні щелепи поглинають тіла полеглих у битві. Вісім поховальних вогнищ палало на тлі передсвітанкового неба. Той, хто був вітрильним

майстром, поглянув на найближче до брами вогнище; його запалили останнім, і язика вогню тільки тепер сягнули верхівки, де лежала величезна туша в чорному облаченні з жовтим колом на грудях. Коли полум'я торкнулось її і зайнялося одягання, собака, що скоцюрбився в понівеченому саду, звів догори морду й завив, і те виття було дуже схоже на ридання.

- Сьогоднішній день переповнив ущерть твоїх гріховний рахунок, - озвався колишній вітрильний майстер.

- Овва, візьмуть же до уваги і рахунок моїх молитов! - відгукнувся князь. - Покладатиму надії на нього. Хоча майбутнім теологам ще доведеться розбиратися щодо правочинності цих жетонів та молитвоматів і винести остаточний присуд. А поки що хай там на Небі чудуються та мізкують, що скоїлось тут сьогодні і де я є, якщо є, та хто я і що я. Час вирушати, мій капітане. Спершу в гори, а там - різними стежками, задля безпеки. Не певен, яким шляхом я піду, знаю одне: він веде до Небесної Брами, і я маю йти ним у всеозброєнні.

- Приборкувач Демонів, - промовив його співрозмовник, і князь усміхнувся.

Підійшов ватаг списоносців. Князь кивнув йому. Гучно залунали накази.

Колони вершників рушили в дорогу, проїхали крізь браму Палацу Карми, звернули з битого шляху і потяглися вгору схилом на південний схід, лишаючи позаду місто Махартху; а за спиною в них, наче ранкова зоря, палали тіла їхніх товаришів.

III

Казано, як з'явився Вчитель, то збиралися люди усіх каст послухати його вчення; сходились навіть звірі і боги, прибивався випадком святий відлюдник - і йшли од нього зміцнілі духом та праведніші, аніж були. Повсюдно визнавалося, що він здобув просвітлення, хоча не бракувало й таких, хто мав його за шахрая, грішника, злочинця або пройдисвіта. Не всі з цих останніх були йому ворогами, але, з другого боку, не всі поміж тих, хто зміцнів духом і зробився праведнішим, могли бути йому за друзів та прибічників. Послідовники називали його: Магасаматман. Деякі навіть казали, що він - бог. Отож коли стало ясно, що його визнано за вчителя і відповідно шановано, коли немало багатіїв оголосили себе його прибічниками і коли слава про нього розійшлася далеко поза межами краю, почали називати його: «Татхагатха, - що означає: Той, Хто Досяг. І тут слід відзначити: хоча богиня Калі¹ (часом її знали як Дургу, коли вона була лагіднішою) ніколи не висловлювала офіційної думки відносно досягнення ним стану будди, проте виявила йому честь виняткову, відрадивши до нього зі своєю даниною не просто найманого вбивцю, а святого свого ката...

Справдешній Дхарма² не щезав,
поки на світі не з'явився
фальшивий Дхарма.
Коли з'явився фальшивий Дхарма,
він змусив шезнути
справдешнього Дхарму.
Саміутта-нікаія (П. 224)

Поблизу міста Алунділа розкинувся розкішний гай - дерева там голубокоре, а листочки пурпурові, схожі на пір'їни. Славився гай своєю красою, а також священним спокоєм тінявого затишку. То була власність купця Васу до його навернення, після чого той надав її вчителю, званому під різними іменами: Магасаматман, Татхагатха, Просвітлений. Отак гай і став пристановищем вчителя та його послідовників, і коли вони проходили серед дня містом, їхні чаші для милостині не лишались ніколи порожніми.

Довкола гаю завжди збиралося безліч прочан. Побожні, просто цікаві, ласі до чужого - всі вони снували нескінченною чередою, прибуваючи хто по воді, хто суходелом, хто верхи, а хто й пішки.

Алунділ - зовсім невелике містечко. Були в ньому і хижки з очеретяною стріхою, і одноповерхові дерев'яні халупи; головна вулиця лежала немощена, порубцьована коліями; містечко мало два великі базари і багато малих; довкола розкинулись розлогі ниви, - належали вони вайшьям, а обробляли їх шудри, - і містечко здавалося острівцем у блакитно-зеленому морі; через постійний наплив мандрівців було в ньому чимало заїздів (правда, жоден із них не можна було й порівняти з казковим заїздом Гаукани у далекій Махартсі); були тут і свої святі, і співці-оповідачі легенд; звісно, був тут і свій Храм.

Храм примістився на невисокому пагорбі посеред міста, оточений з усіх чотирьох боків величезними брамами. Вони, як і стіни довкруг, були всуціль, ярус за ярусом, прикрашені різьбленням із зображеннями музик і танцівниць, вояків і демонів, богів і богинь, звірів і акторів; коханців, вигадливих у любовщах, і напівлюдей, стражників і девів³. За цими воротами починався перший двір, у якому, знов-таки, височіли стіни, оточені внутрішніми воротами, що, своєю чергою, вели у внутрішній двір. У першому розмістився невеликий базар, де можна було купити дари богам. Містилося там і чимало дрібних святилищ, присвячених менш поважним божествам. У будь-яку пору дня кого й чого тільки не побачиш у цьому дворі: жебраки жебрають, святі

¹ Калі (Дурга) - в індуїстській міфології дружина Шіви, уособлення грізного, згубного аспекту його божественної енергії. Традиційно зображується одягненою в шкуру пантери, на шиї - намисто з черепів, двома з чотирьох своїх рук вона тримає відрубані голови, в решті двох - меч та жертвний ніж, з роззявленого рота звисає довгий язик, обарвлений кров'ю її жертв.

² Дхарма (санскр.) - в індуїстській міфології спочатку божественний мудрець, а далі бог справедливості, персоніфікація закону, моральності, доброчесності.

³ Деві - злі духи, що протистоять добрим.

медитують, діти сміються, кумасі плещуть язиками, ладан куриться, пташки співають, булькає в баках вода для очисного обмивання, гудуть молитвомати.

Ну а внутрішній двір з його величними святилищами головних богів був осередком кипучої побожності. Люди виспівували або викрикували молитви, бурмотіли вірші з Вед, одні - стоячи, інші опускались навколішки або падали ниць перед кам'яним громадям ідолів, декотрі з яких так щедро були обвинуті гірляндами квітів, так густо натерті червоною кумкумовою пастою, так закидані приношеннями, аж несила було розпізнати, що то за божество потопає в морі такого матеріалізованого обожнювання.

Час од часу сурмили храмові сурми, і тоді все шанобливо нишло на мить, поки одлунає луна, а по тому все шумувало знов.

І ніхто й не подумав би заперечувати явне: в цім Храмі царювала Калі. Її висока, виточена з білого каменю статуя в гігантському святилищі панувала над внутрішнім двором. Леда помітна усмішка на устах, може, трохи зневажлива щодо інших богів та їхніх молільників, по-своєму причаровувала до себе погляд, - не менше, ніж гримаси нанизаних низкою черепів, що їх вона носила як намисто. В руках богиня затисла кинджали, а постать її, пориваючись уперед, наче завмерла на мить у ваганні: може, спершу пуститися у танок, а вже потім порішити тих, хто підійшов до її святилища. Уста її були повні, очі широко розплющені. При світлі смолоскипів здавалося, ніби вона рухається.

Отож не дивно, що її святилище стояло якраз навпроти святилища Ями, Бога Смерті. Жерці та архітектори цілком слушно ухвалили: кому як не йому з-поміж решти богів, день у день і на мить не зводячи з погубниці очей, міряться з нею смертоносними поглядами і у відповідь на її жорстку напівусмішку посилали свій кривий посміх. Навіть найревніші богомольці воліли зробити гак манівцями, аби не ступати ногою між тих двох святилиць; коли ж западали сутінки, ця частина двору ставала царством німотної тиші і непорушності, куди не потикався жоден припізнаний молільник.

Коли довкола повіяли весняні вітри, з північного краю прийшов той, кого звали Рідом. Невеликий чоловічок, сивоголовий, хоч літ на світі прожив небагато, - ось такий був Рід; носив він темні строї прочанина, та коли знайшли його у канаві, знеможеного лихоманкою, передпліччя в нього було обмотане малиновим шнуром-зашморгом - атрибутом і ознакою того, ким він, Рід, був насправді.

Прийшов Рід навесні, в пору свят, в Алунділ, що розкинувся серед блакитно-зелених полів; в Алунділ, містечко хижок під очеретяною покрівлею та приземкуватих дерев'яних халуп, немощених вулиць і численних заїздів, базарів, святих сподвижників та співців-оповідачів легенд, великого релігійного відродження та його Вчителя, слава про якого рознеслась далеко за межі краю, - в Алунділ того Храму, де царювала його богиня-покровителька.

Пора весняних свят.

Двадцять років тому незначний Алунділський фестиваль був майже винятково місцевою традицією. Але тепер свято приваблювало таку силу-силенну прочан, які прагнули послухати Просвітленого, котрий проповідував вчення Восьмихресного Шляху, що в місті та по його околицях важко було знайти вільний куточок для притулку. Хто мав намети, лупив за їх оренду шалені гроші. Під житла здавали хліви та стайні, навіть голі клапти землі винаймались для тимчасових таборів.

Алунділ любив свого Будду. Багато міст намагалися переманути його з уславленого пурпурового гаю до себе. Шенгоду, Квітка Гір, пропонував йому палац з гаремом, аби тільки він переніс своє вчення на гірські схили. Та Просвітлений не пішов у гори. Каннака, порт на Зміїній Річці, обіцяв йому слонів і кораблі, міський дім та заміську віллу, коней і слуг, аби тільки він прийшов проповідувати на його пристанях. Але Просвітлений не пішов до річки.

Будда лишався в своєму гаю, і все сходилося до нього. З плином часу фестиваль ставав велелюдніший, триваліший, бучніший, розростаючись, наче вгодований дракон, сяючи й міняючись, мов його луска. Місцеві брамни не схвалювали антиритуального вчення Будди, однак завдяки його присутності повнилися вщерть їхні скарбниці, отож вони навчилися жити в його тіні, не вимовляючи ніколи слова *тірпхіка* - еретик.

І лишався Будда в своєму гаю, і все сходилося до нього, прийшов і Рід.

Фестивальна пора.

Барабани загучали ввечері третього дня.

Третього дня кресонули громовими розкотами величезні барабани катхакалі. Їхне стрімке стаккато лунало на багато миль, неслося через поля до міста, через місто до пурпурового гаю і далі сягало болотистих пустищ за ним. Барабанщики в білих *мундусах*, голі до пояса, з лискучими од поту темними тілами працювали позмінно, такий виснажливо навальний був підтримуваний ними ритм; ні на мить не спинявся звуковий потік, навіть коли чергова зміна барабанщиків займала місця перед туго напруженими шкіряними мембранами інструментів.

Коли почало сутеніти, мандрівники та городяни, що пустилися в путь, ледь зачувши перегук барабанів, почали прибувати на фестивалне поле, розлоге, як поля стародавніх герців. Там вони підшукували собі місця і чекали, коли западе темна ніч і почнеться драматична вистава, попиваючи тим часом духмяний чай, куплений на рундуках попід деревами.

Насеред поля стояла величезна, заввишки на зріст людини, мідяна чаша з лоєм, понад вінця звисали гноти. Їх запалили, й вони переморгувались з миготливими смолоскипами, що поблимували коло наметів, де розмістились актори.

Зблизька гуркіт барабанів робився геть оглушливим, гіпнотичним, а їхні ускладнені синкоповані ритми ставали підступно-магічними. З наближенням опівнічної пори залунали, прославляючи богів, співи; вони то здіймалися хвилиночку, то спадали, покірні заданим барабанами ритмам; трепетали, немов у тенетах, всі людські відчуття.

Зненацька запала тиша; то в супроводі своїх ченців, чисе шафранове облачення видавалося жовтогарячим у відблисках смолоскипів, з'явився Просвітлений. Прибульці повідкидали на плечі каптури своїх мантий і повсідалися, схрестивши ноги, просто на землю. І переогодом співи та голоси барабанів знов неподільно запанували над умами і душами глядачів.

Коли повиходили актори, переряджені на велетнів і загримовані, подзенькуючи за кожним кроком бубонцями на кісточках ніг, оплесків не було, а лише зосереджена увага. Знамениті були танцівники катхакалі, змалку тренувалися вони з акробатики й водночас вивчали старовинні зразки класичного танцю; знані були їм і дев'ять різноманітних порухів шиї та очей, і сотні позицій та жестів рук, необхідних для акторського відтворення картин стародавнього епосу, де розповідається про кохання і герці, про сутички богів і демонів, про традиційні поєдинки героїв та криваві підступні зради. Музики голосно вигукували уривки з оповідей про подвиги Рами чи братів Пандавів, титанічні, аж забивало дух, а тим часом актори, не мовлячи й слова, зображували їх. Розмальовані зеленими та червоними, чорними та сліпучо-білими барвами, вони велично простували полем, їхні шати маяли, і в світлі вогню сяяли й вигравали світляними зайчиками їхні німби. Подеколи світильник то яскраво спалахував, то шипів, розкидаючи іскри, і тоді ореоли в них над головами наче мінилися то небесними, то пекельними відблисками, геть стираючи в свідомості глядачів сенс того, що відбувалося в них перед очима, і змушуючи їх на мить відчутти, що самі вони - всього лише омана, а єдино справжні на цім світі істоти - оті велетенські постаті у вирі циклопічного танцю.

Той танець мав тривати до світанку й завершитися, як зійде сонце. Та не встигла ще зійти ранкова зоря, як з боку міста з'явився один із тих, що носили шафранові мантиї, проштовхався крізь велелюдне юрмисько й шепнув щось на вухо Просвітленому.

Будда почав був підводитися, потім, здавалося, передумав і знову вмоствився на своє місце. Він дав якесь доручення ченцеві, той кивнув головою і пішов геть з фестивального поля.

Зовні незворушний, Будда знову поринув у споглядання вистави. Чернець, який сидів поряд, помітив, як він постукує пальцями по землі, й подумав, що то він вибиває танцювальний ритм, відомо ж бо всім і кожному: Просвітлений не відає, що таке нетерплячка.

Коли вистава скінчилася і Сур'я-сонце поклав рожеві барви на сходовий небокрай, прийшло відчуття, ніби минула ніч протримала людей у шаленій напрузі жаского марева й ось відпустила, потомлених, блукати сновидами впродовж усього дня.

Тільки Будда та його послідовники негайно вирушили до міста. Ніде не спинялися вони перепочити, а стрімкою, але сповненою гідності ходою проминули Алунділ.

Коли повернулись вони до пурпурового гаю, звелів Просвітлений своїм ченцям спочивати, а сам подався до невеликого павільйону в лісовій гущавині.

Чернець, що приніс Будді звістку під час вистави, сидів у павільйоні. Він лікував од лихоманки мандрівника, знайденого ним на болоті, де полюбляв прогулюватися, адже в таких місцях найкраще Медитувати про тлінність плоті, неминучу після смерті.

Татхагатха пильно придивлявся до чоловіка, що лежав на спальній маті: тонкі бліді уста, високе чоло, випнуті вилиці, мовби припорошені інеем брови, гоструваті вуха; і Татхагатха подумав, що коли незнайомиць розплющить очі, вони в нього, мабуть, виявляться водяно-голубими або сірими. Його зомліле тіло здавалося тендітним, аж наче прозорим; почасти це можна було пояснити виснажливою лихоманкою, що змагала його, але то не могло бути єдиною причиною. Не вірилося, що цей маленький чоловічок міг носити річ, яку Татхагатха тримав зараз у руках. На перший погляд той міг видатися радше старезним дідом. Та, придивившись пильніше і збагнувши, що ні безбарвне волосся незнайомця, ні тендітність не свідчать про похилий вік, можна було помітити в його вигляді щось вражаюче дитинне. Шкіра на обличчі говорила про те, що йому не часто доводиться голитись. Можливо, десь у її згортках, що збігають до кутиків уст, чаїться зараз непокірливий дух. А може, й ні.

Будда підняв малиновий шнурок-зашморг - носити його могли тільки священні кати богині Калі. Він пропустив межі пальців шовковисту зміюку шнурка, й вона обвинула йому руку, немов ластячись. У нього не лишилося й крихти сумніву: он яка ласка була призначена для його горлянки. Майже не усвідомлюючи, що робить, він миттю схрестив і розвів руки: атож, саме так це і робиться.

Потім він глянув на ченця, який спостерігав за ним, витріщивши очі від здивування, усміхнувся своєю непроникною усмішкою і відклав геть зашморг. Чернець вологою шматиною витер піт з обличчя недужого.

Розпростертий на маті чоловік здригнувся від доторку. Очі його враз широко розплющилися, в них була ще гарячкова нестямна, погляд майже невидючий, але Татхагатха зненацька затрепетав, зустрівшись з ним.

Темні, чорні як гагат були ті очі, й не можна було розібрати, де кінчається зіниця й починається райдужна оболонка. Існувала якась протиприродна, виняткова невідповідність між поглядом такої сили і кволим, виснаженим тілом.

Будда нахилився й торкнув за руку хворого, враження було таке, наче він доторкнувся до криці - холодної і нечутливої. Він з силою дряпнув нігтем по затиллі правої руки - жодної подряпини, ані найменшого сліду на шкірі, ніготь ковзнув по ній, немов по поверхні скла. Тоді він стиснув щосили ніготь великого пальця недужого чоловіка й відпустив його. Колір нігтя і На мить не змінився - наче то були не руки, а безживний механізм.

Він продовжив обстеження. Дивовижне явище зникало десь коло зап'ястків і виявлялося знову по інших місцях. Руки, груди, живіт, частина спини занурювалися колись у купіль смерті, це дало їм чудодійну силу і невразливість. Занурення усього тіла, звичайно, було б смертельним; а так цей чоловік в обмін на часткову втрату чуттєвості

здобув невидиму броню, незгірш сталевої, що захищає йому шию, груди, спину. Він і справді один з найдобріших убивць страшної богині.

- Хто ще знає цього чоловіка? - спитав Будда.
- Чернець Сімха, який допоміг мені принести його сюди.
- Він бачив це? - Татхагатха вказав очима на малиновий шнурок.

Чернець кивнув.

- Тоді пошукай його і приведи до мене негайно. І нікому нічого не розповідай, можеш сказати тільки, що один з прочан занедужав, і ми його тут доглядаємо. Я сам клопотатимусь про нього і лікуватиму.

- Слухаюсь, Прославлений.

І чернець хутко подався з павільйону.

Примостившись коло спальної мати, Татхагатха заходився чекати.

Проминуло два дні, перше ніж лихоманка відпустила хворого і тьма вернулася в його темні очі. Та протягом цих двох днів кожний, хто проходив повз павільйон, міг почути голос Просвітленого, який невпинно щось бубонів над заснулим своїм пацієнтом, так наче промовляв до нього. Зрідка і той щось мурмотів або голосно скрикував, як то буває в гарячковій маячні.

Другого дня чоловік раптом розплющив очі, глянув угору, насупився й повернув голову.

- Доброго ранку, Рілде, - озвався Татхагатха.
- Ти хто? - спитав той несподівано гучним баритоном.
- Той, хто веде шляхом звільнення, - пролунало у відповідь.
- Будда?
- Так мене кликали.
- Татхагатха?
- Так теж мене називали.

Чоловік спробував підвестися, але не зміг і знову впав на мату. Очі його ні на мить не втратили незворушного виразу.

- Звідки тобі відоме моє ім'я? - спитав він нарешті.
- Ти марив у лихоманці й частенько розмовляв.
- Так, я був дуже хворий і безсумнівно, патякав з гарячки. Застудився на тому клятому болоті.

Татхагатха всміхнувся:

- Одна з вад самотньої мандрівки: як тебе спіткає біда, нема кому їй зарадити.
- Слушно кажеш, - згодився Рілд.

Очі йому знов заплющились, і він задихав глибоко й рівно.

Татхагатха лишився в позі лотоса, домагаючи...

Коли Рілд прокинувся знову, був вечір.

- Пити, - попросив він.

Татхагатха дав йому води.

- Ти голодний? - спитав він.
- Ні, мій шлунок іще не просить.

Він звівся на ліктях і пильно поглянув на свого доглядальника. Тоді знову повалився на мату.

- Ти і є той самий, - ствердно сказав він.
- Атож.
- Що ти збираєшся робити?
- Нагодувати тебе, коли скажеш, що зголоднів.
- Я мав на увазі - після того.
- Доглядати тебе, поки спатимеш, аби не вернулася лихоманка.
- Я не про те.
- Знаю.

- Що буде після того, як я попоїм, відпочину і поновлю свої сили? Татхагатха посміхнувся і витяг з-під своєї одяжі шовковий шнурок.

- Нічого, - промовив він. - Нічогісінько. - І, зграбно перекинувши шнурок Рілдові через плече, відвів руку.

Той хитнув головою й відкинувся назад. Тоді простяг руку й пробіг пальцями вздовж шнурка. Обвинув ним пальці, потім зап'ясток. Пестливо доторкнувся до нього.

- Він священний, - мовив трохи перегадом.

- Схоже на те.
- Ти знаєш, для чого він служить і з якою метою?
- Звичайно.
- Чому ж ти не збираєшся нічого робити?

- Мені немає потреби щось робити або діяти. Все приходить до мене. Коли щось і має бути зроблене, то зробити це випадає тобі.

- Не збагну.
- Я знаю й це.

Чоловік задивився вгору, на тіні над головою.

- Тепер я спробував би чогось попоїсти, - проказав він.

Татхагатха дав йому юшки й хліба, той попоїв і запив водою, щоб його не замлоїло. І його не замлоїло, проте він задихав уривчасто.

- Ти завдав образи Небесам, - сказав він.

- Кому як не мені про це знати.

- І применшив славу богині, чиє верховенство тут ніколи не ставилося під сумнів.

- Я знаю.

- Проте я зобов'язаний тобі життям, я їв твій хліб...

У відповідь запала мовчанка.

- Ось чому доведеться мені порушити найсвятішу обітницю, - підсумував Рідд. - Я не можу вбити тебе, Татхагатхо.

- Отже, я завдячую тобі життям, бо ти завдячуєш мені своїм. Вважаймо, що тут ми один з одним поквиталися.

Рідд гмукнув.

- Так тому й бути, - мовив він.

- Що ти робитимеш тепер, коли відмовився від своєї місії?

- Надто тяжкий мій гріх, аби мені було дозволено вернутися назад. Тепер і я завдав образи Небесам, і богиня відвернеться від моїх молитов. Я підвів її.

- Що ж, коли так усе сталося, лишайся тут. Раз обох нас проклято, будьмо принаймні один одному за компанію.

- Гарзд, - погодився Рідд. - Нічого іншого мені й не лишається.

Він знову поринув у сон, а Будда посміхався.

Наступними днями фестиваль тривав, і Просвітлений проповідував серед натовпу тих, хто прийшов до пурпурового гаю.

Він говорив про єдність усіх речей, великих і малих, про закон причинності, про становлення і вмирання, про ілюзію світу, про іскорку атмана, про шлях спасіння через самозречення і єднання з цілим; він говорив про усвідомлення і просвітленість, про безглуздя брахманічних ритуалів, порівнюючи їхні беззмістовні форми з порожніми, без краплі вмісту, посудинами. Багато хто слухав, не багато хто чув, а декотрі лишалися в пурпуровому гаю, аби надягти шафранову мантию і ступити на путь пошуків істини.

І щоразу коли він проповідував, Рідд вмощувався поблизу у своїх темних строях та шкіряних обладунках і не зводив дивовижних чорних очей з Просвітленого.

По двох тижнях після одужання прийшов Рідд до вчителя, коли той прогулювався пурпуровим гасм, заглибившись у медитацію. Він прилаштувався за крок позаду і по деякім часі заговорив:

- Просвітлений, я слухав твоє учення і прислухався до нього уважно. Багато розмірковував я над твоїми словами.

Учитель кивнув.

- Я завжди був побожний, - провадив Рідд, - інакше не обрали б мене за того, ким я був ще недавно. Відтоді як неможливо стало для мене виконувати своє призначення, я відчув величезну порожнечу. Я зрадив мою богиню, і життя втратило для мене будь-який сенс.

Учитель слухав мовчки.

- Але я почув твої слова, - сказав Рідд, - і вони сповнили мене якоїсь радості. Вони вказали мені інший шлях до спасіння; він, як я відчуваю, кращий за той, що ним я простував доти.

Будда пильно вдивлявся в Ріддове обличчя, слухаючи ці слова.

- Твій шлях зречення - суворий шлях, і я відчуваю, що він праведний. Він відповідає моїм потребам. Отож я прохаю дозволу приєднатися до гурту твоїх послухників і йти за тобою твоїм шляхом.

- А ти певен, - спитав Просвітлений, - що не прагнеш покарати сам себе за те, що ти вважаєш поразкою або гріхом і що гнітить твою свідомість?

- Цього я певен, - відповів Рідд. - Твої слова запали мені в душу, і я відчув істину, яка є в них. Служачи богині, я повбивав більше люду, ніж он на тих гілках листя. І то не рахуючи жінок і дітей. Отож мене нелегко переконати словами, багато я їх наслухався, коли різними голосами й на всі лади мене благали, переконували, проклинали. Твої ж слова глибоко мене зворушують, в них куди більше правди, ніж в ученні брамінів. Залюбки служив би я в тебе катом, душачи ворогів твоїх шафрановим шнурком або голими руками, колов би кинджалом, списом - адже я мастак до різної зброї, присвятивши три життєві терміни вивченню бойових мистецтв, - та відомо мені, що не такий твій шлях. Для тебе перебування в ньому буде не таке важке, як для інших. Їм доводиться відмовлятися від домашнього затишку й сім'ї, від батьківщини і власності. У мене ж нічого цього нема. Вони мають відмовитися від власної волі, а я вже це зробив. Єдине, чого мені тепер бракує, це шафранового облачення.

- Візьми його, - мовив Татхагатха, - з моїм благословенням.

Рідд одержав облачення буддійського ченця і заходився постувати й медитувати. Через тиждень, наприкінці свят він узяв з собою чашу для милостині й разом з іншими ченцями подався до міста. Але з ними він не повернувся. День минув - настав вечір, минув вечір - запала ніч. Відлунали останні звуки храмового *нагасвараму* й багато мандрівників почали роз'їжджатися з фестивалю.

Довго-довго блукав Просвітлений лісом, медитуючи. Потім десь зник і він.

Вниз од гаю з болотами позад нього до міста Алунділа, над яким нависли скелясті пагорби, а довкола розляглися зелено-блакитні поля, до міста Алунділа, досі збуреного мандрівниками та їхніми бучними учтами, вгору вулицями, до Храму на пагорбі прямував Будда.

Він ступив у перший двір, і його зустріла тиша. Пішли вже звідси й собаки, і діти, і жебраки. Жерці спали. Один-єдиний служитель сидів на базарній лаві й куняв. Багато святилищ стояли тепер порожні, статуї богів було внесено досередини. Перед кількома іншими уклали навпочіпки припізнлі богомольці.

Він увійшов до внутрішнього двору. Перед статуєю Ганеші на молитовній маті сидів, поринувши у молитву, аскет. Він сидів так нерухомо, що сам скидався на статую. Чотири світильники, заправлені лоем, мигтіли у дворі, їхні танцюючі вогники лише підкреслювали густоту тіней, у яких потопала більшість святилищ. Кволі відблиски свічок, запалених молільниками, падали на статуї їхніх небесних покровителів.

Татхагатха перетнув двір і зупинився, споглядаючи постать Калі, яка височіла, пануючи над усім довкола; в ногах у неї горіла лампадка і в її мерехтливому світлі примарна усмішка богині здавалась живою і рухливою, коли вона дивилася на чоловіка, що постав перед нею.

Перекинутий через її простягнуту руку, зашморгом обвинувши гостряк кинджала, висів малиновий шнур-петля.

Татхагатха посміхнувся богині у відповідь, і вона ту ж мить наче насупилася.

- Це заява про відставку, моя люба, - зауважив він. - Ти програла цей раунд.

Вона, здавалось, кивнула на знак згоди.

- Втішно мені за такий короткий термін досягти такого високого визнання, - провадив він. - Але навіть якби тобі й пощастило вчинити свій замір, старенька, користі це дало б тобі небагато. Тепер уже запізно. Я розкрутив маховик, якого тобі не зупинити. Надто багатьма почуті слова стародавнього вчення. Ти гадала, воно пішло в небуття, - і я теж. Але ми обоє помилилися. То і правда, що релігія, за допомогою якої ти правиш, дуже давня, богине, але й протест мій походить від давньої традиції. Отож називай мене протестантом чи дисидентом і пам'ятай: тепер уже я щось більше, ніж просто людина. На добраніч.

І він пішов геть з Храму, вийшов із святилища Калі, де спину йому пропікав невідступний погляд Ями.

Минуло ще багато місяців, перше ніж сталося чудо, коли ж воно сталося, то не було схоже на чудо, бо поволі визрівало увесь цей час.

Рідд, який прийшов з півночі, тільки-но край обвіяли весняні вітри, чужак, що ніс на руці смерть, а в глибині очей - чорний вогонь, той білобровий і гостровухий Рідд заговорив якомсь пополудні, коли весняна пора вже минула і їй на зміну прийшли довгі літні дні, зависнувши спекотним маревом над усім суцям під Мостом Богів. Він заговорив тим своїм несподівано густим баритоном, відповідаючи на запитання якогось мандрівника.

За першим запитанням було друге, потім третє.

І він усе говорив і говорив, і ще кілька ченців та прочан зібрались довкола нього. Відповіді на запитання, що їх тепер задавали йому всі, робилися довші й вичерпніші, виростаючи в притчі, приклади, алегорії.

Отож посідали всі коло його ніг, і дивовижними нічними плесами зробилися його темні очі, і голос його прорікав наче з Небес, чистий і лагідний, мелодійний і переконливий.

Наслухавшись його, мандрівники вирушали далі. Але дорогою здибали вони інших мандрівників і перемовлялися з ними; отак не встигло ще літо добігти кінця, а вже прочани, що стікалися звідусіль до пурпурового гаю, почали просити про зустріч з цим учнем Будди, бажаючи послухати і його казання.

Татхагатха почав проповідувати з ним по черзі. Разом навчали вони, як іти Восьмихресним Шляхом, прославляючи блаженство нірвани, вказували на оманливість світу і на кайдани, що ними сковує він людину.

А потім настав час, коли навіть сам медовоустий Татхагатха слухав і не міг наслухатися свого учня, який увібрив у себе все, що проповідував учитель, довго й глибоко медитував над тим і нині, наче відкривши доступ до таємничого моря, занурював він свою тверду, наче криця, руку в джерело сокровених вод істини і краси й кропив ними слухачів.

Літо проминуло. Тепер уже не лишалося сумнівів, що провітлення досягли двоє - Татхагатха та його учень, якого звали Сугатою. Подейкували навіть, що Сугата мав дар цілителя, що коли очі його так дивно світилися, а крижані руки торкалися покорчених частин тіла, вони випростовувалися самі по собі. Розповідали, що якомсь під час проповіді Сугати один сліпий прозрів.

Дві віри мав Сугата - то була віра в Шлях Спасіння і віра в Татхагатху, Будду.

- Уславлений, - звернувся він якомсь до нього, - порожньою пустокою було моє життя, аж поки ти навернув мене на Шлях Істини. А провітлення, якого ти досяг, чи було воно, поки ти не почав проповідувати, як жартіння полум'я, як гримотіння водопаду - і ти всюди, ти часточка всього: хмар і дерев, лісової звірини і всієї людності, снігу на гірських вершинах і кісток, що біліють у полі?

- Так, - відповів йому Татхагатха.

- Я теж пізнав радість усього, - мовив Сугата.

- Атож, я знаю, - проказав Татхагатха.

- Я збагнув тепер, чому ти одного разу сказав, що все приходить до тебе. Дати світові подібне вчення - ясно, чом тобі заздрили боги. Бідолашні небожителі! Вони гідні жалю. Але ж ти знаєш. Ти знаєш усе.

Татхагатха не відповів.

Коли над краєм повіяли знову буйні весняні вітри, а рік завершив повний свій кругообіг відколи прийшов другий Будда, якогось дня з неба долинув страхітливий зойк.

Мешканці Алунділа повисипали на вулиці й задивилися в небеса. Шудри в полях покидали свою роботу й позадирали голови догори. У великому Храмі, що височів на пагорбі, запала раптова тиша. В пурпуровому гаю за містом ченці обернули погляди на небокрай.

Він шугав по небу, той, що народжений владарювати над вітрами...

З півночі з'явився він - виграючи зеленими й червоними, жовтими й брунатними барвами... Ковзав, наче танцюючи, повітряними стежками...

Далі знову пролунав зойк, і почулося лопотіння могутніх крил, то він злітав понад хмари, перетворюючись на кривітну чорну цятку.

А тоді зненацька метеором кинувся вниз, запалахотів полум'ям, палаючи й виблискуючи всіма своїми барвами, все збільшуючись і збільшуючись. Несила було повірити, що є на світі жива істота - така гігантська, така стрімка і така розкішна...

Напівдух, напівптах, легенда, що застує небо...

Возій Вішну, дзьобом він розбиває вщент колісницю.

То над Алунділом кружляв Птах Гаруда.

Покружляв і щез за скелястими пагорбами, що обступили місто.

- Гаруда! - вигук цей прокотився містом, полями, пролунав у Храмі, рознісся пурпуровим гаєм.

Може, він прилетів не один: усі знали, що їздити верхи на Гаруді міг тільки хтось із богів.

Довкола запала тиша. Після оглушливого клекоту й шаленої бурі, здійсненої лопотінням його крил, не дивина, що голоси зашелестіли пошепки.

Просвітлений стояв на дорозі побіля пурпурового гаю - ченці його з'юрмилися довкола - і видивлявся у далечинь за скелястими пагорбами.

Сугата підійшов і став поряд.

- Якраз у цю пору, минулої весни... - промовив він.

Татхагатха кивнув.

- Рід не впорався, - сказав Сугата. - Який новий підступ замислили Небеса?

Будда стеноу плечима.

- Я боюся за тебе, вчителю, - провадив Сугата. - Багато життів я прожив, та тільки ти й був моїм єдиним другом. Твоє вчення дарувало мені душевну злагоду. Ну чого б їм не дати тобі спокою? Ти - найневинніший серед людей, а твоє вчення - найсмирненніше. Яке таке зло міг би ти їм заподіяти?

Будда відвернувся.

Тої ж миті, оглушливо ляскаючи могутніми крильми, Птах Гаруда знову з'явився над пагорбами, з його розкритого дзьоба вирвався оглушливий крик. Цього разу він не кружляв над містом, а одразу почав набирати висоту і щез у височині в північному напрямку. Такий стрімкий був його лет, що промайнула мить, друга - і від нього вже не лишилося й сліду.

- Верхівець спішився там, за пагорбами, - висловив припущення Сугата.

Будда заглибився в пурпуровий гай.

Пішки прийшов він з-поза скелястих пагорбів, не поспішаючи.

Гірською дорогою добувався він до переправи, і безгучно ступали по кам'янистій стежині його червоні шкіряні чоботи.

Попереду бігла й шумувала вода, то невеликий гірський потічок перетнув йому шлях. Порухом плеча відкидаючи назад розмаяний криваво-червоний плащ, він попрямував в обхід вигином стежки, над малиновим поясом виблискував рубіновий ефес його кривої шаблі.

Обійшовши скелю, він зупинився наче вкопаний.

Хтось чагував на нього попереду, стоячи біля перекинутої через потік колоди.

Очі його на мить прищулились, та одразу ж він рушив далі.

Перед ним стояв невисокий чоловік у темних строях прочанина та шкіряних обладунках, з пояса звисав короткий кривий кинджал з блискучої криці. Голова чоловіка була чисто виголена - вся, крім маленького пасмочка білого волосся. Біліли і брови над темними-претемними очима, шкіра була бліда, вуха гострі.

Подорожній підняв привітально руку й озвався до стрічного:

- День добрий, прочанине.

Той не відповів, а ступнув уперед і загородив дорогу, ставши перед колодою, перекинутою через потік.

- Даруй мені, добрий прочанине, але я хочу перейти тут, а ти мені заважаєш, - промовив подорожній.

- Ти помиляєшся, ясновельможний Ямо, якщо гадаєш, що пройдеш тут, - відповів йому невисокий чоловік.

Той, що в червоному, широко посміхнувся, показуючи низку рівних білосніжних зубів.

- Завше приємно, коли тебе впізнають, - визнав він, - навіть ті, що помиляються відносно іншого.

- Я не фехтую словами, - сказав чоловік у чорному.

- Он як! - звів брови той, що в червоному, з виразом надмірного здивування. - Чим же ви тоді фехтуєте, пане? Чи не тою кривою коцюбою, що на себе начепили?

- Нічим іншим.

- А я перше був подумав, що то якийсь дикунський молитовний жезл, - пам'ятаючи, що в цьому краю повнісінько чудернацьких культів і примітивних сект. На мить мені здалося, що ти один з подібних старовірців. Коли ж, як ти кажеш, це й справді зброя, то ти, певно, вмієш нею орудувати?

- Так-сяк, - відповів чоловік у чорному.

- Тоді гаразд, - мовив Яма, - бо не люблю вбивати людину, яка не знає, на що вона йде. Однак вважаю за обов'язок тебе попередити: коли постанеш перед судом Всевишнього, тобі це буде зараховано як самовбивство.

Супротивник ледь помітно всміхнувся:

- Наготуйся, Боже Смерті, бо зараз я допоможу твоєму духові вивільнитися з його плотської оболонки.

- В такому разі з'ясуймо ще тільки одне, - запропонував Яма, - і я одразу покладу край нашій бесіді. Скажи, яке ім'я переказати жерцям, аби вони знали, над ким звершують поховальний обряд,

- Зовсім недавно я зрікся свого останнього імені, - відповів прочанин, - ось чому ясний чоловік Калі прийме смерть од безіменного.

- Рілде, ти дурень, - промовив Яма і витяг кинджал.

Чоловік у чорному дістав свій.

- Тобі й годиться йти на загибель безіменним, адже ти зрадив свою богиню.

- Життя повне зрад, - відповів той, не починаючи двобою. - Ось і тепер, протидіючи тобі, та ще в такий спосіб, я зраджую вчення мого нового пана. Однак я маю йти за покликом свого серця. Отже, ні моє колишне, ні нове ім'я мені не пасують, я їх не заслужив - тому не клич мене на ім'я!

І вмить його кинджал обернувся на полум'я - всюдишуче, гримотливе, сліпуче.

Під цим шаленим натиском Яма відступав, задкуючи крок за кроком, спроможний тільки ворушити рукою, відбиваючи удари, що сипалися на нього зусеб'яч.

Відступивши на десять кроків, Яма зупинився й незрушно тримався на місці. Тепер він відбивав удари трохи впевненіше, зате його власні атаки стали навальніші, різноманітні на фальшиві випадки та несподівані маневри.

Отак хизувались вони один перед одним своїми клинками, аж поки їхній піт зливою зросив землю; тоді Яма перейшов у наступ, помалу-малу змушуючи супротивника відступати. Крок за кроком відвоював він ті десять кроків простору, якими був поступився.

Коли вони знов опинилися на тому самому місці, де пролунав перший удар двобою, Яма визнав під брязкіт кричі:

- А ти на «відмінно» вивчив свої уроки, Рілде! Краще навіть, ніж я гадав! Вітаю!

Поки він говорив, супротивник провів хитромудру комбінацію з подвійних фінтів і спромігся легенько ризонувати його по плечу; кров Ями, що проступила з рани, за кольором злилась одразу з його вбранням.

У відповідь Яма кинувся вперед, одним махом розкрив захист супротивника і завдав йому збоку по шиї такого удару, що міг би зігнути голову будь-кому.

Та чоловік у чорному тільки стріпнув головою, знову став у захисну позицію, відбив черговий напад, теж скочив вперед, але й сам одержав відсіч.

- О, та в тебе ошийник з купелі смерті, - промовив Яма. - Але я пошукаю вразливого місця, - і його клинок проспівав ще стрімкішу мелодію, коли він спробував серію випадів знизу вгору.

Яма дав повну волю несамовитій люті своєї зброї, що витривала в плині століть і знала майстрів багатьох епох. Та супротивник зустрічав його атаки і відбивав дедалі замашніші удари, відступаючи тепер дедалі частіш, але не підпускаючи до себе ворожої кричі й завдаючи ударів у відповідь.

Він задкував, аж поки опинився на березі потоку. Тоді Яма пригальмував свій поступ і зауважив:

- Півстоліття тому, коли ти недовгий час був моїм учнем, я сказав собі: «Він має хист майстра». І я не помилився, Рілде. Ти все-таки найталановитіший боець на мечач за всі віки, що на моїй пам'яті. Дивлячись на твою майстерність, я майже готовий пробачити твоє відступництво. Шкода, що й казати...

І він зробив обманний випад у груди; відводячи контрудар, він в останню мить зачепив лезом клинка руку суперника вище зап'ястка.

Шалено відбиваючись і поціляючи в голову Ямі, чоловік у чорному відскочив назад і став у позицію на краєчку колоди, перекинутої через розколину, в якій нуртував потік.

- І рука теж! Яка марнотратна богиня в своїх щедротах, чи не так, Рілде? Спробуймо це!

Криця скреготнула, зігнувшись у захваті з клинком суперника, і, вивільнившись, розсікла тому біцепс.

- Ага! Тут прогалина, - вигукнув він. - Пошукаймо ще!

Їхні клинки схрещувались і відскакували, ухиялися, колоди, сікли, відбивали напади, відповідали ударом на удар.

Яма зустрів хитромудру атаку супротивника глухою обороною, а його довший клинок знову пустив кров з рамена суперника.

Чоловік у чорному вискочив на колоду й замахнувся, цілячи в голову Ями, але той відбив удар. Зробивши свої наскоки ще навальнішими, Яма змусив його задкувати по колоді, а тоді штовхнув її збоку ногою.

Супротивник зіскочив назад і опинився на протилежному березі. Щойно торкнувшись ногами землі, він теж копнув ногою колоду, й вона зрушила з місця.

Перше ніж Яма встиг вискочити на неї, вона покотилася, зісковзнула з берегів і шубовснула в потік; виринувши за мить на поверхню, попливла за течією на захід.

- Та тут всього-на-всього сім чи вісім футів між берегами, Ямо! Стрибай! - закричав чоловік у чорному.

Бог Смерті всміхнувся:

- Відсапайся, поки змога, - порадив він. - Дихання - ось дар богів, що його найменше цінують. Ніхто не складає йому гімнів, усі співають хвалу свіжому повітрю, яким дихають однаково король і злидар, пес і його господар. Та крий боже, як не зможеш дихнути! Цілуй, Рілде, кожен свій подих, наче останній, бо вже не довго лишилося тобі дихати!

- Кажуть, ти мудрий у питаннях цих, Ямо, - промовив той, кого звали колись Рілдом і Сугатою. - Кажуть, ти бог, чиє царство - Смерть, і знання твоє сягає поза межі розуміння смертних. Тому хотів би я тебе розпитати, поки ми стоїмо тут знічев'я.

Не всміхнувся Яма на це насмішкуватою своєю усмішкою, якою відповідав на всі попередні слова супротивника. В цих словах він відчув щось ритуальне.

- Що прагнеш ти знати? Питай - дарую тобі останню передсмертну милість.

І тоді стародавніми словами Хатха Упанішад заспівав той, кого звали колись Ріддом і Сугатою:

- «Коли спіткає людину смерть, сумніви обступають. Дехто каже: існування її триває. А дехто заперечує: ні. Як же воно насправді? - знати хотів би я з уст твоїх».

Стародавніми словами відповідав і Яма:

- «Навіть богів підстерігають тут сумніви. Збагнути нелегко: тонка-бо річ - природа атмана. Поспитай про що інше. Не проси в дар цієї милості!»

- «Прости, що питання це над усе полонило мій розум, о Смерте! Але ж ліпшого за тебе навчителя в цім не знайдеться на білому світі. Та й вищого дару немає, якого жадав би я дужче цю мить».

- «Розкошуй життям і прямуй своїм шляхом, - мовлячи це, Яма засунув свій кинджал за пояс. - Звільняю тебе від твоєї долі. Плекай синів і онуків. Вибирай слонів, череди худоби і злото. Проси яких завгодно інших дарів - красунь чарівних, струн милозвучних, колісниць до вподоби. Всього тобі дам, усе твоє. Тільки не допитуйся в мене про смерть».

- «О Смерте, - заспівав у відповідь одягнений у чорне. - Тлінне усе це і завтра пощезне. Лиши собі дів чарівних, коней, танці й співи. Не прийму я іншого дару, крім того, що обраний мною: розкажи мені, Смерте, що криється там, потойбіч життя, - про те, в чім сумніви мають і люди, і боги».

Укляк на місці Яма й не став звертатися далі до стародавніх джерел.

- Хай буде по-твоєму, Рідде, - мовив він і вп'явся своїми очима в очі співрозмовника. - Але ж царство те словам не підвладне. Я маю тобі показати.

Отак вони простояли з хвилину, а тоді чоловік у чорному похитнувся. Він затулив очі рукою, і з грудей його вихопилося коротке притамоване схлипування.

Ту ж мить Яма зірвав з плечей свого плаща й закинув його, наче невід, через потік. Важка його облямівка придалася для цього маневру, обплутавши, мов тенетами, свою здобич.

Силкуючись вивільнитися, почув чоловік у чорному швидкі кроки, а потім щось гупнуло поряд нього - то криваво-червоні чоботи Ями дістали його по цей бік потоку. Він устиг скинути з себе Яминого плаща, стати в оборону й відбити нову атаку. За спиною в нього поволі здіймався угору пагорб, і він задкував усе далі й далі, аж поки схил став стрімкий і голова Ями сягала йому лише по пояс. Тоді він накинувся на нього згори. Але Яма поволі і неухильно прокладав собі шлях нагору.

- Боже Смерті, Боже Смерті, - заспівав відчайдушний войовник, - вибач за зухвале моє запитання і скажи, чи ти не збрехав.

- Скоро дізнаєшся сам, - відповів Яма, б'ючи його по ногах.

І ще одного удару завдав йому криваво-червоний суперник, удару, що будь-кого міг розрубати навпіл і розсікти його серце, та лезо лише ковзнуло по грудях чорного войовника.

Діставшись до місця, де ґрунт був крихкий, невеличкий боєць заходивсь колупати його ногами, скидаючи потоки землі і жорстви вниз, на голову ворога. Яма затулив очі лівою рукою, але враз велике каміння ринуло на нього зливою. Воно котилося вниз і коли потрапило йому під ноги, він послизнувся, упав і покотився схилом униз. Чорний чоловічок, якому на цей час пощастило вже скинути кілька великих уламків скель і навіть один валун, кинувся слідом униз з високо піднятим кинджалом.

Не встигаючи схопитись на ноги, щоб відбити напад, Яма перекотився і зісковзнув назад до потоку. Утримався він на самісінькому краєчку берега, але тут побачив, як на нього котиться валун, і сахнувся вбік. Йому пощастило уникнути зіткнення, але поки він відштовхувався од землі обома руками, шабля його ковзнула вниз у потік.

Насилу встигнувши звестись навколішки, він вихопив кинджал і, похитуючись, відбив замашний удар супротивника. Знизу гучно плюснуло - то шубовснув у воду валун.

По тому його ліва рука шугнула вперед і зімкнулася кліщами на зап'ястку суперника, що спрямовував проти нього зброю. Він спробував ударити його кинджалом знизу вгору, але відчув, що і його рука опинилася в лещатах ворожої хватки.

Так вони і стояли, міряючись силою, аж поки Яма зненацька присів і крутнувся вбік, відштовхуючи від себе суперника.

Та обидва міцно вчепилися один в одного і від дужого поштовху покотились клубком. І ось уже край розколини насунув на них, опинився під ними, а за мить - і над ними. Яма відчув, як кинджал випав йому з рук і брязнув об дно потоку.

Коли обоє виринули на поверхню, жадібно хапаючи ротами повітря, в їхніх стиснутих руках не лишилось нічого, крім води.

- Перед смертю вихрестишся, - проказав Яма і замахнувся лівою.

Суперник блокував його удар своїм зустрічним.

Течією відносило їх ліворуч, аж поки вони відчували нарешті під ногами кам'янисте дно; далі вони билися, бредучи вздовж потоку.

Потік ширшав і робився мілкіший, вода вирувала тепер на рівні пояса. Подекуди береги підступали до води вже не так круто.

Яма завдавав удару за ударом - і кулаками, і ребром долоні; але так само він міг гамселити статую, бо той, хто був колись священним катом богині Калі, сприймав усе незворушно анітрохи не міняючись на обличчі, й повертав удари з костоломною силою. Здебільшого ці удари сповільнювалися протидією води чи блокувалися пильним Ямою, та один з них поціливі йому прямісінько під ребра, а другий, ковзнувши по лівому плечу, влучив у щелепу.

Яма відкинувся назад і поплив на спині, вибираючись на мілководдя. Супротивник подався за ним навздогін, але одразу ж напорівся гартованим своїм животом на червоний чобіт Бога Смерті; водночас той ухопив його

спереду за одягу і щосили шарпнув на себе. Перелетівши через голову Ями, він гепнувся навзник на острівець глинистого сланцю.

Яма звівся навколішки й обернувся саме в ту мить, коли його суперник вже скочив на ноги й вихопив з-за пояса кинджал. Обличчя його лишалося незворушним, коли він завмер, пригнувшись, в очікувальній позиції.

На мить очі їхні зустрілися, але цього разу чоловік у чорному не схитнувся.

- Тепер, Ямо, я спроможний зустріти твій смертоносний погляд, - сказав він, - і сила його мене не зупинить. Я надто добре засвоїв твою науку!

Та коли кинувся він уперед, Яма вхопився обіруч за свій мокрий пасок і обкрутив ним, немов канчуком, стегна суперника.

Похитнувшись, той випустив кинджал; і тоді Яма обхопив і щосили притис до себе ворога, борсаючись і водночас відштовхуючись від дна ногами, він тягнув його назад на глибочінь.

- Ніхто не співає гімнів диханню, - пробурмотів Яма, - але біда тому, кому його забракне!

І він пірнув углиб, потягнувши за собою чорного войовника, стискаючи його тіло своїми руками, ніби сталевими гаками.

Пізніше, набагато пізніш стояла понад берегом потоку вимокла до рубця постать і ніжно, але ще не відсапавшись, промовляла:

- Ти був... найдостойніший... хто повстав проти мене - за всі віки, що на моїй пам'яті... Дуже шкода...

По тому, перейшовши потік, він пішов своїм шляхом далі, міряючи неквапними кроками скелясті пагорби.

Увійшовши до Алунділа, подорожній зупинився в першому ж заїзді, що трапився йому дорогою. Він узяв кімнату й замовив кадіб води для купання. Поки мився, служник вичистив йому одяг.

Перед тим як пообідати, він підійшов до вікна й визирнув на вулицю. Важкий дух ящерів стояв у повітрі, знизу долинали незграйний гомін безлічі голосів.

Люд покидав місто. На задвір'ї один із караванів готувався, щоб удосвіта вирушити в путь. Цієї ночі завершувався весняний фестиваль. Внизу на вулиці крамарі ще розпродували свій крам, матері вгамовували потомлених дітей, а місцевий князьок зі своїм почтом вертався з полювання, до спини прудкого ящера було припасовано здобич - два вогнепівні. Він задивився, як зморена повія сперечається про щось з іще зморенішим в вигляд жерцем, як той трясє головою і врешті, не сторгувавшись, йде геть. Один з місяців уже підбився високо в небі і здавався золотим, прозираючи крізь Міст Богів, а другий, менший, щойно зійшов над небокраєм. Вечірне повітря віяло прохолодою, несучи до нього крізь запахи міста духмяні пахощі весняного зела: розпуклих бруньок і шовковистих трав, свіжість озимої прорості, а ще парний дух вологого ґрунту й каламутних паводків. Вихилившись з вікна, він угледеві Храм на вершині пагорбу.

Затим наказав служникові подати обід йому до кімнати, а тоді послати по місцевого торговця зброєю.

Ів він неквапно, без смаку, а коли скінчив, до кімнати увійшов торговець. На ньому був плащ, обтяжений різноманітними зразками краму, і мандрівник вибрав нарешті довгий кривий клинок і короткий прямий кинджал; те й друге він засунув за пояс.

Невдовзі він вийшов у вечірню прохолоду й попрямував уздовж поораної коліями головної вулиці міста. У дверях обіймались закохані. Він проминув дім, де плакальники голосили над померлим. Якийсь жебрак унадився за ним і покульгав з півкварталу, аж поки він обернувся, позирнув йому в очі й сказав: «Ти не каліка» - і той кинувся геть і загубився в натовпі перехожих. У небо злітали перші вогні феєрверка й спадали додолу довгими вишневого кольору стрічками. З Храму долинули звуки гарбузових ріжків, вони грали мелодію *нагасварама*. Звідкись з-за дверей, нібито перечепившись, на нього впав чоловік, і, відчувши, як рукою той хапається за його гаман, мандрівник одним порухом зламав йому зап'ясток. Чоловік почав сипати прокльонами і кликати на допомогу, але він відкинув його в стічну канаву і пішов далі, лиш похмурим своїм поглядом відігнавши двох його спільників.

Нарешті прийшов він до Храму, на мить завагався і ступив досередини.

У внутрішній двір він ввійшов слідом за жерцем, який заносив маленьку статую з зовнішньої ніші.

Озирнувши двір, він стрімко попрямував до статуї богині Калі. Довго-довго дивився на неї, поклавши клинок їй до ніг. А коли врешті підняв його і повернувся, щоб іти, то побачив, що за ним спостерігає жрець. Він кивнув йому, і той відразу підійшов і побажав йому доброго вечора.

- Добровечір, жерцю, - відповів Яма.

- Хай освятить Калі твій клинок, воїне.

- Дякую. Вже осватила.

Жрець усміхнувся:

- Ти кажеш так, наче знаєш про це напевне.

- Гадаєш, це з мого боку зухвало, га?

- Ну, скажімо, не зовсім гоже.

- І все-таки я відчув, як сила богині зійшла на мене, коли споглядав її святилище.

Жрець здригнувся.

- Незважаючи на мою службу, я волію обходитися без подібного відчуття сили.

- Ти боїшся її сили?

- Хай там як, - мовив жрець, - а, незважаючи на всю його величність, святилище Калі відвідують далеко не так часто, як святилища Лакшмі, Сарасваті, Шакті, Шітали, Ратрі та інших не таких жаских богинь.

- Та куди їм до неї братися - усім цим богиням? Вона величніша.
- І страшніша.
- То й що? Недивлячись на свою силу, вона ж не чинить несправедливо.

Жрець усміхнувся.

- Хто з людей, відживши своє, жадатиме справедливості, воїне? Як на мене, то куди привабливіше милосердя. Але спробуй назви мені божество всепрощенне.

- Славно міркуєш, - визнав Яма, - але я, як ти сам сказав, воїн. Моя власна природа близька її натурі. Ми думаємо подібно, богиня і я. І в більшості випадків доходимо згоди. А коли ні, то я згадую, що вона, крім того, ще й жінка.

- Хоч я живу тут, - зауважив жрець, - але не говорю так запанібрата про своїх підопічних, про богів.

- На людях, звісно, - озвався співрозмовник. - Та не розказуй мені байок про жерців. Я пив чарку з багатьма з вашої братії і знаю, що ви такі самі блюзніри, як усі смертні.

- На все знайдеться місце і час, - пробурмотів жрець, косо позираючи на статую Калі.

- Атож, атож. А тепер скажи мені, чом давно не чищений цоколь святилища Ями? Весь пилюкою припав.

- Тільки-но вчора його мили, але відтоді повз нього пройшло стільки людей - і от маєш.

Яма посміхнувся:

- Тоді чому, скажи, біля ніг бога немає дарів і не видно жодного сліду жертвоприношень?

- Ніхто не підносить квітів Смерті, - відповів жрець. - Люди приходять тільки подивитися і йдуть геть. Ми, жерці, весь час відчуваємо, як вдало розташовані ці дві статуї. Жахлива парочка, хіба не так? Смерть і погубниця!

- Могутня команда, - пролунало у відповідь. - Але чи не хочеш ти запевнити мене, що ніхто не робить Ямі жертвоприношень? Так-таки й ніхто?

- Ніхто, крім нас, жерців, і то коли надходить час за календарем благочестя, та ще випадкових городян, коли хто з любих їхньому серцю лежить на смертній постелі, а йому відмовлено в безпосередньому перевтіленні, - крім подібних випадків, я ніколи не бачив, щоб Ямі приносили жертву і робили це просто, щиро, з власної доброї волі або з приязні.

- Він, мабуть, почуває себе скривдженим.

- Зовсім ні, воїне. Бо хіба все живе - за своєю природою - не є данина, призначена Смерті?

- Слушно кажеш. Навіщо йому чиясь добра воля чи приязнь! Зайві дари, він і так візьме, що захоче.

- Так само, як Калі, - погодився жрець. - І в практиці обох цих божеств частенько знаходжу я виправдання для атеїзму. На превеликий жаль, надто помітно виявляють вони свою силу в цьому світі, аби хтось міг повірити, що їх не існує. А шкода.

Воїн розреготався:

- Жрець, який вірує наперекір своєму бажанню! Мені це до вподоби. Ну й насмішив ти мене! Ось візьми і купи собі барильце соми - для жертвних потреб.

- Дякую, воїне. Так і вчиню. А тепер, може, згодишся пристати до мене задля невеликої випивачки - на честь Храму?

- Присягаюся Калі, я згоден! - вигукнув той. - Але тільки невеликої.

Він рушив услід за жерцем до центральної будівлі, а там сходами спустилися в погріб, де враз було відкрито барило й виставлено два келихи.

- За твоє здоров'я і довге життя, - мовив Яма, підіймаючи свій.

- За твоїх жаских покровителів - Яму і Калі, - сказав жрець.

- Дякую.

Вони вихилили до дна міцний напій, і жрець налив ще по келиху.

- Аби не застудити горлянку в нічній прохолоді.

- Чудово.

- Приємно бачити, що ці мандрівники нарешті роз'їжджаються, - проказав жрець. - Їхня побожність збагачує Храм, але вони так потюпали обслугу,

- За від'їзд прочан!

- За від'їзд прочан!

І вони знову випили.

- Я гадав, більшість із них приїхала подивитись на Будду, - сказав Яма.

- То правда, - відповів жрець. - Аз іншого боку, вони і з богами не бажають заходити через це в суперечку. Отож перед тим як навідатися до пурпурового гаю, вони у Храмі здійснюють жертвоприношення або дають на молебні.

- А що тобі відомо про так званого Татхагатху та його вчення?

Жрець відвів погляд убік.

- Я служитель богів і брамін, воїне. А про нього не хочу я балакати.

- То виходить, він дозволив і тобі?

- Годі! Я ж сказав: це те, на що мені шкода й балачки.

- Атож, воно й цього не варте, а невдовзі буде варте ще меншого. Дякую за сому. Гарного тобі вечора, жерцю.

- І тобі гарного вечора, воїне. Хай боги всміхаються тобі на твоєму шляху.

- І тобі на твоєму.

Піднявшись по сходах, він покинув Храм і рушив далі своєю дорогою через місто - неквапливою ходою.

Коли прийшов він до пурпурового гаю, в небі було вже три місяці, за деревами попалахували табірні вогники, в небі над містом примарні відблиски вогнів розпукувались блідим цвітом, напоєний вільгістю вітерець ворухив листя над головою.

Яма безгучно ступив до гаю.

Вийшовши на освітлену галявину, опинився він перед шергами постатей в однаковому облаченні. На кожній - шафранова мантия з шафрановим каптуром, що спадав на обличчя. Було їх тут сотні, і всі сиділи непорушно і німо.

Він підійшов до найближчої постаті.

- Я шукаю Татхагатху, Будду, - промовив він.

Чоловік мовби не чув його.

- Де він?

У відповідь анішелесть.

Він нахилився і зазирнув у напівзаплющені ченцеві очі. На мить уп'явся в них своїми очима, але схоже було, що той спить, бо йому не пощастило навіть зустрітися з ним поглядом. Тоді підняв він голос і загучав, аби всі в пурпуровому гаю могли його почути:

- Я прийшов побачити Татхагатху, Будду! Де він?

То було однаково, що волати до німого каміння.

- Чи не думаете ви сховати його таким чином? - не вгавав він. - Може, гадаєте, що коли вас багато і вдягнені всі однаково - ще й не озиваєтесь до мене, - то я не зможу знайти його серед вас?

У відповідь лише зітхання вітру, що війнув з-поза гаю. Вогники замерехтіли, заворушилося пурпурове листя.

Яма розреготався.

- Ну, тут ви, може, й маєте слухність, - визнав він. - Але рано чи пізно доведеться вам заворушитись, коли хочете жити далі, а в мене вистачить терпцю на всіх вас.

І він примостився долі, прихилившись спиною до блакитного стовбура гінкового дерева й поклавши на коліна оголений клинок.

Ту ж мить його охопила дрімота. Він то никав носом, то підмикував голову вгору - і так раз у раз. Але врешті його підборіддя затишно спочило на грудях, і він захропів.

Простував зелено-голубою рівниною, а трави схилялися перед ним, стелячись під ноги стежкою. Стежка добігала кінця там, де височіло могутнє дерево, дерево, що мовби не виросло на цім світі, а радше злучило світ водно плетивом свого коріння; верхівгтя ж того дерева простяглося до неба, лоскочучи листям зірки.

Біля підніжжя дерева сидів, схрестивши ноги, чоловік, на устах його грала ледь помітна усмішка. І знав він, що це Будда, підійшов і зупинився перед ним.

- Вітаю тебе, о Смерте, - промовив той, що сидів, увінчаний рожевим ореолом, який сяяв яскраво у затінку дерева.

Яма не відповів, а витяг свій клинок.

Будда усе посміхався. Яма ступнув до нього, і раптом у вухах йому забриніло відлуння далекої музики.

Він спинився і позирнув довкола, завмер клинок у його занесеній руці.

Вони прийшли з усіх чотирьох сторін - півночі, півдня, сходу і заходу, - четверо великих царів, Захисники Світу, ті, що спустились з гори Сумерну: верхи на жовтих конях під проводом Владики Півночі наближались якші у своїх золотих обладунках, золотом вигравали промені на їхніх щитах; Янгол Півдня під'їздив у супроводі незліченного війська кумбхандів - вони їхали на синіх конях, несучи сапфірові щити; зі Сходу наближався Цар-Захисник, чий вершники несли перламутрові щити і мали на собі срібні лати; з Заходу з'явився Повелитель Нагів, які величалися у вогнистого кольору шатах на криваво-червоних конях, прикриваючись кораловими щитами. Копита коней ніби не торкалися трави, а звуки, що бриніли в повітрі, були тільки музикою, що все наростала й гучнішала.

- Навіщо з'їжджаються Захисники Світу? - вихопилось мимоволі у Ями.

- Вони з'явилися, аби забрати геть мої кості, - так само всміхаючись відповів Будда.

Царі-Захисники натягли повіді, притримали коней, загопи вояків стіною поставали за їхніми спинами, і Яма опинився віч-на-віч з ними й супроти них.

- Ви з'явилися, аби забрати геть його кості, - промовив Яма, - але хто забере ваші?

Царі позідали з коней.

- О Смерте, до цього чоловіка тобі - зась, - промовив Владика Півночі, - бо належить він світові, і ми, як Захисники Світу, будемо його боронити.

- Послухайте мене, Захисники з гори Сумерну, - сказав Яма, прибравши своєї справдешньої Подоби. - У ваших руках доля світу, ви доглядаєте його й захищаете, але Смерті дано забирати зо світу всякого, кого й коли вона побажає. Вам же не вільно оскаржувати мої Атрибути або те, як вони діють.

Захисники поставали між Ямою і Татхагатхою.

- Ми будемо оскаржувати твій Шлях щодо цього чоловіка, Великий Ямо. Бо в руках своїх він плекає долю нашого світу. Торкнутись його ти зможеш тільки тоді, коли побореш чотири Сили.

- Хай і так буде, - мовив Яма. - Хто перший поміж вас стане на герць зі мною?

- Я, - озвався той, хто говорив, оголюючи свій золотий клинок.

Яма, у власній Подобі, розітнув м'який метал наче масло, вдарив плазом шаблі Владика по голові, і той упав додолу.

Гучний зойк вихопився з шерг якшів, і двоє золотих верхівців виїхали наперед, аби підібрати свого поводиря. По тому всі вони повернули коней і вирушили назад на Північ.

- Хто далі?

До нього вийшов Захисник Сходу, в руках він тримав тенета, сплетені з місячних променів, і прямий срібний меч.

- Я, - сказав він і закинув на Яму свої тенета.

Яма наступив на них ногою, чітко вхопив пальцями і смикнув, вибивній супротивника з рівноваги. Тільки-но той схитнувся вперед, Яма замахнувся і вдарив його руків'ям шаблі прямо в щелепу.

Лютю позирнули на нього срібні вояки, затим попустили очі й понесли свого вождя на Схід, услід їм зазвучала незграйна музика.

- Наступний! - крикнув Яма.

Тоді виступив наперед кремезний Повелитель Нагів, він відкинув убік свою зброю і скинув туніку.

- Яз тобою, Боже Смерті, боротимуся, - сказав він.

Яма поклав зброю поруч і скинув плащ.

Поки все це відбувалося, Будда сидів собі в затінку велетенського дерева й усміхався, так наче всі ці сутички зовсім його не обходили.

Повелитель Нагів ухопив Яму лівою рукою за шию, а голову смикнув на себе. Яма відповів противнику тим самим, але той, вигнувшись тілом, закинув свою праву руку через ліве плече Ями йому на потилицю і, чітко замкнувши на ній руки і міцно затиснувши голову Ями, щосили потяг її вниз до свого стегна, розпружуючи й розвертаючи своє тіло в міру того, як суперник нахилився під його натиском.

Та Яма витяг ліву руку за спиною Повелителя Нагів, дотягся нею до його лівого плеча, а тоді правою рукою ззаду обхопив коліна суперника і, різко смикнувши, вмить одірвав його ноги од землі, водночас хиллячи донизу щосили його ліве плече.

На хвилику він завмер, тримаючи супротивника на руках, мов дитину в колісці, а затим підняв вище і розвів руки.

Коли Владика Заходу гупнувся об землю, Яма впав на нього згори коліньми і відразу ж підвівся. Владика лишився лежати долі.

Коли поїхали геть і вершники з Заходу, один лише Янгол Півдня в голубих шатах стояв перед Буддою.

- А ти ж як? - спитав його Бог Смерті, піднімаючи свою зброю.

- Я не підніму на тебе зброї, Боже Смерті, - ні з криці, ні з шкіри, ні з каменю, - аби не уподібнюватись дитині, яка вимахує перед тобою своїми іграшками, адже нема тобі рівного у володінні зброєю. Не мірятимусь з тобою і силою тіла, - провадив Янгол, - бо знаю, що й тут ти мене перевершиш.

- Тоді залізай на свого голубого жеребця і скачи геть, - сказав Яма, - коли тобі нехить битися.

Янгол не відповідав, а підкинув догори свій голубий щит так, що той закружляв, наче сапфірове колесо, і, зависнувши над ними в повітрі, почав збільшуватись і збільшуватись.

Невдовзі щит упав на землю і став безгучно занурюватись у неї, не перестаючи збільшуватись, аж поки зник з очей і трава зімкнулася над тим місцем, де його поглинула земля.

- І що все це означає? - спитав Яма.

- Я не стаю до бою. Я лише захищаю. Моя сила - це сила пасивного протистояння. Це сила життя, тоді як твоя сила - то сила смерті. Ти можеш знищити все, що я нашлю на тебе, але тобі не знищити всього, о Смерте. Моя сила - це сила щита, а не меча. І щоб захистити твою жертву, вельможний Ямо, тобі протистоятиме життя.

По цих словах Голубий Янгол повернувся, скочив на синього коня і поскакав на Південь на чолі своїх кумбхандів. Але звуки музики не щезли разом із ним, вони і далі бриніли в повітрі там, де він щойно стояв.

Знову Яма ступнув уперед, змахнувши шаблею.

- Всі їхні зусилля були марні, - промовив він. - Твій час настав.

Він кинувся вперед, щоб завдати удару.

Але не влучив, бо гілка велетенського дерева впала поміж них і вибила шаблю йому з рук.

Він нагнувся підняти її, але трави посхилялися і сховали її, посплітавшись у щільну нерозривну сіть.

Лайнувшись, він вихопив кинджал і знов замахнувся.

Величезна гілка нахилилась, гойдулася перед тим, у кого він поціляв, і кинджал, прохромивши товсту кору, зав'яз у її деревині. Тоді гілка знову метнулася до неба, забравши з собою в недосяжну височінь смертоносну зброю.

Тим часом Будда медитував з заплющеними очима, в сутінках пишно яскрів його ореол.

Яма рушив був до нього, занісши руки - і трави сповили йому ноги, утримали на місці.

Він намагався вивільнитися, повиривавши траву, повисмикувавши її з корінням, але воно було непіддатливе. Припинивши невдовзі марні силкування, він закинув голову назад, звів руки до неба, очі його метали смерть.

- Почуйте мене, о Сили! - заволав він. - Віднині на цю місцину падає прокляття Ями! Ніщо живе не ворухнеться вже на цій землі! Не защебече пташка, не проповзе змія! Тут буде безживне пустище - одне каміння та піски сипучі! Жодна травинка звідси вже ніколи не потягнеться до сонця! Хай здійсниться моє прокляття і звершиться вирок захисникам ворога мого!

Трави поблякли, зав'язли, але перше ніж відпустити його на волю, щось страшно затріщало, захрускотіло, і дерево, що корінням своїм злучало водно весь світ і в чиему гіллі, наче рибини в неводі, тріпотіли зірки, хитнулось уперед і розчахнулось навпіл; горішне гілля роздерло небеса, коріння виверглося - і зазяяла безодня, листя посипалось на Яму зелено-голубим дощем. Величезний уламок стовбура впав мало не на нього, відкинувши поперед себе тінь, густу, як нічна пітьма.

Здаля він усе ще бачив Будду, який сидів у медитації і ніби й не усвідомлював, який хаос вивергається довкола нього.

А далі була тільки пітьма і звук, схожий на удар грому.

Яма стріпнув головою, широко розплющив очі.

Він сидів у пурпуровому гаю, прихилившись до голубого стовбура, на колінах у нього лежав оголений клинок.

Нічого довкола немовби не змінилося.

Перед ним, наче в медитації, сиділи шерехами ченці. Так само віяло вологою прохолодою і під подувом вітру мерехтіли вогні.

Яма звівся на ноги, знаючи тепер якимсь чином, де знайти того, кого він шукав.

Він ступив на добре нагортану стежку, проминув ченців і заглибився в ліс.

Стежка вивела його до пурпурового павільйону, але в ньому нікого не було.

Він пішов далі, поступово ліс перетворювався на дикі нетрі. Земля ставала розгаслою, і круг неї клубочився легенький туман. Але в світлі трьох місяців він і далі ясно бачив перед собою стежку.

Вона збігала вниз, і тут голубокоре та пурпуроволисті дерева здавалися присадкуватішими та покрученішими, ніж нагорі. По узбіччях почали з'являтися невеликі калюжки з клаптями сріблястої піни, від чого водяна поверхня здавалася поїденою проказою. В ніс ударив болотяний дух, а з чагарів долинув хрипкий подих невідомих істот.

Здаля, звідки він прийшов, лунали співи, і він збагнув, що то ченці, яких він лишив позаду, проснулися і розійшлися по гаю. Вони вже впоралися зі своїм завданням: об'єднавши думки, наслали на нього видиво непереможності їхнього вчителя. І співи - то, либонь, сигнал до...

Ось він де!

Він сидів на валуні посеред галявини, купаючись у місячному світлі.

Яма витяг клинок і попрямував до нього.

Коли зосталось пройти кроків із двадцять, той, що сидів, повернув до нього голову.

- Вітаю тебе, о Смерте, - озвався він.

- І моє тобі вітання, Татхагатхо.

- Скажи мені, навіщо ти прийшов?

- Є рішення, що Будда має вмерти.

- Це, однак, не відповідь на моє запитання. Навіщо ти прийшов сюди? -

- Хіба ти не Будда?

- Кликали мене і Буддою, і Татхагатхою, і Просвітленим, і ще по-всякому. Та, відповідаючи на твоє запитання, скажу: ні, я не Будда. Ти вже досяг того, що збираєш вчинити. Сьогодні ти вбив справдешнього Будду.

- Либонь, я став слабкий на пам'ять, бо, признатися, нічого такого не пригадую.

- Справдешнього Будду ми звали Сугатою, - відповів Татхагатха. - А доти ім'я його було Рідд.

- Рідд! - усміхнувся Яма. - Ти намагаєшся, мене запевнити в тому, що він був щось більше, аніж просто кат, якого ти відмовив від його ремесла?

- Багатьох катів відмовляли від їхнього ремесла, - мовив у відповідь той, що сидів на валуні. - А Рідд з власної волі відмовився від своєї місії і ступив на Шлях. Він - єдина відома мені людина - за всі часи, - яка справді досягла просвітлення.

- Хіба те, що ти поширюєш, не є така собі пацифістська релігія?

- Так.

Яма закинув голову назад і розреготався.

- Хвалити бога, що ти не проповідуєш релігії войовничої! Бо твій кращий учень, просвітлений і таке інше сьогодні пополудні мало не зітнув мені голову.

Тінь утоми притьмарила незворушне обличчя Будди.

- Ти гадаєш, він справді міг перемогти тебе?

Хвильку помовчавши, Яма відповів:

- Ні.

- Ти думаєш, він знав про це?

- Можливо.

- Хіба ви не знали один одного до сьогоднішньої зустрічі? Не бачили один одного в ділі?

- Так, - потвердив Яма. - Ми були знайомі.

- Отже, він знав про твою майстерність, передбачав кінець вашого двобою.

Яма промовчав.

- Він з доброї волі став мучеником, а я про те й не відав. Мені здається, він не дуже-то сподівався тебе побити.

- Навіщо ж він тоді брався?

- Хотів щось довести.

- Що ж міг він сподіватися довести таким чином?

- Не знаю. Певен тільки одного: все було так, як я кажу, адже я знав його. Надто часто я слухав його проповіді, його мудрі притчі, аби повірити, що він міг піти на це без будь-якої мети. Ти вбив справдешнього Будду, Боже Смерті. Ти ж знаєш, хто я такий.

- Сіддхартхо, - сказав Яма, - я знаю, що ти шахрай. Знаю, то ти не Просвітлений. Усвідомлюю, що вчення, яке ти проповідуєш, міг би пригадати будь-хто з Перших. Ти вирішив воскресити його і прикидаєшся його творцем. Ти заповзався поширити його, сподіваючись створити протидію релігії, за допомогою якої правлять істинні боги. Я в захопленні від твоїх зусиль. Все це було мудро задумано й зроблено. Але найбільша твоя помилка, як мені здається, в тому, що ти обрав пасивне віровчення, щоб боротися проти активного. Цікаво знати, чому ти так вчинив, маючи великий вибір інших релігій, які куди більше пасували б твоїй меті.

- Можливо, мені просто цікаво було подивитися, як зітнуться дві такі суто протилежні течії, - відповів той.

- Ні, Саме, це не так, - заперечив Яма. - Я відчуваю, що це лише частина цього більшого, задуманого тобою, і що всі ці роки - поки ти прикидався святим і почитував проповіді, в які й сам не вірив, - ти плекав зовсім інші плани. Військо, хай би яке величезне воно було в просторі, може чинити протидію лише в межах короткого часу. Одна ж людина, мізерна в просторі, може поширити своє протистояння на довгі-довгі роки, якщо їй пощастить і вона передасть своє вчення у спадок. Ти збагнув це і тепер, посіявши зерна цього вкраденого віровчення, плануєш перейти до наступної фази протистояння. Ти силкуєшся сам-один бути антитезою Небесам, роками йдучи наперекір волі богів - різноманітними засобами й під різноманітними личинами. Але всьому цьому буде покладено край тут і негайно, фальшивий Буддо.

- Чому, Ямо? - спитав Сам.

- Все ретельно виважено, - відповів Яма. - Нам не хотілося створювати довкола тебе ореол великомученика і цим тільки дужче сприяти розповсюдженню цього твого вчення. З іншого боку, якщо тебе не зупинити, воно пошириться попри всі межі. Тому й вирішено було, що тебе має спіткати смерть, - але неодмінно від руки посланця Небес, аби ясно показати тим самим, чия релігія дужча. І тоді, прославишся ти як великомученик чи ні, а буддизм стане другорядною релігією. Ось чому ти маєш зараз померти навечною смертю.

- Питаючи «Чому?»), я мав на увазі зовсім інше. Ти відповів не на те запитання. Я мав на увазі, чому саме ти прийшов, аби вчинити таке, Ямо? Чому ти, чародій у зброї, корифей у науках, прийшов як лакей від купки п'яних тіломіннялів, не годних навіть на те, щоб вигострити твій клинок або помити за тобою пробірки? Чом ти, котрому годилося б бути найвільнішим духом поміж усіх нас, змалів до того, що прислуговуєш тим, які тебе не гідні?

- За таке блязнірство не чекай легкої смерті.

- Чому? Я тільки задав запитання, яке давно мало прийти в голосу не мені одному. Я ж не образився, коли ти назвав мене фальшивим Буддою. Адже я знаю, хто я такий. А хто ти, Боже Смерті?

Яма засунув клинок за пояс і видобув люльку, куплену вдень у заїзді. Він натоптав її тютюном, припалив і затягся.

- Нам явно випадає побалакати ще, бодай для того, щоб очистити наші голови від зайвих запитань, - проказав він, - отож я подбаю про деякі зручності.

Він примостився на невеликому валуні.

- По-перше, можна де в чому перевершувати своїх товаришів і водночас служити їм, коли всі разом служать одній спільній справі, яка важить більше за кожного з них, - зокрема, я вірю, що служу саме такій справі, інакше не робив би того, що роблю. Мені здається, що й ти так само ставишся до своєї справи, інакше не жив би таким нікчемним аскетичним життям - хоча я заперімітив, що ти не такий виснажений, як твої послідовники. Пригадую, кілька років тому у Махартсі тобі пропонували богобуття, але ти поглумився над Брахмого, вчинив наскок на Палац Карми і вщерть напхав усі молитовні машини міста підробними жетонами...

Будда реготнув. Яма теж усміхнувся і повів далі:

- В усьому світі не лишилося жодного акселераціоніста, крім тебе. Це програна гра, та вона ніколи й не була виграшною. Одначе, я відчуваю деяку повагу до того, як ти тримався усі ці роки. В мене навіть зародилася думка, що якби пощастило розтлумачити тобі усю безнадійність теперішнього твого становища, то ще можна було б переконати тебе приєднатися до когорти Небожителів. Хоч я прийшов оце, щоб тебе вбити, але раптом мені вдасться тебе переконати, то варто одного твого слова припинити цю безглузду боротьбу - і я візьму на себе клопіт поручитися за тебе. Я візьму тебе з собою до Небесного Міста, і ти зможеш прийняти там дар, від якого колись відмовився. Вони мене послухаються, бо я їм потрібен.

- Ні, - сказав Сам, - адже я не певен, що моє становище безнадійне і маю намір будь-що продовжити виставу.

З пурпурового гаю долинули співи. Один із місяців сховався за верхів'ями дерев.

- Чому твої прибічники не продаються крізь чагарі, поспішаючи тобі на порятунок?

- Вони прийдуть, тільки-но я їх покличу, але я не кликатиму. Немає в цьому потреби.

- Навіщо вони наслали на мене отой дурман?

Будда стенив плечима.

- Чому вони не повставали і не вбили мене, поки я спав?

- Їхній шлях не такий.

- Але ж ти сам міг би, га? Якби можна було поховати кінці в воду? Якби ніхто не міг довідатися, що вчинив Будда?

- Може, й так, - відповів той. - Але ж тобі відомо, що сильні або слабкі якості вождя зовсім не свідчать про достойність або вади очолюваної ним справи.

Яма попахав люлькою. Димок клубочився в нього над головою, поволі розчиняючись у тумані, який дедалі густішав.

- Я знаю, що ми тут самі і ти без зброї, - сказав Яма.

- Ми тут самі. А мої манатки чекають на мене у сховку там далі по шляху.

- Твої манатки?

- Тут я скінчив свої справи, ти правильно здогадався. Я поклав початок тому, що збирався започаткувати. Тільки-но ми завершимо нашу розмову, я вирушаю в путь.

Яма зареготав.

- Оптимізм революціонерів завжди викликає безмірний подив. І як же ти збираєшся вирушати - на килимі-самольоті?

- Пішки, як усі люди ходять.

- По-моєму, це для тебе принизливо. А може, сили світу стануть на твій захист? Та щось не бачу я тут жодного велетенського дерева, ладного прикрити тебе своїми гілками. Нема і розуменької травички, аби обплести мені ноги. Скажи, як тобі вдасться вислизнути?

- Хай це буде для тебе сюрпризом,

- А може, битимемось - як ти на це дивишся? Не до вподоби мені вбивати беззбройних та беззахисних. Коли в тебе справді десь недалечко приховані манатки, гайда за своїм мечем. Матимеш хоч і блаженський, але все-таки шанс. До того ж я чував, що князь Сіддхартха був свого часу неперевершеним бійцем на мечох.

- Дякую, не варто. Може, іншим разом, але не тепер.

Яма знову попахкав люлькою, потягнувся і позіхнув.

- Тоді в мене немає більше до тебе запитань. Сперечатися з тобою справа безнадійна. Мені більше нічого сказати. Чи не хочеш додати щось наостанок до нашої розмови?

- Аякже, - сказав Сам. - Яка вона насправді, ота сучка Калі? Всі патякають про неї різне, і я вже починаю вірити, що їй аби штани: кожному зуміє догодити...

Яма відкинув геть люльку. Вона зачепила його по плечу й сипонула зливу іскор йому на руку. Ще яскравіший спалах зблиснув у нього над головою, коли він кинувся вперед, змахнувши шаблею.

Та не встиг він ступити на піщану смугу, що пролягала перед великим валуном, як щось скувало його рухи. Він ледь не впав, його шарпнуло впоперек, зігнуло і він заляк на місці. Він силкувався вивільнитись, але не міг навіть поворухнутись.

- Всі пливуні пливучі, - сказав Сам, - але одні бувають більш, а інші менш пливучі, як оцей. Отож радій, бо маєш у запасі ще вдосталь часу. Я залюбки продовжив би нашу бесіду, аби сподівався, що матиму бодай одну нагоду переконати тебе приєднатися до мене. Але я знаю, що такої нагоди в мене нема - так само як у тебе немає нагоди перетягти мене на Небеса.

- Я вивільнюся, - лагідно промовив Яма, полишивши свої марні спроби. - Яюсь уже вивільнюся і прийду по тебе знову.

- Атож, - відповів Сам. - Здається мені, що так і буде. Пізніше я навіть підкажу тобі, як мене знайти. Але цю мить ти така ласа принада для будь-якого проповідника: полонений прибічник опозиції. Тому скажу тобі, вельможний Ямо, коротеньке казання.

Яма підважив на руці свою шаблю, прикинув, чи влучить, коли метнути її в супротивника, відмовився від свого наміру й засунув її за пояс.

- Гайда, проповідуй, - сказав він, а тим часом йому пощастило впіймати погляд Сама.

Той похитнувся, сидячи на валуні, але заговорив знову.

- Все-таки напрочуд дивовижно, - зауважив він, - що трансформований мозок породжує розумову енергію, здатну переносити всю силу свого інтелекту в будь-який інший мозок, яким ти заволодіваєш. Чимало літ минуло відтоді, як я востаннє випробовував ту свою здатність, якою користуюся зараз, - а діяла вона майже так само. Не має значення, в яке тіло я переселяюся, схоже, сили мої переходять туди разом зі мною. Те саме, як я розумію, відбувається і з більшістю з нас. Шітала, я чував, може регулювати температуру повітря на великій відстані від себе. Коли вона переходить у нове тіло, здатність ця перетікає в її нову нервову систему, хоча попервах проявляється досить слабко. Агні, я знаю, поглядом своїм може запалити яку завгодно річ, варто йому тільки на неї подивитися деякий час і побажати цього. Ну а, приміром, твій смертоносний погляд, яким ти зараз у мене вп'явся. Хіба не дивовижа, що ти завжди і скрізь зберігаєш оцей свій дар - уже протягом століть? Я часто замислювався над тим, яке ж фізіологічне підґрунтя цього явища. Ти коли-небудь досліджував цю галузь?

- Так, - відповів Яма, очі його палали вогнем під насупленими чорними бровами.

- Як же ти це пояснюєш? Хтось народжується з паранормальним мозком, пізніш його душа переноситься в цілком нормальний мозок, однак аномальні його здатності при перенесенні зберігаються. Чому таке відбувається?

- Бо в тебе є лише одна тілесна матриця, і електрична, і хімічна за своєю природою, от вона й заходжується негайно перебудовувати нове фізіологічне оточення. Нове тіло має в собі чимало такого, що сприймається нею радше як хвороба, отож вона намагається вилікувати його, зробити таким, як було перше тіло. Якби, скажімо, нинішню твою оболонку вдалося зробити фізично безсмертною, то рано чи пізно вона стала б як дві краплі води схожою на тіло, дане тобі при народженні.

- Як цікаво.

- Тому-то перенесені властивості, такі слабкі попервах, робляться тим дужчі, що довше ти перебуваєш у даному тілі. Отож найкраще - розвивати свій Атрибут і, може, навіть підсобляти собі механізмами.

- Гаразд. Це те, чим я завжди цікавився. Дякую. Ну а тим часом - випробуй на мені й далі силу свого смертоносного погляду, він, знаєш, досить-таки болючий. Отже, яка не є, а зброя. Ну а тепер послухай мого казання. Одному гордовитому та самовпевненому чоловікові, ось такому, як ти, - відомому своєю милою схильністю всіх повчати, - випало провадити досліди над такою собі недугою, що призводить до фізичного й морального занепаду недужого. Якогось дня з'ясувалося, що він і сам підчепив цю хворобу. А що ліків від неї він досі не вигадав, то, відкинувши все, підійшов до люстра, поглянув на себе і мовив: «Однак мене вона навіть прикрашає». Ця баєчка про тебе, Ямо. Ти й не намагаєшся побороти свій стан, ти радше ним пишаєшся. У гніві ти виказав себе, і тепер я певен у своїй слушності, коли скажу: твоя хвороба - Калі. Ти не віддає би сили і влади в руки негідників, якби ця жінка не змусила тебе до цього. Я знаю її з дуже давніх пір і певен, що вона анітрохи не змінилася. Вона не здатна кохати чоловіка. Їй небайдужі тільки ті, що приносять їй дари хаосу. Якщо ти перестанеш потурати їй меті, вона одразу дасть тобі відкоша, Боже Смерті. Я кажу тобі це не тому, що ми вороги, а радше як чоловік чоловікові. Я знаю, що кажу. Повір мені. Тобі, либонь, не пощастило, Ямо, адже ти не побув молодим і не пізнав першого кохання у весняну пору своєї юності... Мораль же моєї маленької нагірної проповіді

така: навіть люстро не здатне показати тебе такого, який ти є, якщо ти не хочеш бачити. Аби переконатися в слушності моїх слів, піди разочок наперекір її забаганкам, бодай у дрібниці, і ти побачиш, як швидко вона зреагує і в який спосіб. Що ти робитимеш, коли твоя власна зброя обернеться проти тебе, Смерте?

- Ти вже скінчив? - спитав Яма.

- Майже. Проповідь - це застереження, і я тебе застеріг.

- Не знаю, в чому твоя сила, Саме, але бачу, що та твоя здатність захищає тебе зараз, роблячи невразливим проти мого смертоносного погляду. Вважай, що тобі пощастило, бо я ослабнув...

- Я так і вважаю, адже голова моя мало не лусне від болю. Кляті твої очі!

- Настане день, коли я знову випробую твою силу, і якщо навіть тоді вона виявиться для мене нездоланною, ти загинеш того ж дня. Якщо не від мого Атрибуту, то від моєї шаблі.

- Якщо це виклик, то я, мабуть, не поспішатиму його прийняти. А до наступної спроби пропоную тобі послухатися моєї поради й переконатися в правдивості моїх слів, аби діяти напевне.

Поки все це відбувалося, Яма загруз у піску вже вище колін.

Сам зітхнув і спустився зі свого сідала.

- До цього валуна веде лише одна безпечна стежка, і нею я й виберуся звідси. А тепер скажу тобі, як порятувати своє життя, коли ти не надто гордий. Я наказав ченцям прийти сюди мені на підмогу, якщо вони почують благальні крики. Я вже тобі сказав, що не збираюся кликати по допомогу, - і не збрехав. Але раптом ти їх покличеш отим своїм гучним голосом, вони встигнуть прибігти раніше, ніж тебе засмокче надто глибоко. Вони витягнуть тебе на твердий ґрунт і не завдадуть тобі ані найменшої шкоди, бо такий їхній Шлях. Мені симпатична думка про те, що Бога Смерті вирятують ченці Будди. На добраніч, Ямо. Пора мені розпрощатися з тобою.

Яма всміхнувся.

- Настане й інший день, о Буддо, - промовив він. - Я його дочекаюсь.

Тікай же тепер так шпарко і так далеко, як тільки зможеш. Світ замалий для тебе, щоб сховатися од мого гніву. Я йтиму за тобою назирці, і я навчу тебе просвітлення - чистим пекельним полум'ям.

- А поки що, - мовив Сам, - раджу тобі виблагати в моїх послухників допомоги або опанувати нелегке мистецтво дихати тванню.

І він попрямував через поле навпростець, а спопеляючий погляд Ями пік йому спину.

Вибравшись на дорогу, він обернувся.

- Там, на Небесах, - запропонував він, - можеш сказати, що я відлучився, що мене викликано з міста у справі - задля ділової угоди.

Яма не відповів.

- Адже час мені подбати про зброю, - додав Сам наостанку, - і то вельми своєрідну зброю. Отож як будеш мене шукати, прихопи з собою і свою приятельку. Раптом їй припаде до вподоби те, що вона побачить, то, може, переконає тебе перекинутися до мого табору.

І він рушив своєю дорогою, ідучи крізь ніч і посвистуючи, а згори йому світив місяць білий та місяць золотий.

IV

Оповідается про те, як Бог Світла спустився в Колодязь Демонів, аби укласти угоду з верховодою ракишів. Діяв він чесно, але Ракишаси - вони завжди ракишаси. Тобто зловмисні істоти, що мають велетенську силу, швидкоплинний життєвий цикл і здатність змінювати свій зовнішній вигляд як тільки їм завгодно. Знищити ракишів майже неможливо. Найдужчий для них тягар - відсутність справжнього тіла; найвища чеснота - правдивість в азартних іграх та чесність у гральних боргах. Вже одне те, що Бог Світла пішов до Пекельного Колодязя, свідчить, мабуть, що в своєму занепокоєнні долею світу він опинився на межі розпачу...

Коли боги і демони, ті і ті нащадки Праджapati¹, вступили у протиборство межі собою, вхопилися боги за життєвий принцип, Удгіту, гадаючи, що з його допомогою візьмуть гору над демонами.

Почали вони поклонятись Удгіті як носові - адже через нього діє цей принцип, - але демони вразили його злом. Отож носом вдихають і пахощі, і сморід - бо його вражено злом.

Почали вони поклонятись Удгіті як словам, але демони вразили їх злом. Отож ними сіють і те і те: правду і кривду, - бо вони вражені злом.

Почали вони поклонятись Удгіті як окові, адже через нього діє принцип життя, але демони вразили його злом. Тому ним бачать і те і те: красу і потворність, - бо його вражено злом.

Почали вони поклонятись Удгіті як вухові, але демони вразили його злом. Отож ним чують і те і те: добре й лихе, - бо його вражено злом.

Тоді почали вони поклонятись Удгіті як розуму, але демони вразили його злом. Тому породжує він думки гожі, правдиві, добрі, але й негожі, лицемірні, порочні, - бо його вражено злом.

Чхандог'я Упанішада (I, 1-6)

¹ Праджapati - творець усього суцього, працур богів, владика над людьми і тваринами, його руки - сторони світу.

Стоїть Пекельний Колодязь на вершечку світу і спускається вглиб до самісіньких його коренів. Такий же він, мабуть, старий, як і цей світ, а коли й ні, то з його вигляду цього не скажеш.

Починається він на вході, там, де Перші поставили двері з воронової криці, тяжкі, як гріх, заввишки з три людські зрости, а завширшки удвічі менше. Двері ці завтовшки з лікоть, на них мідяне кільце завбільшки з людську голову і хитромудрий замок-платівка, де викарбувано такі суворі слова: «Йди геть звідси. Тут тобі не місце. Якщо спробуєш увійти, то лише змарнуєш зусилля і будеш проклятий. Якщо ж усе-таки прихитришся увійти - не нарікай, адже тебе попереджено, і не набридай нам своїми передсмертними молитвами». Ще й підписано: «Боги».

Місцина ця лежить на самісінькому вершечку височенної гори, званої Чанна, в самій серцевині недосяжного гірського пасма, званого Ратнагарі. Там вічно біліють сніги й шубки з веселок міняються на спинах льодяних бурульок, що проростають з крижаних шапок стрімкого бескиддя. Повітря там гостре як меч, а небо світиться, мов котяче око.

Дуже рідко чиясь нога ступала на стежку, що веде до Пекельного Колодязя. Якщо хто і забирався сюди, то здебільше з цікавості, позирнути й переконатися, що ті велетенські двері - не вигадка; коли ж вони вертались додому й розповідали про те, що бачили на власні очі, усі з них сміялися.

І тільки зрадливі подряпини на платівці замка говорять про те, що дехто і справді намагався проникнути в пекельне нутро. Одначе зняряддя, яке знадобилося б, аби впоратися з величезними дверима і висадити їх, неможливо ні підняти сюди, ні примістити поряд. Стежка, що видирається вгору до Пекельного Колодязя, на останній сотні метрів звужується кроків до десяти, а на тій приступці, що лишилася від колись широкого скелястого виступу навпроти дверей, тепер могло б уміститися, скупчившись, не більше шести чоловік.

Оповідать, що Паннагал Мудрий, вигостривши свій розум медитацією та загартувавши його всілякими подвигами аскетизму, розгадав таємницю хитромудрого замка, увійшов до Пекельного Колодязя і провів день і ніч у надрах гори. Звали його відтоді Паннагал Божевільний.

Вершина гори, званої як Чанна, що ховає в собі лиховісні двері, височіє на відстані п'яти днів дороги від невеликого поселення далекого північного королівства Мальва. Те найближче до Чанни гірське сільце не має навіть назви, бо люті та незалежні люди, що там живуть, не мають аніякісінького бажання, щоб їхнє поселення з'явилося на картах збирачів податків тамтешнього раджі. Про раджу досить сказати, що він середніх літ і середнього зросту, хитрий, гладкий, ні надміру побожний, ні надто знаменитий - і казково багатий. А багатий тому, що підданців своїх обкладає великими податками. Коли підданці його починають нарікати і по краю гуляє чутка про майбутнє повстання, він оголошує війну одному з сусідніх князівств і подвоює податки. Якщо його військо зазнає поразок, він страчує кількох генералів і посилає свого Міністра Миру домовлятися про мирну угоду. Коли ж війна йде успішно і він неждано перемагає, то накладає на противника данину буцімто за ту образу, що, мовляв, і спричинила війну. Правда, зазвичай усе кінчається перемир'ям, а підданці його, озлоблені на війну і поразки, примиряються врешті з високими податками. Ім'я раджі - Відегха, і в нього цілий виводок дітей. Він любить граків - за те, що їх можна навчити співати непристойних пісеньок; любить змії і час від часу годує їх граками, які не запам'ятовують мелодій; любить грати в кості. Дітей він не дуже-то любить.

Пекельний Колодязь починається з важезних дверей у серці височенного гірського громаддя, і то найпівнічніший закутень князівства Відегхи, далі за яким уже не знайдеш краю, заселеного людьми. І, починаючись там, спіраллю в'ється вглиб, штопором вгвинчується в надра гори Чанни, свердлом вгризається в просторі печери й тунелі, в незнані людьми підземні лабіринти, що тягнуться глибоко під гірським пасмом Ратнагарі, прохромлює підземну безодню, сягаючи коренів цього світу.

До цих дверей і добувся мандрівник.

Вдягнений він був просто, подорожував самотою і, здавалося, добре собі уявляв, куди йде і що робить.

Вибираючись угору похмурим урвищем, він тримався стежки, що вела на вершину Чанни.

Більшу частину ранку він згаяв на те, щоб дістатися до своєї мети - до дверей. Зупинившись нарешті перед ними, він трохи передихнув, випив води з фляги, втер уста затиллям долоні і посміхнувся.

Потім він умогся, прихилившись спиною до дверей, і перекусив. Закінчивши їсти, позбирав листя, в яке були загорнуті харчі, і кинув його вниз; довго дивився, як воно падає, погойдуючись туди-сюди на повітряних течіях, аж поки шезло з очей. Тоді він дістав люльку і запалив.

Перепочивши, він підвівся і став лицем до дверей.

Рука його лягла на платівку замка, пальці заворушилися в повільному магічному танку. Коли він востаннє натис на платівку й відвів руку, зсередини, з-за дверей, забринів самотній мелодійний звук.

Тоді він ухопився за кільце і щосили потяг на себе, аж повипиналися м'язи у нього на плечах. Двері почали відчинятися - спочатку неквапом, а тоді швидше. Він сахнувся вбік, і вони розчахнулися навстіж, сягнувши за край гірського виступу. На внутрішній частині дверей було припасовано ще одне мідяне кільце, таке саме як ззовні. Він упіймав його, коли двері відчинялися, і, щосили впираючись п'ятами в скелю, пригальмував важезну стулку, аби вона не відлетіла туди, де він не зміг би до неї дотягтися.

Хвилюю теплого повітря війнуло з отвору в нього за спиною.

Він увійшов, зупинився лише для того, щоб запалити один із багатьох смолоскипів, що ними запасся на дорогу, і знов зачинив за собою двері. Далі рушив уперед коридором, який поступово ширшав.

Долівка різко пішла під ухил, і через сотню кроків склепіння було вже так високо над головою, що його не стало видно.

А через дві сотні кроків він опинився на краю колодязя.

Тепер звідусіль його оточувала непроглядна пітьма, пропалена лише вогнем його смолоскипа. Стіни пощезали - крім однієї позаду і трохи праворуч. Попереду за кілька кроків кінчалася й долівка.

По за її краєм зяяло щось схоже на бездонне провалля. Роздивитись його він не міг, але знав, що за контуром воно майже округле і, що далі сягає вглиб, то ширшає в обводі.

Він спускався кам'янистою стежкою, що в'юнилась по обводу колодязя, і відчував, як з глибини підіймаються теплі хвилі повітря. Не природа витворила цю стежку, то було очевидно, незважаючи на її крутизну. Була вона вузька і небезпечна, в багатьох місцях посічена розколинами і подекуди завалена скелястими уламками. Але її послідовний, незмінно спіральний ухил говорив про те, що за всім цим криється якась мета і якийсь план.

Обережно спускався він цією уступистою стежкою. Праворуч од нього була стіна. Ліворуч - порожнеча.

Минуло, здавалось, сто років та ще півстоліття, перше ніж він угледів далеко попереду крихітний миготливий вогник, що завис у повітрі.

Стежка його, однак, кривуляла за вигином стіни, отож незабаром світлячок опинився вже не прямо попереду, а під ним і трохи праворуч.

Ще один вигин кам'янистої стежки - і світлячок замерхтів знову попереду.

Коли він проминав нішу в стіні, де крився вогник, в мозку йому залунав голос:

- Звільни мене, повелителю, і я покладу до ніг твоїх увесь світ!

Але він навіть не уповільнив ходи, не глянув на подобу обличчя, що промайнуло в ніші.

Тепер в океані п'їтьми, що розкинувся біля його ніг, було видно все більше вогників.

Колодязь дедалі ширшав. Він був повен сяйливих і мерехтливих, наче пламені, вогнів, але то були не пламені; був повен істот фантастичних форм, облич, напівзабутих образів. І кожне, коли він проходив мимо, волато:

- Звільни мене! Звільни мене!

Але він не зупинявся.

Нарешті він дістався до дна колодязя і пішов по ньому, пробираючись між уламками скель і каміння, перестрибуючи через розколини, що зміїлися по долівці. Кінець кінцем він добувся до протилежної стіни, де витанцьовувало величезне жовтогаряче полум'я.

При його наближенні воно зробилося вишневого кольору, а коли він перед ним зупинився - стало синім, як серцевина сапфіра.

Воно коливалося і пульсувало, сягаючи удвічі вище його зросту; іноді пахало на нього маленькими промінцями, які одразу сахались назад, наче наштовхуючись на незриму перепону.

Спускаючись униз, він проминув уже незліченну силу вогнів, але знав, що ще більше їх криється у печерах на дні Колодязя.

Кожний вогник, що його він проминав дорогою вниз, звертався до нього на свій власний лад і в мозку йому барабаним відлунням озивалися ті самі слова: залякувальні і благальні, які обіцяли все на світі. Але від цього голубого сліпучого вогню, найбільшого за всі, не долинуло жодного слова. Жодна жива подоба не кружляла й не вигиналася в його серцевині, спокушаючи брехливими обіцянками. Вогонь так і лишився вогнем.

Він запалив ще один смолоскип і ввіткнув його у розколину між двох скель.

- Отже, Ненависний, ти вернувся!

Слова падали на нього, мов удари батога. Опанувавши себе, він глянув прямо на синє полум'я і спитав у відповідь:

- Тарака - так тебе кличуть?

- Той, хто ув'язнив мене тут, мав би знати, як мене кличуть, - пролунала відповідь. - Не думай, Сіддхартхо, що коли ти змінив своє тіло на інше, то став невпізнаний. Я дивлюся на потоки енергії, що є твоєю сутністю, а не на плоть, що її маскує.

- Ясно, - відповів той.

- Ти прийшов поглузувати з мене в моїй неволі?

- Хіба глузував я з тебе у дні Приборкання?

- Ні, ти не глузував.

- Я зробив те, що слід було зробити задля безпеки моєї раси. Люди були слабкі й нечисленні. Твої одноплемінці накинулися на них і були б знищені.

- Ти вкрав у нас наш світ, Сіддхартхо. І закував нас тут. Якому ще глумові ти збираєшся нас піддати?

- Можливо, знайдеться спосіб дещо вам відшкодувати.

- Чого тобі треба?

- Союзників.

- Ти хочеш, аби ми на твоєму боці стали до боротьби?

- Саме так.

- А коли все скінчиться, ти знову спробуєш нас ув'язнити?

- Ні, якщо нам удасться заздальгідь укласти прийнятну угоду.

- Назви свої умови, - сказало полум'я.

- У давнину твій народ - видимий чи невидимий - гуляв вулицями Небесного Міста.

- Це правда.

- Тепер воно укріплене куди краще.

- Яким чином?

- Вішну-Охоронець і Яма-Дхарма, Бог Смерті, накрили небо, - а не тільки Місто, як було в давнину, - якимось, як кажуть, непроникним куполом.

- Непроникних куполів на світі не буває.

- Я повторюю те, що сам чув.

- До міста веде багато шляхів, князю Сіддхартхо.

- І ти знайдеш їх усі для мене?
- Це й буде ціною моєї свободи?
- Твої особистої свободи - так.
- А для решти нас?
- В обмін на їхню свободу ви всі мусите дати згоду допомогти мені взяти облогою Небесне Місто.
- Звільни нас, і Небеса зазнають поразки!
- Ти ручишся за всіх?
- Я Тарака. Я ручуюся за всіх.
- А яку гарантію ти даси, Тарако, що цю угоду буде виконано?
- Моє слово. А хочеш - я залюбки присягнуся чим завгодно, тільки скажи...
- Готовність присягатися чим завгодно - не дуже надійна якість тих, що укладають угоди. Крім того, сила твоя - це слабе місце будь-якої угоди. Ти такий сильний, що не зможеш гарантувати нікому іншому право тебе контролювати. Ти не віруєш у богів, якими міг би присягтися. В пошані у тебе лише гральні борги. А нам з тобою грати тут ні до чого.

- Але ж ти маєш силу, здатну контролювати нас.
- Кожного зокрема - можливо. Але не всіх одразу.
- От так заковика, - мовив Тарака. - Я віддав би за свободу все, що маю, але маю я тільки силу - чисту силу, по суті своїй нікому не передавану. Більша за неї сила могла б її підкорити, але це не вихід. Я й справді не знаю, як дати тобі належні гарантії, що виконаю свою обіцянку. Бувши тобою, я б нізащо мені не повірив.

- Отож ми перед дилемою. Гарзд, я звільню тебе - тебе одного, - аби ти злітав на Полюс та розвідав усе, що стосується оборони Небес. Поки тебе не буде, я ще поміркую над цією проблемою. Подумай і ти: може, коли повернешся, ми зможемо укласти взаємовигідну угоду.

- Згоден! Зніми ж з мене це закляття!

- Отож узнай мою силу, Тарако, - сказав Приборкувач: - Я тебе прикував, я можу й звільнити - отак!

І полум'я завирувало, вихлюпнулось із стінної ніші.

Воно зібгалось у вогненну кулю і шалено закружляло по колодязю, наче комета; воно палало, як маленьке сонце, розганяючи морок; на льоту воно щомиті змінювало свій колір, кидаючи на скелі відблиски - то жаскі, то манливі.

Потім воно зависло над головою в того, кого звали Сіддхартхою, і послало йому такі трепетні слова:

- Ти не годен собі уявити, як приємно мені знову відчутти себе на волі. Хочу ще раз випробувати твою могутність.

Чоловік унизу здвигнув плечима. Вогненна куля почала зсідатися. Зіщулюючись, вона раз у раз яскраво спалахувала, як згасаючий племін, і поволі осідала на дно колодязя.

Тріпочучи, вона лишилась лежати там, неначе опала пелюстка якоїсь гігантської квітки; невдовзі, ніби звіяна вітром, вона покотилася по дну Пекельного Колодязя і врешті опинилась на колишньому місці в своїй ніші.

- Ти задоволений? - спитав Сіддхартха.

- Так, - перегадом прийшла відповідь. - Могутність твоя не змаліла, Приборкувачу Демонів. Звільни мене ще раз.

- Мені набридло це спортивне змагання, Тарако. Може, я краще піду геть, лишивши тебе отак як ти є, та пошукаю собі помічників деінде?

- Ні! Я ж дав тобі обіцянку! Чого тобі ще потрібно від мене?

- Я хотів би, щоб межі нами не виникало чвар. Або ти служитимеш мені з цією умовою, або не служитимеш зовсім. Тільки й того. Вибирай же і будь вірний своєму вибору і своєму слову.

- Чудово. Відпусти мене, і я полечу на крижану гору, навідаюсь до Небесного Міста, що на ній стоїть, і вивідаю всі слабину Небес.

- Тоді вирушай!

Цього разу полум'я спалахнуло куди повільніше. Воно погойдалося перед ним і набуло грубих людських обрисів.

- У чому криється твоя сила, Сіддхартхо? Як ти робиш те, що робиш? - спитало воно.

- Можеш назвати цю ментальну здатність електролокацією енергії, - відповів той. - Термін цей незгірший за будь-який інший. Як хочеш це називай, але не здумай наразитися на цю силу знову. Я можу вбити тебе нею, дарма що ніяка матеріальна зброя тебе не візьме. А тепер - гайда!

Тарака сцез, немов головешка в водах ріки, а Сіддхартха лишився один серед скель, і тільки його смолоскип розвіював темряву довкола.

Він спочивав, і мозок його заповнило жебоніння безлічі голосів - вони обіцяли, спокушали, благали. Перед очима попливли видива, картини розкошів та сліпучої пишноти. Чудовні гареми парадом проходили перед його зором, перед ним накривалися бенкетні столи. Пахоші мускусу і магнолії, голубуватого димка ладану, що курився, пропливали, улещуючи йому душу, огортали його. Він гуляв серед запашних квітів, і ясноокі усміхнені дівчата носили за ним чари з вином; сріблястий голос йому співав, а нелюдські створіння танцювали на поверхні близенького озера.

- Звільни нас, звільни нас, - співали вони.

Проте він лише усміхався, і споглядав, і нічого не робив.

Помалу-малу благання, нарікання та обіцянки зливалися в хор проклять та погроз. На нього наступали озброєні скелети, на їхні блискучі мечі були настромлені немовлята. Довкола розкривалися глибокі ями, звідки жажтіло

полум'я і тхнуло сіркою. Змія звислася з гілки перед його обличчям і плювалася отрутою. Згори зливою ринули павуки й жаби.

- Звільни нас - або нескінченною буде твоя агонія! - Кричали голоси.

- Якщо ви не вгамуетесь, - проказав він, - то Сіддхартха розгнівається і ви втратите єдиний шанс віднайти свободу, який вам іще лишився.

І все довкруг завмерло і заніміло, він прогнав із свідомості всі видива і задрімав.

Там, у надрах гори, він ще двічі попоїв і ще раз поспав.

Нарешті вернувся Тарака в подобі хижого птаха з довгими кігтями і повідомив:

- Мої одноплемінці можуть дістатися туди через вентиляційні отвори, - сказав він, - але люди неспроможні. А ще в самій горі є багато шахт для ліфтів. Найбільшими з них можна підняти нагору чимало людей. Правда, коло ліфтів є сторожа. Але якщо її перебити і вимкнути сигналізацію, то все можна зробити. Крім того, в деяких місцях небесне склепіння саме розкривається, аби впустити чи випустити летючу машину.

- Чудово, - промовив Сіддхартха. - Неподалік - кілька тижнів дороги звідсіль - лежить моє князівство. Вже багато літ замість мене там править регент, але, вернувшись туди, я можу зібрати військо. По світу бродить тепер нова віра. Люди вже не такі богобоязкі, як колись.

- Ти хочеш розграбувати Небеса?

- Так, я хочу віддати їхні скарби світові.

- Це мені до вподоби. Перемогти буде нелегко, але вкупі з людським військом та демонською ордою ми переможемо. Звільни тепер моїх одноплемінців, і ми почнемо діяти.

- Здається, мені нічого іншого не лишається, як довіритися тобі, - згодився Сіддхартха. - Гаразд, давай почнемо.

І він перетнув дно Пекельного Колодязя і ввійшов до першого тунелю, що спадав у підземну безодню.

Того дня він дарував, волю шістдесяти п'ятом із них, і вони наповнили печери своїми мінливими кольорами, метушнею і світлом. Повітря бриніло від гучних криків радості, лопотіло від безупинного літання, коли вони кружляли по Пекельному Колодязю, весь час змінюючи форму й радіючи од відчуття волі.

Зненацька один з них, без будь-якого попередження, перетворився на пернатого змія і кинувся на нього, виставивши наперед гострі, мов шаблюки, кігті.

На мить він зосередив на ньому всю свою увагу.

Змії випустив короткий уривчастий скрик і луснув, розсипавшись дощем білясто-голубих іскор. По тому іскри згасли і від демона не лишилося й сліду.

В печерах запала тиша, вогняні світлячки мерехтіли, попритискавшись до стін.

Сіддхартха зосередився на найбільшому серед них - Тараці.

- Чи не задля того напав він на мене, щоб випробувати мою силу? - спитав він. - Аби переконатися, чи можу я насправді вбивати, як казав тобі про те?

Тарака наблизився і завис перед ним.

- Він напав на тебе не по моєму велінню, - запевнив він. - Мені здається, він став напівбожевільний від свого ув'язнення.

Сіддхартха стенив плечима.

- Порозважайтеся трохи як самі знаєте, а я тим часом перепочину після трудів своїх, - мовив він, вибрався назад на дно колодязя, знайшов маленьку печеру, ліг, загорнувшись у ковдру, і заснув.

Йому снився сон.

Він біг.

Перед ним простиралася його тінь, і що далі він біг, то більшою вона робилася.

Вона все росла, аж поки перестала бути його тінню, а перетворилася на якийсь химерний обрис.

Зненацька він збагнув, що то його власну тінь наздогнала тінь його переслідувача: наздогнала, затопила, поглинула, підкорила.

І там, на безликій рівнині, якою він утікав, на хвилю його опосів страшений розпач.

Він знав, що віднині то вже його власна тінь.

Прокляття, що гнало його, вже не крилося в нього за спиною.

Він знав, що сам зробився своїм власним прокляттям.

Усвідомивши, що насамкінець він зітнувся сам із собою, він голосно зареготав, дарма що йому хотілося заволати.

Прокинувшись, він побачив, що кудись прямує.

Він підіймався нагору крутою стежкою, що ліпилася до стін Пекельного Колодязя.

Ішов мимо полонених вогнів. І знову вони кричали йому:

- Звільніть нас, владики!

Крижани грані його здорового глузду не витримали й поволі почали танути.

Звільніть. Владики.

У множині. Не в однині.

Цього разу вони казали: «Владики».

І він зрозумів, що йде не один.

Жодної з танцюючих мерехтливих істот не було поряд.

Ті, що були ув'язнені, ув'язненими й лишалися. Ті, яких він звільнив, кудись пощезали.

Зараз він добувався нагору по високій стіні колодязя, і смолоскип не освітлював йому дорогу, проте він ясно її бачив.

Він бачив кожен часточку скелястої стежки, наче в місячному світлі.

І він знав, що його власні очі на таке не спроможні.

До нього зверталися у множині, наче він був не один.

І тіло його рухалося наперекір його власній волі.

Він зробив спробу зупинитися, лишитись на місці.

Ноги так само несли його стежкою, а уста заворушилися, вимовляючи слова:

- Ти, я бачу, прокинувся. Доброго ранку.

На запитання, що одразу зродилося йому в голові, негайно відповіли його власні уста:

- Атож; ну і як тобі, Приборкувачу, самому бути приборканим - та ще у власному тілі?

Сіддхартха перелив у слова ще одну думку:

- От не гадав, що хто-небудь з вашого племені здатний захопити контроль наді мною наперекір моїй волі - навіть якби я й спав.

- Чесно кажучи, - промовив другий, - я теж не гадав. Але до моїх послуг були об'єднані сили багатьох до мене подібних. Отож мені здалося, що варто спробувати.

- А як же інші? Де вони?

- Порозбігалися помандрувати по світу, аж поки я їх покличу.

- А ті ж, котрі лишилися прикутими? Якби ти зачекав, я позвільняв би і їх.

- Яке мені до них діло? Адже я сам тепер вільний і знову при тілі! На все інше мені начхати.

- Отже виходить, як я розумію, твоя обіцянка допомогти мені не варта нічого?

- Це не так, - відповів демон. - Ми повернемося до цієї справи, ну, скажімо, як спливе білий місяць - або золотий. Твій задум мені таки вельми до вподоби. Передчуваю, як славно можна буде розважитися війною з богами. Але перше я хочу трохи повтішатися плотськими радощами. Невже ти поскупився на невеличкі розваги для мене - після століть нудьги у темниці, куди ти сам мене й запроторив?

- Іще б мені не скупитися на таке використання моєї особи!

- Хай там як, а доведеться тобі на деякий час з цим примиритися. До того ж у тебе з'явиться нагода захопити насолоди там, де захоплю її, то чому б не скористатися з ситуації якнайкраще?

- То ти не відступаєшся все-таки від наміру воювати проти богів?

- Звісно, ні. Шкода, що я сам до цього не подумався в давні часи. Можливо, тоді нас ніхто не зміг би приборкати. Може, і людей та богів не стало б уже на світі. Та ми ніколи не були схильні до спільних дій. Незалежний дух - природний супутник нашої особистої незалежності. Кожен поодиноці бився зі спільним ворогом - людством. Я - вождь, це так, але тільки тому, що я старший, сильніший і мудріший за інших. Вони приходять до мене за порадою, служать мені, коли я їм звелю. Але я ніколи не вів їх гуртом на битву. Ну, а тепер поведу - пізніше. Новизна - добрий засіб од нудної одноманітності.

- Раджу тобі не зволікати, бо те «пізніше» не настане ніколи, Тарако.

- Чому ж?

- Коли я йшов до Пекельного Колодязя, гнів богів витав у повітрі, дзиччав у мене за спиною. Тепер по світу вештаються шістдесят шість демонів. Дуже скоро боги відчують вашу присутність. Вони одразу збагнуть, хто вас повипускав, і вживуть заходів проти нас. Фактор несподіванки буде втрачено.

- Билися ми з богами у давнину...

- Але тепер не ті часи, Тарако. Боги зараз дужчі, набагато дужчі. Довго був ти прикутий, а вони впродовж усіх цих століть нарощували свою міць. Навіть коли ти вперше в історії кинеш у бій ціле військо ракшасів, а я підсоблю тобі могутнім військом людей, то навіть тоді не буде певності в тому, хто переможе. Якщо загаєшся зараз, то занапастиш усю справу.

- Не хочу, щоб ти говорив зі мною про таке, Сіддхартхо, бо вселяєш у мене неспокій.

- Саме це я й намагаюся зробити. Дарма що ти такий могутній, а натрапиш на Червоного - і він висмокче з тебе життя своїми очима. Він же прийде сюди, до Ратнагарі, бо женеться за мною. Поява демонів підкаже йому, де мене шукати. Він може привести за собою й інших. І тоді раптом виявиться, що всі ви гуртом проти них нічого не варті.

Демон нічого не відповів. Вони вже вибралися з колодязя, і Тарака, пройшовши останні дві сотні кроків, опинився коло величезних дверей, що тепер були розчахнуті навстіж. Він вийшов назовні на скелястий виступ і поглянув униз.

- Ти сумніваєшся у могутності ракшасів, Приборкувачу? - спитав він. - Ну то дивись!

І він ступнув зі скелі в повітря.

Вони не впали.

Вони попливли, немов те листя, що його він кинув униз - чи так давно?

Униз.

Вони опустилися прямо на стежку, подолавши в повітрі півшляху вниз, з гори, званої Чанна.

- Я вселився не лише у твою нервову систему, - повідомив Тарака, - але й просотався по всьому твоєму тілі, огорнув його енергією свого буття. Отож присилай до мене того Червоного, що висмоктує життя очима. Я залюбки позмагаюся з ним.

- Хоч тобі й до снаги розгулювати в повітрі, - відповів Сіддхартха, - слова твої вельми необачні.

- Звідси неподалік, у Паламайдсу - двір князя Відегхи, - сказав Тарака, - я зазирнув туди, коли вертався назад з Небес. Здається, йому над усе до вподоби азартні ігри. Отож саме туди ми й верстаємо путь-дорогу.

- А як з'явиться Бог Смерті - щоб приєднатись до гри?

- І нехай! - вигукнув Тарака. - Ти перестав розважати мене, Приборкувачу. На добраніч. Спи далі.

І він поринув у примарну сутінь та німу тишу - перша помалу густішала: друга розвіювалась.

Від подальших днів лишилися тільки яскраві проблиски.

До нього долинали уривки розмов чи пісень, перед зором поставали мальовничі видива галереї, світлиць і садів. А якось він зазирнув у підземний каземат, де на дибі катували людей, і почув власний регіт.

І поміж цими мозаїчними видивами дійсності його навідували сни, такі схожі на дійсність. У них палало полум'я пожеж, текли ріки крові та сліз. У напівтемному безмежному соборі він кидав гральні кості; і то були світила й планети. Метеори кресали вогонь у нього над головою, комети прокреслювали сліпучі дуги на чорному склі склепіння. Несподівано крізь страх до нього пробився спалах радості, він знав, що ця радість здебільше належала не йому, та в ній була і його часточка. А от страх - той цілком належав йому.

Коли Тарака вихиляв забагато вина або валявся захеканий на своєму широкому й низькому ложі в гаремі, сила, якою він тримав у полоні украдене тіло, слабшала. Проте слабкий був ще і Сіддхартха: памороки забиті насильницьким вторгненням, а тіло хмільне і знеможене; і знав він: іще не настала година скинути владу, що її забрав над ним повелитель демонів.

Іноді він бачив усе довкола не очима того тіла, що було колись його власним, а зором демона, спрямованим одразу навсебіч; поглядом своїм здирав він тоді з усіх, з ким здибався, плоть і кістки, прозираючи під ними вогонь справдешньої їхньої сутності; вогонь той мінився кольорами й потьмарювався тінями їхніх пристрастей - то мерехтів од скнарості, хтивості або заздрості, то корчився од голоду і жадоби, то тлів затаєною ненавистю, то тьмянів, пригасаючи од страху й болю. Він жив у кольористому пеклі, і зрідка ця картина пом'якшувалась холодним голубим світінням інтелекту вченого, білою аурою мрущего ченця, рожевим ореолом шляхетної жінки, що уникала його погляду, чи простенькими барвами заклопотаних грою дітлахів.

Він походжав по високих залах та просторих галереях князівського палацу в Паламайдсу, то був його виграш. Князь Відегха опинився, закутий, у власній катівні. І ніхто з його підданців навіть гадки не мав, що трон його нині захопив демон. Усе йшло ніби своїм звичаєм.

Немовби вві сні, Сіддхартха їхав вулицями міста верхи на слоні. Усім городянкам було наказано стояти коло дверей своїх осель, і тих, які йому подобалися, він забирав до гарему. Вражений, Сіддхартха несподівано упіймав себе на тому, що бере участь у тих оглядинах, обговорюючи з Таракою приваби чи вади тої або тої матрони, дівчини, молодиці. Дістали і його хтиві пожадання повелителя демонів - і зробилися його власними пожаднаннями. Усвідомивши це, він піднявся на вищий щабель пробудження, і віднині не завжди волею демона рука підносила йому до уст ріжок з вином або хапалася за батіг у катівні. Дедалі надовше лишався він при тямі і врешті з певним відчуттям жаху збагнув, що і в ньому, як і в кожній людині, криється його власний демон, ладний відгукнутися на клич братів своїх.

І от якогось дня повстав він проти сили, що керувала його тілом і гнітила його розум. Він давно вже отямився і співіснував з Таракою - то як безмовний спостерігач, то як активний учасник його витівок.

Вони стояли на балконі, що виходив у сад, і вдивлялися в ясноту дня. Тарака зажадав - і одним махом зробив сад невідомим. Замість барвистих квітів - чорні головешки. Ящероподібні істоти заповнили ставки та дерева, зашамотіли, засновигали в густих тінях. Пахощі та ароматичні есенції стали неприємними й пересичили до нудоти повітря, по траві зазмійлися цівки чорного диму.

Вже тричі вчиняли замах на його життя. Останньою була спроба капітана палацової сторожі. Проте клинок у його руці перетворився на гадину, і та вп'ялася йому в лице, вирвала очі, напустила в його жили отрути, від якої він весь почорнів, розпух і помер у корчах, благаючи дати йому ковток води.

Сіддхартха простежив, як діє демон, і зненацька завдав удару.

Поволі верталась до нього та сила, якою він востаннє був скористався в Пекельному Колодязі. Дивом дивним незалежна від матерії його мозку - все це колись пояснив йому Яма, - сила та помалу-малу оберталася, мов веретено, у самісінькій середині простору, яким був він.

Тепер веретено закрутилося дужче - і він жбурнув цю свою силу проти сили непроханої.

Зойк вирвався у Тараки, і контрудар чистої енергії, наче спис, прохромив Сіддхартху.

Почасти йому вдалося відвести удар, навіть увібрати в себе й заволодіти частиною його енергії. Та головний імпульс удару все-таки вразив його єство, і все всередині обернулося на біль і хаос.

Однак, не даючи собі передихнути ні на мить, він ударив знову - так списоносець стромляє свого списа в темну нору страшного звіра.

Знову почув він, як з уст його зривається крик.

Тоді демон звів чорні мури супроти його сили.

Але падали вони один по одному під його натиском.

Б'ючися, вони розмовляли:

- О чоловіче, що маєш багато тіл, - говорив Тарака, - чому тобі шкода, аби я провів у цьому тілі всього кілька днів? Ти ж сам у ньому не народився, а теж тільки позичив його на деякий час. Чому ж тоді мій доторк вважаєш ти опоганенням? Рано чи пізно змieniш ти це тіло на інше, мною не торкнуте. То чому на присутність мою ти дивишся, як на отруєння, недугу? Чи не тому, що і в тобі є дещо таке, що схоже на мене? Чи не тому, що й ти пізнав смак насолоди, як ото ракшаси, завдаючи болю комусь іншому, підпорядковуючи все власній волі та власним химерам? Може, тому? Адже ти пізнав усе це і жадаєш спізнати знову, але гнітить тебе те, що тяжіє прокляттям над родом людським і називається відчуттям вини. Якщо це так, я сміюся з твоєї недолугості, Приборкувачу. І я візьму над тобою гору.

- Такий уже я, демоне, як є, - промовив Сам, спрямовуючи проти нього черговий енергетичний удар. - Просто іноді я прагну чогось іншого, аніж задоволення черева й фалоса. Я не святий, за якого мене мають буддисти, і не герой з легенди. Я людина, яка натерпілася чимало страхів і яка час од часу чуває свою вину. Але передусім я -

людина, яка вирішила дещо зробити, а ти стоїш мені на заваді. Отож прокляття моє ти одержиш од мене у спадок: виграю я чи програю нині, Тарако, твоя доля вже змінилася. Ось воно, прокляття Будди: ніколи вже ти не будеш таким, як був колись.

І весь той день простояли вони на балконі у просяклій потом одязі. Мов статуї стояли вони, аж поки сонце зійшло з неба і золота доріжка покраяла темне шатро ночі. Місяць вигулькнув над садовою огорожею, пізніше зійшов і другий.

- В чому воно полягає - прокляття Будди? - знов і знов допитувався Тарака.

Але Сіддхартха не відповідав.

Впав під його натиском і останній мур, тепер вони фехтували імпульсами енергії, немов потоками сліпучих стріл.

З віддаленого Храму долинав одноманітний барабанний дріб, у саду подеколи озивалася якась тварина, скрикував птах, рій машкари сідав на їхні тіла, живився і летів геть.

І зненацька, наче зоряна злива, наринали вони, осідлавши вічний вітер... Звільнена з Пекельного Колодязя, решта демонів, що розбрелася була по світу.

Вони примчали на поклик Тараки, аби силами своїми приблизити його міць.

І обернувся володар демонів вогняною вирвою, прибоєм, смерчем із блискавок.

Сіддхартха відчув, як його валить з ніг велетенська лавина, чавить, плющить, підгрибає під себе.

Останнє, що він почув, втрачаючи тям, був регіт, який вихопився у нього з груди.

Він не знав, скільки минуло часу, перше ніж він очутився. Цього разу свідомість верталася повільно, і отямився він у палаці, де йому прислужували демони.

Коли спали останні пута знеболуючої розумової втоми, перед ним постав дивовижний світ.

Тривали химерні оргії. Вечірки влаштувалися у катівнях, там демони оживляли тіла і вселялися в них, аби мучити свої жертви. Повсюди творилися темні дива - так прямисінько з мармурових плит тронної зали потягся вгору гайок кривих покорчених дерев, у тому гайку непробудно спали люди, вони кричали вві сні, бо кошмари тяглися нескінченною низкою. Але сталось у палаці й диво над дивами.

Тараку покинула радість.

- В чому полягає прокляття Будди? - вже вкотре спитав він, знову відчувши, як присутність Сіддхартхи душить його.

Сіддхартха не відповів.

Демон провадив:

- Відчуваю, що скоро віддам тобі твоє тіло. Я стомився від цього двобою, стомився від палацу. Гадаю, вже не далеко той день, коли ми підемо війною на Небеса. Що ти скажеш на це, Приборкувачу? Я ж обіцяв, що дотримаю свого слова.

Сіддхартха йому не відповів.

- День у день тане моя насолода! Може, ти знаєш, чому, Сіддхартхо? Може, скажеш, звідки це дивне відчуття, що змагає мене, чом гасить воно мою радість, коли я на вершині блаженства, чом підточує мої сили і наводить нудьгу, коли мав би я веселитися, літати на крилах радості? Чи не це - прокляття Будди?

- Так, - відповів Сіддхартха.

- Тоді зніми з мене своє прокляття, Приборкувачу, - і я полишу тебе того ж дня, оддам твою плотську личину. Знов затужив я за холодними чистими вітрами піднебесся! Звільни мене цю ж мить!

- Запізно, о владико ракшасів. Ти сам напивав собі те, що маєш.

- А що це? Чим пов'язав ти мене цього разу?

- Пригадуєш, як у той час, коли ми боролися на балконі, ти насміхався наді мною? Казав, що я теж маю задоволення від зла, яке ти сієш повсюди. Твоя була правда, бо людська натура має темний і світлий бік водночас. У людині поєднується багато протиріч, вона не є те чисте полум'я, яким ти був колись. Розум її часто воює з почуттями, а воля - з бажаннями... Ідеали її не в злагоді з дійсністю; якщо вона піде за ними, то не мине її туга за втраченою минушиною, а як од них одцурається - спізнає гірку муку за те, що зрадила мрію, нову і шляхетну. Хай би що вона робила, все для неї водночас знахідка і втрата, прибуток і збиток. Завжди вона оплакує те, що вже своє віджило, і боїться того, що таїть у собі нове. Здоровий глузд повстає проти традиції. Почуття чинять опір обмеженням, що їх накладають на людину її одноплемінці. І від цих суперечностей завжди народжується те, що ти назвав прокляттям роду людського і висміяв, - відчуття вини!

А тепер поміркуй: ти і я в одному тілі, і коли я не з власної волі йшов твоїм шляхом, - а іноді й з власної, - то шлях цей не був дорогою з одностороннім рухом. Як ти схилив був мою волю до своїх діянь, так, у відповідь, і твою волю зігнула моя огида до деяких твоїх вчинків. Ти навчився того, що називається почуттям вини, і завжди відтепер воно домішуватиме гіркості у твої насолоди. Ось чому потьмарилась твоя втіха. Ось чому зараз ти хотів би податися геть, втекти. Але від цього краще не стане. Почуття вини наздожене тебе й на краю світу. Воно полетить услід за тобою в царство холодних чистих вітрів. Воно гнатиметься за тобою всюди. Ось що воно таке, прокляття Будди.

Тарака затуливі обличчя руками.

- Лишається одне - плакати, - сказав він нарешті.

Сіддхартха не відповів.

- Будь ти проклятий, Сіддхартхо, - промовив Тарака. - Ти приборкав мене знову, і в'язниця моя тепер ще страшніша, ніж Пекельний Колодязь.

- Ти сам себе й приборкав. Адже це ти порушив нашу угоду - не я.

- То людям випадає страждати від порушення угод з демонами, але жоден ракшас донині від цього ще не страждав.

Сіддхартха не відповів.

Наступного ранку, коли він снідав, хтось загунав у двері його покоїв.

- Хто сміє? - закричав він.

Ту ж мить завіси повискакували з одвірка, засув переломився, мов суха тріска, і двері грюкнули до світлиці.

Через поріг ввалився ракшас: рогата тигряча голова на плечах здоровенної мавпи, на ногах копита, на руках кігті; на мить він зробився прозорий, випустив з рота цівку диму, знову зробився видимий, ще раз здимів і ще раз з'явився. З кігтів його скрапувало щось не схоже на кров, на грудях курився величезний опік. У повітрі запахло паленою шерстю та горілою плоттю.

- Володарю! - крикнув він. - Прийшов чужинець і просить зустрічі з тобою!

- І ти не спромігся його перекопати, що мені не до нього?

- Володарю, на нього накинулася твоя сторожа, душ із дванадцять, але він... Він махнув на них рукою - і спалахнуло таке яскраве світло, що навіть ракшасові його не витримати. Це тривало хвилику - і від них не лишилося й сліду, так наче на світі їх і не було... У стіні ж за ними зазяяла величезна дірка... Жодного уламку, тільки гладенька пропалена дірка.

- І тоді ти накинувся на нього?

- Багато ракшасів накинулося на нього, але в нього було щось таке, що нас відкинуло геть. Він знову махнув рукою, і вже троє наших щезло поглинутих спалахом, що його він послав... Мене він лише трохи зачепив. Отож мене послано до тебе з дорученням... Мені більше несила триматися...

По цих словах він щез, а над тим місцем, де стояло чудовисько, зависла вогняна куля. Тепер його слова гучали прямо в мозку:

- Він велить тобі негайно вийти до нього, а ні - то зруйнує палац.

- А ті троє, яких він спалив, теж набули своєї звичної форми?

- Ні, - відповів ракшас. - Їх більше немає...

- Який на вигляд цей чужинець? - спитав Сіддхартха, насилу вимовляючи слова власними устами.

- Він височенний, - почав демон, - на ньому чорні бриджі і чоботи. А вище вдягнений дуже дивно. На правій руці щось на зразок суцільної білої рукавиці, яка тягнеться вгору до плеча, огортає груди, а ззаду гладенько щільно облягає шию і всю голову. Спереду видно лише нижню частину обличчя: на очах у нього великі чорні лінзи, вони виступають наперед майже на п'ять. На поясі носить короткі піхви з тої самої білої матерії, що й рукавиця, але в них замість кинджала - жезл. Під тканиною, там, де вона облягає його плечі й потилицю, випинається горбок, так наче там у нього невеличкий ранець.

- Бог Агні! - вигукнув Сіддхартха. - Ти змалював Бога Вогню!

- А, може, й так, - погодився ракшас. - Бо коли я зазирнув під його плоть, аби побачити кольори його справдешньої сутності, то побачив сліпуче сяйво, немовби глянув у самісіньку серцевину сонця. Якщо існує Бог Вогню, то це справді він.

- От і настав час тікати, - сказав Сіддхартха, - бо тут невдовзі запалає величезне пожарисько. Нам не до снаги боротися з ним. Отже мерщій ноги на плечі.

- Я не боюся богів, - заявив Тарака, - а на цьому хочу випробувати свої сили.

- Тобі не здолати Владика Полум'я, - заперечив Сіддхартха. - Його вогняний жезл - непереможний. Йому дав його Бог Смерті.

- Тоді доведеться відняти в нього цей жезл і обернути його проти нього самого.

- Ніхто не зможе носити його, не осліпнувши і не втративши при цьому руки! Ось чому на Агні такий дивовижний одяг. Не гаймо ж часу!

- Я маю сам усе побачити, - сказав Тарака. - Мушу.

- Мабуть, це новознайдене почуття вини змушує тебе гратися у самознищення.

- Почуття вини? - перепитав Тарака. - Отой хирявий пацюк, що точить мозок, якого ти мені підкинув? Ні, це не почуття вини, Приборкувачу. Колись я був наймогутнішим - якщо не рахувати тебе, - але відтоді у світі піднялися нові сили. Колись у давнину боги не були такі сильні, і якщо справді їхня могутність виросла, то я мушу її випробувати - сам! Це моя власна природа, яка є ніщо інше як сила, велить мені боротися з будь-якою новою силою, що з'являється в світі, - аби взяти над нею гору або скоритися їй. Я мушу випробувати силу бога Агні, щоб перемоти його.

- Але ж у цьому тілі нас двоє!

- Твоя правда... Раптом тіло буде знищено, я заберу тебе з собою, обіцяю. Я вже підсилив вогонь твоєї сутності - так само, як це було зроблено колись з моїми родакami. Якщо це тіло загине, ти житимеш далі як ракшас. Наш народ теж носив колись тілесну плоть, і я не забув іще мистецтва зміцнення і вивільнення внутрішнього вогню від плоті. Я вже зробив це для тебе, отож не бійся.

- Дякую, що й казати.

- Рушаймо ж тепер на Владика Вогню й загасімо його!

Покинувши княжі покої, вони спустилися вниз. Глибоко в підземеллі, ув'язнений у власній катівні, стогнав уві сні князь Відегха.

Вони вигулькнули з дверей, схованих за драпіруванням позаду трону. Відгорнувши завісу, вони побачили величезну залу порожньою - коли б не люди, що марили в присмерковій сутіні гаю, та не прибулець, який стояв посеред зали, схрестивши на грудях руки, і в правій, обтягнутій білою рукавицею, стискав срібний жезл.

- Бачиш, як він стоїть? - сказав Сіддхартха. Він цілком покладається на власну силу - і має рацію. Це Агні, один з Локапалів¹. Він здатний зазирнути крізь чистий простір за самісінький небокрай і роздивитися там усе, мов на власній долоні. І здатний дотягтися до того, що бачить. Подейкують, якоїсь ночі він навіть поскородив місяці отим своїм жезлом. Досить йому лише доторкнутися руків'ям жезла до контакту в його рукавиці - і назовні вихлопнеться Всесвітній Вогонь, засліплюючи всіх нестерпним блиском, знищуючи матерію та розсіюючи енергію, що трапляється йому на шляху. Не пізно ще відступити...

- Агні! - почув він, як кричать його уста. - Ти домагався зустрічі з тим, хто тут править?

Чорні лінзи обернулись до нього. Губи Агні скривила посмішка, вона щезла, щойно він заговорив:

- Я знав, що знайду тебе тут, - промовив він гугнявим пронизливим голосом. - Тобі набила оскому вся ота святість, ти не втерпів, тим-то й пустився берега, га? Як же тепер тебе величати - Сіддхартха, Татхагатха, Магасаматман - чи просто Сам?

- Дурню, - почувлося у відповідь, - той, кого ти знав як Приборкувача Демонів і під усіма іншими найменнями, тобою названими, - нині сам приборканий. Тобі випала честь звертатися до Тараки, вождя ракшасів, володаря Пекельного Колодязя.

Щось клацнуло, і лінзи зробились червоними.

- Так, тепер я відчуваю істину твоїх слів, - сказав Агні. - Явно видно демонічну одержимість. Цікавий випадок і, безсумнівно, складний.

Він здвигнув плечима й додав:

- А проте, я залюбки порішу обох - і того, й того.

- Ти так гадаєш? - спитав Тарака і змахнув поперед себе руками.

І одразу загуркотіло, з підлоги миттю виріс чорний ліс, поглинув постать, що там стояла, обплівши її чорним, немов покорченим од болю, віттям. Гуркіт не вшухав, і підлога в них під ногами осіла на кілька дюймів. Згори почулися скрип і тріск розколотого каміння, посипалися пил і гравій.

Та зненацька зблиснув сліпучий спалах світла - і пощезали всі дерева, лишивши по собі лише низькі пеньки та чорні плями згарища на підлозі.

Розкололася і з оглушливим гуркотом упала стеля.

Відступаючи назад через ті самі двері поза тронем, вони побачили, як постать, що й далі стояла посеред зали, підняла в себе над головою жезл і окреслила ним ледь помітне коло.

Догори шугнув конус сліпучого сйява, і все, чого він торкався, розчинялось без сліду. На устах Агні так само грала посмішка, а згори зливою падало величезне каміння, не зачіпаючи його.

Гуркіт тривав, затріщала підлога, схитнулися стіни.

Вони хряснули за собою дверима, і Самові запаморочилось у голові, коли вікно, що видніло в кінці коридора, майнуло повз нього.

Вони мчали геть і вгору, у піднебесся, в тілі Сама щось поколювало й булькало, так наче весь він був з рідини, крізь яку пропускали електричний струм.

Озираючись назад зором демона, який міг бачити одразу у всіх напрямках, Сам помітив, як здаленіло Паламайдсу, змаліло до розмірів картини, яку, здавалося, можна взяти в рамку й почепити на стіну. На високому пагорбі в центрі міста розвалювався палац Відегхи, і величезні спалахи світла, немов дзеркальні відображення блискавок, шугали з руйновища в небо.

- Ось і маєш відповідь, Тарако, - озвався він. - Чи не вернутися нам назад та ще раз випробувати його силу?

- Я повинен був переконатися, - відповів демон.

- А тепер дозволь мені ще раз тебе застерегти. Я не жартував, коли сказав, що він може бачити все аж до самісінького небокраю. В разі він хутко вивільниться з-під усіх тих уламків і зверне погляд у наш бік, то одразу засіче нас. Я не думаю, що літаєш ти швидше за світло, отож ліпше тримайся нижче, ховаючись за Нерівностями рельєфу.

- Я зроблю нас невидимими, Саме.

- Очі Агні бачать далеко поза межами людського сприйняття червоної та фіолетової сфери спектра.

І тоді вони, не гаючи більше часу, знизились. Перед тим Сам устиг ще помітити: від палацу Відегхи в Паламайдсу тільки й лишилася хмара пилу, що досі клубочилась над сірими схилами пагорбу.

Мов смерч неслися вони на північ, усе далі й далі, аж поки розкинулося під ними гірське пасмо Ратнагарі. Вони підлетіли до гори, званої Чанна, ковзнули повз її вершину і приземлилися на скелястому виступі коло розчахнутих навстіж дверей у Пекельний Колодязь.

Вони ввійшли туди і зачинили за собою двері.

- Нас наздоженуть, - промовив Сам, - і навіть Пекельний Колодязь не витримає облоги.

- Які ж вони впевнені у власних силах, - здивувався Тарака, - прислали тільки одного!

- Тобі здається, що впевненість ця невинуватна?

- Ні, - відповів Тарака. - Ну а той Червоний, про якого ти розповідав, що він випиває очима життя? Хіба ти не вважав, що вони радше пошлють Владика Яму, а не Агні?

- Так, - погодився Сам, спускаючись разом із ним дорогою до колодязя. - Я був певен, що він гнатиметься за мною, і досі мене не покидає відчуття, що наміру свого він не облишить. Коли ми бачилися востаннє, я добряче йому насолив. Відчуваю, він усюди гнатиметься за мною, наступаючи на п'яти. Хто зна, може, цю мить він уже чатує на мене в засідці на дні Пекельного Колодязя.

¹ Локапали (букв.: «захисники світу») - в індуїстській міфології божества - вже згадувані вище владарі сторін світу і їхні охоронці. Первісно їх четверо, пізніше - восьмеро. В деяких легендах одним із них виступає Агні, бог вогню.

Вони дійшли до колодязя і ступили на стежку.

- Ні, там він на тебе не чатує, - запевнив Тарака. - Якби цим шляхом пройшов хтось інший, окрім ракшаса, мені одразу доповіли би про це хтось із тих, які не потерпають у неволі.

- Він ще з'явиться, - відповів Сам, - а коли Червоний увійде до Пекельного Колодязя, його ніхто не зможе зупинити.

- Але багато хто спробує, - відповів Тарака. - І ось перший з них.

Той перший вогник запалахкотів у ніші обіч скелястої стежки.

Проходячи мимо, Сам звільнив його, він злинув угору, наче птах з яскравим оперенням, і по спіралі спустився в колодязь.

Крок за кроком спускались вони, і з кожної ніші виривався на волю вогонь і линув геть. За наказом Тараки деякі з них піднімалися до входу в колодязь і зникали за могутніми дверима, на зовнішньому боці яких були вирізьблені слова богів.

Коли вони дісталися до дна колодязя, Тарака запропонував:

- Звільнімо й тих, що ув'язнені в печерах.

І вони рушили в путь глибинними переходами, звільняючи демонів з бездонних кам'яних темниць.

Збігав час, він давно втратив йому лік, і нарешті всі бранці опинилися на волі.

Ракшаси зібралися в печері на дні колодязя і, вишикувавшись величезною вогняною фалангою, злили свої крики в єдину рівну дзвінку ноту, яка перекочувалась і билась у голові Сама, аж поки він збагнув, ошелешений здогадом, що вони співають.

- Так, - промовив Тарака, - це вони вперше співають за багато століть.

Сам дослухався до вібруючих у його черепі звуків, намагався вловити сенс за сичанням і спалахами, і врешті почуття, що сповнювали той спів, переливались його свідомістю у слова та рядки, - форму, звичнішу його власному мисленню:

Ми з небесних висот вигнанці,
Колодязя Пекельного огняні бранці.
Тюремника нашого ім'я - людина.
Прокляття йому і лихая година!

Люди згубили наш рід,
Боги відняли наш світ.
Згинуть без сліду вони -
Зробимось знову над світом пани.

Заваляться гори, не стане морів.
Поляже руїнами Міст Богів,
Місяці з неба скояться мотлохом,
Життя замре з останнім подихом.

Ми одні доживем до тієї днини,
Коли не стане ні богів, ні людини.
Легіони Пекельного царства навчилися чекати,
Щоб піднятися знову і далі тривати!

Пісня та не кінчалася, і Сам здригався, вслухаючись у їхню оповідь про колишні тріумфи і розвіяну славу, про безмежну віру у свою здатність перетерпіти будь-які обставини, збороти будь-яку силу прийомом космічного дзюдо: вдарити, зачітисся, виждати, - дочекатися, поки вороги повернуть свою силу один проти одного і самі себе знищать. У ті хвилини він майже вірив: те, про що вони співають, обернеться правдою, і може настати день, коли одні тільки ракшаси вціліють і засновигають над руїнами мертвого світу.

Потім він перекинувся на інші справи і відігнав від себе гнітючий настрій. Та він усе вертався до нього - і в наступні дні, і пізніше у плінні років, - аби отруювати все, що він робив, глумитися над його радостями, змушувати сумніватися, визнавати свою вину, журитися, - а отже сповнюватися смирення.

По деякій часі вернувся один з посланих на розвідки демонів і спустився в колодязь. Він завис у повітрі й почав доповідати про все, що бачив. Поки він говорив, вогонь його перелився у форму хреста «тау».

- Ось такої форми колісниця, - пояснив він, - сліпучим спалахом промайнула по небу і шугнула вниз, зупинившись у долині за південним піком.

- Приборкувачу, тобі відомо щось про цей летючий корабель? - спитав Тарака.

- Мені його змальовували колись, - відповів Сам. - Це Громова Колісниця бога Шіви.

- Який на вигляд її їздець? - спитав демона Тарака.

- Їх четверо, володарю.

- Четверо?

- Так. Серед них той, кого ти називав Агні, Богом Вогню. З ним другий, на голові в нього воронований шолом із бичачими рогами, лати як зі старовинної бронзи, але то не бронза, вони зроблені наче з багатьох змії і зовсім не обтяжують його рухів. У руці він тримає блискучий тризуб, але в нього немає щита.

- Це Шіва, - сказав Сам.

- Далі простує третій, одягнений у все червоне, погляд у нього похмурий. Він не розмовляє, але час від часу кидає погляд на жінку, яка йде поряд, ліворуч од нього. Ясні в неї обличчя і коси, колір її панциру до пари його

убранню. Очі в неї - мов те море, посмішка часто набігає на уста, пурпурові, мов людська кров. На шиї намисто з черепів. Озброєна вона луком, за поясом - короткий меч. А в руці тримає дивовижний інструмент, щось на зразок чорного скіпетра зі срібним черепом на кінці, що обертається, наче колесо.

- Ці двоє - Яма і Калі, - сказав Сам. - А тепер послухай мене, Тарако, наймогутніший серед ракшасів, і я розповім тобі, які сили на нас насуваються. Силу Агні ти вже добре відчув на собі, про Червоного я розповідав тобі раніше. А ота, що йде ліворуч од нього, теж уміє випивати життя очима. Її скіпетр - колесо верещить так пронизливо, як ті сурми, що провіщають кінець Юги¹, і кожен, кого наздожене той лемент, упаде мов підкошений, і розум його запаморочиться. Її треба остерігатися не менше за її супутника, а він же нещадний і непереможний. Той, у кого тризуб, не хто інший, як сам Бог Руйнування. Якщо Яма - Цар Мертвих, Агні - Володар Вогню, то сила Шіви ще страшніша, то сила самого хаосу. Вона розщеплює молекули на атоми, руйнує форму всього того, проти чого він поверне свій тризуб. Проти цієї четвірки не вистоїть усе військо Пекельного Колодязя. Отож геть з цього місця, мерщій, адже саме сюди вони напевне й прямують.

- Хіба я не обіцяв тобі, Приборкувачу, - заперечив у відповідь Тарака, - що допоможу тобі у битві з богами?

- Так, але я мав на увазі несподіваний напад. А ці вже виступили проти нас у своїх Подобах, озброєні своїми Атрибутами. Якби на те їхня воля, вони на льоту знищили б Чанну, їм не довелося би навіть висаджуватись з Громової Колісниці, і замість гори оце тут, у серці Ратнагарі, вже з'яв би бездонний кратер. Тікаймо звідси, а битися будемо іншим разом.

- Ти не забув прокляття Будди? - спитав Тарака. - Пам'ятаєш, як ти навчив мене відчувати вину, Сіддхартхо? Я ж бо пам'ятаю і відчуваю, що заборгував тобі цю перемогу. Я винен тобі за твої муки і як плату віддам тобі до рук цих богів.

- Ні! Якщо хочеш мені прислужитися, зроби це за іншої нагоди! А зараз забери й віднеси мене звідси - якомога швидше та якомога далі!

- То ти боїшся зустрітися з ними, князю Сіддхартхо?

- Так, так, боюся! Бо це - безглузда зухвалість! «Легіони Пекельного царства навчилися чекати, щоб піднятися знову і далі тривати!» - чи не так ви співали? Куди ж поділося терпіння ракшасів? Ви запевняли, що дочекатесь, аж поки не стане морів, заваляться гори, місяці поскачуться з неба, - а самі не можете навіть почекати, поки я назву час і місце вирішальної битви! Я знаю їх, цих богів, куди краще, ніж вас, бо й сам був колись одним із них. Нема чого зараз гарячкувати. Коли хочеш послужити мені, вбережи мене від цієї зустрічі.

- Гаразд. Я вислухав тебе, Сіддхартхо. Твої слова зворушили мене. Але мені кортить випробувати їхню силу. Тому я пошлю проти них кількох ракшасів. А ми з тобою вирушимо далеко-далеко, у мандрівку до самісіньких коренів цього світу. Там ми зачекаємо звісток про перемогу. Та якщо ракшаси раптом зазнають поразки, то занесу я тебе звідси ген-ген далеко і віддам тобі твоє тіло. А поки се та те, я поношу його ще кілька годин, аби посмакувати твої пристрасті в цій битві.

Сам схилив голову.

- Амінь, - промовив він, і щось у нього в тілі забулькало, закололо, він відчув, як піднімається в повітря і несеться просторими підземними переходами, не знаними ніким із людей.

І поки пролітали вони по печерах, усе далі й далі вниз по підземних тунелях, колодязях і провалах, проносились через кам'яні лабіринти, готи і коридори, Сам дав заповнити себе спогадам, і дедалі глибше сягали вони у минуле. Він думав про недавні дні свого проповідництва, коли наважився прищепити живець стародавнього вчення Гаугами до древа релігії, що панувала над світом. Згадував про свого дивовижного учня Сугату, рука якого однаково була щедра і на смерть, і на благословення. Минатиме час, і життя їхні помалу-малу зіллються в одне, і змішаються їхні діяння. Надто довго прожив він, аби не знати, як, немов у казані, час перемішує і переплавляє легенди. Жив на світі і реальний Будда, тепер він це знає. Вчення, що його він пустив у люди, хай навіть незаконно ним привласнене, привабилло цього істинно віруючого, і він досяг-таки просвітлення, святістю своєю лишив слід у душах людей, і тоді з власної волі віддався до рук самої Смерті. Татхагатха й Сугата стануть складовими єдиної легенди, атож, він знав, що так і буде, і сятиме Татхагатха у променях слави свого учня. Та в плині віків лишиться жити тільки один Дхарма². По тому думки його на вернулися до битви у Приймальні Карми та до захоплених у ворога машин, і досі схованих у надійному місці. І пригадалися йому незліченні переродження, яких він зазнав, і герці, в яких бився, і жінки, яких кохав, - як багато було їх упродовж століть; замислився над тим, який міг би бути цей світ і яким був насправді - яким і чому. І знову закипіла в ньому лють на богів. Пригадалися дні, коли купка їх билася з ракшасами й нагами, гандхарвами³ і Морським Народом, з демонами Катапутни та Матерями Нестерпного Жару, з дакіні⁴ і претами⁵, скандами⁶ та пішачами⁷, - і всіх вони перемогли, звільнили світ від хаосу й заклали своє перше місто, місто людей. На його очах воно пережило всі можливі стадії розвитку, піднялося по всіх щаблях, аж поки настала пора, коли мешканці його змогли водночас поєднати свої уми й поробитися богами;

¹ Юга - світовий період; за стародавньою космографічною традицією їх чотири, вони часто фігурують в епічній літературі: критаяога (або сатьяога, «благодатна доба» - коли люди добродісні, не знають горя й хвороб, усі рівні, поклоняються одному божеству; третаяога - справедливість помалу підупадає, з'являються пороки, поширюються всілякі жертвоприношення, проте релігійні обов'язки це суворо виконуються; дваяога - у світі починають брати гору зло і пороки, людей obsідають хвороби; каліаога - добродісність геть занепадає, люди знищують самих себе у війнах, життя коротке, повне зла і гріхів, у людських стосунках панують брехня, злоба, жадібність і розпуста.

² Дхарма - в стародавній індійській міфології спочатку божественний мудрець, а далі бог справедливості, що уособлює поняття «дхарми» - закону, морального ладу, честивості.

³ Гандхарви - духи повітря, лісів і вод, зловмисні й ворожі до людей.

⁴ Дакіні - жорстокі й люті демонічні істоти жіночого роду, почет богині смерті.

⁵ Прети - невпокоєні душі померлих, лишаються жити серед людей і чинять їм зло.

⁶ Сканда - проводир війська богів; вважається також покровителем злодіїв.

⁷ Пішачі - злі демони, що насилають хвороби, нападають на людей і живляться їхнім м'ясом та кров'ю.

кожен прийняв свою подобу, свій образ-аспект, що зміцнив його тіло, розвинув волю, а з невимірної сили бажань викував Атрибути, які немов магичною силою побивали всіх, проти кого бували спрямовані. Він думав про місто і про богів, знаючи всю їхню красу й справедливість, усю їхню потворність і несправедливість. Згадував їхню сліпучу пишноту і колорит - нічого подібного не знайдеш у цілому світі - і плакав та явився, бо розумів, що, повставши проти них, ніколи не відчужає за собою цілковитої слухності, ні повної неправоти. Ось чому він так довго виживав і був бездіяльний. А нині, хай би що він вчинив, усе обернеться для нього водночас і перемогою, і поразкою, успіхом і невдачею; незалежно од наслідків його дій - розвіється Місто примарною мрією ти триватиме вічно - тягар вини ляже на нього.

Вони чекали в п'ятні.

Чекали довго, мовчки. Час тягся поволі, так немичний дід плентає на гору.

Вони стояли на скелястому уступі коло чорного провалля колодязя й чекали.

- Вже досі ми мали б почути?

- Може, й так. А може, й ні.

- Що будемо робити?

- Ти про що?

- Раптом вони зовсім не з'являться. Як довго ми будемо тут їх чекати?

- Вони з'являться з піснею.

- Сподіваюся.

Та не було ні пісні, ані руху. Довкола них - тільки німа непорушність часу, якому нема чого тут підточувати.

- Як довго ми вже чекаємо?

- Не знаю. Довгенько.

- Я відчуваю, що не все гаразд.

- Мабуть, ти маєш рацію. Чи не піднятися нам на кілька рівнів, аби розвідати, що й до чого - чи оце зараз винести тебе на волю?

- Зачекаймо ще трохи.

- Гаразд.

І знову тиша. Вони міряли кроками німоту.

- Що це?

- Що?

- Звук.

- Я нічого не чув, а ми слухаємо одними й тими ж вухами.

- Не тілесними вухами - ось знову!

- Я нічого не чув, Тарако.

- І не вчуває. Схоже на волення, але нескінченне.

- Далеко?

- Так, неблизько. Послухай моїм слухом.

- Он воно що! Гадаю, це скіпетр Калі. Отже, битва в розпалі.

- І досі? Виходить, боги дужчі, ніж я уявляв.

- Ні, це ракшаси дужчі, ніж уявляв я.

- Перемагають наші сили чи зазнають поразки, Сіддхартхо, в будь-якому разі богам зараз не до нас з тобою.

Якщо пощастить проскочити повз них непоміченими, навряд чи ми застанемо сторожу коло їхнього корабля. Ти хочеш його захопити?

- Захопити Громуву Колісницю? Дотепна пропозиція... То і могутня зброя, і чудовий засіб пересування. Чи великі наші шанси?

- Я певен, ракшаси можуть стримувати їх, скільки знадобиться, от тільки довго підніматися нам з Пекельного Колодязя. Та ми обійдемося без стежки. Я притомився, але ще можу пронести нас у повітрі.

- Спершу піднімемося на кілька рівнів та розвідаємо ситуацію.

Вони злетіли зі скелястої приступки біля чорного провалля колодязя, і час знову зацокав їм услід.

Вони підіймалися вгору, а назустріч спускалася світляна куля. Вона торкнулася долівки печери - і розрослася деревом з зеленого вогню.

- Як іде битва? - спитав Тарака.

- Ми зупинили їх, - відповів ракшас, - але не можемо підступитися до них близько.

- Чому?

- Нас від них щось відштовхує. Не знаю, що це таке, але воно тримає нас на віддалі.

- Як же тоді ви б'єтесь?

- Ми тримаємо їх під шквалом каміння і скель, печемо вогнем, потопляємо водою, насилаємо буревії.

- А вони що?

- Тризуб Шіви прокладає дорогу крізь усі перепони. Хай би скільки матерії він руйнував, ми жбурляємо проти нього ще більше. Отож він і стоїть на місці, мов статуя, приборкуючи наші шторми, яким ми не даємо вшухнути. Час від часу він відволікається, щоб когось убити, і тоді Бог Вогню відбиває напад. Скіпетр богині стримує натиск того, хто опиниться перед ним, а сповільнивши свій рух, він наражається на тризуб, на цупку хватку чи очі Смерті.

- І вам не вдалося завдати їм втрат?

- Ні.

- Де вони зараз?

- Спустилися трохи по стіні колодязя. Вони просуваються дуже повільно.

- А скількох ми втратили?

- Вісімнадцятьох.

- Виходить, ми зробили помилку, урвавши наше чекання і кинувшись до бою. Ми заплатили надто високу ціну, а самі нічого не виграли... Ну то як з колісницею, Саме, спробуємо її захопити?

- Вона варта ризику... Так, спробуймо.

- Тоді гайда, - звелів він ракшасу, який погойдував перед ним гілками. - Іди вперед, а ми потихеньку за тобою. Підніматимемось по стіні з протилежного боку, а коли наблизимось до місця бою, ви подвойте свій натиск. Не давайте їм передихнути, аж поки ми повз них просковзнемо. А далі утримуйте їх на місці, аби ми встигли викрасти їхню колісницю з долини. Коли ми це зробимо, я повернуся до вас у своєму справдешньому вигляді і тоді покладемо край цьому бойовищу.

- Слухаюсь, - відповів демон, брязнув на долівку, обернувся зеленою вогняною змією і шугнув у них над головою.

Вони кинулися вперед і пробігли частину шляху нагору, приберігаючи підупалі сили Тараки для рішучого кидка і подолання тяжіння.

Далеко заглибились були вони в нутро Ратнагарі, тому мандрівка назад здавалася їм нескінченною.

Нарешті досягли вони дна колодязя; там було досить світло, і Сам на власні очі міг бачити все, що відбувається вгорі над ними. Гуркотіло й клокотало нестерпно, і якби вони з Таракою спілкувалися мовою, то тут їхнє спілкування урвалося б.

Немов фантастична орхідея на гілці чорного дерева, квітло полум'я на стіні колодязя. Агні махав жезлом, і воно змінювало свої обриси, корчилося. У повітрі, мов яскраві комахи, витанцьовували ракшаси. Ревли буревії, гримотіли кам'яні брили. І все це перекривало жаске завивання черепа-колеса, що ним Калі помахувала, ніби віялом; та найстрашніше було, коли його верещання піднімалося над межами звукової чутності, але не припинялося. Скелі лускали, плавився і розчинявся у повітрі, їхні розпечені до білого жару уламки розліталися навсербіч, немов іскри з кувадла, і падали вниз. По дорозі вони підскакували, котилися і жевріли червоно в чорних тінях Пекельного Колодязя. На стінах колодязя висипали віспини, зяли продовбини й розверзалися борозни там, де їх торкались вогонь і хаос.

- Тепер, - мовив Тарака, - вперед!

Вони злетіли в повітря і понеслися нагору вздовж протилежної від богів стіни. Ракшаси посилили натиск, але й на собі відчули подвоєний опір. Сам затулив вуха руками, але це не могло його врятувати від розпечених голок, що впиналися йому в очі зсередини, коли срібний череп дивився в його бік. Ліворуч, зовсім близько від нього, зненацька шез цілий скелястий хребет.

- Вони не засікли нас, - заспокоїв Тарака.

- Поки що, - відповів Сам. - Цей клятий Бог Вогню може розгледіти ворухливу піщинку навіть у чорнильному морі. Раптом він обернеться в наш бік, сподіваюсь, ти зможеш ухилитися від нього...

- Ось так? - спитав Тарака по тому, як вони несподівано опинилися на сорок футів вище і трохи лівіше.

Тепер вони шодуху неслися вгору, а їм навздогін підіймалася смуга розплавленого каміння. Та гонитва невдовзі урвалася, коли демони, зчинивши несусвітній галас, повідколювали од стін гігантські брили і під стугоніння шквального вітру та лопотіння вогняної завіси поскидали їх на богів.

Вони дісталися до горішнього краю колодязя, вискочили з нього і квапливо подалися геть від бойовиська.

- Тепер доведеться кружеляти, поки добіжимо до коридора, що веде назовні.

З колодязя вигулькнув ракшас і метнувся до них.

- Вони відступають! - вигукнув він. - Богиня впала і Червоний підтримує її, так вони від нас і тікають!

- Вони не відступають, - сказав Тарака. - Вони наміряються відрізати нам шлях. Перепиніть їх! Зруйнують стежку! Мерщій!

Ракшас метеором кинувся назад у колодязь.

- Приборкувачу, я втомився. Не знаю, чи зможу перенести нас зі скелястої приступки біля входу до самісінького підніжжя гори.

- А частину цього шляху здолаєш?

- Так.

- Перші футів триста, де стежка надто вузька?

- Гадаю, що так.

- Гаразд!

Вони кинулися бігти. Коли огинали жерло Пекельного Колодязя, з глибини вигулькнув ще один ракшас і підлетів до них.

- Доповідаю! - закричав він. - Ми двічі руйнували стежку. Та щоразу Владика Полум'я пропалював нову!

- Ну, з цим нічого не вдієш! Лишайся з нами! Твоя допомога знадобиться нам для іншого.

Демон помчав уперед малиновим клином, освітлюючи їм шлях.

Обігнувши колодязь, вони поквапилися до тунелю. Підбігли до вхідних дверей, розчахнули їх навстіж і вискочили на скелясту приступку. Ракшас, який супроводив їх, зачинив за ними двері і повідомив:

- Вони женуться за нами!

Сам ступив за край скелястої приступки. Тільки-но він опинився в повітрі й почав падати вниз, як двері зненацька саянули нестерпним спалахом і розлетілися брязками розплавленого металу.

З допомогою другого ракшаса вони спустилися до самісінького підніжжя Чанни і побігли кружною стежкою, шукаючи прикриття. Тепер гора затуляла їх собою од гонитви богів. Та за мить її захльоснуло полум'я.

Ракшас шугнув високо вгору, покружляв і щез.

Вони бігли стежкою в напрямку долини, де стояла колісниця. Коли вони добігли до неї, повернувся ракшас.

- Калі, Яма і Агні пускаються, - повідомив він. - Шіва лишився позаду стеретги коридор. Перед веде Агні. Червоний підтримує богино, бо вона кульгає.

У долині перед ними постала Громова Колісниця. Витончена, без будь-яких прикрас, кольору бронзи, хоч і не з бронзи, вона стояла на широкій порослій травною рівнині. Здавалося, то впав на траву мінарет, або ключ від оселі гіганта, або якась деталь небесного музичного інструмента, яка вислизнула з осяйного сузір'я і скотилась на Землю. На вигляд вона була немов незавершена, хоча доскіпливе око не могло знайти жодного ганджу в її чарівливих обрисах. Летючий корабель таїв у собі ту особливу красу, властиву тільки найвибагливішій зброї, повна досконалість якої виявляється лише тоді, коли вона в дії.

Сам підійшов до колісниці, знайшов люк і опинився всередині.

- Ти вмієш керувати нею, Приборкувачу? - спитав Тарака. - Зможеш піднятися в піднебесся і сіяти довкола руйнацію?

- Я певен, що Яма зробив керування нею якомога простішим. Раціональність у всьому - то його пристрасть. Я літав раніше на реактивниках Небес і гадаю, що цей від них не дуже відрізняється.

Він пірнув у кабінку, вмостився на місці пілота і видивився на панель управління перед собою.

- Прокляття! - буркнув він, простяг руку вперед і одразу ж відсмикнув.

Раптом знову з'явився ракшас, він проник крізь металевий корпус колісниці і завис над консоллю.

- Дуже швидко просуваються боги, - сповістив він. - А надто Агні.

Сам клацнув кількома перемикачами і натис на кнопку. Засвітилися індикатори всіх приладів на контрольній панелі, зсередини почулося приглушене гудіння.

- Далеко він звідси? - спитав Тарака.

- Майже на півшляху вниз. Він розширив стежку своїм полум'ям і тепер біжить по ній, наче по дорозі. Випалює всі перепони. Прокладає прямий шлях.

Сам узявся за важіль управління, звирився зі шкалою, зчитавши показники індикаторів. Корабель задрижав.

- Ти готовий? - спитав Тарака.

- Не можу злетіти, поки механізм не прогріється. Та й управління тут мудрованіше, ніж я сподівався.

- Нас ось-ось наздоженуть.

- Так.

Оддалік пролунало кілька вибухів, заглушивши наростаючий рик колісниці. Сам пересунув важіль ще на одну поділку і підрегулював шкалу.

- Я затримаю їх, - сказав ракшас і зник так само непомітно, як і з'явився.

Сам пересунув важіль одразу на дві поділки, деє щось зашипіло й заглухло все. Корабель знову стояв занімілий.

Сам вернув важіль на початкову позицію, відрегулював шкалу і знову натис на кнопку.

І знову колісницею пробіг дріж, деє щось замуркотіло. Сам пересунув важіль на одну поділку, підкрутив шкалу.

За мить він повторив усе це, і муркотіння перетворилося на приглушене рикання.

- Кінець, - промовив Тарака. - Загинув.

- Що? Хто?

- Той, хто намагався зупинити Владика Полум'я. Йому це не вдалося.

Знову почулися вибухи.

- Вони руйнують Пекельний Колодязь, - сказав Тарака.

Сам дожидав, не знімаючи руки з важеля, піт зросив йому чоло.

- А ось і він - Агні!

Сам подивився крізь довгий похилий захисний щит.

Бог Вогню ступив у долину.

- Прощавай, Сіддхартхо.

- Ні ще, - сказав Сам.

Агні поглянув на колісницю, підняв свій жезл.

Нічого не сталося.

Він стояв, спрямовуючи на них жезл, потім опустив його додолу, потряс ним.

Підняв іще раз.

А полум'я так і не було.

Ліву руку він завів за потилицю, поправив щось у ранці, а тим часом із жезла вихлюпнувся потік світла і пропік поряд нього в землі величезну дірку.

Він знову націлив свій жезл.

Нічого.

Тоді він кинувся бігти до корабля.

- Електролокація? - спитав Тарака.

- Атож.

Сам поторгав важіль, підрегулював прилади. Довкола все вже ревло.

Він натис ще на одну кнопку, і з хвоста корабля долинув якийсь скрегіт. Він покрутив іншу шкалу, і ту ж мить Агні дістався до люка.

Спалах полум'я і брязкіт металу.

Він схопився зі свого місця і вискочив з кабіни в коридор.

Агні вже був усередині і цілився в нього своїм жезлом.

- Стій, не ворушись, Саме, - чи Демоне! - закричав він, заглушаючи рев двигунів, і лінзи на його очах після короткого клацання стали червоними, він посміхнувся. - Демоне, - повторив він, - не ворушися, бо вмиць згоріш разом зі своїм господарем!

Сам стрибнув на нього.

Агні одразу впав, од першого ж поштовху, бо навіть уявити собі не міг, що на нього можуть напасти.

- Коротке замикання, га? - примовляв Сам, гамселячи його по шиї. - Чи сонячні плями? - і завдав йому замашного удару в скроню.

Агні перекинувся на бік, і Сам востаннє вдарив його ребром долоні під самісіньке адамове яблуко.

Він відкинув ногою жезл у коридор і побіг до люка, але одразу переконався, що вже запізно.

- А тепер тікай, Тарако, - сказав він. - Приспів час битись мені одному. Ти вже нічого не зможеш вдіяти.

- Я обіцяв допомогти.

- Тепер уже не зможеш. Тікай, поки цілий.

- Ну якщо така твоя воля. Але на прощання хочу тобі сказати...

- Облиш. Іншим разом, коли знову стрінемося.

- Приборкувачу, я про те, чого навчився в тебе... Мені так шкода. Я...

Сам відчув, як щось сіпнуло й скрутило його тіло і мозок, то погляд Ями впав на нього, проштрикнувши глибше самої сутності.

Калі теж уп'ялася йому поглядом в очі, тримаючи перед собою свій верескливий скіпетр.

Відчуття було таке, наче з нього скотився один камінь, але враз придушив другий.

- Прощавай, Приборкувачу, - виникли в його мозку слова.

І череп мало не луснув.

Він відчув, що падає.

Щось билосся й пульсувало.

У нього в голові, всередині і довкола.

Від цієї пульсації він і прочнувся - і враз відчув, що оповитий болем, немов бинтами.

А руки й ноги немов у кайданах.

Він напівсидів на підлозі тісного відсіку. Біля дверей уместився, попахкуючи люлькою, Червоний.

Яма кивнув, але ні пари з уст.

- Чом я живий? - спитав його Сам.

- Ти живий, щоб відбулася зустріч, про яку ти домовився багато років тому в Махартсі, - сказав Яма. - Брахмі кортить побачити тебе знову.

- Але ж мені не кортить побачити Брахму.

- З плином років це ставало дедалі очевидніше.

- Бачу, пливун не підточив твоєї кмітливості.

Яма всміхнувся.

- Ти небезпечна погань, - сказав він.

- Знаю. І вправляюся, аби не втратити форму.

- Здається мені, обладка твоя луснула?

- На жаль, це так.

- Можливо, ти ще зможеш відшкодувати собі те, що втратив. Ми на півдорозі до Небес.

- Гадаєш, у мене є шанс?

- Аякже. Часи змінюються. Може, на цьому тижні Брахма покаже себе як милосердне божество.

- Мій трудотерапевт радив мені тренуватися на безнадійних обладках.

Яма здвигнув плечима.

- А що сталося з демоном? - спитав Сам. - З отим, що був зі мною?

- Я таки дістав його, - відповів Яма, - добряче йому перепало. Не знаю, порішив я його чи тільки відкинув. Але ти можеш про це більше не турбуватися. Я покropив тебе протидемонічним репелентом. Якщо ця тварюка ще жива, то не скоро оклигає від мого погляду. Може, й ніколи. Скажи краще, як тебе спіткала така халепа? Я гадав, що хто-хто, а ти непіддатливий демонічній владі та одержимості.

- Так само гадав і я. А що то таке - протидемонічний репелент?

- Я знайшов хімічний реактив, нешкідливий для нас, тоді як енергетичні істоти його не витримують.

- Зручна штуkenція. Як би вона придалася у дні приборкання демонів.

- Атож. Ми пустили її в хід у Пекельному Колодязі.

- Судячи з того, що я бачив, то було бойовисько хоч куди.

- Еге ж, - сказав Яма. - А на що воно схоже, коли ти одержимий демоном? Як почувашся, коли тобою потурає чужа воля?

- І дивно, і страшно, і водночас повчально, - пояснив Сам. - Багато чого можна пізнати.

- Як так?

- Цей світ належав їм попервах, - сказав Сам. - Ми відняли його в них. Чому вони повинні відмовлятися від своєї природи - тільки тому, що ми ненавидимо їх такими, які вони є? Адже для них - це ми демони.

- Ну а як при цьому почуваєшся?

- Коли тобою потурає чужа воля? Ти й сам знаєш.

Посмішка щезла з обличчя Ями, проте одразу й вернулася.

- Ти хочеш, аби я дав тобі ляпаса, Буддо? Тоді ти зміг би відчутти, що твоє зверху, чи не так? Але, на превеликий жаль, я садист і цього не зроблю.

Сам засміявся.

- Вельми зворушений, Смерте.

Деякий час вони сиділи мовчки.

- Може, пригостиш сигареткою?

Яма простяг йому сигарету і дав припалити.

- А який зараз на вигляд Перший Опорний Пункт?

- О, ти, мабуть, його не впізнав би, - промовив Яма. - Навіть якби цю мить усі там повмирили, то і тоді він бездоганно функціонував би найближчі десять тисяч років. Розквітали б квіти, бриніла музика, водограї мінілися б усіма кольорами веселки. Гарячі страви, як завше, з'являлися б на столах у садових павільйонах. Саме Небесне Місто нині безсмертне.

- Що й казати, підхожа оселя для тих, хто проголосив себе богами.

- Проголосив себе? - перепитав Яма. - Ти помиляєшся, Саме. Божественність - не просто назва. Це певний стан буття. Просто безсмертям його не досягнеш, адже останній батрак, що обробляє поле, і той може досягти безперервності свого існування. Може, тоді все залежить від плекання свого образу, подоби - Аспекта? Ні. Будь-який вправний гіпнотизер може виліпити з себе який завгодно образ для бодай-якої гри. Може, головне - володіти Атрибутом? Звісно, ні. Я можу сконструювати механізми, куди потужніші і точніші, ніж будь-яка здатність чи властивість, яку може розвинути в собі людина. Бути богом - це піднятися до вищої якості буття, здатності бути самим собою, і то до такої міри, що пристрасті твої співмірні з силами світобудови, і це розуміє кожен, не встигнувши навіть почути імені твого, а тільки на тебе глянувши. Один стародавній поет сказав, що весь світ повен відгомонів та відповідностей. Інший написав довгу поему про пекло, де кожна людина терпить муку, породжувану якраз тими силами, що правила її життям. Бути богом означає бути здатним розпізнати в самому собі все істинно важливе, а тоді взяти той єдино можливий тон, який забринить зграйно, співзвучно з усім суцим. Саме тоді ти станеш - поза мораллю, логікою чи естетикою - вітром чи вогнем, морем, гірським пасмом, дощем, сонцем або зірками, летом стріли, вечірніми сугінками, обіймами кохання. Богом робить те[^]е твоя найдужча пристрасть, і боги панують над світом, керуючись своїми панівними пристрастями. А ті, що споглядають богів, - навіть не знаючи їхніх імен, - кажуть: «Це - Вогонь. Це - Танок. Це - Руйнування. Це - Кохання». Отож у відповідь на твої слова скажу: вони не проголошували себе богами. Богами їх називають інші, усі, хто їх бачить.

- Ага, он вони що бренькають на своїх фашистських балалайках!

- Ти вибрав невдалий прикметник.

- Усі інші ти вже вичерпав.

- Схоже, що на це питання ми ніколи не знайдемо спільного погляду.

- Якщо я питаю, чого ви гнобите світ, а ти плетеш мені купу поетичних нісенітниць, то не знайдемо. Гадаю, на це просто не може в нас бути спільних поглядів.

- Тоді пошукаймо іншої теми для розмови.

- А таки справді, дивлячись на тебе, я кажу собі: «Це - Смерть».

Яма не відповів.

- Дивовижна в тебе, як ти сказав, панівна пристрасть. Я чув, що ти був старий, перше ніж став молодий...

- Адже ти знаєш, що так воно й було.

- Ти був механіком-вундеркіндом і чудовим зброярем. У спалаху полум'я згоріла твоя юність, і того ж дня ти зробився старим. Чи не тоді ж смерть стала твоєю панівною пристрастю? А може, це сталося раніше? Чи пізніше?

- Не має значення, - відповів Яма.

- Ти слугуєш богам з віри у все те, про що казав мені, - чи з ненависті до більшої частини людства?

- Я перед тобою не лукавив.

- То виходить, що Смерть - ідеаліст? Потішно.

- Нічого потішного.

- А що як жоден з цих здогадів невірний, ясновельможний Ямо? Що як твоя панівна пристрасть - ...

- Ти вже називав її ім'я, - перехопив його мову Яма, - у тій самій промові, де порівнював її з хворобою. Ти не мав слушності тоді, не маєш її і тепер. Я не збираюся слухати твою проповідь ще раз, крім того, тепер я не полонений, загрузлий у пливунах, то слухати тебе і не буду.

- Тоді давай миритися, - запропонував Сам. - А проте скажи мені, чи міняються коли-небудь панівні пристрасті у богів?

Яма всміхнувся.

- Богиня Танцю була колись Богом Війни. Отож схоже на те, що все може змінитися.

- Тільки навічна смерть може змінити мене, - проказав Сам. - Але поки це станеться, я до останнього подиху ненавидітиму Небеса. Якщо Брахма захоче спалити мене вогнем, я плюну в полум'я. Звелить задушити мене - я спробую вкусити ката за руку. Намірилася перерізати мені горлянку - хай кров моя ржею роз'їсть той клинок. Ну а це - теж панівна пристрасть?

- З тебе чудовий матеріал для ліплення бога, - зауважив Яма.

- Крий боже! - глумливо скрикнув Сам.
- А поки станеться те, що станеться, - сказав Яма, - тобі, як мені обіцяли, дозволять побувати на моєму весіллі.
- На весіллі? Твоєму з Калі? І скоро?
- Коли менший місяць буде уповні, - відповів Яма. - Отож, хай би що там надумав Брахма, доти я зможу пригостити тебе добрячою випивкою.
- Дякую тобі за це, Боже Смерті. Та мені завжди здавалося, що шлюбні не вершаться на Небесах.
- Цю традицію ось-ось поламають. Не стало традицій священних.
- То хай щастить, - сказав Сам.
- Яма кивнув, позіхнув, запалив чергову сигарету.
- Між іншим, яка там зараз на Небесах остання мода на страти? Я питаю про це чисто з цікавості.
- Страти не вершаться на Небесах, - сказав Яма, висунувши шухляду й виймаючи з неї шахову дошку.

V

З Пекельного Колодязя піднісся він на Небеса, аби поспілкуватися там з богами. Багато таємниць криє в собі Небесне Місто, серед них і деякі ключі до його власного минулого. Не все, що сталося, поки він був там, відомо. Відомо, проте, що клопотався він перед богами за долю світу і тим самим завоював симпатії одних і наразився на ворожість інших. Якби ж захотів він зрадити людство і пристав на пропозиції богів, то, як дехто запевняє, жив би і поживав віки вічні Князем у Небесному Місті, а не спіткав свою смерть у кігтях примарних кицьок Канібуррхи. Правда, лихі язики подекують, що пристав він усе-таки на пропозиції богів, та згодом і сам став жертвою зради, і лише після того, до кінця днів своїх, був він знову на боці стражденного людства, але днів тих, гай-гай, лишилося надто мало...

Оперезана блискавицями, переможна, озброєна
мечем, колесом, луком,
всепоглинаюча, всепідтримуюча, Калі, ніч хаосу
в кінці сагу, мандрівниця серед ночі,
берегиня, облудниця, яснолика, люблена й люба,
Брахмані, Матір Вед, поселянка найпотемніших
німотних криївок, провісниця добра, мило данка,
всевідниця. прудка як думка, носійка черепів,
одержима жадобою влади, присмеркова,
непереможна войовниця, спочуйлива і милосердна.
напутниця заблудлих, благодійниця,
навчителька, доблесть в образі жінки,
лукава серцем, сувора й здержлива,
чарівниця, парія, безсмертна і вічна...
Арьятарабхаттарікаламаитоттарасатакастотра
(36-40)

І ось, як це бувало незрідка досі, її білосніжне хутро поголубив вітерець.

Вона гуляла там, де колихалися лимоново-жовті трави, скрадалися звивистими стежками джунглів, попід темними деревами, серед розмаю тропічних квітів: праворуч од неї височіли яшмові бескиди, то там, то там вигулькували на поверхню прожилки молочно-білого каменю, помережані наскрізь жовтогарячими смужками.

І ось, як це бувало незрідка досі, тихо ступали подушечки її великих котячих лап, вітер пестив мармурово біле хутро, тисячі ароматів видихали джунглі й рівнина, і пахтіли вони там, у примарній місцині, яка існувала тільки наполовину.

Вона йшла одна крученою стежкою через віковічні хащі, які були почасти оmanoю. Білі тигри - самотні мисливці. Якщо поблизу гуляли й інші, жоден не прагнув гурту подібних до себе.

І ось, як то часто бувало давніше, глянула вона на гладеньку сіру шкаралупу небесного склепіння та на зірки, що ряхтіли над нею, наче дрібні крижинки. Півмісяці очей її поширшали, вона спинилася, сіла і задивилася вгору.

На яку здобич вона полює?

Глибокий притлумлений звук - чи то сміх, чи то кашель - вихопився з її горлянки. Несподівано скочивши на високу скелю, вона вместилася на вершечку й заходилася вилизувати собі рамена. Зійшов місяць і полонив всю її увагу. Вона завмерла, схожа на статую, виліплена з нетанучого снігу, топазові вогники грали в очах.

І ось, як і давніше, вона гадала і не могла до кінця збагнути, чи справжні її оточують нетрі Канібуррхи. Їй марилося, ніби вона і досі в лоні справдешнього лісу, та неможливо було переконатися в цьому напевне.

На яку здобич вона полює?

Розташовані Небеса на плато, що колись було гірським пасмом. Гори ті розплавив і зрівняли, зробивши рівну площину. З зеленого півдня доставили родючі ґрунти, аби обростати щільно скелястий хребет і щоб забуяла на ньому рослинність. Весь цей простір накрили прозорим куполом - для захисту від полярного холоду та проникнення до середини чогось небажаного.

Небеса, всевишні і в усьому помірні, поринули в насолоду тривалих присмерків і дозвільних днів. Свіже повітря, підігріте під час всмоктування зовні, циркулює по місту, насичує ліс. Попід самим куполом можна зібрати хмари, а тоді розмаяти їх дощем над будь-якою місциною. Так само можна й засипати все снігом. Але цього ніколи не робили. На Небесах - вічне літо.

У розповні небесного літа пробуває Небесне Місто.

Небесне Місто росло не так, як ростуть міста людей - довкола порту чи побіля плідних рівнин, пасовищ, мисливських угідь, на перехресті торгових шляхів чи коло багатих покладів природних копалин, потрібних людям. Небесне Місто виникло з ефемерного задуму, що зародився в уяві перших його поселенців. І росло воно не поволі і навмання, не з примхи випадку, як інші міста: сюди приліпимо ще одну будівлю, туди відведемо проїзд, зруйнуємо одне, а на його місці збудуємо інше - внаслідок чого окремі частини склалися в одне безсистемне й безглузде ціле. Ні, не так було, коли зводилося Небесне Місто. Все корисне і необхідне для зручності було обмірковане, кожний дюйм цієї казкової краси - виважений першими проєктувальниками й розрахований проєктувальними машинами. Всі розрахунки були скоординовані, а план впроваджений у життя незрівняним художником-дизайнером. Вішну-Охоронець тримав в умі завершений образ Небесного Міста - до того самого дня, коли на спині швидкокрилого Гаруди облетів довкола Шпиля Заввишки В Милю, позирнув униз, і все Місто чудово відбилося в краплині поту на його чолі.

Отож, виникли Небеса і розбринькувалися з розуму одного бога; а втім, до цього заохочували його жадання решти богів. І місце було їм знайдено - радше з вибору, аніж необхідності, - у пустельному царстві криги, снігів та скель, на віковичному Полюсі світу, де облаштувати собі оселю могли тільки воїстину могутні.

(Яку ж здобич вона пантрує?)

А побіля Небесного Міста розкинувся попід склепінням Неба неозорий ліс Канібуррхи. Вішну - в мудрості своїй - передбачив, що повинна бути рівновага між витвореною столицею та дикою природою. Якщо природна стихія існує вільно і незалежно од міст,¹ то все, що є живе у містах, потребує Чогось більшого, аніж милування тривіальною красою культурних насаджень. Якби весь світ був містом, міркував Вішну, то якусь його частину городяни перетворили б на пустище, бо в душі кожного криється невтолення бажання, аби десь кінчався заведений лад і починався хаос. Отак виріс - із думки бога - ліс. І заджеркотіли в ньому струмки, запахло свіжістю й тлінню, залунали крики диких звірів, що завелися в його нетрях; і стояв він, то шарпаний вітрами, то осяйний у дощовій купелі - то гинучи, то відроджуючись знов...

Лісові хащі підступали попід самісіньке Місто, але не зазіхали на його кордони, бо таке накладено на них закляття. Так само й Місто трималося своїх меж.

І жили в лісі, серед інших створінь, хижаків, не відаючи ні заборон, ні обмежень, бо вільно їм було сновигати туди-сюди, розгулювати де заманеться. Царями ж над усіма зробилися тигри-альбіноси. Але, за приписами богів, білі примарні кицьки не могли уздріти Небесного Міста; очам їхнім наказано було - через механізми нервової системи - не бачити оселі богів, навіть по ній гуляючи. Котячим своїм мозком вони осягали весь світ лише як джунглі Канібуррхи. Тому никали вони вулицями Небес, гадаючи що крадуться лісовими стежками. Коли боги, проходячи мимо, пестили їх, кицькам ввижалося, що то вітер грається їхнім хутром. І не широкими сходами підіймалися вони нагору, а ніби дерлися кам'янистими схилами. Будинки були для них прямовисними кручами, статуї - деревами, мешканці Небесного Міста - невидимками.

Та якби хто з богів зайшов до справдешнього лісу, там і кицька, і бог опинилися б на одному рівні існування - в лоні дикої природи, що зрівноважує все.

І знову вона кашлянула, як то бувало незрідка досі, а її білосніжне хутро поголубив вітерець. Примарна кицька, вона вже три дні блукала дикими хащами Канібуррхи, вбиваючи й одразу пожираючи свіжу закривавлену плоть своєї здобичі, озивалась подеколи закличними криками гулящої самки, вилизувала хутро своїм широким рожевим язиком, відчуваючи на спині рясноту дощових крапель, якими то кропило її листя височенних дерев, то вмивали потоки, що вивергалися з хмар, чудодійною силою гнаних докупи попід небесним склепінням; її, розімлілу од жару в лоні, покрив минулої ночі сніговий обвал, бескид хутра кольору смерті, кігтями посмугувавши їй плечі, і запах крові довів обох до шаленства: вона муркотіла, коли на неї спадали холодні сутінки, ведучи за собою місяців, схожих на мінливі півмісяці її очей, - золотого, срібного і мишастого. Вона сиділа на скелі, облизуючи лапи, і намагалась збагнути, яку ж то здобич пантрує.

Лакшмі з Куберою, четвертим із Захисників Світу, лежали в Саду Локапалів, на духмяному ложі біля басейну, в якому гралися і пустували апсари¹. Решта троє Локапалів не з'явилися цього вечора... Хихочучи, апсари розбризкували пахучу воду в бік ложа. Та ось Владиці Крішні Темному заманулося дмухнути в свою сопілку. І враз дівчата позабували про Куберу-Тлустого та Лакшмі-Прегарну, відвернувшись від них, поспирались ліктями на крайку басейна і задивилися на темного бога, що розкинувся недбало під квітучим деревом серед міхів з вином та залишків численних потрав.

Він торкнув сопілку пальцями вгору-вниз, видав довгий тужливий звук, а тоді всю гаму цапиного бекання. Гуарі-Чарівна, яку він роздягав цілу годину, а тоді наче забув про неї, встала в нього з-під боку, пірнула в басейн і щезла в одному з багатьох підводних гротів. Він гикнув, завів якусь мелодію, зненацька урвав її і почав другу.

- А чи правду кажуть про Калі? - спитала Лакшмі.

- Що ж там про неї кажуть? - буркнув Кубера, потягшись рукою до чаші з сомою.

Вона забрала чашу в нього з рук, відпила трохи й віддала йому. Він вихилив усе одним духом, поставив назад на тацю, і служниця знову її наповнила.

- Буцімто вона, аби відзначити своє весілля, вимагає людського жертвоприношення.

¹ **Апсари** - напівбогині, що мешкають на небесах, але й на землі - у горах, на воді - і можуть насилати на людей любовну нестямю. Вони ще й небесні куртизанки і танцівниці.

- Таке може бути, - мовив Кубера. - Дуже на неї схоже. Кровожерна сука - он хто вона така. Завжди перекидається на якусь люту звірину задля свята. Одного разу перекинулася на вогнеквочку і подзьобала та пазурами подерла всеньке лице Шіталі¹ - за якісь там її слова.

- Коли це?

- Та вже аватар десять-одиннадцять тому. З біса довго носила тоді Шітала вуаль, аж поки, нарешті, було готове її нове тіло.

- Дивовижна пара, - шепнула Лакшмі Кубері на вухо, яке вона легенько покусувала. - Тільки твій друг Яма і зможе, либонь, ужитися з нею. Уявімо, вона розсердиться на свого коханця і кине на нього свій смертоносний погляд. Хто, крім нього, зможе той погляд витримати?

- Ніхто, - мовив Кубера. - Саме так ми втратили Картікейю, Бога Баталій.

- Он як?

- Атож; Дивна вона. Яма теж дивак, але зовсім по-іншому. Він Бог Смерті - справдешній. Убиває чисто і швидко. А Калі - як кицька.

- Яма признавався коли-небудь, якими чарами вона його полонила?

- Ти прийшла сюди збирати плітки чи сама давати їм поживу?

- І для того, і для того, - відповіла богиня.

В цю мить постав Крішна в своєму Образі і віднайшов Атрибут божественного сп'яніння. І полилася враз з його сопілки щемка мелодія - гірка й таємнича, терпка й солодка... Хміль виплеснувся з нього й покотився садом - то хвилями радості, то журби. Він схопився на ноги, гнучкі й смугляві, і звільна розпочав танок. Прісне й невиразне було в нього лице, вологе темне волосся закрутилося цупкими, мов дріт, кучерями, так само кучерявилась і борода. Він танцював, і апсари одна за одною вискакували з води і заходились з ним до танцю. Сопілка його вандрувала стежинами давніх мелодій і що далі, то дужче впадала в гарячкову нестяму; сам же він рухався усе швидше і врешті пустився у *раса-лілу*, Танок Хтивого Пожадання; за ним услід, тримаючи руки на крижах, немов підхоплені вихором, закружляли небесні танцівниці.

Лакшмі відчула, як міцніше стиснув її в обіймах Кубера.

- Оце так Атрибут, - проказала вона.

Рудра Невблаганний напнув тятиву свого лука і пустив стрілу. Довго-довго летіла стріла, аж поки нарешті вп'ялася в яблучко далекої мішені.

Бог Муруган, що стояв поряд нього, гмукнувши, опустив свій лук.

- Знову ти виграв, - промовив він. - Куди мені до тебе братися.

Вони послабили тятиви своїх луків і пішли до мішені забрати стріли.

- Ти ще не здибався з ним? - спитав Муруган.

- Колись давно-давно я знав його, - сказав Рудра.

- Він був тоді акселераціоністом?

- Тоді він ним не був. І взагалі не ліз у політику. Зате він був одним із Перших, із тих, що бачили Уратху.

- Он як!

- Він відзначився у війнах проти Морського Народу та Матерів Нестерпного Жару.

Кажучи це, Рудра підвів руку і мало не перехрестився.

- Пізніше, - провадив він, - про його звиягу згадали й настановили його на чолі північного походу у війні з демонами. В ті часи він був відомий як Калкін, а після того походу його прозвали Приборкувачем. Він виробив Атрибут, яким міг користатися проти демонів. За його допомогою він знищив більшість якшів і приборкав ракшасів. Цих останніх він устиг повипускати на волю, перше ніж Яма й Калі захопили його в полон біля Пекельного Колодязя, що в Мальві. Отож ракшаси тепер знову гуляють по світу.

- Чому він це зробив?

- Яма та Агні запевняють, що він уклав з їхнім ватагом угоду. Вони мають підозру, що він здав тому на деякий час своє тіло, а натомість взяв з нього обіцянку, що орди демонів підуть на нас війною.

- Вони можуть на нас напасти?

- Сумніваюся. Демони не дурні. Коли вже вони не змогли побороти нас чотирьох біля Пекельного Колодязя, то навряд чи наважаться напасти на всіх отут, на Небесах. До того ж, навіть зараз Яма не покидає Безмежних Палат Смерті, розробляючи спеціальну зброю.

- А де ж його майбутня благовірна?

- Хто знає? - буркнув Рудра. - Та й кого це обходить?

Муруган посміхнувся.

- Мені якось здалось, що для тебе самого вона була чимось більшим, ніж недовгим захопленням.

- Надто вона холодна, надто насмішкувата, - відповів Рудра.

- То вона тобі відмовила?

Рудра повернув своє похмуре, що ніколи не знало усмішки, обличчя до ясноликого Бога Юності.

- Ви, божества плодючості, ще гірші, ніж марксисты, - сказав він. - Гадаєте, що межі людьми тільки оте і є. Ми просто були друзями якийсь час, але до своїх друзів вона занадто сувора, тому завжди їх втрачає.

- І саме це й відбило тобі охоту?

- Мабуть.

¹ Шітала - бенгальська богиня вісти.

- А коли вона взяла собі за коханця Моргана, поета, співця рівнин, що якогось дня перекинувся на ворона й полетів геть, ти заповзявся полювати на воронів і за місяць поперебивав їх своїми стрілами, так що майже жодного не лишилося на Небесах.

- Я і досі полюю на воронів.

- Чому?

- Мені не до вподоби, як вони кричать.

- А таки справді, надто вона холодна, надто насмішкувата, - погодився Муруган.

- Я не потерплю глузувань ні від кого, боже-юначе. Чи до снаги тобі обігнати стріли Рудри?

Муруган знову посміхнувся.

- Ні, - сказав він, - так само й моїм друзям Локапалам, та їм і не буде в цьому потреби.

- Коли я набуваю свого Образу, - сказав Рудра, - і здійснюю свій великий лук, дарований мені самою Смертю, то можу послати самонавідну за теплом тіла стрілу, яка, зі свистом шугаючи в повітрі, здатна пролетіти багато миль навздогін за жертвою, що тікає, і вразить її, немов громовиця, - на смерть.

- Коли так, то побалакаймо краще про інше, - запропонував Муруган, виявивши раптом неабиякий інтерес до теми жертви. - Як я зрозумів, наш гість кілька років тому взяв Брахму на глум у Махартсі і наробив гвалту у святих місцях. Однак ніхто, як він сам, заснував релігію миру та просвітлення.

- Еге ж, він сам.

- Цікаво...

- Ну-ну, доказуй.

- ...Що вчинить з ним Брахма?

Рудра стеноу плечима.

- Про це відає тільки Брахма, - відповів він.

На місцині, що її називають Світокраєм, де поза пругом Неба немає нічого, лиш високо вгорі мерехтять Небесне склепіння та далеко внизу бовваніє гола земля, схована під запоною попелясто-білої мли, стоїть відкритий на поталу всім вітрам Павільйон Німоти; на його круглий сірий дах ніколи не сіється дощ, по балконах та балюстрадах зрання клубочаться тумани, а вечорами гуляють вітри; в пустельних його покоях серед таємничо-похмурої, немов заляканої обстанови подеколи можна бачити, як сидять собі чи походжають поміж сірих колон задумані боги, побиті вояки, зневажені коханці. Порозважати над тим, що є марнотою і погубою, вони приходять туди, під небо, не скуте дугою Мосту

Богів, у саме серце кам'янистої місцини, де не грають барви, а єдиний гомін - то гомін вітру. Там, майже від часів Перших, бували філософ і чаклунка, мудрець і маг, самогубець і аскет, - той, над ким втратили владу бажання і воля до відродження або оновлення. Там, в осередді зречення і відмови, відсторонення і сходу в небуття є п'ять покоїв, названих Незабутність, Страх, Туга Серця, Тлінність і Розпука; сей прихисток звів Кубера-Тлустий, якому й діла мало до всіх тих почуттів, але, будиши другом князя Калкіна, він вволив волю Чанді Лютої, відомої також як Дурга чи Калі, бо, єдиний межі богів, володів він Атрибутом одухотворення неживої природи і, таким робом, у витворах рук своїх спроможний був втілити всі відчуття та пристрасті, що їх випадало пережити тим, хто навідувався до цієї місцини.

Вони сиділи в покої, званому Тугою Серця, і пили сому, пили, але хміль їх не брав.

Усюди в Павільйоні Німоти панував присмерк, і вітри, розвихрюючи Небеса, пролітали повз них.

У чорних убраннях сиділи вони на темних ослонах, і рука його покоїлась поверх її рук на столі, що стояв між ними, а по стіні, що відділяла Небо від небес, пропливали гороскопи їхніх минулих днів; і мовчали вони непорушно, гортаючи сторінки прожитих ними століть.

- Саме, - озвалася вона врешті, - хіба не любо тоді було?

- Любо, - сказав він.

- А в ті давні дні, ще поки ти не покинув Небо, щоб жити серед людей, - ти кохав мене тоді?

- Нині вже не пригадую, - відповів він. - То було так давно. Ми обоє були тоді зовсім іншими людьми - і думками, і тілом. Можливо, ті двоє, байдуже, ким вони були, кохали одне одного. Та я не пригадую.

- А я пам'ятаю, наче то було вчора, весняну пору цього світу - ті дні, коли ми гарцювали поряд назустріч битві, і ті ночі, коли ми струшували зорі з помальованих наново небес! Світ був тоді юний-юний і не такий, як тепер, у кожній квітці чайлася небезпека, кожний світанок погрожував вибухом. Ми разом - ти і я - перемогли весь світ, адже ніхто нас тут не чекав і все чинило опір нашому приході. Ми прокладали чи пропалювали собі шлях морями і суходолом, билися у морських глибинах і піднебесних висотах, аж поки не стало кому опиратися нам. Тоді побудовано було міста й засновано королівства, і з власної примхи підносили ми, кого заманеться, до вершин влади, а пізніше, коли переставали вони нас потішати, знову скидали їх у безвість. Що відають про ту пору молодші боги? Як досягнути їм ту силу влади, якою розкошували ми, Перші?

- Не досягнути, - озвався він.

- Коли мешкали ми у палаці на березі моря зі своїм почтом і я народила тобі багато синів, коли кораблі наші борознили морські простори, завойовуючи острови, хіба не чудові та щасливі по вінця були ті дні? А ночі, сповнені жару, ніжних пахощів та вина?.. Чи не кохав ти мене тоді?

- Так, ті двоє кохали одне одного.

- Ті двоє? Хіба ми якісь інші? Не дуже ми й змінилися. Дарма що плинуть повз нас століття, у кожного всередині лишається дещо, не підвладне ні змінам, ні переродженню - хай би скільки ми тіл зносили, коханців та коханок перебрали, скільки б добра та зла не набачились або й самі повчиняли, байдуже скільки б дум передумали, скільки почуттів спізнали. Твоя сутність, дух твій стоїть неторканий у центрі всього того і споглядає.

- Розломи плід - і ти побачиш усередині кісточку. То є центр? Розколи кісточку - і всередині не знайдеш нічого. То є центр? Ми вже зовсім не ті легендарні переможець і переможниця битв. Любо тим двом, що вони їх спізнали, однак нині усе те в минулому.

- Ти покинув Небо, щоб жити деінде, бо втомився від мене?

- Закортіло змінити виднокіл.

- Довгі-предовгі роки ненавиділа я тебе за те, що ти повіявся геть. По тому прийшла година, коли сиділа я в покої, званому Розпукою, і жадала, та не могла знайти в собі мужності ступити за Світокрай. А ще пізніш настала пора, коли я простила тебе і водала до сімох Ріші¹, аби вони явили мені твій образ і щоб я могла зорити за тобою у плині днів твоїх, ото ж знову тоді ми були ніби разом. Подеколи я прагнула твоєї смерті, але ти обернув мого ката на свого друга, так само як обернув мій гнів на прощення. Невже ти хочеш сказати, що вже вичерпав усі почуття до мене?

- Я хочу сказати, що вже тебе не люблю. Як гарно було б знайти у цілому Всесвіті бодай однісіньке щось, незмінне та постійне. Але якщо таке є на світі, то дужче воно за любов, і я про таке нічого не відаю.

- Адже я не змінилася, Саме.

- Поміркуй добренько, пані-владарко, над усім, що ти мені сьогодні сказала, над усім, про що нагадала. Як на правду, то спомини твої не про мене, того чоловіка. А пригадалися тобі дні кривавої різанини, крізь які пройшли ті двоє пліч-о-пліч. Світ нині вступає в лагіднішу добу. А ти все мариш про минулі пожарища та смертоносну крицю. Ти гадаєш, ніби то чоловік бентежить твій дух, але насправді то доля, що колись вас поєднала, а тоді розвела порізно і пішла, щоб не вернутись ніколи, - а ти називаєш її любов'ю.

- Байдуже, як я її називаю, вона однаково не змінилася! І дні її не скінчилися. Це вона постійна у цілому Всесвіті, і я кличу тебе розділити її зі мною знову!

- А як же звияжний Владика Яма?

- Яма? Ти мірявся силою з тими, що були б йому рівня, якби дожили донині.

- Отже, тебе приваблює лише його Образ?

Вона всміхнулась, і усмішка та була до пари зимному присмерку чи вітровію.

- Звісно ж.

- Пані, паніє ясновельможна, забудь мене! Ходи до Ями - жити та втішатись його любов'ю. Минулися наші дні, і я не хочу знову їх ворухити. Вони були чудові, але канули в небуття. Усьому свій час, і всьому настає кінець. Прийшов час закріпити здобутки й перемогу людини над цим світом. Пора ділитись знаннями і ширити їх, а не стинагись мечами.

- І ти ладен воювати з Небом за це? Сподіваєшся розгромити Небесне Місто і відкрити світові небокрай?

- Саме так, адже ти знаєш.

- Тоді в нас іще може бути спільна справа.

- Ні, пані, не ошукуй сама себе. Ти будеш вірна Небесам, а не світові. Ти сама це знаєш. Якби я здобув свободу, а ти приєдналась до мене в битві моїй, можливо, деякий час ти була б щасливою. Але переможемо ми чи програємо, боюся, що врешті ти станеш куди нещасливішою, ніж тепер.

- Послухай-но мене, м'якосердий святий з Пурпурового Гаю. Дуже мило з твого боку, що ти вгадуєш наперед мої почуття, але Калі нікому нічого не винна і може дарувати свою вірність кому забажає. Не забувай, що вона Богиня Найманців! Може, все, що ти казав, - правда, і вона бреше, запевняючи тебе, що любить і досі. Проте вона жорстока, жадає битви і прямує туди, де пахне кров'ю. Я відчуваю, що вона ще може стати Акселераціоністкою.

- Стережись вимовляти такі слова, богине. Лихої години хтось може підслухати.

- Ніхто не підслуховує, - сказала вона, - бо в цих покоях нечасто звучать слова.

- Тим цікавіше буде комусь їх підслухати.

Вона помовчала хвильку, а тоді проказала:

- Ніхто не підслуховує.

- Ти стала дужчою.

- Так. А ти?

- Такий, яким був, гадаю.

- То ти приймеш мій меч, моє колесо і мій лук - в ім'я Акселераціонізму?

- Ні.

- Чому?

- Надто швидко ти на обіцянки. І ламаєш їх так само легко, як і даєш, а тому ніколи не зможу я тобі довіритися. А ще, як кинемось ми до бою за Акселераціонізм і переможемо, то битва ця напевне може стати останнім великим побоїщем цього світу. А тобі ж таке не до смаку, та ти й не попустиш, аби на цьому все вгамувалося.

- З дурного розуму, Саме, заводиш ти мову про останнє велике побоїще, бо ж останнє велике побоїще - це завжди те, що чекає на тебе попереду. Може, мені слід явитись тобі в чарівнішій подобі, аби переконати, що кажу правду? Чи обійняти тебе в тілі з печаттю незайманої цноти? Це змусить тебе повірити моїм словам?

- Гай-гай, пані. Сумнів - то є цнота здорового глузду, і я ношу на своєму його печать.

- То знай же, я привела тебе в ці покої лише затим, щоб помучити, і правда твоя: мені начхати на твій Акселераціонізм, а дні твої добігають кінця і вже пораховані - мною. Я хотіла окрилити тебе надіями облудними, аби розчарування твоє було ще болісніше. І тільки твоя недоумкуватість та слабкість порятували тебе від цього.

- Прости, Калі...

¹ Ріші - в давньоіндійській міфології - семеро небесних мудреців та провидців.

- Не потрібні мені твої вибачення! Проте хотіла б я твого кохання, аби повернути його проти тебе і зробити останні дні твої ще нестерпнішими. Але, як ти сказав, ми надто змінилися - і ти вже не вартий моїх зусиль. Та не думай, що не до снаги мені знову здобути твоє кохання - пестошами та усмішками, як колись. Бо відчуваю я в тобі жар, а мені то забава - роздмухати його в будь-якому чоловікові. Так чи інак, ти не заслуговуєш на смерть, гідну могутніх, бо скотився з висот пристрасті в безодню розпуки. І шкода мені свого часу для тебе - на щось інше, окрім зневаги.

Зорі кружляли над ними, безтурботні й жагучі, і рука її вислизнула з-під його руки, аби долити в келихи соми - щоб зігрітися проти зимної ночі.

- Калі!

- Що?

- Може, зрештою тебе це потішить: ти все ще мені не байдужа. Але тут або немає і сліду кохання, або щоразу я розумів під цим словом дещо інше. По щирості, я не знаю, як назвати це почуття - і ліпше лишити його як є, безіменним. Отож візьми його, як забаву, і йди собі, потішайся. Адже ти знаєш: тільки-но ми потлумимо наших спільних ворогів, як одразу вчепимося знову одне одному в горлянку. Багато було в нас чудових примирень, але хіба хоч одне варте тих мук, що йому передували? Знай, ти перемогла, і ти богиня, якій я поклоняюсь, - бо чи не є релігійне благоговіння та поклоніння сумішшю любові і ненависті, жадання і страху?

Вони допили свою сому в покої, званому Тугою Серця, і чари Кубери поїняли їх.

Калі озвалася:

- То, може, припасти до тебе й поцілувати, зізнатися, що я брехала, кажучи, що брешу, - а ти засмієшся і скажеш, що брехав, аби наостанку мені помститись? Ну ж бо, Князю Сіддхартхо! Бодай одному, з нас було згинути в Пекельному Колодязі, адже незмірна гордота Перших. Марно ми прийшли сюди, в цю місцину.

- Атож.

- То підемо геть звідсіля?

- Ні.

- Я згодна з тобою в цьому. Посидьмо тут, віддамо одне одному належну шану.

Її рука лягла пестливо на його руку.

- Саме!

- Що?

- Ти хотів би полюбитись зі мною?

- І тим підписати собі остаточний вирок? Ну звісно.

- Ходімо тоді у покої, звані Розпукою, де не віють вітри і де є ложе...

І він попрямував услід за нею від Туги Серця і до Розпуки, і кров усе дужче нуртувала в його жилах, і коли він поклав її, голу, на ложе і відчув, торкнувшись долонею, піддатливу ніжність її білого лона, то збагнув, що воістину наймогутнішим серед Локапалів був Кубера, адже почуття, якому присвячено цей покій, заповнило його у парі з непогамовним бажанням, яке взяло гору над ним, а він над нею, - і прийшло розслаблення, і знову стужавлення, і зітхання, і палючі сльози - вінець усьому - знайшли собі вихід.

- Що завгодно тобі, Повелителько Майє?

- Розкажи мені про Акселераціонізм, Теку Архіваріусе.

Тек випростав своє велике худорляве тіло, і спинка його крісла рипнула, відкинувшись назад.

Позад нього покоїлись банки інформації - численні рідкісні записи заповнили пістрявими корінцями довгі й високі полиці, а повітря затопило своїм пліснявим духом.

Він змріяв поглядом панну, що стояла перед ним, усміхнувся і похитав головою. Вона дивилась на нього бентежним нетерплячим поглядом зелених очей, коси - вогнисто-руді, а носик та округлі щічки всіяні блідими веснянками. Широкі стегна і плечі підкреслювали тонкий стан, виплекана стрункість якого вимагає немало зусиль.

- Чому ти хитаєш головою? Адже всі приходять до тебе за інформацією.

- Ти така юна, панно. В тебе позаду, коли не помиляюся, всього три аватари. Нема сумніву, що на цьому щаблі своєї кар'єри ти напевне не захочеш, аби ім'я твоє потрапило до списку тих молодих людей, які цікавляться цим питанням.

- До списку?

- Так.

- А навіщо потрібен список таких допитливих?

Тек здвигнув плечима.

- Боги колекціонують дивовижні речі, а дехто з них накопичує списки.

- Про Акселераціонізм я завжди тільки й чула, що це бита карта.

- Звідки тоді цей несподіваний інтерес до битої карти?

Вона засміялася, і її зелені очі вп'ялися в його сірі.

Архіви довкола нього ніби розвіяло вихором, і він уже стояв у бальній залі десь на середньому поверсі Шпиля Заввишки В Мілью.

Ніч добігала кінця, скоро настане ранок. Вечірка явно затяглась, але ніхто не розходився, і натовп, серед якого був і він сам, з'юрмився в кутку просторої кімнати. Хто стояв, прихилившись до стіни, хто вигідно сидів, відкинувшись на спинки зручної обстанови, - і всі вони слухали невисокого кремезного чоловіка, що стояв поряд богині Калі. То був Сам Великодушний, Будда, який тільки-но прийшов сюди зі своєю наглядячкою. Він говорив про Буддизм, про Акселераціонізм, про дні приборкання демонів, про Пекельний Колодязь, про блюзнування Князя Сіддхартхи у приморському місті Махартсі. Він говорив, і голос його лунав і лунав, гіпноізуючи, і

випромінював силу, довіру й тепло, його слова усе звучали й звучали, зачаровуючи, і юрма поступово втрачала тямку і падала довкола нього. Жінки з юрми були досить-таки негарні - усі, крім Майї, яка хихотнула, сплеснула в долоні, і одразу вернулись назад Архіви, Тек знов опинився в своєму кріслі, і посмішка все ще грала на його устах.

- То звідки ж цей несподіваний інтерес до битої карти?

- Цей чоловік - зовсім не бита карта!

- Ні? - здивувався Тек. - Хіба?.. Йому, панночко Майє, кінець від тої миті, як він ступив ногою в Небесне Місто. Забудь його. Забудь усе, що він казав. Хай буде так, ніби його ніколи не існувало. І нехай жодного сліду не лишилося від нього у твоїй свідомості. Настане день, коли тобі доведеться просити відродження - отож знай: Вершители Карми обнищпорять твій розум у пошуках його слідів, так само, як вони це роблять з усіма, хто проходить через їхні Приймальні. В очах богів і Будда, і його вчення - гидомирні.

- Але чому?

- Він - анархіст, що кидається бомбами, засліплений шорами революціонер. Він прагне скинути навіть Небо. Якщо тебе цікавить поважніша, наукова інформація, я скористаюся машинами для одержання даних. Ти підпишеш на це заявку?

- Ні...

- Тоді викинь його з голови й зачини двері.

- Він насправді такий поганій?

- Насправді він ще гірший.

- Чому ж ти тоді посміхаєшся, коли говориш про це?

- Тому, що я не вельми серйозної вдачі. Але це не стосується того, що я оце тобі сказав. Отож будь обережна.

- Але тобі, здається, відомо все. Архіваріусам, мабуть, можна не боятись тих списків?

- Навряд. Моє принаймні ім'я в них на першому місці. Але не тому, що я архіваріус. Він мені батько.

- Він? Твій батько?

- Так. Ти дивуєшся, як мале дівча. Сумніваюся, що він бодай здогадується про своє батьківство. Чи для бога щось важить бути батьком, коли він раз у раз міняє тіла, а між тим сплоджує купу нащадків з богинями, які й самі перевтілюються так само по чотири-п'ять разів на століття? Я - син його колишньої тілесної оболонки, народжений матір'ю, яка теж перебрала чимало тіл, та й сам я живу вже не в тому тілі, в якому народився. Кривні зв'язки таким чином майже невідчутні і цікаві головним чином на умоглядному рівні метафізичних роздумів. Хто істинний батько людині? Чи обставини, що поєднали два тіла і тим самим її породили? Чи той факт, що з якоїсь причини у якусь хвилину вічності ті двоє покохали одне одне найдужче за все на світі? Коли так, то чому це сталося? Був то просто голод плоті - чи цікавість - чи бажання? А може, щось інше? Жалість? Самотність? Прагнення підкорювати? Яке почуття або яка думка стала батьком того тіла, в якому я вперше себе усвідомив? Я знаю, що чоловік, який жив саме в цьому батьківському тілі в ту хвилину часу, - складна і сильна особистість. Насправді хромосоми на нас не впливають. Живучи, ми не проносимо на собі крізь віки ці розпізнавальні ознаки, пробірні тавра. Насправді ми не успадковуємо нічого, за винятком хіба випадкового дару - майна чи грошей. Тіла так мало важать для нас на довгій стежі життя, що куди цікавіше поміркувати над тими ментальними процесами, що вирвали нас із хаосу небуття. Я задоволений, що саме він викликав мене до життя, і частенько гадаю, що ж було тому причиною. Бачу, панянку, лице твоє раптом зблідло. Я не мав наміру бентежити тебе цією розмовою, хотів лише задовольнити трохи твою цікавість і розкрити перед твоїм допитливим розумом те, як ми самі, ті, хто пожив на світі, дивимося на все те. Я певен, що колись і перед тобою усе постане в такому ж світлі. Проте мені вельми шкода бачити, як ти зажурилася. Благаю тебе, сядь. І пробач мені за моє базікання. Адже ти Повелителька Ілюзій. Хіба те, про що я тобі говорив, не споріднене з тією самою матерією, з якою ти працюєш? Я не сумніваюся: з того, в який спосіб я все тлумачу, ти спроможна збагнути, чом моє ім'я стоїть у згаданих мною списках найпершим. Адже перед тобою - живий приклад поклоніння герою, хіба ні? Той, хто пустив мене на світ, - визначна особистість... А тепер личко в тебе розпашілося. Хочеш випити чогось прохолодного? Зажди хвилину... Ось, ковтни. Ну а що стосується Акселераціонізму, то це просто така собі доктрина розподілу. Вона пропонує нам, Небожителям, вділити тим, хто скніє долі, частку наших знань, могутності, усього, чим ми володіємо. Цей акт милосердя спрямований був би на те, щоб підняти умови їхнього існування на вищий рівень, співмірний з нашим. Тоді, бач, кожне прирівнялося б до бога. Внаслідок чого, ясно, в майбутньому не стало б богів, а лишилися б самі тільки люди наодинці зі світом. Ми дали б їм пізнати науки й мистецтва, що ними самі володіємо, і тим самим зруйнували б їхню простацьку віру й позбавили б будь-якої опори їхні надії на краще майбутнє, бо найкращий засіб знищити віру або надію - це дати їм здійснитися. Чому ми повинні дозволити людям страждати від тягаря божественності колективно, як того вимагають Акселераціоністи, тоді як зазвичай ми даруємо його їм індивідуально - коли вони його заслуговують? На шістдесятому році життя кожна людина проходить через Приймальні Карми. Її судять, і якщо вона поводи́ла себе як годиться: дотримувалась приписів та заборон своєї касты, віддавала Небові належну шану, розвивалась інтелектуально й морально, - тоді ця людина перевтілиться уже в вищій касті і таким чином поступово може досягти навіть самої божественності, перебраться жити сюди, в Небесне Місто. Зрештою кожне одержить свій десерт - за винятком нещасливих випадків, звісно, - себто кожна людина зокрема, а не все суспільство одним махом, може успадковувати божественність, яку шанобливі Акселераціоністи воліли б кинути їм оптом, розсипати перла перед кожним, хай навіть він до того зовсім не готовий. Отже тепер ти бачиш: така позиція була вкрай нечесна і пролетарськи орієнтована. Чого вони насправді хотіли, то це знизити рівень вимог до тих, кого наділяють божественністю. Вимоги ці з необхідності вельми суворі. От, скажімо, ти дала б силу Шиви, Ями або Агні до рук дитині? Ні, якщо ти при здоровому глузді, то не дала б. Ні, якщо ти не хочеш, проснувшись якось уранці, збагнути, що світу більш не існує. Ось до чого могли догратися Акселераціоністи, тим-то їх і було зупинено. Тепер ти знаєш про Акселераціонізм усе... Еге, та ти

умліваєш від задухи. Дай-но я розвішаю твої убори, а тим часом приготую іще чогось випити... Чудово... Ну то на чому ми були зупинилися, Майє? Ага - як завелися кузьки в борошні... Словом, Акселераціоністи стояли на тому, що все оце, сказане мною, було б чистісінькою правдою, аби не те, що сама система корумпована. Вони зводили наклепи на непідкупність тих, хто дає дозвіл на перевтілення. Деякі зухвальці навіть казали, що на Небі повно безсмертних аристократів, свавільних гедоністів-легкобитів, що граються світом, як іграшкою. Інші зухвальці твердили, ніби найкращі з людей ніколи не досягають божественності, а в кінці їх чекає навічна смерть або інкарнація в одну з нижчих форм життя. Дехто з них посмів би навіть сказати, що ти сама і такі, як ти, були обрані для богобуття лише тому, що ваша природна, первісна врода й постава запалили уяву якогось хтивого божества, а зовсім не за решту явних твоїх чеснот, моя любачка... О, та в тебе все тіло у ластовиннячку, га?.. Атож, он що вони проповідували, оті тричі кляті Акселераціоністи. І, сором признатися, отакі-то ідеї та звинувачення підтримує батько душі моєї. Що тут вдієш, хіба можна втриматися і не поцікавитись таким спадком? Минулися дні його славетних перемог, і тепер він - останній великий еретик серед богів, загроза їхній єдності. Хоч він і є очевидне зло, але водночас - і могутній герой, цей батько мого духу, і я поважаю його, як здавна поважали сини батьків свого тіла... Тепер тобі зимно? Іди сюди, дозволяй мені... Ось так... Ось так... Ну ж бо... А тепер зітчи для нас ілюзію, моя красунечко, ілюзію, в якій доколишній світ буде вільний від усього того безглуздя... Отак. Повернись сюди... А тепер хай настане у цьому прихистку новий Рай, моя солодкоуста, зеленоока... Що це? Що для мене найголовніше цю мить?.. Істина, моя любов... і щирість... і бажання спізнати разом...

Ганеша-богороб прогулювався з Шівою лісом Канібуррхи.

- Владико Руйнації, - звернувся він до нього. - Здається мені, ти ось-ось розпочнеш репресії проти тих у Небесному Місті, хто відгукнувся на слова Сіддхартхи інакше, ніж дурнуватою посмішкою для відчипного.

- Звичайно, - озвався Шіва.

- Якщо ти вчиниш так, то з нього вже не стане ніякої користі.

- Користі? Поясни, що ти маєш на увазі.

- Вбий-но мені он ту зелену пташу на найвищій гілці.

Шіва махнув своїм тризубом, і птаха впала з дерева.

- А тепер убий її пару.

- Я не бачу її.

- Тоді вбий котрусь іншу з їхньої зграї.

- Але я не бачу жодної.

- Тепер, коли ця лежить мертва, і не побачиш. Отож, коли тобі така охота, убий найпершого, хто дослухається до слів Сіддхартхи.

- Я збагнув, що ти маєш на увазі, Ганешо. Він трохи погуляє на волі. Поки що.

Ганеша-богороб роззирався на джунглі довкола. Хоч і гуляв він по царству примарних кицьок, але не боявся ніякого лиха. Адже сам Владика Хаосу крокував поряд нього, і Тризуб Руйнації боронив їхній спокій.

Вішну Вішну Вішну дивився дивився дивився на Брахму Брахму Брахму.

Вони сиділи у Залі Свічад.

Брахма усе просторікував про Восьмихресний шлях та славу й розкоші Нірвани.

Випаливши одна за одною три сигарети, Вішну прочистив нарешті горло.

- Ти щось хочеш сказати? - спитав Брахма.

- Цікаво знати, до чого весь цей Буддійський трактат?

- А хіба він тебе не зачарував?

- Ні, не дуже.

- Це вже ти лицеміриш.

- Що ти маєш на увазі?

- Хіба може вчитель бути таким глухим та байдужим до власного вчення?

- Який вчитель? Яке вчення?

- Ну ясно яке, Татхагатхо. Інакше чого б то богові Вішну нині втілюватися серед людей, як не для того, щоб вести їх Шляхом Просвітлення?

- Я?..

- Вітаю тебе, реформаторе, який вирвав геть із свідомості людей страх перед навічною смертю. Ті, що не народжуються знову серед людей, ідуть тепер у Нірвану.

Вішну посміхнувся:

- Ліпше приліпитися, ніж до смерті битися?

- Майже епіграма.

Брахма встав, позирнув на свічада, позирнув на Вішну.

- Тільки-но здихаємося Сама, ти зробишся справдешнім Татхагатхою.

- А як ми здихаємося Сама?

- Я ще не вирішив, проте залюбки прислухаюсь до порад.

- Чи можу я запропонувати, щоб перевтілити його у грака?

- Можеш. Однак хтось інший може забажати, щоб рак перевтілювався у людину. Я відчуваю, в нього є прибічники.

- Гарзд, ми маємо доволі часу, аби обміркувати цю проблему. Тепер, коли він під небесною вартою, нам нікуди поспішати. Я викладу тобі свої думки з цього приводу, щойно вони в мене з'являться.

- Ну гарзд, тоді на сьогодні досить.

Вони вийшли з Зали.

Вішну пройшов через Сад Радощів Брахми, а коли вийшов з нього, туди прослизнула Повелителька Згуби. Вона звернулася до восьмирукої статуї з віною - і забриніли струни.

Зачувши музику, підійшов Брахма.

- Калі! Чарівна Повелителько... озвався він.

- Брахмо Могутній, - відгукнулась вона.

- Так, - визнав Брахма, - такий могутній, як сам побажає. А ти така рідкісна гостя тут, що я невимовно радий. Ходімо погуляємо серед квітів та побалакаємо. Яке гарне твоє вбрання.

- Дякую.

І вони попрямували доріжкою серед повені квітів.

- Як ідуть приготування до весілля?

- Добре.

- Ви проведете медовий місяць на Небесах?

- Ні, ми плануємо його подалі звідси.

- А де, якщо можна спитати?

- Ми ще не домовилися.

- Час летить, немов у грака на крилах, моя люба. Якщо ви з паном Ямою побажаєте, то можете пожити в моєму Саду Радощів.

- Дякую тобі, Творцю, але це надто пишне місце, аби ми, двоє руйнівників, могли збавляти тут час і почуватись невимушено. Ми підшукаємо собі щось деінде.

- Як знаєш, - він стенив плечима. - Які ще турботи пригнічують твої думки?

- Як воно з тим, кого називають Буддою?

- Самом? Твоїм давнім коханцем? А й справді, що з ним? Що б ти хотіла про нього знати?

- Як його... Що з ним зроблять?

- Я досі не вирішив. Шіва радить зачекати трохи, перше ніж до чогось вдатися. Так ми зможемо дізнатись, який вплив він має на небесну громаду. На майбутнє задумав зробити Будду з Вішни - з історичних, а також теологічних міркувань. Що ж до самого Сама, то я готовий вислухати будь-які розумні пропозиції.

- Ти колись пропонував йому богобуття?

- Пропонував. Але він не погодився.

- Може, ти ще раз запропонуєш?

- Нащо?

- Якби він не така талановита особа, то лихо б з ним, не було б про що й балакати. Але завдяки своїм талантам він міг би стати цінною знахідкою для пантеону.

- Мені теж приходила в голову така думка. По волі чи по неволі, а цього разу він мав би погодитись. Я певен, життя йому любе.

- Але ж є засоби точно дізнатися, як воно буде на ділі.

- Наприклад?

- Психопроба.

- І раптом вона виявить його небажання мати справу з Небом і дотримуватись зобов'язань щодо нього? Тоді як?

- Чи можна якось вплинути на його мозок, змінити сам спосіб його мислення? От якби, скажімо, Владика Мара...

- Я ніколи й гадки не мав, що ти грішиш сентиментальністю, богине. Складається враження, наче тобі найдужче кортить, щоб він і далі жив - у будь-якій формі.

- Може, так воно й є.

- Адже ти знаєш: при цьому він може... цілком змінитися. Він не лишиться тим самим, якщо таке з ним зробити.

І «талант» його може геть щезнути.

- Вплив століть усі люди природним чином змінюються; змінюються їхні думки, вірування, переконання. Одні частини розуму можуть спати, інші - пробуджуватись. Талант, я певна, нелегко знищити - поки триває життя. А жити краще, ніж умерти.

- Мене можна в цьому переконати, богине, - якщо в тебе знайдеться на це часу, звабливице.

- Скільки часу?

- Три дні, скажімо.

- Гаразд - три дні.

- То ходімо в мій Павільйон Насолод і там знайдемо спільне вирішення цього питання.

- Чудово.

- А де зараз Владика Яма?

- Працює в своїй майстерні.

- Довготривалий, сподіваюсь, проект.

- Не менш як на три дні.

- От і добре. А Самові, гадаю, ще світить якась надія. Хоч це й супроти моїх тверезих міркувань, але твоя дотепна ідея мені до вподоби. Здається, я таки зможу її оцінити.

Статуя восьмирукої богині, а була вона голуба, награвала на віні, затоплюючи їх звуками фривольної мелодії, коли ступали вони по саду того літа.

Хельба мешкала на самісінській окраїні Неба, там, де вже починалися дикі хащі. І так близько до лісу підступав її палац, званий Грабунком, що, скрадаючись за прозорою стіною, терлись об нього мимохідь дикі звірі, а з кімнати, званої Гвалтом, добре було видно тіняві лісові стежини.

От у цій кімнаті, на стінах якої були порозвішувані вкрадені у минулих життях скарби, і приймала Хельба гостей на ім'я Сам.

Хельба був/була богом/богиною грабіжників.

Ніхто не знав дійсної статі Хельби, бо в нього / в неї була звичка змінювати її під час кожного перевтілення.

Сам дивився на гнучку темношкіру жінку, зодягнену в жовте сарі з жовтим запиналом. Неначе кориця були її нігті й сандалії, і золотою тіара в чорних як смола косах.

- Ти мені симпатичний, - проказала Хельба ніжним муркотливим голосом. - Проте лише в ті сезони мого життя, коли перевтілюючись чоловіком, я, Саме, віднаходжу свій Атрибут і йду на справжній грабіж.

- Ти, певно, й зараз можеш віднайти свій Образ.

- Звісно.

- І опанувати свій Атрибут?

- Можливо.

- Але ти цього не зробиш?

- Ні, поки ношу жіночу плоть. А бувши чоловіком, я взявся б викрасти що завгодно і звідки завгодно... Поглянь лишень туди, на протилежну стіну, там висять деякі з моїх трофеїв. Величезний плащ з синього пір'я належав Шріту, вожакові демонів Катапутни. Я поцупив його прямісінько в нього з печери, коли заснули, мною приспані, його невсипущі цербери. Оцей мінливої форми самоцвіт я смикнув не звідкись, а з самого Склепіння Нестерпного Жару; туди я видерся за допомогою присмоктувальних дисків, приладнавши їх собі до зап'ястків, до колін і до пальців ніг, а внизу піді мною Матері...

- Годі! - сказав Сам. - Я знаю всі твої пригоди, бо ти тільки й робиш, що про них розповідаєш. Спливло вже так багато часу, відколи ти вчинив дійсно зухвалу - як у давнину - крадіжку, що тепер тобі доводиться все частіше відживлювати свою колишню славу оповідками. Інакше навіть Старші Боги забудуть, який з тебе був мастак. Бачу я, що поткнувся не туди, що ж, спробую десь-інде.

Він підвівся, наче збираючись іти.

- Зажди, - схвильовано сказала вона.

Сам зачекав.

- Ну?

- Ти міг би принаймні розповісти мені, який грабунком замислив. Раптом я зможу підсобити тобі порадою...

- Як зможе мені підсобити бодай найліпша твоя порада, Царю Грабіжників? Не слова мені потрібні, а дії!

- Може, навіть... ану розкажи!

- Гаразд, - мовив Сам, - проте я сумніваюся, що тебе зацікавить таке нелегке завдання...

- Облиш ці дитячі психологічні хитрощі й розкажи мені, що ж ти хочеш украсти.

- В Небесному Музеї, що так надійно збудований і під постійною вартою...

І завжди відчинений. Кажі далі.

- В цій будівлі, у вітрині з комп'ютерним сторожем...

- Який-небудь спритник може вивести його з ладу.

- В цій вітрині на манекені почеплено сірий лускатний обладунок. А довкола - повно всілякої зброї.

- І кому все те належить?

- То стародавнє спорядження того, хто бився на півночі - у війнах проти демонів.

- Хіба то був не ти?

Сам по-змовницькому всміхнувся і провадив:

- Мало хто знає, що серед усього того, що виставлено на вітрині, є предмет, відомий колись як Талісман Приборкувача. Може, відтоді він утратив усю свою силу, а може, й ні. Він служив фокусом для особливого Атрибута Приборкувача, і ось він знову йому знадобився.

- То який же предмет тобі треба вкрасти?

- Широкий черепашковий пасок, застібнутий на поясі бойового костюма. Черепашки - ніжною жовто-рожевою барви. Вони наповнені такими складними мікросхемами, що сьогодні, мабуть, ніхто не зміг би виготовити нічого подібного.

- Не така вже це й визначна крадіжка. Вона мені до снаги навіть у цьому тілі...

- Мені це потрібно терміново - або зовсім не потрібно.

- Як терміново?

- Боюсь, у найближчі шість днів.

- А якої плати мені сподіватися, коли ти одержиш його прямо в руки?

- Щедрої, аби я щось мав.

- О! Та ти прибув на Небо без дарів?

- Атож.

- Нездара.

- Якщо мені пощастить утекти, зможеш назвати свою ціну.

- А як ні, то плакали мої грошки?

- Мабуть, що так.

- Дай поміркую. Мене може потішити ця пригода, а разом і те, що ти станеш моїм боржником.

- Міркуй, та не задовго.

- Сядь коло мене, Приборкувачу демонів, та розкажи про дні своєї слави, коли ви разом із безсмертною богинею скакали по світу, сіючи усюди зерна хаосу.

- То було так давно, - сказав Сам.

- А можуть ті дні вернутися, коли ти вирвешся на свободу?

- Можуть.

- Приємно знати про це. Авжеж...

- То як, ти підеш на крадіжку?

- Салют Сіддхартсі! Слава Визволителю!

- Салют?

- А ще грім та блискавка. Хай гримлять вони знову!

- Хай буде так.

- А тепер розкажи мені про дні своєї слави, а я тобі знову розповім про свої.

- Гарзд.

Підперезаний шкіряним паском, вихором носився по лісу Владика Крішна в гонитві за Ясновельможною Ратрі, яка не схотіла з ним кохатися після вже другої інтимної трапези і тим ошукала його сподівання. Ясний день розливав довкола них свої пахощі, але куди їм було до тої духмяності, якою віяло від темного, мов опівнічна пора, синього сарі, що його він стискав у лівій руці. Попереду межі дерев маяла її постать; женучись за нею, він на хвилику згубив її з поля зору, коли богиня збочила на глуху стежину перед тим, як вибігти на простору галявину.

Коли він знову побачив її, вона вже стояла на невисокому пригірку, звівши докупи над головою пучки оголених рук. Очі в неї були напівприплюснені, а єдине одіяння, довгий чорний серпанок, хвилями збігав по її мерехтливому білосніжному тілі.

І він збагнув, що вона набула свого образу і ось-ось віднайде Атрибут.

Захеканий, він кинувся до неї по схилу пригірка; а вона, опускаючи руки, розплющила очі і посміхнулася, дивлячись на нього згори вниз.

Він уже майже доскочив до неї, коли вона змахнула своїм серпанком перед його обличчям, і він почув її сміх - десь серед безмежної ночі, що накрила його.

Та ніч була чорна, беззоряна і безмісячна, ніде ані поблиску, ні мерехтіння чи іскорки або світіння. Морок, що оповив його, був схожий на сліпоту.

Він засопів розгублено, і вона враз вихопила сарі з його руки. Здрігнувшись, він похитнувся й почув, як десь близьенько пролунав її сміх.

- Ти забагато собі дозволив, пане Крішно, - мовила вона до нього, - ти зазіхнув на святість Ночі. За це я покараю тебе, лишивши на деякий час Небо оповитим пільмою.

- Я не боюся пільми, богине, - захихотів він у відповідь.

- То, виходить, правду про тебе кажуть, що весь твій розум у мошонці, Владико: як можна не боятися, коли ти заблукав у нетрях Канібуррхи і лишаєшся, засліплений, на поталу її мешканцям, які тільки того й чекають... То не хоробрість, а дурнуватість. Прощай, Темний Боже. Хто зна, може, ще й стрінемось на весіллі.

- Постривай, чарівна богине! Може, приймеш мої вибачення?

- Звичайно, адже ти їх мені завинив.

- Тоді підійми запону ночі, що її ти накинула на цю місцину.

- Не зараз, Крішно, а коли буду готова.

- Що ж я доти робитиму?

- Кажуть, пане, що своєю грою на сопілці ти вмєш зачарувати найлютіших звірів. Я б тобі радила - якщо це, звичайно, правда - дістати свою дудку негайно ж і грати без угаву яку тільки знаєш найзаспокійливішу мелодію, поки мені заманеться знову випустити день на Небеса.

- Ти жорстока, богине, - сказав Крішна.

- Таке життя, Сопілкарю, - відповіла вона, покидаючи його.

І він заграв, а в голові йому глумилися темні думи.

Вони прибували. Прилітали з-за небокраю, осідлавши полярні вітри, промчавши моря й суходоли, крізь пекучу заметіль, шугали з-над сніговиці й з-під неї - звідусіль прибували вони. Мінливі образи гнало вітровієм через сніжно-білі простори, небесні мандрівці осипалися з небосхилу, наче осінні листя; сурми сурмили над пустищами, з гуркотом проносились уперед снігові квадриги, промені світла, відбиваючись від їхніх гладеньких закрижанілих боків, розлітались навсєбіч, немов списи; пломеніли, мінячись, хутрянні мантиї, від могутнього дихання набігали білі перисті хмарки пари, то пурхаючи вгору, то тягнучись слідом за ними, злоторукими й сонцеокими; вони прибували; маяли блискучі перев'язі, маски перевертнів, вогнисті серпанки, чортові ратиці, припалі памороззю наколінники й високі шоломи - і все це брязкало й ковзало, поривалося вперед, кваплячись, та метушливо кружляло... Вони прибували; і по всьому світові, що лишався в них за спиною, радість панувала у Храмах, і повнилися вони співами та офірами, процесіями та молебнями, жертвами й милостинями, пишними та мальовничими ритуалами. Це ж бо жаска богиня, яка сіяла страх усюди, збираючись узяти шлюб зі Смертю, і це, як сподівалося, мало пом'якшити їхні нориви та звичаї. На Небо теж передався святковий дух, і як підбились до гурту боги й напівбоги, герої та знать, верховні жерці, і раджі-фаворити, і браміні високого коліна, - забував той дух з невтримною силою, закружляв багатобарвним вихором, захмелив голови і Першим, і найпоследушим.

Отож стікались вони у Небесне Місто - хто прилітав на спинах пернатих родичів Птаха Гаруди, хто, погойдуючись, спускався згори на небесних гондолах, хто здіймався у височінь гірськими артеріями, виблискуючи

то там, то там серед засніжених та закрижанілих просторів, - аби забринів од їхніх пісень Шпиль Заввишки В Милю, аби не вщухав сміх у чарах короткої невчасної ночі, яка не знати чому негадано заповонила собою все, та невдовзі розвіялась.

У плині днів і ночей, коли збирався той тлум, знайшов для нього велемовний поет Адасай одразу шість порівнянь, вигадливих і між собою не схожих (марнотратний-бо він завжди, коли доходить до уподібнень): зграя перелітних барвистоперих птахів, що проноситься над застиглими хвилями молочного океану; какофонія в голові у ледь схибнутого композитора; косяк глибоководних рибин, тілами подібних до сонячних зайчиків, що в'юняться довкола фосфоруєчих водоростей у холодній безодні морської западини; спіралеподібна Туманність, що зненацька вибухає зсередини; грозовиця, кожна-краплина якої обертається то на пір'їнку, то на співочу пташку, то на коштовний самоцвіт; і врешті (мабуть, це найвдаліше порівняння) Храм, повний страхітливих, густо розмальованих статуй, які зненацька ожили й заспівали, і кинулися по світу попід розмаяними на вітрі знаменами, й заходились стрясати палаци та руйнувати бані, аби зібратися потім посеред того хаосу і розпалити велетенський вогонь, і танцювати довкола нього - і щоб не було ні стриму ні впину ні тому жадібному вогню, ні тому несамовитому танку.

Вони злітались, збігалися, сходились.

Коли пролунав по Архівах сигнал тривоги, Тек вихопив Блискучого Списа з гнізда у стіні. В різну пору дня таємна сигналізація оповіщала різну сторожу. Передчуваючи, що спричинило тривогу, Тек подякував долі, що це сталося не в іншу годину. Він піднявся ліфтом на рівень Міста і кинувся до Музею, що височів на пагорку.

Та було вже запізно.

Вітрина відчинена, доглядач лежить непритомний, а в Музеї більш ні душі - либонь, через передсвяткову веремію, що панувала у Місті.

Музейна будівля стояла так близько від Архівів, що Тек устиг помітити двох втікачів, які спускалися по протилежному схилу пагорка.

Він замахнувся Блискучим Списом, боючися скористатися ним як зброєю.

- Стійте! - закричав він.

Вони озирнулися.

- Тобі таки не вдалося вивести з ладу сигналізацію! - з докором вигукнув один із них.

Він квапливо застібав свій широкий пояс.

- Біжи, забирайся звідси! - наказав він. - Цього я беру на себе!

- Не може того бути, щоб через мене спрацювала сигналізація! - закричав його супутник. - Я...

- Гайда звідси!

І він обернувся, піджидуючи Тека. Його супутник побіг далі схилом униз, - Тек помітив, що то була жінка.

- Поклади на місце, - насилу вимовив захеканий Тек. - Байдуже, що ти там узяв, поклади його назад... - і я, можливо, зможу приховати...

- Ні, - мовив Сам. - Надто пізно. Тепер я рівня будь-кому з тутешніх, і це мій єдиний шанс утекти від них. Я тебе знаю, Теку з Архівів, і не хочу заподіяти тобі зла. Тому біжи - мерщій!

- Ось-ось тут з'явиться Яма! І...

- Я не боюся Ями. Нападай чи облиш мене - ну ж бо!

- Я не можу на тебе напасти.

- Тоді прощай, - і по цих словах Сам знявся вгору, немов повітряна куля.

Та не встиг він відірватися від поверхні, як на схилі пагорку з'явився Яма - із зброєю у руках. То була тендітна блискуча рурка з маленьким прикладом, але великим спусковим механізмом.

Він звів її догори й прицілився.

- Останнє попередження! - закричав він, однак Сам злітав усе вище й вище.

Коли Яма пальнув, десь високо над головою пролунав оглушливий тріск - то луснуло небесне склепіння.

- Він набув свого Образу і віднайшов Атрибут, - промовив Тек. - Він приборкав енергію твоєї зброї.

- Чому ти не зупинив його? - спитав Яма.

- Не зміг, Владико. Я підпав під чари його Атрибуту.

- Байдуже, - мовив Яма. - Третя лінія сторожі його зупинить.

Подолавши своєю волею силу тяжіння, він підносився вгору.

Лет його тривав, та з'явилось і росло відчуття, ніби якась тінь невідчепно за ним женеться.

Вона чаїлася десь на периферії його зору. Хоч як він крутив головою, вона весь час вислизала від його погляду. Але повсякчас була поряд - і дедалі більшала.

А попереду, високо вгорі - перепона, замкнена брама, що вела назовні. Талісман міг відімкнути замки, міг зігріти Сама серед небесного холоду, міг перенести його в будь-яку місцину світу...

І тут почулось лопотіння крил.

- Біжи! - загримотів у голові йому голос. - Піддай, Приборкувачу! Хутчіш тікай! Іще хутчіш!

То було одне з найдивовижніших відчуттів, що їх він бодай коли зазнав. Здавалось, він стрімко летить уперед, мчить до мети.

Але нічого не, мінялося. Брама не наближалась. Незважаючи на відчуття шаленої швидкості, він не рухався.

- Мерщій, Приборкувачу! Поспішай! - ревів дикий, оглушливий голос. - Намагайся подолати опір вітру і блискавок!

Він намагався побороти оте відчуття руху на місці.

Та враз на нього накинулись вітри, могутні вітровії, які невгавно шугають по Небесах.

Він поборов їх, але тепер голос гучав зовсім близько, та нічого, крім тіні, розгледіти він не зміг.

- «Почуття - то коні, а предмети - то їхні дороги, - промовив голос. - Коли розум твій не зосереджений, він втрачає свою проникливість».

І сам упізнав у цих словах, що гучали в нього за спиною, могутні рядки з Хатха Упанішади.

- «І тоді, - провадив голос, - почуття невіддільні вузди, наче дикі дурні коні в недоделугого колісничого».

І блискавки розкололи небо над ним, і оповила його пільма.

Він намагався приборкати силу енергії, що напала на нього, але неспроможний був нічого їй протиставити.

- Це щось нереальне! - вигукнув він.

- Що є реальне, а що ні? - озвався у відповідь голос. - Ну а коні тепер від тебе втекли.

І запала хвиля жаскої чорноти, наче опинився він у вакуумі почуттів. Потім його пронизав біль. А тоді не стало нічого.

Важко промишляти Богові Юності, коли серед Небожителів він - один з найстаріших.

Отож прийшов він до Приймальні Карми, попросив побачення з намісником Колеса і сподобився постати перед Вершителем, якому довелося з прикрістю в серці два дні тому відмовитися від його зондування.

- Ну? - запитав він.

- Даруйте за затримку, ясновельможний Муругане. Наш персонал заклопотаний приготуванням до шлюбної церемонії.

- То вони ходять на гульки, замість того, щоб тут готувати мені нове тіло?

- Тобі не варто говорити, ясновельможний, так, наче це тіло справді твоє власне. Це тіло позичає тобі Велике Колесо, аби задовольнити твої нинішні кармічні потреби...

- І воно не готове, бо твій персонал десь пиячить?

- Воно не готове, бо Велике Колесо обертається не так...

- Я хочу мати його завтра ввечері, не пізніше. Раптом не буде готове, начувайся, нещадна сила Великого Колеса може розчавити своїх прислужників. Ти мене зрозумів, Вершителю Карми?

- Я чую неподобну в такому святилищі мову...

- Брахма радив мені перевтілитися в нову плоть, йому приємно було б бачити мене оновленого під час шлюбної церемонії в Шпилі Заввишки В Милю. То як, сказати йому, що Велике Колесо не може задовольнити його бажання, бо надто повільно обертається?

- Ні, ясновельможний. Тіло буде готове вчасно.

- Чудово.

Він повернувся й пішов.

За спиною в нього Вершитель Карми зробив старовинний містичний знак.

- Брахмо!

- Слухаю, богине.

- Відносно моєї пропозиції...

- Буде зроблено, як ви просили, пані.

- Мені закортіло інакше.

- Інакше?

- Так, Владико. Мені хотілося б людської офіри.

- Ні...

- Так.

- Ти таки сентиментальніша, ніж я гадав.

- То буде це зроблено чи ні?

- Коли по щирості, то - у світлі останніх подій - я волів би, щоб саме так воно й сталося.

- Отже, вирішено?

- Хай усе буде по-твоєму. В ньому більше сили, ніж я гадав. Якби стражем був не Владика Омани... Атож, мені й на думку не спадало, що той, хто так довго сидів тихцем, може виявитися таким... талановитим, як ти висловила.

- Чи передаєш ти мені всі повноваження в цій справі, Творцю?

- Охоче.

- Може, ще й Царя Грабіжників підкинеш на десерт?

- Хай буде так.

- Дякую тобі, Вседержителю.

- Нема за що.

- Буде за що. Славного тобі вечора.

- І тобі.

Казано, начебто того дня, того великого дня, Бог Ваю¹ зупинив Небесні вітри, і непорушність та безгоміння запанували над Небесним Містом та лісами Канібуррхи. Сітрагупта, слуга ясновельможного Ями, розклав у Світокраю грандіозне поховальне вогнище: склав до купи всіляку ароматичну деревину, запашні смоли, олії, ладан, накидав згори пишних уборів, а на самісінькому вершечку вогнища примістив Талісман Приборкувача та

¹ Бог вітрів.

величезний плащ із синього пір'я, що належав колись Шрїту, вожакові демонів Катапутни; туди ж покладено було й мінливої форми самоцвіт Матерів Нестерпного Жару та шафранову мантію з пурпурового гаю, що на околиці Алунділа, яка, казали, належала колись Татхагатсі, Будді. Німа тиша оповила ранок після нічної гульби Перших. Ніщо ані шелесне на Небесах. Кажуть, невидимками пурхали демони у вищих шарах атмосфери, проте боялися підступитись до місця, де зібралися такі могутні сили. Кажуть, були численні знаки та знамення, що провістили падіння одного з великих. А теологи та святі історики повідали, що зрікся своєї ересі той, кого звали Самом, і здався на милість Тримурті. Казано також, наче богиня Парваті, яка була йому колись за дружини чи матір, або за сестру чи доньку, а може - усіма ними одразу, покинула Небо і вирушила на східний континент, аби пробувати там у жалобі серед тамтешніх чаклунок, з якими вона родичалася. Вдосвіта великий птах, званий Гарудою, возій Вішну, що дзьобом своїм трощить колісницю, стрепенувся раптом, прокинувшись, і скрикнув раз хрипким криком; і крик той, вихопившись з його клітки, пролунав усюди по Небесах, розбиваючи на скалки шибки, луною прокотився по піднебесних краях, - і посхоплювались од ляку навіть ті, хто спав непробудним сном. У лоні тихомирного небесного літа зародився день Любові і Смерті.

Пустельні були вулиці Неба. На деякий час затаїлись у чеканні по своїх оселях боги. Замкнені були міцно всі входи й виходи на Небесах.

На волю відпущено грабіжника й того, кого прибічники називали Магасаматманом - гадаючи, що він бог. Повітря зненацька зробилося зимним, і то була передвістка.

Високо-високо над Небесним Містом, на майданчику, що вінчає верхівку Шпиля Заввишки В Милію, стояв Бог Омани, Мара-Сновидець. На ньому був його плащ, який мінився усіма можливими барвами. Він здійняв руки над головою, і, зливаючись водно з його власною силою, ринула через його тіло могутність решти богів.

Уява його снувала форму примарного сну. І він вихлюпнув сон той назовні, як вихлюпується на берег висока хвиля.

Протягом всіх століть, відколи витворив їх Великий Вішну, співіснували поряд Небесне Місто й дика природа: сусідили, недоторканні одне для одного; межували, розділені величезною відстанню - не тою, що в реальному просторі, а тою, що породжена думкою. Неспроста задумав усе таким побитом Вішну-Охоронець. Отож тепер не дуже-то схвалював він скасування бар'єру між ними - хай навіть часткове і тимчасове. Не хотілось йому бачити, як проникає щось дике до Міста, виплеканого його розумом, - на взірць повної перемоги форми над хаосом.

Та однаково сила Сновидця дарувала примарним кицькам можливість досягнути зором усі Небеса.

Невтомно нікали вони темними віковичними стежками джунглів, які були частково маною. І там, у місцині, що існувала тільки наполовину, їхнім очам відкрилися нові видива, а разом опосіла кицьок непогамовність і жадоба негайно вполювати здобич.

Серед мореплавців, племені, що розносить по всіх усюдах всілякі плітки та оповідки і якому, здається, відомо усе на світі, пройшла чутка, ніби примарні кицьки, які вийшли того дня по здобич, не всі до жодної були насправді кицьками. Подейкують, наче по різних кінцях світу, куди пізніш зазирали боги, оповідалося про декого з Небожителів, які на той день переселилися в тіла білих тигрів Канібуррхи, аби пошастати алеями Міста, полюючи на невдаху-грабіжника й того, кого називали колись Буддою.

Кажуть, коли чвалав він вулицями Міста, старезний ворон кружельнув над ним тричі й опустився Самові на плече, промовляючи до нього такі слова:

- Хіба ти не Майтрея, Бог Світла, якого чекає-не-дочекається світ - гай-гай, уже стільки літ, - і пришестя якого я давно-давно провістив у своїй поемі?

- Ні, мене кличуть Самом, - відказав він, - і я ось-ось покину цей світ, а не прийду в нього. А хто ти такий?

- Я- птах, що колись був поетом. Весь ранок літав я, відколи Гаруда криком своїм благословив новий день. Я облетів геть усі Небесні шляхи в пошуках Рудри, маючи надію закаляти його своїм послідом, аж ось відчув, як упав на землю тягар закляття. Далеко літав я і багатенько бачив, Боже Світла.

- То що ж ти бачив, вороне, що колись був поетом?

- Бачив я незапалене поховальне вогнище на краю світу, і тумани клубочилися довкола нього. Я бачив припізнілих богів, що квапилися крізь сніги, пробивалися крізь горішні потоки повітря, кружеляли за небосхилом. Я бачив гравців, що репетирували виставу «Кривава Маска» для шлюбної церемонії Смерті та Руїнації. Я бачив, як помахом руки Владика Ваю зупинив вітри, що невгавно шугають по Небесах. Я бачив, як мінився усіма кольорами Мара над шпилем найвищої вежі і відчув силу накладеного ним закляття, бо помітив, як знавісніли в лісі примарні кицьки й кинулися бігти сюди. Я бачив сльози чоловіка й жінки. Я чув сміх богині. Я угледів занесеного блискучого списа, коли замрів світанок, і чув, як пролунали слова обітниць. І врешті уздрів я Бога Світла, про котрого давно колись напрозорчив:

Вмира повсякчас, та не гине;
Згоряє дотла, та не гасне;
Ненавидний мороку, той,
Що просякнутий світлом,
Він прийде - й скінчиться
Лихая доба,
Як уранці
Кінчається ніч.
Ці віщі рядки
Креснув Морган-поет,
Що уздріє його,
Як прийде за ним смерть.

Затим птах настовбурчив своє пір'я і змовк.

- Я радий, птахо, що тобі пощастило так багато побачити, - озвався Сам, - і що в межах витвореної тобою метафори ти досяг певного задоволення. На жаль, поетичні істини разуче не схожі на істини буденні.

- Прощай, Боже Світла! - гукнув ворон і злетів у повітря.

І ту ж мить його прохроміла стріла, пущена з поблизького вікна одним ворононенависником.

Сам поквапився геть.

Кажуть, ніби Примарна Кицька, що невдовзі по тому одібрала в нього життя, а також у Хельби, насправді була богом чи богинею, і то цілком імовірно.

А ще кажуть, ніби та кицька була не першою та й не другою з тих, хто чатував на цю жертву. Немало тигрів згнуло від Блискучого Списа, який штрикав їх, сам висмикувався з тіла, очищався вібрацією від крові й вертався до тої руки, що його метнула. Проте й сам звитяжний списоносець Тек загинув - од Ганеші, який безгучно увійшов до кімнати, прокрався в нього за спиною і пожурих йому в голову стільця. Дехто каже, що Блискучого Списа знищив потім ясновельможний Агні, інші запевняють, начебто скинула його зі Світокраю панянка Майя.

Не до вподоби все це було Вішну-Охоронцеві, і часто потім згадувались його слова про те, що не можна було опоганювати Місто кров'ю, бо коли хоч раз туди знайде дорогу хаос, то неодмінно вертатиметься знову і знову. Проте молодші боги взяли його на глум, адже його мали за останнього у Тримурті, а ідеї його, усі достеменно знали, застаріли, бо походили від тих часів, коли він був просто один із Перших. Тим-то відцурався він од усіх небесних справ і усамітнися у своїй вежі, аби перечекати якийсь час. Та й Владика Варуна Справедливий відвернув своє лице від того, що відбувалося, і навідався до Павільйону Німоти, де пересидів непевну пору в покої, званому Страхом.

Усім сподобався театр «Кривавих Масок»; текст до вистави написав велемовний поет Адасай, який прославився кучерявістю стилю та своєю приналежністю до антиморганівської школи. Вистава супроводилася буйними видами, нав'язаними Сновидцем саме заради такої okazji. Кажуть, що й Сам провів той день у полоні примарних видив, що і на нього впало закляття, і никав він по Місту в п'ятні, дихав нестерпним смородом серед тужливого голосіння і зойків; що знову постали перед його очима всі ті страхіття, яких він зазнав у своєму житті: вирвані з живої плоті його пам'яті, просякнуті почуттями, тоді пережитими, виникали вони перед ним наче швидкоплинні видива - яскраві або примерхлі, німотні або оглушливі. І так тривало до його останнього подиху.

Те, що лишилось від нього, було перенесено процесією до Світокраю, покладено на поховальне вогнище й спалено під співи. Бог Агні підняв свої темні окуляри, уп'явся поглядом на хвильку - і метнулося вгору полум'я. Владика Ваю змахнув рукою, і забуяли вітри, роздмухуючи вогонь. Коли все догоріло доценту, Великий Шіва помахом свого тризуба здмухнув попіл за межі цього світу.

Що й казати, поховання вдалося на славу - грандіозне і вражаюче.

Давно не бачена на Небесах, шлюбна церемонія була бучною, в повній відповідності з традицією. Шпиль Заввишки В Милю сліпучо сяяв, наче велетенський крижаний сталагміт. Знято було закляття, і знову никали примарні кицьки вулицями Міста, не бачачи їх, і мовби пестив їм хутро вітерець; вони підіймались нагору широкими сходами - ні, видирались кам'янистими крутосхилами; будівлі були для них стрімкими скелями, статуї - деревами. Вітри, що невтомно кружляли попід Небесним склепінням, підхопили співи і порозносили їх по всіх усядах. У Квадраті, емальованому в серединне Коло Міста, запалав вогонь. Незайманиці, завезені на Небо задля такого свята, живили цей вогонь ароматичними дровинами, чистими та сухими, що потріскували й горіли майже без диму, лише коли-не-коли випурхне його білосніжна хмаринка. Сур'я, сонце, світив так яскраво, що здавалося, ніби денне світло бринить у прозорому повітрі. Численний почет з друзів і слуг у червоному вбранні супроводив нареченого через усе Місто до Павільйону Калі, де їх зустріли слуги богині й повели до великої бенкетної зали. Там, за господаря, їх зустрів Владика Кубера; він порозсаджував гостей - числом триста - попеременно на чорні й червоні стільці довкола довгих столів з чорного дерева, інкрустованих кісткою. Там, у тій залі, всім піднесли випити мадхупарки, суміші меду з сиром та наркотичного зілля; гості пили її в гурті з почтом нареченої, що зайшов до зали, одягнений у сині шати, несучи по дві чаші. Три сотні душ було і в її почті; коли всі посідали й випили мадхупарки, проказав Кубера невелику промову, пересипаючи її солоними жартами та різними практичними й мудрими порадами, запозиченими принагідно із стародавніх писань. Після того обидва почти молодих попрямували до павільйону, зведеного в Квадраті, але йшли вони різними шляхами і наблизилась до нього з протилежних боків. Яма й Калі увійшли досередини порізно й сіли по різні боки невеликої запони. Довго лунали старовинні пісні, й ось урешті Кубера відгорнув запону, дозволивши молодим уперше протягом того дня побачити одне одного. І взяв слово тоді Кубера, передаючи Калі під опіку Ями, а навзамін одержав обіцянку, що забезпечить той своїй нареченій добро, багатство та задоволення. По тому потиснув Владика Яма їй руку й підвів до вогню, а Калі вкинула у вогонь жертвну дрібку зерна, і служниця з її почту зв'язала між собою вузлом їхній одяг. Після того наступила Калі на жорно, і наречені пройшли вдвох сім кроків, причому Калі за кожним кроком чавила маленьку купку рису. Опісля легкий дощик покropив їх згори, аби освятити подію, і тривав він лише протягом кількох ударів серця.

Гості та слуги, об'єднавшись в одну процесію, рушили через усе місто до темного павільйону Ями, де відбувся веселий бенкет і показав свою виставу театр «Кривавих Масок».

Коли здибав Сам останнього свого тигра, той поволі кивнув головою, впізнаючи свою здобич. Самові нікуди було тікати, отож він просто стояв і чекав. Не поспішала й кицька. Тої миті намагалась опуститись на Місто орда демонів, але сила закляття віджурнула їх геть. Бачили, як умилась сльозами богиня Ратрі, і її ім'я було занесено до списку. Тека Архіваріуса запроторили до пори до часу у глибоку темницю попід Небесами. Чули, як Владика Яма промовив: «Життя не воскресло» - нібито він чекав, що таке могло статися.

Що й казати, смерть вдалася на славу - грандіозна і вражаюча.

Сім днів тривала весільна гулянка, і весь цей час Владика Мара насилав без упину примарні видава на бенкетників. Немов на чарівному килимі-самольоті переносив він їх з одної країни оман до іншої, на стовпах з води й вогню зводив палаци з багатобарвної димової завіси; лави, на яких сиділи вони, кидав у безодні зоряного пилу, коралями й миром бентежив їхні почуття, навіював їм усі їхні Образи й колом водив їх докруг прототипів, на яких заснували колись-то боги своєю могутністю, - ото ж витанцьовував Шіва на кладовищі Танок Руйнації й Танок Часу, святкуючи свій легендарний подвиг, зруйнування фортеці Тріпуру, трьох летючих міст, що належали демонам-Асурам; Крішна Темний давав лиха забаблюкам у Танку Борця, прославляючи свою перемогу над демоном Баною, в той час як Лакшмі танцювала Танок Статуї; і навіть Великий Вішну не втримався й розрадив душу кількома па з Танку Амфори; а Муруган, у своєму оновленому тілі, сміявся над світом, обійнятим водами океанів, і танцював по них, наче по кону, свій переможний танець, що його витинав він колись, убивши Щура, який намагався сховатись од нього в морському вирі. Змахне рукою Мара - і полонять усіх магичні чари, пишні барви, музика і вино. І наставала своєю чергою пора поезії та ігор, пісень та веселощів. Відбувалися і спортивні турніри, запеклі змагання в силі та вправності. Словом, воістину божественні живучість та витривалість треба мати, аби витримати цілих сім днів насолод.

Що й казати, весілля вдалося на славу - грандіозне і вражаюче.

Коли гулянка скінчилася, молоді покинули Небеса, аби помандрувати трохи світом та повтішатися його розмаїттям. Не взяли вони з собою ні челяді, ані почту, - щоб подорожувати собі на волі. Не сповістили ні про свої путі-дороги, ні про тривалість медового місяця - і недарма, адже Небесна братія така ласа до всіляких жартів і витівок.

Після того, як вирушили вони, веселощі вгамувались не зразу. Вельможний Рудра, нажлуктавшись не в міру соми, вискочив раптом на стіл та й ну паякати про наречену - і такого понаплітав, що, якби Яма був присутній, слова застрягли б балакунові в горлі. А коли так, то Владика Агні дав Рудрі ляпаса, і той негайно викликав його на двобій, битися в усьому Небесному просторі.

Агні злетів на вершину гори за Канібуррхою, а Рудра став у позицію поблизу Світокраю. Коли було дано знак, Рудра пустив! у. противника своєї»- самонавідну за теплом тіла стрілу, і вона довго шугала зі свистом у повітрі,

долаючи відстань, аж поки засік її за п'ятнадцять миль од себе Владика Агні та й спалив на льоту спалахом Всесвітнього Вогню; і, наче довга світляна голка, проштрикнув той спалах весь простір між ними, доторкнувся до вельможного Рудри й лишив на місці, де той стояв, купку попелу, а тоді, пролетівши далі, випалив позад нього дірку в Небесному склепінні. Отак Агні став горою за честь Локапалів і захистив її, а з середовища напівбогів було висунуто нового Рудру - замість старого, загиблого.

Одного раджу та двох верховних жерців спостигла смерть від отруєння - мальовниче було видовище, - і, щоб упокоїти їхні посинілі останки, знов запалали поховальні вогнища. Владика Крішна віднайшов свій Образ і заграв таку музику, після якої іншої вже не буває, і Гуарі Чарівна зласкавилася, відтануло її серце, і вона ще раз прийшла до нього, коли закінчив він грати. Сарасваті в роз повні своєї слави затанцювала Танок Насолоди, а після того Мара наслав видиво, відтворивши картину втечі Хельби і Будди з Небесного Міста. Це видиво, однак, багатьох схвилювало, і нові імена було внесено до списків. Затим демон з тілом юнака й головою тигра зухвало з'явився поміж них і з дикою люттю накинувся на ясновельможного Агні. Ратрі й Вішну, поєднавши зусилля, відігнали демона, проте йому пощастило втекти в безтілесність перше, ніж Агні встиг підняти на нього свій жезл.

Багато сталося змін на Небесах наступними днями.

Тека Архіваріуса, Блискучого Списа, судили Вершителі Карми й винесли йому вирок: перенестися в тіло мавпи; ще й закладено було в його мозок попередження, аби щоразу, коли захоче змінити він тіло, знову народжувався мавпою і так мандрував світом, аж поки врешті змилюється Небо і зніме з нього закляття. Вчинивши таке, відпустили його у південні джунглі - збавляти тягар своєї карми.

Варуна Справедливий зібрав слуг своїх, покинув Небесне Місто й оселився у якомусь краї світу. Деякі обмовники пов'язали вихід його з втечею Нірріті Чорного, Бога Тьми і Продажності, який свого часу дременує з Небес, просякнувши їх злою своєю волею та міазмами найчорніших проклять. Правда, небагато було тих обмовників, бо всі знали, _ що заслужив Варуна титул Справедливого, і той, хто ганив його, легко міг закаляти свою репутацію, ото ж минуло по тому всього кілька днів - і стихли всі перешепти.

Набагато пізніше вигнано було в світ й інших богів, це сталося вже в пору Небесних Чисток. А початок цьому було закладено саме в ті дні, коли на Небо знову проник Акселераціонізм.

Брахма, наймогутніший поміж чотирьох чинів божественних та поміж вісімнадцятьох господарів Раю, Творець, Владика Небес високих та всього сушого попід ними, з чийого пупа розпукується лотос, чії руки сколчують океани, а ноги трьома кроками осягають усі світи, барабан слави якого вселяє страх у серця ворогів, той, що тримає в десниці Колесо Закону, що змією в'яже, мов припоною, катастрофи, - Браhma з плином днів почувався дедалі дужче не в своїй тарілці, його точила гризота через оту необачно дану нареченій Смерті обіцянку та її наслідки. Але хтозна, можливо, він так само вчинив би і без її спонукань. Та головним, либонь, наслідком її вчинку стало те, що в нього з'явився, хоча й ненадовго, хтось, кого він, відомий як Браhma Непогрішний, міг звинуватити у всіх своїх подальших бідах.

По закінченні гулянь довелось в кількох місцях лагодити Небесне склепіння.

Озброєний стражник стеріг тепер удень і вночі Небесний Музей.

Було заплановано кілька мисливських вилазок на демонів, але все це так планами й лишилося.

Призначили нового архіваріуса, який нічогосінько не знав про своїх предків.

Повсюди в Піднебесному світі даровано було примарним кицькам символічно бути присутніми в Храмах.

Останньої ночі гулянь ступив до Павільйону Німоти коло Світокраю самотній бог, і довго лишався він у покої, званому Незабутністю. Після того він довго-довго сміявся, перше ніж вернутися до Небесного Міста; і був його сміх повний юної снаги, краси, могутності й чистоти; вітри, що кружляли невгавно по

Небесах, підхопили той сміх і рознесли по всьому світові, а там, ті, хто чув його, чудувалися з дивовижної, вібрующей нотки тріумфу, що в ньому бриніла.

Що й казати, на славу видалась та пора, грандіозна і вражаюча, - пора Любові й Смерті, Ненависті й Життя, пора Безумства.

VI

По смерті Брахми настали для Небес часи занепаду й розбрату. Декоотрих богів довелось навіть вислати з Небесного Міста. В ту пору мало не кожен боявся, що на нього впаде підозра в причетності до Акселераціонізму, і, як на те, мало не кожен у ті часи підпадав - більше чи менше - під таку підозру. Хоча Сама Великодушного не було поміж живих, проте подейкували, дух його не вмер і живе собі, глумливо посміюючись. І от у дні чвар та інтриг, що призвели до Великої Битви, пройшла чутка, що живий, можливо, не лише його дух...

Коли сонце страждання сідає,
зіходить супокій,
Владика тихих зірок,
супокій творення,
де бовваніє, снуючи, мандала.
Нерозумний гадає нишком,
що думки його - лише думки...
Сараха (98-99)

Був ранній поранок. Біля ставка з пурпуровими лотосами, в Саду Радощів, коло підніжжя статуї голубої богині, що грає на віні, знайдено Брахму.

Дівчина, яка перша побачила його, подумала, ніби він просто спочиває, бо очі в нього були розплющені. Але за мить вона завважила, що він не дихає, а спотворене лице його не міняє свого виразу.

Затремтівши, почала вона чекати кінця світу. Коли бог помирає, то, природно, чого ще можна чекати, гадала вона. Та час спливав, і вона вирішила, що завдяки внутрішній злагодженості речей і подій світобудова здатна протриматися зайву часину чи дві, а коли так, подумалось їй, то чому б не сповістити про грізний прихід нової Юги тих, хто ліпше зуміє дати раду всьому.

І вона розповіла про все Першій Наложниці Великого Брахми, та на власні очі переконалася в смерті свого Владика, негайно звернулася до статуї голубої богині, яка відразу заграла на віні, а тоді послала звістку Вішну й Шіві, аби вони прийшли до Павільйону, не зволікаючи.

Вони прийшли, прихопивши з собою й Ганешу.

Оглянувши небіжчика, вони дійшли спільного висновку й ув'язнили обох жінок у їхніх оселях до винесення їм вироку.

По тому почали вони раду радити між собою.

- Нам терміново потрібен новий творець, - сказав Вішну. - Надається слово для пропозицій.
- Я пропоную Ганешу, - мовив Шіва.
- Беру самовідвід, - промовив Ганеша.
- Чому?
- Не люблю бути на видноті, волю діяти нишком.
- Тоді розгляньмо інші альтернативи - і то швидше.
- А чи не мудріше було б, - спитав Вішну, - з'ясувати передусім причини того, що сталося?
- Ні, - заперечив Ганеша. - Перше маємо обрати наступника. Навіть розтин тіла можна відкласти. Небо й на хвилику не повинне лишатися без Брахми.
- Може, оберемо когось з Локапалів?
- Може.
- Яму?
- Ні. Він надто серйозний, надто сумлінний - спеціаліст, одне слово, технар, а не адміністратор. До того ж мені здається, що він емоційно невірноважений.
- Тоді Куберу?
- Надто меткий та пронозливий. Кубери я побоююсь.
- Индру?
- Надто свавільний упертюх.
- А якщо Агні?
- Може, й так. А може, й ні.
- Ну тоді Крішну?
- Надто легковажний та нерозважливий.
- А кого пропонуєш ти?
- Яка в нас на сьогодні найважливіша проблема?
- Гадаю, на сьогодні ми не маємо жодної важливої проблеми, - зауважив Вішну.

- В такому разі буде мудро, коли ми знайдемо хоч одну саме зараз, - сказав Ганеша. - По-моєму, наша найбільша проблема - Акселераціонізм. Сам, з'явившись тут, добряче скаламутив воду.

- Так, - підтакнув Шіва.

- Акселераціонізм? Для чого штурхати здохлого пса?

- Еге, зовсім він не здох - принаймні там унизу, серед людей. Нам слід оголосити йому війну, це допоможе відвернути увагу від проблем наступництва всередині Тримурті й поновить бодай поверхову одностайність тут, у Небесному Місті. А може, натомість, ти волів би зайнятися іншою проблемою і розгорнути кампанію супроти Нірріті та його зомбі?

- Тільки не це.

- Не зараз.

- Гм... так, тоді Акселераціонізм на сьогодні - наша найважливіша проблема.

- Ну гаразд. Акселераціонізм - наша найважливіша проблема.

- І хто ненавидить його найдужче за всіх?

- Ти сам?

- Дурниці. Крім мене.

- То скажи хто, Ганешо.

- Калі.

- Сумніваюсь.

- А я - ні. Звірі-двійнята, Буддизм та Акселераціонізм, тягнуть одну колісницю. Будда зневажав Калі. А вона ж - жінка. Вона й поведе кампанію.

- В такому разі їй доведеться відмовитись від своєї жіночої статі.

- Що ти про такі дрібниці торочиш!

- Гаразд - Калі.

- А як же Яма?

- А що Яма? Полиште його на мене.

- З задоволенням.

- Я теж.

- От і чудово. Тоді обнишпорить весь світ - у Громовій Колісниці та верхи на Гаруді. Розшукайте Яму й Калі, хай вертаються на Небо. Я чекатиму вашого повернення, а тим часом обміркую, до чого може призвести смерть Брахми.

- Хай буде так.

- Згода.

- То щастя вам.

- Зачекай, шановний Вамо, я хотів би поговорити з тобою!

- Слухаю, Кабадо. Що тобі завгодно?

- Важко мені знайти відповідні слова для того, що я хочу тобі сказати... достойний купче. Це стосується тих твоїх справ, що явно не лишили байдужими твоїх найближчих сусідів.

- Он як? Говори далі.

- Це стосовно атмосфери...

- Атмосфери?

- Вітрів і, теє то як його... подмухів...

- Вітрів? Подмухів?

- І того, що вони розносять.

- Розносять? Що ж вони розносять?

- Запахи, достойний Вамо.

- Запахи? Які запахи?

- Запахи... ну, як воно... тобто... фекаліїв.

- Чого?.. А! Ну так. Еге ж. Цілком може бути. Я й забув про це, бо сам уже добряче принюхався.

- Чи вільно мені спитати, яка тому причина?

- Вони йдуть від продуктів дефекації, Кабадо.

- З цим усе ясно. Мене радше цікавить, чому вони тут, оці запахи, а не як і звідки взялися.

- Тому, що в комірці у мене стоять відра, повні вищеназваної... речовини.

- Он воно що!

- Атож. Я зберігаю там усе добриво своєї родини - ось уже вісім днів.

- А для чого, достойний Вамо?

- Чи ти чув про таку дивовижу - чудовий винахід, - в яку од тої речовини спорожняються: спершу в воду, далі смикаєш за підойму, і все твоє добро несеться геть з гучним ревом далеко попід землею?

- Чував якісь побрехеньки...

- О, це все правда, чистісінька правда. Така дивовижа й справді існує. Винайшов її зовсім недавно один чоловік, імення якого я тобі не назву; складається вона з величезних труб і сидіння без дна, чи, може, ліпше сказати - без верху. Це найдивовижніше відкриття нашої доби, і я його матиму - не встигне пощербатіти й кілька місяців!

- Ти? Матимеш ту штуковину?

- Аякже. Її буде встановлено у кімнатчині, що її я прибудував до хати з задвір'я. Того дня я навіть дам урочистий обід і запрошу всіх сусідів нею скористатися.

- Воістину диво-дивне - і так великодушно з твого боку...
- Я від щирого серця.
- А як же... запахи?..
- Вони од відер, де я триматиму все те добро - аж поки встановлю чудодійну новинку.
- Але навіщо?
- Я волю, щоб у моїх кармічних записях було зазначено, нібито я почав користуватися не4о вісім днів тому, а не кількома місяцями пізніш. Це засвідчить про те, як швидко я прогресую в житті.
- А! Тепер я збагнув усю мудрість твоїх вчинків, Вамо. Не хочу, аби склалося в тебе враження, наче ми стоїмо на заваді в людини, яка прагне вдосконалення. Вибач, коли я ненароком навів тобі таку думку.
- Вибачаю.
- Твої сусіди щиро тебе люблять - з запахами та іншою всячиною. Коли виб'єшся нагору, не забувай про нас.
- Будь певен.
- Такий прогрес, мабуть, дорого коштує.
- Ще й як дорого.
- Достойний Вамо, нам приємно буде дихати в цій атмосфері - з усіма її пікантними передвістями див.
- Я живу лише друге життя, але вже відчув на собі знак долі.
- Те саме відчуваю і я. Воістину повіяли вітри нової Доби, і несуть вони людству немало дивовижних речей. Хай боронять тебе боги.
- Так само й тебе. Та не забувай про благословення Просвітленого, якому мій брат у других Васу надав притулок у своєму пурпуровому гаю.
- Хіба ж я можу? Магасаматман теж був богом. Кажуть - Вішну.
- Брехня. Він був Буддою.
- Попроси тоді і його благословення.
- Гаразд. Доброго тобі дня, Кабадо.
- І тобі, достойнику.

Яма й Калі вернулись на Небо зі своєї подорожі. Вони прилетіли в Небесне Місто на спині Птаха Гаруди і разом з Вішну, не гаючи часу, одразу пройшли до Павільйону Брахми. В Саду Радощів зустріли їх Шіва й Ганеша.

- Послухайте, Смерте й Руйнаціє, - звернувся до них Ганеша, - Брахма мертвий, і ніхто, крім нас п'ятьох, досі про це не знає.
 - Як же це сталося? - спитав Яма.
 - Начебто його отруєно.
 - А хіба розтину не робили?
 - Ні.
 - Тоді я цим займуся.
 - Гаразд. Але тепер куди важливіше інше.
 - Що саме?
 - Обрати наступника.
 - Так. Небеса не можна полишати без Брахми.
 - Отож то й воно... Скажи-но, Калі, як ти дивишся на те, щоб стати Брахмою - з його золотою кульбакою та срібними острогами?
 - Не знаю...
 - Тоді подумай над цим - і не зволікаючи. Твою кандидатуру вважаємо найкращою.
 - А Владика Агні?
 - Його рейтинг куди нижчий. Він, схоже, не такий запеклий антиакселе-раціоніст, як пані Калі.
 - Я помітила.
 - І я...
 - Правда, він таки непоганий бог, але не з великих.
 - Це так. А хто міг підняти руку на Брахму?
 - Навіть не уявляю. А ти?
 - Поки що ні.
 - Але ж ти знайдеш його, Владико Ямо?
 - Аякже, прийнявши свою Подобу.
 - Вам, певно, треба порадитися вдвох?
 - Треба.
 - Тоді зараз ми лишимо вас наодинці. А за годинку всі разом пообідаємо в цьому ж Павільйоні Насолод.
 - Гаразд.
 - Добре.
 - До зустрічі...
 - Бувайте.
 - До зустрічі.
- Пані!
 - Слухаю.
 - Зміна тіла автоматично веде до розлучення, якщо шлюбний контракт не подовжується на новий термін.

- Так.
- Відмовся від цього.
- Мій Пане...
- Ти вагася?
- Все це так несподівано, Ямо...
- Ти тягнеш з відповіддю, аби встигнути обміркувати їхню пропозицію?
- Я повинна.
- Калі, ти завдаєш мені мук.
- Я не хотіла.
- Я вимагаю, щоб ти відмовилася від цієї пропозиції.
- Я повноправна богиня, а не тільки твоя дружина, Владико Ямо.
- Що ти хочеш цим сказати?
- Я сама вирішую, що мені робити.
- Якщо ти даси їм згоду, Калі, то між нами усе скінчиться.
- Схоже на те...
- Чому, заклинаю іменами Ріші, скажи, вони так затялися проти Акселераціонізму? Адже то всього лише буря над мурашником.
- Мабуть, у них є потреба боротися проти чого-небудь.
- А навіщо тобі треба очолювати цю боротьбу?
- Не знаю.
- А може, люба моя, в тебе є особливі причини бути антиакселераціоністкою?
- Не знаю.
- Як на бога, то я вельми юний, але багато начувся про те, що герой, з яким ти звичайно пройшла по світу в його світанкову пору, - Калкін, - був не хто інший, як Сам. Якщо ти мала причину ненавидіти свого давнього благовірника, а ним насправді був Сам, то я розумію, чому вони вербують тебе проти руху, ним започаткованого. Це правда?
- Може, й правда.
- Тоді, якщо ти мене любиш, - а ти мені і жона, і коханка, - нехай хтось інший буде Брахмою.
- Ямо...
- За годину вони спитають, яке твоє рішення.
- І я їм скажу.
- Яке ж?
- Мені шкода, Ямо...

Не дожидавши обіду, Яма пішов геть із Саду Радощів. Хоча такий вчинок і здавався зловмисним порушенням етикету, Яма міг дозволити собі таке, бо мав славу найнедисциплінованішого серед богів і добре усвідомлював, чому його терплять. Отож покинув він Сад і подався туди, де кінчається Небо.

Весь той день і наступну ніч він провів коло Світокраю, і ніхто йому там не дозволяв. Потроху збавляв він час в усіх п'ятох покоях Павільйону Німоти. Нікому не зв'язав він своїх думок, то й ми дамо йому спокій. На ранок він повернувся до Небесного Міста.

Там і дізнався про смерть Шіви.

Ще одну дірку пропалив у Небесному склепінні тризуб Бога-Руйнівника, та йому самому хтось розтросив голову тупим предметом, якого досі знайти не вдалося.

Яма пішов до свого друга Кубери.

- Ганеша, Вішну та новий Брахма вже звернулись до Агні, пропонуючи йому посісти місце Нищівника, - сказав Кубера. - Гадаю, він згодиться.

- Для Агні то просто чудово, - зауважив Яма. - А хто боговбивця?

- Я багато думав про це, - відповів Кубера, - і дійшов висновку, що у випадку з Брахмою то мав бути хтось йому дуже близький, адже Брахма взяв з його рук і випив трутизну; а у випадку з Шівою - хтось досить знайомий, щоб напасти на нього зненацька. Далі цього мої здогади не сягають.

- То це вчинив хтось один?

- Готовий закластися.

- А що, коли це початок заколоту Акселераціоністів?

- У це важко повірити. Ті, що співчують Акселераціонізму, зовсім не згуртовані і не мають своєї організації. Адже Акселераціонізм зовсім недавно повернувся на Небеса. Мабуть, це наслідок якоїсь інтриги. Найвірогідніше - діяв хтось один, без підтримки прибічників.

- А які ще можуть бути причини?

- Помста. Або хтось із молодших божеств прокладає собі шлях нагору. Чому взагалі хтось когось убиває?

- Ти не маєш підозри ні на кого зокрема?

- Легше знайти підозри, ніж їх відкинути. А розслідування доручили тобі?

- Я вже в цьому не впевнений. Гадаю, що так. Але я докопаюся, хто це вчинив, хай би хто він був, і порішу його.

- Чому?

- Мені кортить щось таке вчинити, когось...

- Убити?

- Так.

- Шкода, мій друже.
- І мені. Але, зрештою, такий у мене привілей - і мій намір.
- Я волів би, щоб надалі в таких справах ти мені не зв'язався. Це надто конфіденційна тема.
- Я нікому нічого не скажу, коли й ти мовчатимеш.
- Даю слово, що не прохоплюся.
- А знаєш, я ще проконтролюю кармічне висліджування - аби не потрапити під психозонд.
- Тим-то я й висловив своє застереження, а також про Шіву тобі розповів. Хай буде, як ми домовились.
- На все добре, мій друже.
- На все добре, Ямо.

Яма вийшов з Павільйону Локапалів, а невдовзі туди навідалась богиня Ратрі.

- Здоров був, Куберо!
- Здорова була, Ратрі!
- Чого ти сидиш тут на самоті?
- Бо допіру нікому було розрадити мою самотину. А ти чому завітала сюди - і одна?
- Бо мені зараз нема з ким побалакати.
- Ти шукаєш поради чи співрозмовника?
- І того, й того.
- Сідай.
- Дякую. Мене бере страх.
- Може, хочеш їсти?
- Ні.
- Пригощайся тоді фруктами, випий чашечку соми.
- Гарзд.
- Чого ж ти боїшся і як мені допомогти тобі?
- Я бачила, як звідси виходив Владика Яма...
- А...

- Коли я зазирнула йому в обличчя, то раптом збагнула, що він і справді Бог Смерті і що є на світі сила, якої можуть боятися навіть боги.

- Яма сильний, і він мій друг. Могутня Смерть, і нікому вона не друг. Однак ці двоє співіснують - і це дивно. Агні теж сильний, і він ще й Вогонь. Агні мені друг. Крішна міг би бути сильним, якби побажав. Але він ніколи цього не хоче. Він зношує свої тіла з неймовірною швидкістю. Попиває сому, кохається в музиці і ласий до жінок. Він ненавидить минуле й майбутнє. Він теж мій друг. Я останній з Локапалів, і я не сильний. Будь-яке тіло, в яке я вселяюсь, невдовзі запливає жирком. Трьом моїм друзям я радше батько, ніж брат. Через них і я полюбив чарку, музику, вогонь і кохання, бо з цього складається життя, а тому я спроможний любити своїх друзів як людей або як богів. Але той, інший Яма, страхає мене не менше, ніж тебе, Ратрі. Коли він набуває свого Образу, то стає порожнечою, і тоді я, нікчемний товстун, здригаюся: В ті хвилини він нікому не друг. Отож хай тебе не бентежить страх перед моїм другом. Адже ти знаєш: коли богові тяжко, Аспект його поспішає йому на підмогу, о Богине Ночі, от як, приміром, зараз заповонив цю альтанку присмерк, хоча день ще довго добігатиме свого кінця. Знай же, що стрівся тобі стривожений Яма.

- Він повернувся з подорожі так несподівано.
- Атож.
- Можна тебе спитати, чому?
- Боюся, що це надто конфіденційна тема.
- Це стосується Брахми?
- Чому ти питаєш?

- Мені здається, що Брахма мертвий. Боюся, Ямі доручили знайти вбивцю. Боюся, що він знайде мене, навіть якщо я накличу на Небеса ніч і вона триватиме ціле століття. Він знайде мене, і я не зможу глянути в лице порожнечі.

- А що ти знаєш про можливе вбивство?

- Гадаю, що я була останньою, хто бачив Брахму живого, або першою, хто знайшов його мертвого - залежно від того, що означали його корчі.

- Як це було?

- Вчора я прийшла до нього в Павільйон рано-вранці, аби вступитися за богиню Парваті, впрохати його змінити гнів на милість і дозволити їй вернутись. Мені порадили пошукати його в Саду Радощів, і я пішла туди...

- Порадили? Хто?

- Одна з його жінок. Я не знаю її імені.

- Кажі далі. Що сталося потім?

- Я знайшла його коло підніжжя голубої статуї, що грає на віні. Він бився в корчах. Не дихав. Та невдовзі перестав корчитися й затих. Я не змогла намацати в нього пульс, серце не билося. Тоді я прикликала до себе хмаринку п'їтьми, загорнулася в неї і покинула Сад.

- Чому ти не покликала на допомогу? Може, було ще не пізно...

- Тому, звісно, що жадала його смерті. А ненавиділа його за те, що він зробив з Самом, за те, що відтрутив Парваті й Варуну, за те, що він вчинив з Теком Архіваріусом, за те...

- Постривай, так нам і дня не вистачить. Ти одразу пішла з Саду чи вернулася назад у Павільйон Насолод?

- Я пройшла через Павільйон і знову побачила ту саму дівчину. Я зробилася видимою для неї, сказала, що не змогла знайти Брахму і вернусь перегодом... Адже він таки мертвий, хіба ні? Що маю тепер робити?

- Покуштуй ще фруктів та випий соми. Так, він мертвий.

- Яма прийде по мене?

- Звичайно. Він візьметься за кожного, кого бачили неподалік. То була, безсумнівно, швидкодіюча трута, і ти застала його саме в хвилину смерті. Тому природно, що Яма вийде на тебе і піддасть психозондуванню, так само як усіх інших. З'ясується, що ти не вбивала. Отож я пропоную тобі просто чекати, поки тебе викличуть. І більш нікому нічого не розповідай.

- А що я маю сказати Ямі?

- Якщо він візьметься за тебе раніше, ніж я з ним побачуся, розкажи йому все, не приховуючи того факту, що звірилася й мені, - бо ж гадається, що я не знаю нічого про цю подію. Смерть будь-кого з Тримурті завше тримається в таємниці якомога довше, навіть ціною життя інших.

- Але ж Вершителі Карми прочитають про все з твоєї пам'яті, коли ти постанеш перед їхнім судом для оновлення.

- Аби тільки вони не прочитали цього сьогодні з твоєї пам'яті. Число тих, хто знає про смерть Брахми, намагатимуться обмежити до мінімуму. Оскільки офіційне розслідування, мабуть, провадитиме Яма, до того ж він сам і сконструював психозонд, гадаю, навряд чи хто з представників Жовтого Колеса матиме доступ до роботи машин. І все-таки слід переговорити з Ямою і переконатися, що так воно й буде, або підказати йому, щоб про це подбав - і то негайно.

- Перше ніж ти підеш...

- Так?

- Ти сказав, що робиться все, аби число тих, хто знає, звести до мінімуму, навіть якщо комусь доведеться накласти головою. Чи не означає це, що мене?...

- Ні. Ти житимеш, бо я захищу тебе.

- Але чому?

- Бо ми друзі.

Яма керував машиною, що зондує мозок. Він прозондував уже тридцять сім душ; всі вони могли навідати Брахму з його Саду протягом того дня, що передував його вбивству. Одинадцятьоро з них були богами, серед них Ратрі, Сарасваті, Ваю, Мара, Лакшмі, Муруган, Агні та Крішна.

З усіх тридцяти сімох богів і людей жоден не виявився винним.

Кубера Кмітливий стояв поряд Ями й роздивлявся плівки психопроб.

- Що ж тепер, Ямо?

- Не знаю.

- Може, вбивця був невидимкою?

- Може.

- Але ти так не думаєш?

- Не думаю.

- А якщо кожного в Місті піддати зондуванню?

- Кожного дня багато прибульців навідує Місто, приїзять і від'їздять через численні входи і виходи.

- А ти не подумав, що до цього міг бути причетний хтось із ракшасів? Вони знову сновигають по світу, як ти добре знаєш, - і вони нас ненавидять.

- Ракшаси не отруюють своїх жертв. Та я й не думаю, що хтось із них міг би прокрастися до Саду: адже там установлені кадильниці, які їх відлякують.

- То що ж тепер?

- Вернуся до себе в лабораторію та поміркую гарненько.

- Можна мені провести тебе до Безмежних Палат Смерті?

- Коли маєш таку охоту.

Кубера пішов з Ямою, і поки Яма розмірковував, гладкий Бог вивчав каталог психопроб, заведений Богом Смерті ще в пору його перших експериментів із зондувальними машинами. Звичайно, ті перфострічки були негодящі, браковані, всього-на-всього якісь уривки; тільки Вершителі Карми мали збережені до сьогодні життєписи усіх мешканців Небесного Міста. Кубера, звичайно, знав про це.

Нове відкриття друкарського верстата сталося в Місті Жадань, що стоїть над річкою Ведрою. Саме там провадилися і надзвичайно сміливі досліди з ватерклозетами. А ще з'явилося двоє чудових художників, які розписували Храми, а один старий скляр виготовив пару біфокальних окулярів і почав робити іншу. Словом, з'явилися явні ознаки того, що в одному з міст-держав почалося відродження.

Брахма вирішив: настала пора виступити проти Акселераціонізму.

На Небесах сформувалася провоєнна партія. У Храмах поблизьких міст, що сусідили з Містом Жадань, віруючих закликали готуватися до священної війни.

Шіва Нищівник носив лише символічний тризуб, бо по-справжньому покладався тільки на вогненний жезл, що його завжди носив при боці.

Брахма з золотою кульбакою та срібними острогами не розлучався з мечем, колесом і луком.

Новий Рудра успадкував лук та сагайдак свого попередника.

А Владика Мара носив мерехтливий плащ, який без упину мінився кольорами, і ніхто не міг розібрати, чим він озброєний та яка в нього колісниця. Тому, хто намагався придивитись до нього пильніше, невдовзі голова йшла обертом і все пливло перед очима, речі довкола Владики Оман змінювали свої форми, лише коні його лишалися такими самими, з рота в них постійно скрапувала кров і, впавши додола, парувала.

Згодом з півсотні напівбогів було обрано богів-новачків, і вони надсаджувалися, намагаючись опанувати свої Атрибути, аби підсилити свій Образ та вислужитися в війні.

Крішна відмовився воювати й подався у Канібуррху грати на своїй сопілці.

Кубера знайшов його за Містом - він лежав на трав'янистому схилі пагорку й дивився в зоряне небо.

- Доброго вечора.

Він озирнувся на нього й кивнув.

- Як тобі ведеться, добрий Куберо?

- Непогано, Владико Калкіне. А тобі?

- Теж добре. Чи не знайдеться в тебе, такого імпозантного, сигаретки?

- Ніколи з ними не розлучаюся.

- Дякую.

- Вогнику?

- Так.

- Чи то не ворон кружляв над Буддою - перед тим як пані Калі випустила йому тельбухи?

- Побалакаймо краще про щось приємніше.

- Ти вбив слабого Брахму, а на заміну йому прийшов сильний.

- Справді?

- Ти вбив сильного Шіву, однак замінив його не слабший.

- Життя йде, все змінюється.

- Чого ти прагнеш? Помститися?

- Помста - то часточка самоомани. Хіба може людина вбити те, що не живе і не вмирає насправді, а існує лише як відображення Абсолюта?

- Одначе ти непогано впорався із цим, хай навіть не сталося змін, як ти натякаєш, а лише перегрупування сил.

- Дякую.

- Чому ти за це взявся?.. І я волів би почути від тебе не трактат, а якусь нехитру відповідь.

- Хотів покласти край усій Небесній Ієрархії. Хоча тепер мені починає здаватися, що все скінчиться тим, чим завше кінчаються добрі наміри.

- Скажи, чому ти це зробив.

- Якщо розкажеш, як ти мене викрив...

- Охоче. Ну то чому?

- Я дійшов висновку, що людству житиметься краще без богів. Коли я винищу їх усіх, людям знову буде вільно відкривати консервні бляшанки ножем - мати і консерви, і ножі-відкривачки, і таке інше - і не боятися при цьому гніву Небес. Ці бідолахи вже ледве дихають, так ми їх до землі притоптали. Я хотів їм дати шанс бути вільними і будувати собі життя, яке самі хочуть.

- Але ж вони й так живуть, і живуть, і живуть.

- Часом так, а часом і ні. Так само, як і боги.

- Ти був чи не останнім Акселераціоністом на світі, Саме. Та ще й, хто б міг подумати, найсмертоноснішим.

- Як ти мене викрив?

- Мені раптом подумалось: аби не те, що Сам - неживий, він був би підозрюваним номер один.

- А я гадав, ніби смерть - цілком надійне алібі.

- От я і спитав себе, чи не міг Сам якимось чином уникнути смерті. Тільки змінивши тіло - ні до чого іншого додуматись я не міг. Хто, спитав я тоді себе, взяв нове тіло в день Самової смерті? Один лише бог Муруган. Логіка, правда, була благенька, бо зробив він це після, а не до смерті Сама. І я до пори до часу відсунув цей факт убік. Ти - Муруган - був серед тридцяти сімох підозрюваних, і після зондування з'ясувалося, що ти не винен. Здавалося б, я став на хибний шлях; аж ось мені спав на думку вельми простий спосіб перевірити свій здогад. Яма вмів зробити так, що ніяке зондування його не візьме, то, може, хтось інший теж на таке спроможний? Тут я згадав, що Атрибут Калкіна міг контролювати блискавки та інші електромагнітні явища. Флюїдами мозку він міг би так вплинути на роботу машини, що вона цього навіть не помітила б. Отож для перевірки мого здогаду треба було дивитися не що читала машина, а як вона це зробила. Подібно до того, як не буває однакових відбитків долоні й пальців у різних людей, не буває й однакового малюнка структури мозку. Можна переселятись з одного тіла в інше скільки завгодно, та кожен забирає з собою незмінною отаку мозкову матрицю, й вона накладається на мозок нового тіла. Незалежно від змісту думок, породжуваних свідомістю, модель мислення, характерна для тої чи тої особистості, лишається постійною і унікальною. Я порівняв записи твоїх проб з записами Муруганових, знайденими в лабораторії Ями. Вони різні. Я не знаю, як тобі вдалося змінити тіло, проте я дізнався, хто ти є насправді.

- Дуже мудро, Куберо. Хто ще дійшов таких дивовижних висновків?

- Поки що ніхто. Та невдовзі, боюся, Яма здогадається. Для нього немає нерозв'язних проблем.

- Чому ти ризикуєш життям, з'являючись до мене з цим?

- Як правило, ніхто не доживає до твого - або мого - віку, не маючи певного запасу розважливості. Я знав, що ти принаймні вислухаєш мене, перше ніж завдати удару. Крім того, я знаю, що, коли вже прийшов до тебе з добром, то нічого поганого мене не спіткає.

- З чим же ти прийшов?

- Мені так подобаються твої вчинки, що я готовий допомогти твоїй втечі з Небес.

- Дякую, не треба.

- Адаже ти хотів би перемогти в цій боротьбі, хіба ні?

- Так, і я доб'юся цього власним шляхом.

- Як?

- Я вернуся зараз до Міста і знищу стількох богів, скількох зможу, поки вони мене не зупинять. Якщо загине більшість сильних, то слабкі не зможуть уберегти свою твердиню від занепаду.

- А якщо ти сам зазнаєш поразки? Що буде тоді зі світом та з ідеями, за які борешся? Чи зможеш ти піднятися ще раз, аби захистити їх?

- Не знаю.

- Як тобі вдалося вернутись назад?

- Колись у мене вселився був демон. Я, здається, припав йому до вподоби і, коли ми наразилися на небезпеку, він сказав, що «підсилав полум'я моєї сутності», аби я міг існувати незалежно від свого тіла. Я забув про це і не згадував аж до тої миті, коли побачив під собою своє розтерзане тіло на вулиці Небесного Міста. Я знав, що нове можна собі роздобути лише в одному місці - у Павільйоні Вершителів Карми. Я туди, а там Муруган - вимагав, щоб його обслужили. Як ти сам щойно завважив, моя сила криється в управлінні електромагнітними явищами. Як з'ясувалося там на місці, вона діє і без підтримки мозку: я вмить перемкнув електричні кола і ввійшов у нове тіло, а Муруган пішов під три чорти.

- Те, що я все це чую, означає, либонь, що й мене ти збираєшся послати за ним услід.

- Мені не хотілося б, добрий Куберо, бо я люблю тебе. Якщо ти даси мені слово - забути все, про що дізнався, і почекаєш, поки до цього докопається хто-небудь інший, я відпущу тебе живого.

- Ризиковано.

- Я знаю, що ти ніколи не ламав свого слова, а тобі ж стільки літ, скільки Небесним схилам.

- Кого першого з богів ти уб'єш?

- Яму, звичайно, бо він уже наступає мені на п'яти.

- Тоді, Саме, тобі доведеться убити й мене, адже він мій брат-Локапала і добрий друг.

- Я певен, що нам обом буде шкода, якщо мені не лишиться іншої ради, як убити тебе.

- То, може, від близького знайомства з ракшасами і тобі передався їхній азарт та пристрасть битися об заклад?

- Наприклад?

- Якщо виграєш ти, я даю слово мовчати. Якщо виграю я - ти летиш зі мною геть звідси на спині у Гаруди.

- А яке змагання ти пропонуєш?

- Ірландський іван-покиван.

- З тобою, тлустий Куберо?.. Ти пропонуєш це мені, в моєму чудовому новому тілі?

- Так.

- Тоді перший удар - твій.

На темному схилі, на далекій околиці Небес Сам і Кубера стали віч-на-віч один проти одного.

Кубера відвів назад правий кулак і послав замашний удар прямо Самові у щелепу.

Сам упав, хвилюк полежав, поволі звівся на ноги.

Розминаючи щелепу, він зайняв позицію на тому самому місці.

- Ти дужчий, аніж здаєшся, - сказав він і вдарив.

Кубера розтягся долі, зі свистом хапаючи ротом повітря.

Він силкувався встати, застогнав, переждав хвилюк і все-таки звівся на ноги.

- Не думав я, що ти встанеш, - сказав Сам.

Кубера обернувся до нього, темна волога цівка стікала йому по підборіддю.

Коли він зайняв свою позицію, Сам здригнувся.

Кубера чекав, усе ще важко хекаючи.

Біжи за попелясту запону сутінок. Рятуйся! Ховайся за скелю! Ярий гнів випустить з тебе бебехи, перемеле тобі хребет, не лишить од тебе нічого, крім мокрого місця...

- Бий! - сказав Сам.

Кубера посміхнувся і вдарив його.

Він лежав і тремтів, і голос ночі, в якому змішалася дзигчання комах, шелестіння вітру й зітхання трав, долинув до нього:

Тремти, як останній забутий на гілці листок під осіннім вітром. У грудях твоїх - крижана брила. У мозку не лишилося більше слів, одні лише кольори страху панічно мерехтять там...

Сам затряс головою і звівся навколішки.

Впади знову, звинься в клубок і ридай. Бо ж так зароджується людина і так само конає. Всесвіт - то чорна куля, що покотом котиться. Вона чавить усе на своєму шляху. Вона котиться на тебе. Рятуйся! Ти ще можеш виграти хвилюк, може, навіть годину, поки вона наздожене тебе і розчавить...

Він затулив руками обличчя, опустил їх, глянув на Куберу й підвівся.

- Ти витворив покій, званий Страхом, у Павільйоні Німоти, - проказав він. - Тепер я згадав про твою силу, старий боже. Але її не досить.

Невидимий кінь скаче пасовищами твоєї свідомості. Ти впізнаєш його по слідах підків, що ятратяться ранами в твоєму мозку...

Сам став на своє місце, стис кулак.

Небо розколюється в тебе над головою, ось-ось заяє прірва під твоїми ногами. А що то за схожа на тінь проява постає за твоєю спиною?

Кулак у Сама здригнувся, проте він метнув його уперед, завдаючи удару.

Кубера поточився назад, голова його хитнулася вбік, але він утримався на ногах.

Сам стояв на місці, і його поиняв дріж, коли Кубера замахнувся правицею ?для завершального удару.

- Старий боже, ти махлюєш, - сказав він.

Кубера всміхнувся заюшеними кров'ю устами, і його кулак вихопився вперед, немов чорна куля.

Яма вів бесіду з Ратрі, коли нічну тишу розітнув крик розбудженого Гаруди.

- Досі такого ніколи не було, - пробурмотів Яма.

Небо поволі почало розкриватися.

- Може, це виїжджає Великий Вішну...

- Він ніколи не робив цього поночі. Коли я допіру з ним розмовляв, він про це і словом не прохопився.

- Виходить, хтось інший з богів наважився осідлати його Птаха.

- Ні! Мерщій до загороди, пані! Мені може знадобитися твоя допомога.

І він потяг її за собою до сталевго гнізда Гаруди.

Гаруду вже було розбуджено й від'язано, тільки каптура ще не знято йому з голови.

Кубера приніс сюди ще непритомного Сама і прив'язав його до кульбаки.

Тоді спустився додолу і швидко завершив останні приготування. Відкотив горішню частину клітки набік, прихопив з собою довгий металевий підкрильний гак - острогу - і рушив назад до мотузяної драбини. Пташиний дух нестерпно бив у ніс. Гаруда неспокійно тупцював на місці й стовбурчив пір'я, кожна пір'їна удвічі більша за людський зріст.

Помалу-малу видирався нагору Кубера.

Коли він прив'язувався вже до сидіння, Яма й Ратрі підбігли до клітки.

- Куберо! Ти що, збожеволів? - закричав Яма. - Адже ти завжди боявся висоти!

- Нагальна справа, Ямо, - відповів той, - а щоб спорядити Громову Колісницю, треба згаяти цілий день.

- Яка така справа, Куберо? І чого б тобі не взяти гондолу?

- Гаруда летить швидше. А про справу я розкажу тобі, коли повернуся.

- Може, я міг би допомогти?

- Ні. Дякую.

- А що, пан Муруган може?

- В даному випадку - так.

- Ви ж ніколи не мирили між собою.

- Воно й зараз так. Але мені потрібна його допомога.

- Гей, Муругане!.. Чому він не відповідає?

- Він спить, Ямо.

- У тебе кров на обличчі, брате.

- Та я оце втрапив був у невеличку халепу.

- Та й Муруганові, схоже, було непереливки.

- Нас обох спіткав той самий нещасливий випадок.

- Щось тут не так, Куберо. Зачекай, я зараз зайду до клітки.

- Не заходь, Ямо!

- Локапалам не годиться наказувати один одному. Ми всі рівні.

- Не заходь, Ямо! Я знімаю каптур з голови Гаруди!

- Не знімай!

Очі в Ями раптом спалахнули, і він аж ніби підріс, мало не вискочивши зі свого червоного вбрання.

Кубера нахилився вперед і, дотягшись гаком, скинув каптур з високої голови Птаха. Гаруда закинув голову назад і знову скрикнув.

- Ратрі, - попросив Яма, - напусти мороку на очі Гаруди, аби він не міг бачити!

І Яма рушив до входу в клітку. Морок, наче грозова хмара, оповив пташину голову.

- Ратрі! - гукнув Кубера. - Зніми цей морок та оповий ним Яму - інакше все пропало!

Лише на мить завагалася Ратрі, а тоді зробила так, як він сказав.

- Мерщій до мене, - крикнув він. - Сідай верхи на Гаруду, полетимо разом. Ти нам дуже потрібна!

Вона увійшла до клітки і розчинилася в мороці, бо він затопив уже все довкола; Яма намагався навпомацки знайти дорогу в цьому чорнильному ставку.

Драбину смикало і гойдало, поки Ратрі вибиралася на Гаруду.

Птах зненацька заволав і підскочив, бо Яма, прокладаючи собі шлях, вимахував кинджалом на всі боки.

Ніч огорнула їх, і за хвилину Небо лишилось далеко внизу.

Коли вони набрали висоти, Небесне склепіння несподівано почало зачинятись.

Гаруда скрикнув знову і помчав до воріт.

Вони встигли проскочити, і Кубера підострожив Птаха.

- Куди ми летимо? - спитала Ратрі.

- У Місто Жадань, що понад річкою Ведра, - відповів той. - А це Сам. Він живий.

- Що сталося?

- Він - той, кого розшукує Яма.

- Чи не заявиться він у Місто Жадань - шукати його?

- Безсумнівно, пані, безсумнівно. Але поки він знайде його, ми встигнемо підготуватися.

У дні, що передували Великій Битві, у Місто Жадань стікалися захисники. Звістку-попередження принесли городянам Кубера, Сам і Ратрі. У Місті Жадань уже знали про мобілізацію в сусідніх містах, проте досі не відали, що їм загрожує нашествя Небесних карателів.

Сам навчав військо, що мало битися проти богів, а Кубера - тих, хто мав протистояти правовірним сполченням.

Чорні обладунки було викувано для Богині Ночі, про яку казано: «Борони нас від вовка й вовчиці, борони нас від злодія, о Ноче...»

А на третій день перед шатром Сама на рівнині за містом виникла вогняна вежа.

- Це Владика Пекельного Колодязя з'явився, аби виконати свою обіцянку, о Сідхартхо! - забринів голос у Самовій голові.

- Тарака! Як ти знайшов... і впізнав мене?

- Я дивлюся на полум'я, що є твоєю справдешньою сутністю, а не на плоть, що її приховує. Тобі ж це відомо.

- Я гадав, ти загинув.

- Так мало не сталося. Ті двоє таки випивають очима життя! Навіть життя таких, як я.

- Я ж тебе попереджав. Ти привів за собою свої легіони?

- Так, привіа

- От і добре. Невдовзі на це місто підуть війною боги.

- Знаю. Багато разів літав я на крижану гору, де стоїть Небесне Місто, а мої вивідачі й зараз там. Тим-то мені відомо, що готуються вони напасти на вас, ще й підбурюють людей взяти участь у битві. Хоч вони й не вважають за потрібну людську допомогу, проте вбачають користь у тому, що люди прилучаться до зруйнування Міста Жадань.

- Атож, їхній задум неважко зрозуміти, - промовив Сам, пильно вдивляючись у могутній вихор жовтого полум'я. - Які ще в тебе новини?

- Чекай пришестя Червоного.

- Я чекав його.

- Він знайде тут свою погибель. Я маю побороти його.

- Він скористається антидемонським репелентом.

- У такому разі, я знайду, як знешкодити репелент або ж уб'ю Червоного з безпечної відстані. Він буде тут, коли споночіє.

- А як він дістанеться сюди?

- На летючій машині - не такій великій, як Громова Колісниця, що її ми тоді намагались украсти, - але дуже прудкій. Я не зміг би напасти на неї, коли вона летить.

- Він буде один?

- Так, якщо не брати до уваги машин.

- Машин?

- Сила-силенна всіляких механізмів. Його летюча машина напхана якимсь дивовижним обладнанням.

- Це може обернутися для нас великими неприємностями.

Вогняна вежа зробилася жовтогарячою.

- Але й інші ось-ось будуть тут.

- Ти ж казав - він летить один.

- То правда.

- Тоді поясни, що ти хотів сказати.

- Інші прийдуть не з Неба.

- Звідки ж тоді?

- Відтоді, як тебе забрали на Небо, я чимало мандрував, я обнишпорив увесь світ - усі його висоти й низини, шукаючи спільників серед тих, хто також ненавидить Богів Небесного Міста. До речі, у тому твоєму попередньому втіленні, я таки намагався порятувати тебе від кицьок Канібуррхи.

- Я знаю.

- А боги й справді дужі - дужчі, ніж будь-коли раніш.

- Ну то скажи, хто йде нам на підмогу.

- Повелитель Нірріті Чорний, він ненавидить всіх і все на світі, та найдужче ненавидить Богів з Небесного Міста. Тим-то і шле битися на рівнині побіля Ведри свій нелюд - тисячу зомбі. Він обіцяв, що після бою нам, раکشасам, вільно буде вибрати собі які завгодно вцілілі тіла вирощених ним безмозгих мертвяків.

- Не до вподоби мені допомога Чорного, та іншої ради немає. Коли ж вони прибудуть?

- Уночі. А Далісса з'явиться тут ще раніше. Я вже чую її наближення.

- Далісса? Хто це?..

- Остання з Матерів Нестерпного Жару. Тільки вона одна знайшла порятуюнок в глибинних водах, коли Дурга й звитязний Калкін брали приступом морський купол. Їй подушили всі яйця, й вона не може більше нічого відкласти, але в тілі її все ще криється спопеляюча сила морського жару.

- І ти гадаєш, що після всього вона допомагатиме мені?

- Вона не допомагатиме нікому. Вона остання, хто вцілів з її роду. Вона битиметься на рівних - сама за себе.

- То знай, що та, яку звали колись Дургою, носить нині тіло Брахми, вожака наших ворогів.

- Он що, тепер ви обоє - чоловіки. Далісса могла б стати на бік Калі, якби та лишилася жінкою. Але вона вже вибрала, до якого табору пристати. Ти - її вибір.

- Це допоможе трохи зрівноважити шанси.

- Цього разу ракшаси приженуть слонів, ящерів та величезних кицьок і нацькують їх на наших ворогів.

- Це добре.

- І прикличуть вогняних елементалів.

- Чудово.

- Далісса вже неподалік. Вона чекатиме на дні річки і вирине, коли знадобиться.

- Перекажи їй від мене вітання, - мовив Сам повертаючись, щоб зайти до свого шатра.

- Перекажу.

І він опустил за собою відкидну запону.

Коли Бог Смерті спустився на рівнину, що розкинулась по берегах Ведри, напав на нього в подібні величезної кицьки з Канібуррхи вожак ракшасів Тарака.

І одразу відскочив, наче горох від стіни. Бо пирскався Яма антидемонським репелентом, і не міг через те Тарака до нього наблизитись.

Ракшас крутнувся і з кицьки перекинувся на вихор сріблястих порошинок.

- Боже Смерті! - вибухнули слова в голові у Ями. - Чи пам'ятаєш ти Пекельний Колодязь?

І в одну хвилину вир усмоктав у себе уламки скель, каміння та ринь і жбурнув усе це здаля на Яму, який завинувся в свого плаща, затулив його полою очі і стояв, не ворухнувшись.

За хвилину чи другу люта буря вляглася.

Яма не ворухився. Все довкола було встелене уламками, та поблизу нього - ані камінчика.

Яма опустил полу свого плаща і вп'явся поглядом у живу круговерть.

- Якими чарами, - долинули слова, - ти спромігся втриматись на ногах?

Яма не зводив з Тараки погляду.

- Яким дивом ти ще крутишся? - спитав він у відповідь.

- Я - наймогутніший серед ракшасів. Я вже витримував твій смертоносний погляд.

- А я - наймогутніший серед богів. Я вистояв проти всієї вашої орди у Пекельному Колодязі.

- Ти - лакуза Тримурті.

- Помиляєшся. Я прилетів сюди, аби тут, на цьому місці битися проти богів в ім'я Акселераціонізму. Незмірна моя ненависть, і приніс я з собою зброю, аби підняти її проти Тримурті.

- В такому разі, гадаю, доведеться мені відкласти герць із тобою. Матиму приємність битися з тобою пізніше.

- Слушно, як на мене.

- І ти, звісно, бажаєш, аби привели тебе до нашого вождя?

- Я й сам знайду дорогу.

- Тоді - до наступної зустрічі, Владико Ямо...

- Бувай, ракшасе.

І Тарака, палаючою стрілою шугнувши в небо, сцез з очей.

Кажуть одні, що розгадав Яма свою загадку в той час, як стояв у величезній клітці серед мороку і пашиного посліду. Інші кажуть, що перегадом повторив він шлях Кубериних міркувань і перевіряв їх за допомогою записів, які зберігалися у Безмежних Палатах Смерті. Хай там як, а, зайшовши до шатра, поставленого на рівнинному березі річки Ведри, він привітався до господаря його, чоловіка на ім'я Сам. Узявшись за руків'я свого клинка, зустрівся той з ним віч-на-віч.

- Смерте, ти забігаєш попереду битви, - сказав він.

- Дещо змінилося, - відповів Яма.

- Що саме змінилося?

- Моя позиція. Я прибув сюди, аби виступити проти волі Небес.

- Яким чином?

- Крицею. Вогнем. Кров'ю.

- Яка ж причина такої переєміни?

- На Небесах завелася мода на розлучення. На зради. І на збиткування. Пані перебрала через край, і тепер я знаю причину, Князю Калкіне. Я не приймаю вашого Акселераціонізму, але й не відкидаю його. Для мене важить лише одне: він єдина на світі сила, здатна чинити опір Небесам. Зважаючи на це, я приєднаюсь до тебе, якщо ти приймеш мій меч.

- Я приймаю твій меч, ясновельможний Ямо.

- І я підніму його на будь-кого з небесної зграї - окрім лише самого Брахми, з яким не шукатиму зустрічі.

- Гарзд.

- Тоді дозволь мені стати твоїм колісничим.

- Я не проти, однак у мене немає бойової колісничі.

- Одну, вельми незвичайну, я прихопив з собою. Дуже довго працював я над нею, та вона й досі не завершена. Але вистачить і цього. Маю зібрати її сьогодні ж уночі, бо завтра на світанні заклопотить битва.

- Я так і передчував. Крім того, ракшаси попередили мене, що наближається військо.

- Так, пролітаючи, я бачив його згори. Головний напрям удару - з північного сходу, з боку рівнини. Пізніше втрутається й боги. Але окремі загоны, безсумнівно, нападуть на усіх напрямків, і з-над річки також.

- Річку ми контролюємо. Жар Далісси чекає на дні. Коли настане слухна година, вона зможе здійснити могутні хвилі, нагріти їх до кипіння і вихлопнути окропом на береги.

- Я гадав, що з Жаром покінчено назавжди!

- Лишилась вона одна, остання.

- Як я зрозумів, на нашому боці битимуться і ракшаси?

- Атож, і не тільки...

- А хто ще?

- Я прийняв підмогу - ціле військо безмозгих зомбі - од Владики Нірріті.

Очі в Ями звузились, він засопів.

- Це недобре, Сіддхартхо. Рано чи пізно, але його однаково доведеться знищити, і не варто було користуватися послугами такого, як він.

- Знаю, Ямо, але становище в мене критичне. Вони стягнуть сюди свої сили сьогодні вночі...

- Якщо ми переможемо, Сіддхартхо, розіб'ємо Небесне Місто, підірвемо стару релігію, вивільнимо людину для індустріального прогресу, то і тоді у нас ще лишатся вороги. Доведеться боротися, аби скинути самого Нірріті, який усі ці століття виживав, поки боги зйдуть з арени. Бо інакше все знову буде так само, а то й гірше - боги принаймні зберігали якусь часточку такту в своїх неправедних діях.

- Гадаю, він приєднався б до нас у будь-якому разі - незалежно від того, просили б ми його про це чи ні.

- Так, але покликавши його чи прийнявши його пропозицію, ти тепер дечим йому зобов'язаний.

- Як настане час про це думати, тоді й побачимо.

- Атож, це політика. Але мені таке не до вподоби.

Сам налив темного й солодкого місцевого вина.

- Гадаю, Кубера буде радий тебе побачити, - сказав він, підносячи Ямі келих.

- А що він поробляє? - спитав Яма, беручи вино, й одразу вихилив його одним духом.

- Навчає військо і читає курс лекцій тутешнім ученим про двигуни внутрішнього згоряння, - відповів Сам. - Навіть якщо ми програємо, дехто з них може вціліти і продовжити справу десь-інде.

- Якщо вони й справді колись це використають, то їм годилося б знати не лише про те, як працюють двигуни внутрішнього згоряння...

- Він аж захрип, бо говорить цілими днями, а писці записують за ним геть усі лекції - з геології, гірничної справи, металургії, нафтохімії...

- Якби в нас було більше часу, я б йому допоміг. А так, хай навіть вони засвоять десяту частину - і того може вистачити. Не завтра чи позавтра, але...

Сам допив своє вино і знову наповнив келихи.

- За день прийдешній, колісничий!

- За кров, Приборкувачу, за кров і за погубу!

- І наша кров може пролитися, Боже Смерті. Та коли ми потягнемо за собою чимало ворогів...

- Я не можу вмерти, Сіддхартхо, інакше, як з власного вибору.

- Як може таке диво статися, ясновельможний Ямо?

- Дозволь Смерті не розголошувати своїх маленьких таємниць, Приборкувачу. А то раптом передумаю і не схочу піддавати випробуванню в цій битві свою можливість вибору.

- Як тобі завгодно, ясновельможний.

- За твоє здоров'я і довге життя!

- За твої.

Світанок у день битви зарожевів, немов ущипнуте дівоче стегно.

З річки потягся легкий туман. На сході золотом висявав Міст Богів, а західний його кінець мерхнув, занурюючись у відступаючий морок, і, немов палаюча лінія екватора, поділяв він навіл небесний простір.

На рівнині коло Ведри чекали своєї пори вояки Міста Жадань. П'ять тисяч душ, озброєні мечами й луками, піками та пращами, дожидали битви. Тисяча зомбі стояла в перших шерехах під проводом живих сержантів Чорного, які керували всіма їхніми рухами за допомогою барабанного бою; ранковий бриз ворухив чорні шовкові бинди, що, наче димові змійки, звивалися над їхніми шоломами.

Позаду розмістилось п'ятсот списоносців. У повітрі срібними вихорами зависли ракшаси. Звідкись з-поза ранкової мли подеколи долинав рик дикого звіра, мешканця джунглів. Вогняні елементалі жевріли на вітті дерев, на гостряках списів, на прапорах та вимпелах.

На небі ані хмарини. Трави ще яскріли діамантами нічної роси. Розм'якла від вологої прохолоди земля ще не зашерхла і ладна була зберегти сліди ніг, що ступали по ньому. Попід небесами суцвіття сірих, зелених та жовтих кольорів било в очі; скипала водовертями Ведро поміж своїх берегів, збираючи листя з дерев, що обступили її почесною вартою. Кажуть, нібито кожен день - то є коротке повторення історії всього світу: поволі проступає він з мороку й холоду ночі в досвітню імлу, зігрітий першим теплом; у розповні ранку мружить очі оспала свідомість, і думи розтікаються повинню суперечних, розвихрених почуттів; до полудня все прагне віднайти зграйність і лад,

аби по тому неквапно й журливо плинути схилком у скорботний занепад смеркання, крізь містичні марева потемків - до ентропійного завершення, яким знову і знову є ніч.

Народився новий день.

У далекому кінці поля бовваніла темна смуга. Звук сурми розітнув повітря, і смуга ця рушила вперед.

Сам стояв у бойовій колісниці на чолі свого війська, блищали його вороновані лати, в довгому сірому списі чаїлася смерть. І почув він слова, мовлені голосом Смерті, вбраної у шкарлати, і був то голос його колісничого:

- Перша їхня хвиля - ящерна кавалерія.

Примружившись, Сам вдивлявся в далеку смугу.

- Он вони, - промовив колісничий.

- От і чудово.

Він змахнув списом, і, ніби пінява хвиля припливу, ринули вперед білі вогні ракшасів. За ними заворушилися й зомбі.

Коли білопінна хвиля зітнулася з темною смугою, розляглись над рівниною багатоголосий гвалт, сичання та брязкіт зброї.

Зупинилася темна смуга, хмари куряви здійнялися над нею.

По тому риком озвались пробуджені джунглі, то на ворожий фланг нацьковано зібраних по лісах хижаків.

Під неквапний, розмірений ритм барабанів марширували зомбі, а попереду линули вогняні елементалі, і там, де вони проходили, трави блякли і жухли.

Сам кивнув Смерті, і їхня колісниця плавно рушила уперед, плинучи на своїй повітряній подушці. За спиною в нього стрепенулися вояки Міста Жадань. Владика Кубера тим часом спав, наковтавшись снодійного, у таємній криївці під містом. Ясновельможна Ратрі на чорній кобилі трималась за шерезаги списоносців.

- Їхній напад відбито, - сказала Смерть.

- Еге ж.

- Всю їхню кавалерію наче вітром розмело, і звірі досі там справляють свою криваву учту. Вершники ще не перегрупували своїх лав. Ракшаси зливою упали їм на голови з небес. А зараз їх затопить вогняний потік.

- Атож.

- Ми винищимо їх. Ось вони бачать, як безмозккі створіння Ніррїті насуваються на них, крокуючи в ногу, всі як один, і без тіні страху, під рівномірний, страхітливо-навальний барабанний бій, - і нічого немає в їхніх очах, нічогісінько. А понад головами зомбі вони бачать нас, ніби закутаних у грозову хмару, і завважують, що Смерть править твоєю колісницею. І частіше б'ються у них серця, і тужавіють від холоду їхні тіла. Бачиш, як никають поміж них дикі звірі?

- Так.

- Хай не сурмлять перемогу в наших лавах, Сіддхартхо. Це ж не битва, а бойня.

- Так.

Зомбі вбивали всіх, хто попадався їм на дорозі, коли ж падали вони самі, то не чути було ні звуку, ні слова, бо їм однаково, а слова для нелюду нічого не означають.

Вони промчали по всьому полю, і свіжі підкріплення вояків ставали на герць проти них. Та кавалерію було розбито, а піхотинці не могли витримати навали списоносців і ракшасів, зомбі й піхоти Міста Жадань.

Гостробока, мов лезо, бойова колісниця, керована Смертю, врізалась у вороже військо й котилася, наче вогонь по стерні. Снаряди та кинуті в неї дротики завертали з півшляху під прямим кутом і неслися геть, не завдавши шкоди ні колісниці, ні тим, хто в ній був. Темні вогники танцювали в очах у Смерті, коли керманіч хапався за двійчасте кільце, яким спрямовував хід своєї машини. Знов і знов нещадно він врізувався згори в лави ворогів, і Самів спис жалив, наче жало змії, коли мчали вони крізь ворожі бойові строї.

Звідкись пролунав сигнал до відступу. Але мало вже хто міг на нього відгукнутись.

- Утри сльози, Сіддхартхо, - промовила Смерть, - і накажи війську перешикуватися. Настав час посилити натиск. Мечоносець Манджусрі має дати наказ до наступу.

- Так, Смерте, я знаю.

- Ми владні над ратним полем, але не владні над тим, що готує нам день. Боги зорять за нами, зважаючи наші сили.

Сам підняв списа, даючи знак, - і знов забурунило його військо. Та раптом неждана тиша заповонила все. Зненацька вляглися вітри, стихли гомони. Синіло небо в довколишній непорушності. Сіро-зеленим обрусом стелилося витопане поле. Вдалині, наче примарна запона, висіла курява.

Сам озирнув ряди свого війська і змахнув списом.

Цю ж мить ударив грім.

- На поле виходять боги, - сказала Смерть, подивившись угору.

Над ними промайнула Громова Колісниця - Та злива руйнації не ринула їм на голови.

- Чому ми досі живі? - спитав Сам.

- Гадаю, вони хочуть завдати нам якомога ганебнішої поразки. А ще, мабуть, побоюються повернути Грому Колісницю супроти її творця - і не дарма побоюються.

- Ну, раз так... - сказав Сам і дав своєму війську знак наступати.

Колісниця винесла його уперед.

За ним рушили вояки Міста Жадань.

Вони порубали тих, хто відстав. Вони прорвалися крізь вартові пости, що силкувалися їх затримати. Під градом стріл перебили вони лучників. І зігнулись з ядром священного війська фанатиків, що дали обітницю стерти з лица світу Місто Жадань.

Та ось просурмили Небесні сурми.

Розімкнулися лави вояків-людей.

Наперед виїхало півсотні напівбогів.

Сам здійняв свого списа.

- Сіддхартхо, - промовила Смерть, - ніколи не був ще звияжець Калкін переможений в битві.

- Знаю.

- Зі мною Талісман Приборкувача. На вогнищі біля Світокраю згоріла підробка. Я підмінив його, аби вивчити в вільну хвилину. Проте вільна хвилинка так і не випала. Зачекай хвильку, я накину його на тебе.

Сам здійняв руки, і Смерть застігнула йому на попереку пояс із мушель.

Воякам Міста Жадань він подав знак зупинитися.

Смерть мчала його одного назустріч напівбогам.

Над головами декотрих із них мінилися німби зародкових Образів. Інші несли дивовижну зброю, аби сфокусувати на ній дивовижні свої Атрибути. Вогняні язички лизнули колісницю. Вітри налетіли на неї. Креснув оглушливий грім. Сам змахнув списом - і перші троє з його супротивників схитнулися й попадали зі спин своїх ящерів.

Смерть спрямувала на них свою колісницю.

Гострими, як бритви, боками, косила свій ужинок машина Смерті; і мчала вона втричі прудкіш за коня і вдвічі - за ящера.

Сам линув уперед, оповитий туманом - кривавою млою. Назустріч йому шугали важкі снаряди - і щезали, даленіючи, по обидва боки від колісниці. У вухах лящав надзвучковий виск, але щось цей виск приглушувало.

Незворушний лицем, здійняв Сам свого списа високо над головою.

І враз спалах нежданої люти перебіг йому по обличчю, а з гостряка списа зринули блискавки.

На обвуглені головешки перетворилися ящери та верхівці.

У ніздрі Самові вдарив дух горілої плоті.

Він зареготав, і Смерть розвернула колісницю для нового наїзду.

- Чи дивитесь ви на мене? - загукав Сам у Небо. - Тож дивіться - і начувайтесь! Бо схибили ви!

- Не роби цього! - озвалася Смерть. - Надто рано! Ніколи не глумися над богом, поки він ще не загинув!

І ще раз промчала колісниця крізь шерехи напівбогів, і ніхто не зміг її торкнутися.

Просурмив ріг - і священний полк рушив на підмогу своїм проводирям.

Назустріч їм рушили вояки Міста Жадань.

Сам стояв у колісниці, а довкола важко гупали снаряди - жоден з них не вціляв. Смерть раз по раз врзалася колісницею в ряди ворогів, то ніби розколюючи їх клином, то наче прохромлюючи рапірою. Орудуючи на всі боки, Сам співав, і спис його був подібний до зміїного жала, подеколи з нього з сичанням зринали сліпучі іскри. А Талісман світився на поясі в Сама блідим вогнем.

- Ми їх подужаємо! - звернувся він до колісничого.

- Зараз на полі тільки напівбоги та люди, - мовила у відповідь Смерть. - Вони досі випробовують наші сили. Дуже мало зосталося тих, хто пам'ятає могутність Калкіна у всій її повноті.

- У всій її повноті? - перепитав Сам. - Жодного разу не виявляв Калкін своєї могутності у всій її повноті, о Смерте. Ніколи впродовж усіх століть цього світу. Хай же виступлять нині вони проти мене, і заплаче небо над їхніми тілами, і зачервоняться води річки Ведри од їхньої крові... Ви чуєте мене? Ви чуєте мене, боги? Виходьте ж супроти мене! Я викликаю вас, сюди, на це поле! Оберніть проти мене всю вашу силу, виходьте ж!

- Ні! - втрутилась Смерть. - Ще зарано!

Над ними знову з'явилася Громова Колісниця.

Сам підняв списа - і довкола пролітаючої машини вибухнуло піротехнічне пекло.

- Тобі не слід виказувати себе, хай вони поки що не здогадуються, до чого ти вдатний! Рано ще!

Крізь клекіт бою та спів у власному мозку до нього долинули слова Тараки:

- Вони підіймаються річкою вгору, о Приборкувачу! А інший загін підступив до брами міста!

- Погукай Даліссу, хай підіймається та жаром своїм перетворить в окріп води Ведри. А ти зі своїми ракшасами мерщій до брами Міста Жадань, винищи нападників!

- Слухаюсь, Приборкувачу! - мовив Тарака і щез.

Промінь сліпучого світла вихопився з Громової Колісниці і проштрикнув лави захисників.

- Настала пора, - мовила Смерть і майнула своїм плащем.

В останній шерехі ясновельможна Ратрі, верхи на своїй вороній кобиліці, звелася на стременах і відкинула чорний серпанок, що оповивав її лати.

І заволали од страху обидва війська, бо затулило сонце своє лице, і п'ятьма розлилася по ратному полю. Стебло світла, що вихопилось було з Громової Колісниці, зів'яло, і палючого сйява немов не було.

Лише слабке світіння, що не знати звідки точилося, зійшло на них, коли вискочив на поле Владика Мара - у своїй примарній колісниці, яка мінилась усіма барвами, запряжена кінями, що вивергали з себе ріки паруючої крові.

Йому назустріч метнувся Сам, та дорогу йому загородив загін вояків, і перше ніж він прорубався крізь них, Мара кинувся геть полем, убиваючи всіх на своєму шляху.

Насупився Сам і підняв свого списа, проте ціль його розпливалася, міняла обриси, і разючі блискавки падали то позад неї, то пообіч.

Вдалині, у водах річки почало займатися притлумлене світло. Воно пульсувало теплом, і щось схоже на мацаки на мить скинулося над водою.

З боку міста долинав клекіт бою. У повітрі було повно демонів. Земля, здавалося, ходила ходором під ногами у вояків.

Знову Сам здійняв свого списа, і зазубрена лінія світла шугнула з нього у піднебесся, а звідти у відповідь на поле ринуло з десятків блискавиць.

Дикі звірі рикали, гарчали, вили, спустошуючи лави і того, і того війська, не розбираючи, де є хто.

Зомбі не припиняли різанини, спонукувані чорними сержантами, гнані безугавним барабаним босем; вогняні елементалі припадали до грудей загиблих, наче живилися ще не вистиглою плоттю.

- Ми розбили напівбогів, - промовив Сам. - Тепер на черзі Владика Мара.

Вони перетнули поле, шукаючи його там, звідки долинали зойки і стогони, і серед тих, хто ось-ось ляже трупом або вже поліг.

Угледівши мінливі барви колісниць Сновидця, вони кинулися навздогін.

Врешті він розвернув свою колісницю і зустрів їх у тунелі п'їтьми, куди ледь проникав гамір далекого бою. Смерть теж натягла повіддя, і вони палаючими очима пожирали один одного крізь нічну п'їтьму.

- Може, ти все-таки зупинишся і станеш до бою? - крикнув Сам. - Чи нам доведеться гнати тебе, як собаку, і порішити на ходу?

- Не гагадує мені про своїх родичів, пса та суку, о Приборкувачу! - озвався той у відповідь. - Адже це ти, хіба ні, Калкіне? Це твій пояс. І твій спосіб воювати: викликані тобою блискавки б'ють у ворогів і в друзів без розбору. Отже, ти все-таки якось вижив, га?

- Так, це я, - сказав Сам, зважуючи в руці списа.

- І бог падає править твоєю тарадайкою?

Смерть підняла свою ліву руку, долонею вперед.

- Обіцяю тобі, Маро, смерть, - мовила вона. - Як не від руки Калкіна, то від моєї власної. Коли не сьогодні, то пізніше. Але відтепер вона вже чигає між нами.

Ліворуч пульсація в річці почастишала.

Смерть нахилилась уперед, і її колісниця помчала на Мару.

Коні Сновидця заіржали, дмухнули полум'ям з ніздрів і кинулися вперед.

Стріли Рудри знайшли їх у темряві, але й вони збочили на півшляху, зблиснули, не зачепивши ні Смерті, ні її колісниць, і вибухнули пообіч, на мить піджививши примарне світіння.

Здала долинав важкий тупіт і пронизливий крик слонів, гнаних ракшасами по рівнині.

Пролунав оглушливий рев.

Мара виріс на гіганта, горою зробилась його колісниця. Вічність стелилася під копита його коней. Блискавиця зірвалася з Самового списа, наче бризки з водограю. Довкола нього закружляла заметіль, і космічний холод міжзоряної безодні пробрав його до кісток.

У найостаннішу мить завернув Мара вбік свою колісницю й зіскочив з неї.

Вони вдарились прямо в її борт, знизу щось заскреготіло, й вони помалу-малу осіли долі.

На той час ревісько заглушило все довкруг, а пульсуюче світло з річки розлилося над нею рівномірною загравою. Ведра вийшла з берегів, і хвиля паруючого окропу вихлюпнулась на берег і покотилася полем.

Залунали нові зойки, не стихав брязкіт зброї. Притлумлено, десь у темряві все ще бубоніли барабани Нірріті, а згори долинув дивний звук, ніби на них падала Громова Колісниця.

- Куди він подівся? - крикнув Сам.

- Заховався, - відповіла Смерть. - Але він не може ховатися вічно.

- Прокляття! Що це - перемога чи поразка?

- Чудове запитання. Гай-гай, я не знаю на нього відповіді.

Хвилі пінилися довкола завмерлої на полі колісниць.

- Ти можеш знову її підняти?

- Тільки не в темряві, коли все заливає вода.

- Що ж тоді нам робити?

- Зробити перекур і набратись терпцю.

Він відкинувся назад і запалив вогник.

Трохи перегодом з'явився один із ракшасів і завис у повітрі над ними.

- Приборкувачу! Нові загони нападників на місто оббризкані тим що-нас-відганяє! - доповів демон.

Сам підняв списа, і з його гостряка зірвалася блискавка.

Яскравий спалах на мить освітив поле.

Усюди лежали вбиті. Подекуди вони громадилися невеликими купками. Декого з супротивників, що сплелись у двобої, не розняла навіть смерть. То там, то там поміж людей валялися трупи тварин. Кілька величезних кицьок і досі скрадалися в пошуках поживи. Вогняні елементалі сахались води, що поховала тіла загиблих під намулом і тванню та промочила до рубця тих, хто ще тримався на ногах. Побиті колісниць й полеглі ящери та коні здіймалися над рівниною могильними горбками. І на тлі цієї картини ходили, мов заведені, зомбі, і далі підкоряючись наказам, убиваючи все живе, що ворухилось попереду, і порожніми були їхні очі. Оддалік, іноді похлинаючись, досі бухкав один з барабанів. Од міста долинали звуки запеклого бою.

- Знайди пані в чорному, - звелів Сам ракшасові, - та скажи, хай прибере морок.

- Слухаюсь, - відказав демон і помчав назад до міста.

Знову засяяло сонце, і Сам затулив очі рукою від його проміння.

Ще страхітливою видалась різанина під голубим небом та Золотим Мостом.

Поперек поля на горбку стояла Громова Колісниця.

Зомбі винищили останніх вцілілих людей, які попали їм на очі. По тому озирнулися, вишукуючи ще живої здобичі, та в цю хвилину змовкнув барабанний бій, і вони попадали додолу.

Сам зі Смертю стояли у своїй колісниці, озираючись довкола в пошуках бодай яких ознак життя.

- Ніщо не ворухнеться, - сказав Сам. - Де ж боги?

- Може, у Громовій Колісниці.

Знову з'явився ракшас.

- Захисники не спроможні утримати місто, - доповів він.

- Боги приєдналися до тих, хто штурмує місто?

- Там Рудра, його стріли завдали чималої шкоди. Там же Владика Мара, і Брахма, гадаю, - та ще багато інших.

Так таке сум'яття та веремія, а я квапився.

- А де пані Ратрі?

- Вони ввійшла у Місто Жадань і чекає там у своєму Храмі.

- А де решта богів?

- Не знаю.

- Я вирушаю до міста, - мовив Сам, - на підмогу його захисникам.

- Ну а я піду по Громову Колісницю, - мовила Смерть, - спробую використати її проти ворогів - коли раптом її ще можна якось використати. А як ні, то лишається ще Гаруда.

- Добре, - промовив Сам і здійнявся в повітря.

Смерть скочила з колісниці.

- Хай щастить тобі!

- І тобі.

Й вони покинули, кожен по-своєму, місце кривавої січі.

Він підіймався на невисокий горбок, і його сап'янці безгучно ступали по траві.

Закинувши за праве плече свій пурпуровий плащ, він пильно обдивився Громову Колісницю.

- В неї вдарила блискавка.

- Так, - potwierдив він.

І глянув на того, хто говорив, - той стояв коло хвостової частини колісниці.

Лати його виблискували, наче бронзові, хоча не з бронзи роблені.

Були вони немовби сточені з безлічі змійок.

На його воронованому шоломі стирчали бичачі роги, а в лівій руці тримав він блискотливий тризуб.

- Чудова кар'єра, брате Агні, ти вибився нагору.

- Я вже не Агні, тепер я Шіва, Нищівник.

- Ти носиш на своєму новому тілі його лати і озброєний його тризубом. Проте нікому не до снаги так швидко опанувати тризуб Шіви. Ось чому на правиці в тебе біла рукавичка, ось чому окуляри на лобі.

Шіва підняв руку й опустил окуляри на очі.

- Атож, так воно й є. Кинь тризуб, Агні. Віддай мені свою рукавичку, жезл, пояс та окуляри.

Той похитав головою.

- Я поважаю твою могутність, Боже Смерті, твою проворність і силу, твою майстерність і сприт. Але нині ти надто віддалився від їхніх джерел, вони більше тобі не допоможуть. Тобі до мене зась, а я спалю тебе живцем - перше ніж ти до мене наблизитися. Ти, Смерте, умреш.

І він потягся до свого жезла, якого носив при боці.

- Ти хочеш обернути дар Смерті проти неї самої?

І в руці його майнула криваво-червона шабля.

- Прощавай, Дхармо. Настав кінець твоїм дням.

Він підняв жезл.

- В ім'я дружби, що колись існувала між нами, - проказав той, що в червоному вбранні, - я не позбавлю тебе життя, якщо ти здасишся мені.

Жезл схитнувся.

- Ти спопелив Рудру, захищаючи ім'я моєї дружини.

- Я захищав честь Локапалів, одним із котрих був я сам. Однак тепер я - Нищівник, Бог Руйнації, одне ціле з Тримурті!

Він націлився вогняним жезлом, і Смерть змахнула поперед себе пурпуровим плащем.

І такий сліпучий вихопився на волю спалах, що за дві милі од місця двобою захисники Міста Жадань уклакли на хвильку на міських мурах і дивом великим подивувалися.

Загарбники вступили до Міста Жадань. Тепер тут буяли пожежі, лунали пронизливі зойки, удари металу об дерево і скрегіт металу об метал.

Ракшаси скидали на ворогів, до яких не могли підступитися близько, цілі будівлі. Небагато було тих, що вступили до міста, небагато лишилося й захисників. Більша частина того й того війська полягла на рівнині.

Сам стояв на вершечку найвищої вежі Храму і дивився вниз, як лягає руїнами місто.

- Я не зміг порятувати тебе, Місто Жадань, - проказав він. - Я намагався, але не зумів.
Далеко внизу, на вулиці, Рудра натяг тятину свого лука.
Помітивши це, Сам здійняв списа.
І вдарили в Рудру блискавки, вибухнули, не долетівши, стріли.
Коли дим розвіявся, там, де стояв Рудра, з'явився невеликий кратер посеред лунки випаленого ґрунту.
Вдалині, на одному з дахів вигулькнув Владика Ваю, він насилу вітри роздмухувати пожариська. Знову здійняв був Сам свого списа, проте вже з десяток Ваю стояло на десятку дахів.
- Маро! - загукав Сам. - Де ти, Сновидцю? Ходи-но сюди, коли наважишся!
Одразу зусебіч долинув до нього регіт.
- Коли буду готовий, Калкіне, - озвався до нього голос з-за димової завіси, - я таки насмілюся, будь певен. Але вибирати вже буду я... Тобі хіба не йде обертом голова? Що буде, коли ти раптом звалишся вниз? Прилетить і підхопить тебе ракшас? Чи порятовують тебе твої демони?
І враз ударили блискавки в усі будівлі довкола Храму водночас, та заглушив несамовитий регіт Мари гримотливі звуки руйнації. І стихнув, даленіючи, під тріскіт нових кострищ.
Присів Сам та й задивився, як палає місто.
Затих гамір сутічок. І тільки полум'я стугоніло довкруг.
Гострий біль проштрикнув йому мозок - і відступив. Тоді знов ухопив його й більш не відпускав. Далі заповонив усе його тіло, й він закричав.
Унизу, на вулиці стояли Брахма, Ваю, Мара та четверо напівбогів.
Він силкувався підняти списа, та рука йому так тремтіла, що він не втримав його й випустив; спис прогуркотів по камінню і шез.
Скіпетр з колеса й черепа націлив на нього свої очниці.
- Спускайся, Саме! - крикнув, легенько ворущачи ним, Брахма, й від того біль пекучою хвилею прокотився по всьому тілу. - Крім тебе та Ратрі погинули всі. Ти останній! Здавайся!
Він насилу звівся на ноги й поклав руки на свій пояс, що світився й світився.
Похитуючись, він пробурмотів крізь зіцілені уста:
- Гаразд! Я спускаюся... бомбою впаду поміж вас!
Та враз небо потемніло, зясніло, знов потемніло.
Могутній крик заглушив клекотіння спустошливого полум'я.
- Це Гаруда! - вигукнув Мара.
- Що тут потрібно Вішну - саме тепер?
- Гаруду ж украли! Хіба ти забув?
Величезний птах заходив у піке на охоплене пожежею місто, наче велетенський фенікс линув до свого палаючого гнізда.
Сам насилу повернув голову вгору й побачив, як раптом на очі Гаруді опустився каптур. Птах залопотів крильми й важко почав опускатися туди, де перед Храмом стояли боги.
- Червоний! - скрикнув Мара. - їздець! Він у червоному!
Брахма обернувся й обома руками спрямував свій верескливий скіпетр на голову Птаха, що пікою падав додолу.
Мара змахнув рукою, і крила Гаруди немов спалахнули вогнем.
Ваю здійняв догори обидві руки, і ураганний вітер накинувся на їздового Птаха Вішну, що дзьобом своїм трощить колісниці.
Знову скрикнув Гаруда, розпроставши крила, аби сповільнити своє падіння. Тоді засновигали довкола нього ракшаси, штриканням та штурханами спонукаючи опускатися вниз.
Він падав поволі, поволі, та зупинитися все ж не міг.
Боги кинулися врозтіч.
Гаруда гупнув додолу, і задвигтіла земля під ногами.
З пір'я на його спині вигулькнув Яма з мечем у руці, він ступив три кроки і впав на бруківку. З руїн вискочив Мара і двічі вдарив його по потилиці ребром долоні.
Після першого ж удару Сам кинувся вниз, але не встиг опуститися вчасно. Знову заверещав скіпетр, і все закружляло довкола нього. Щосили намагався він зупинити падіння, але спромігся лише його сповільнити.
Ось до долу зосталося сорок футів... тридцять... двадцять...
Низом клубочилась густа кривава імла, потім вона зробилася чорною...
- Нарешті Калкіна переможено в битві, - стиха проказав хтось.

Брахма, Мара та двоє напівбогів, Бора й Тікан, ото й усі, більше нікому було взяти Сама та Яму під варту й вивести з конаючого Міста Жадань, що на річці Ведра. Попереду них чвалала Ратрі з мотузямим зашморгом на шії.

Сама з Ямою вони посадовили у Громову Колісницю, ще дужче розшарпану, ніж до падіння: правий борт її зяв величезною діркою, а від хвостової частини майже нічого не лишилося. Вони скували бранців кайданами, знявши з них перед тим Талісман Приборкувача та малиновий плащ Смерті. Потім дали знати на Небо, і невдовзі по них прилетіла небесна гондола, аби відвезти назад до Небесного Міста.

- Ми перемогли, - мовив Брахма. - Міста Жадань більше немає.
- Як на мене, дорого нам коштувала перемога, - сказав Мара.
- Але ж ми перемогли!
- А Чорний знову заворушився.

- Йому кортіло тільки випробувати нашу силу.
- І якої ж він думки буде про неї? Знаючи, що ми втратили все військо? І навіть кількох богів!
- Ми билися зі Смертю, ракшасами, Калкіном, Ніччю та Матір'ю Нестерпного Жару. Після такої перемоги Нірріті не наслідиться знову підняти на нас руку.
- Могутній еси, Брахмо, - промовив Мара і відвернувся.

Вершителів Карми викликано, аби судити полонених.

Пані Ратрі було вигнано з Міста й роковано їй пробувати у світі простою смертною і завше відроджуватись у немолодих роздобрилих тілах, які не могли прийняти на себе всієї могутності її Образу та Атрибутів. Так милосердно вчинили з нею, бо визнали, що стала вона змовницею випадково, збита з пуття Куберою, якому довірилась.

Коли ж послали по Владика Яму, аби постав він перед судом, то знайшли у темниці лише його мертве тіло. Виявили, що в його тюрбані була схована маленька металева скринька. Ї вона вибухнула.

Після розтину тіла Вершителі Карми зійшлися на нараду.

- Чому він не випив отрути, коли хотів померти? - спитав Брахма. - Куди легше сховати пігулку, ніж вибухівку.

- Можна було б припустити, - сказав один з Вершителів Карми, - що десь у світі він запасся ще одним тілом, у яке мав намір перенестися за допомогою системи передач, запрограмованої на самознищення по завершенні роботи.

- Таке можливо?

- Ні, звичайно ні. Такий пристрій громіздкий і складний. Правда, Яма похвалювався, що може все. Якось він намагався мене переконати, що таке обладнання сконструювати можна. Проте контакт між обома тілами має бути безпосередній і здійснюватися за допомогою численних дротів і кабелів. А такий малесенький пристрій не може розвинути потрібної потужності.

- Хто змайстрував вам психозонд? - спитав Брахма.

- Владика Яма.

- А Шіві Громову Колісницю? А Агні вогняний жезл? Нещадний лук для Рудри? А Тризуб? А Блискучого Списа?

- Яма.

- Хочу вам повідомити: десь під ту пору, коли, мабуть, працювала ця маленька скринька, сам собою ввімкнувся головний генератор у Безмежних Палатах Смерті. Він пропрацював трохи менше п'яти хвилин і сам же й вимкнувся.

- Система передач?

Брахма стеноу плечима.

- Настав час покарати Сама.

Що й було зроблено. А оскільки одного разу він уже помирав і це не дало бажаного наслідку, цього разу вирішено було, що виносити йому смертний вирок немає сенсу.

Тому-то його й було перенесено. Але не в інше тіло.

Звели радіовежу. Сама напхали наркотичним зіллям, обліпили дротами переносного пристрою - все як годиться, тільки не було другого тіла. Натомість дроти було припасовано до конвертора вежі.

І випромінено було його атман через відкрите склепіння прямо у величезну магнітну хмару, що огортає всю планету і називається Мостом Богів.

А затим даровано йому було унікальну відзнаку: друге поховання на Небесах. Що ж до Ями, то це було його перше поховання, і, споглядаючи, як здіймається вгору дим од багать, гадав Брахма, де ж він зараз насправді.

- Будда пішов у нірвану, - проголосив Брахма. - Моліться по Храмах! Співайте по вулицях! У славі пішов він! Перебудував він стару релігію, і кращі ми тепер, ніж були бодай коли! А той, хто не згодний, хай згадає про Місто Жадань!

Так воно й було.

Однак вони так і не знайшли Владика Куберу.

Демони гуляли на волі.

Нарощував сили Нірріті.

То в тому то в тому куточку світу знаходився хтось, хто пам'ятав біфокальні окуляри або вбиральні з вироючими водопадами, нафтохімію або двигуни внутрішнього згорання - і той день, коли відвернуло сонце лице своє від правосуддя Небес.

А Вішну, чували, казав, що нарешті й на Небо прийшло запусіння.

VII

Ще одне ім'я, яким його називали, було Майтрея¹, що означає Бог Світла. Вернувшись з Золотої Хмари, помандрував він до Палацу Ками в Кайпурі, аби обміркувати там плани, зібратись на сили та підготуватися до

¹ **Майтрея** (букв.: пов'язаний з дружбою) - в будд. міф. *боддхісатва* і будда прийдешнього світового ладу. Вважається, що Майтрея живе своє передостаннє життя (перед тим, як спуститися на землю) в небі *тушіта* (4-й з 6-й нижчих світів, де мешкають боги), проповідує богам дхарму (закон, мораль) і чекає там часу, коли можна буде прийти в якості будди у світ людей. Майтрея має народитися, коли тривалість людського життя досягне 84 000 років і всім світом правитиме один справедливий буддійський правитель.

На малюнках Майтрея - золотого кольору, сидить на троні «по-європейському», поряд зображені колесо дхарми, ступа і ваза.

Дня Юги. Повідав якось один мудрець, ніби нікому не дано перестріти цей День, а лише згодом дізнаєшся, що воно сталося. Бо ж свіне цей день так само, як свіне усякий день, і плине так само, підсумовуючи історію світу.

Подеколи називали його Майтрея, що означає Бог Світла...

- Світ - це жертвний вогонь, сонце - його паливо, сонячні промені - дим, днина - полум'я, сторони світу - жарини та іскри. На цей вогонь підносять боги дар віри. З цього офірування народжується Цар Місяць.

Дош, о Гаутамо, це вогонь, рік - його паливо, хмари - дим, блискавка - полум'я, жар, іскри. На цей вогонь підносять боги Царя Місяця. З офірування цього народжується дош.

Світ, о Гаутамо, це вогонь, земля - його паливо, вогонь - дим, ніч - полум'я, місяць - присок, зорі - іскри. На цей вогонь підносять боги дош. З офірування цього виникає їжа.

Чоловік, о Гаутамо, це вогонь, його відкритий рот - це паливо, дихання - дим, мова - полум'я, око - вуглини, вухо - іскри. На цей вогонь підносять боги їжу. З офірування цього виникає дітородна сила.

Жінка, о Гаутамо, це вогонь, тіло її - його паливо, коси - дим, лоно - полум'я, насолоди - жарини та іскри. На цей вогонь підносять боги дітородну силу. З офірування цього народжується людина. Вона живе стільки, скільки їй судилося жити.

Коли людина вмирає, несуть її і оддають вогню. Вогонь робиться її вогнем, паливо - її паливом, дим - її димом, полум'я - її полум'ям, попіл - її попелом, іскри - її іскрами. На цей вогонь підносять боги людину. З офірування цього постає людина у променистій величі.

Брігадараньяка Упанішада (VI, 2, 9-1)

У високому голубому палаці зі струнками шпильями та оздобленою філігранню брамою, де свіже повітря насичене гострим запахом морської солі й пронизане криками узбережних істот, від чого дужче хочеться жити і втішатися радощами життя, Владика Нірріті Чорний допитував приведеного до нього чоловіка.

- Як тебе звуть, мореплавцю? - спитав він.

- Ольвагга, пане, - відповів капітан. - Чому ти винищив усю мою команду, а мене лишив живого?

- Бо хочу допитати тебе, капітане Ольвагго.

- Про що?

- Багато про що. Адже старий морський вовк може пізнати багато у своїх мандрах. Чи надійно я контролюю південні морські шляхи?

- Надійніше, ніж я гадав, інакше мене б тут не було.

- А інші - не наважуються ризикувати, так?

- Так.

Нірріті підійшов до вікна і, повернувшись до бранця спиною, задивився на море. А перегодом знову заговорив:

- Доводилось мені чути, неначе неабияких успіхів досягла наука у північних краях від часу, гм, битви за Місто Жадань.

- Я теж про це чув. І знаю, що так воно і є. Бачив на власні очі парову машину. Друкарські верстати ввійшли в ужиток. Мертві ящери оживають під дією гальванічного струму. Крицю виплавляють якіснішу. Знову винайшли мікроскоп та телескоп.

Нірріті обернувся до нього, і якийсь час вони вивчали один одного.

Нірріті був чоловічок невисокого зросту, усмішкуватий, з ухильним поглядом, темним волоссям, забраним під срібний обідок, кирпатим носом та очима під колір свого палацу. Вдягався він в усе чорне, а шкірі його бракувало засмаги.

- Чому ж боги Небесного Міста не змогли цьому запобігти?

- Гадаю, вони просто ослабли, мабуть, це ти хотів почути, пане? Після моторошної січі на Ведрі вони ніби побоюються придушувати технічний прогрес силою. А ще кажуть, ніби в самому Місті не вщухають чвари - між напівбогами та вцілілими старшими. А тут ще проблема нової релігії. Люди нині не так бояться Небес, як давніше. Вони вже більш готові захистити себе, дати відсіч; отож тепер, коли вони краще споряджені, боги не поспішають наражатися на сутички з ними.

- Виходить, Сам переміг. Не одразу, а через роки, але він таки їх побив.

- Атож, Ренфрю. Гадаю, це так.

Нірріті кинув швидкий погляд на стражників, що стояли пообіч Ольвагги.

- Ідїть собі, - наказав він, а по тому як вони вийшли, додав: - Ти знаєш мене?

- Еге ж, капеланчику. Я ж той самий Ян Ольвегг, капітан «Зорі Індії».

- Ольвегг... Просто неймовірно.

- Неймовірно, але факт. Це нині старе тіло я одержав того дня, коли Сам узяв гору над Владарями Карми в Махартсі. Я був там.

- Один з Перших і - оце маєш! - Християнин!

- Час від часу - лише у випадках, коли мені замало індуських лайок.

Нірріті поклав руку йому на плече.

- Тоді, либонь, твоя справжня сутність потерпає від болю, споглядаючи їхнє блюзнірство!

- Не дуже вони мене любляють, а я - їх.

- Ще б пак. Але ж Сам... він робив те саме - примножував число ересей, ще глибше закопуючи істинне Слово...
- То його зброя, Ренфрю, - промовив Ольвегг. - Всього-на-всього зброя. Певен, йому кортіло не більше, ніж тобі чи мені, ходити в личині бога.

- Може, й так. Але краще б йому було обрати якусь іншу зброю. Що з того, що за ним перемога, душі їхні однаково загублені.

Ольвегг стенив плечима.

- Я, на відміну від тебе, не богослов...

- Але ти допоможеш мені? Століттями я збирався на силі, нарощував свою могутність. Маю людей, маю техніку. Ти кажеш, наші вороги ослабли. Мій нелюд - сплоджений не від чоловіка та жінки - не відає страху. В мене є небесні гондоли - скільки завгодно. Я можу дістатися аж на Полнос, до їхнього Міста. Можу поруйнувати їхні Храми по всьому світові. Гадаю, настав слухний час очистити світ од цієї погані. Знову має запанувати істинна віра! Годі чекати! Зволікати не можна...

- Я не богослов, я вже казав. Але й мені кортить побачити, як упаде Небесне Місто, - сказав Ольвегг. - Я допоможу тобі чим тільки зможу.

- Тоді для початку ми захопимо кілька їхніх міст та сплюндруємо їхні Храми, аби подивитися, які будуть їхні дії у відповідь.

Ольвегг кивнув.

- Ти будеш моїм радником. Надаватимеш мені моральну підтримку, - сказав Нірріті й похилив голову. - Молися разом зі мною! - звелів він.

Довго стояв старий перед Палацом Ками в Кайпурі, роздивляючись на його мармурові колони. Врешті одній дівчині стало жаль його, й вона винесла йому хліба та молока. Він з'їв хліб.

- Випий і молоко, дідуню. Воно поживне й підкріпить твою плоть.

- До біса! - чортхнувся у відповідь старий. - До біса молоко! І мою клятушу плоть! Та й дух мій з ними заодно!

Дівчина сахнулась назад від нього.

- То це так ти приймаєш милосердя!

- Я не проти твого милосердя, дівонько, а проти твого смаку до таких напоїв. Хіба ти не могла наточити мені на кухні з кілька краплин бодай поганенького винця?.. Того, котре погребують замовити навіть сіромахи, а кухар не присмачить ним навіть м'ясні обрізки? Душа просить вичавок з виноградного грона, а не з корови!

- Може, тобі ще й меню подати? Геть звідси, поки я не покликкала челядинця!

Він зазирнув їй в очі.

- Не ображайся, панянку, благаю тебе, Жебракування, бач, дасться мені через силу.

Вона глянула в його чорні як смола очі у руйнівному плетиві зморщок, що поорали задубіле од засмаги обличчя. В бороді його прозирали чорні пасма.

- Гарзд... ходи за мною, проведу тебе на кухню і пошукаю, може, там щось і знайдеться для тебе. Хоча мені самій невтямки, навіщо я це роблю.

Він приклацнув пальцями, щойно вона відвернулась, а усмішка на устах розквітла, коли він рушив за нею слідом, задивляючись на її ходу.

- Бо я так захотів, - зірвалося йому з уст.

Не по собі було ватагові ракшасів Тараці. Підчепившись до хмар, що пропливали в полудневому небі, розважав він над шляхами сили. Колись він був наймогутніший. У дні, що передували приборканню, не було нікого, хто міг би стати йому на заваді. Та ось з'явився Приборкувач, Сіддхартха. Він чував про нього давніше, знав його як Калкіна, а коли спізнав його велику силу, то збагнув: рано чи пізно, а судилося їм зійтися, аби зміг він випробувати силу того Атрибута, що його, казали, виробив Калкін. І коли нарешті перетнулися їхні шляхи - того великого, давноминулого дня, коли від їхнього нестямного яру палали вершини гір, - здолав його тоді Приборкувач. І коли стрілися вони вдруге, через багато століть, так чи так, а знову взяв гору він над ракшасом, і була та поразка ще гіркіша за першу. Але тільки йому одному і вдалося таке, а нині його вже немає на світі. Не лишилось нікого, хто міг би подолати Владика Пекельного Колодязя. Та ба, з'явилися боги, аби кинути виклик його силі. У дні світанкової тої пори були вони немічні та недолугі, вправлялися, намагаючись опанувати власні здатності, здобути шляхом численних мутацій, вдаючись до гіпнозу, наркотиків, медитації, нейрохірургії, - силкуючись викувати з них Атрибути, -- однак вирости за віки їхні сили. Четверо їх, всього четверо напали на Пекельний Колодязь - і всі його легіони не спромоглися дати їм відсіч. Сильний був той, кого звали Шівною, та Приборкувач перегадом убив його. Так і мало статися, бо ж визнавав Тарака Приборкувача собі за рівню. Жінку він до уваги не брав, адже була вона всього-на-всього жінкою і вдавалася по допомогу до Ями. Не те бог Агні, душа якого палала сліпучим, нестерпним полум'ям, - його Тарака майже боявся. Знову згадав Владика ракшасів той день, коли у Паламайдсу заявився до його палацу Агні, сам-один, і кинув йому виклик. Не до снаги тоді було ракшасові зупинити прихоська, хоч як старався, і довелось йому бачити на власні очі, як поглинула сила вогню його палац. І пізніш, у Пекельному Колодязі, ніщо не змогло спинити вогнистого бога. І дав Тарака собі обіцянку, що настане пора, і випробує він його силу, як випробував колись силу Сіддхартхи, - і тоді перемаже він або підкориться. Але не випало йому такої нагоди. Бог Вогню сам поліг од десниці Червоного - четвертого з нападників на Пекельний Колодязь, - який, не знати як, а повернув його полум'я на нього самого в день запеклої січі за Місто Жадань на ріці Ведрі. І означало те, що він, Червоний, і є Владикою над Владиками. Хіба навіть сам Приборкувач не застерігав його од Ями-Дхарми, Бога Смерті? Атож, серед усіх нині живих на білому світі той, що випиває життя очима, - наймогутніший. Він, Тарака, якось мало не загинув од його сили, то було в Громовій Колісниці. Ще раз зітнулися

вони у короткім двобої, та довелось відступитися, бо чекала їх битва велика, і були вони у ній спільниками. Подейкували, ніби Яма помер невдовзі, у Небесному Місті. Та говорили пізніш, наче нищпорить він досі по світу, і що не може він, будши Владикою Смерті, померти без власної на те волі. І повірив у це беззастережно Тарака, свідомий того, що означає для нього ця віра. А те вона означала, що повернеться він на далекий південний острів, де стоїть голубий палац і де відповіді його дожидає Бог Зла, Нірріті Чорний. І пристане він на його пропозицію. Починаючи від Махартхи і далі од моря на північ, поєднують ракшаси свою міць з силами темного Владника, поруйнують з ним разом, один по одному, Храми шістьох найбільших міст південного заходу, затоплять вулиці їхні кров'ю городян, змішаною з кров'ю бездушних ординців Чорного - і не втримаються боги, кинуться їх захищати і стринуть отак свою погубу. Коли ж боги не стануть до бою, тим покажуть вони свою безнадійну кволість. Візьмуть тоді ракшаси приступом Небо, а Нірріті зітре Небесне Місто з лица світу; впаде Шпиль Заввишки В Милю, розколеться Небесне склепіння, уздріють тоді великі білі кицьки Канібуррхи довкола себе руїни і замете полярна хурделиця павільйони богів та напівбогів. І все, як на правду, задля єдиної мети - коли не вважати, що розвіє це трохи нудьгу і наблизить останні дні богів та людей у світі ракшасів. Хай би де заgrimіла велика битва і вершились великі діяння, - вершились вогнем і мечем, - туди, знав Тарака, неодмінно, хоч з краю світу, прилине він, Червоний, бо там його царство і вабить його туди його Образ. І віддав Тарака, що шукатиме, дождатиме, робитиме що завгодно, дарма як довго це протриває, аж поки настане нарешті день, коли знову зазирне він у чорне полум'я, що нуртує в глибині очей Смерті...

Брахма втупився в карту, по тому знов озирнувся назад на кришталевий екран, довкола якого обвинувся, тримаючи власний хвіст у зубах, бронзовий Наг.

- Що, жерцю, - горить?
 - Горить, Брахмо... палають усі склади!
 - Накажи людям загасити пожежу.
 - Вони вже гасять, о Могутній.
 - Чого ж тоді ти мене турбуєш?
 - Тут панує страх, о Великий.
 - Страх? Чого ви боїтеся?
 - Чорного, чие ім'я не можу я вимовити у твоїй присутності, - сили якого неухильно зростають на півдні і вже контролюють морські шляхи, ставлячи нам перепони в торгівлі.
 - Чом ти маєш боятися називати ім'я Нірріті в моїй присутності? Я знаю про Чорного. Гадаєш, це він палій?
 - Так, о Великий... або радше якийсь його найманець і негідник. Ходить багато чуток про те, ніби Чорний хоче відрізати нас від решти світу, загарбати наші багатства, знищити наші припаси, підірвати наш дух, бо він збирається...
 - Вас, жерців, захопити, звичайно.
 - Мовлено Тобою, о Всемогутній.
 - Може, твої побоювання не даремні, жерцю. Та скажи мені, хіба ви не вірите, що боги вступляться за вас, у разі Владика Зла зважиться напасти?
 - Ми ніколи не мали й не маємо і крихти сумніву, о Наймогутніший. Просто хочемо нагадати тобі, що таке може статися, та освіжити наші постійні благання про прощення та про божественне заступництво.
 - Твої благання почуто, жерцю. Не бійтеся.
- Брахма вимкнув зв'язок.
- Він таки нападе.
 - Звичайно.
 - Мене цікавить, який-то він сильний. Хіба ніхто не знає, як воно насправді, Ганешо, га?
 - Ти питаєш мене, мій Владико? Твого скромного політичного радника?
 - А більше я нікого тут не бачу, скромний богоробе. Чи не знаєш, у кого може знайтися така інформація?
 - Ні, Владико, не знаю. Всі сахаються того нечистого, наче самої смерті. Та що казати - такий він і є. Адже тобі відомо: жоден з трьох посланих мною на південь напівбогів так і не повернувся.
 - Але й вони були сильні, хіба ні? Як їх там звали? І давно це було?
 - Останнього ми посилали рік тому. То був новий Агні.
 - Так; правда, був він казна-який - усе ще користався гранатами та вибухівкою... одначе сильний.
 - Хіба що морально. Коли богів стає усе менше, доводиться вибирати з напівбогів.
 - Колись у минулу пору я просто взяв би Громову Колісницю...
 - У минулу пору не було Громової Колісниці. Яма...
 - Цить! Адже тепер ми маємо свою Громову Колісницю. Гадаю, скоро вже над палацом Нірріті виросте велетенський димовий гриб.
 - Брахмо, мені здається, що Нірріті може перепинити Громову Колісницю.
 - Звідки ти взяв?
 - Судячи з деяких, одержаних з перших уст повідомлень, він, здається, використовує проти наших бойових кораблів, що їх ми посилаємо проти його розбишак, самонавідні ракети.
 - Чому ти раніш мені про це не сказав?
 - Це зовсім свіжі повідомлення. І перша нагода, коли припало до слова про них згадати.
 - Отже, ти вважаєш, нам не варто на нього нападати?
 - Не варто. Зачекаймо. Дай йому зробити перший хід, тоді ми зможемо оцінити його силу.
 - І таким чином змушені будемо пожертвувати Махартхою?

- Ну то й що? Ти хіба ніколи не бачив падіння міста?.. Яке йому буде пуття від тимчасового володіння Махартхою? Якщо ж ми не відвоюємо її в нього - хай тоді цей же гриб кивне своєю величезною білястою шапкою там, над самою Махартхою.

- Масш рацію. Справа варта заходу, ми прицінімося до його сил і трохи їх підточимо.

- Саме так. Що накажеш?

- Хай будуть наготові всі сили Небесного Міста. Відкликати Владику Індру зі східного континенту - негайно!

- Буде зроблено.

- І послати сигнал тривоги іншим п'яти містам на узбережжі - Лананді, Кайпуру, Кілбару...

- Пошлю негайно.

- Тоді гайда!

- Мене вже нема.

Час наче океан, простір наче його води, а в осередді - Сам - спокійний, рішучий.

- Боже Смерті, - озвався він, - які маємо сили?

Яма потягся і позіхнув, потім підвівся з пурпурового ложа, на якому дрімав, майже невидимий на його тлі. Він перейшов по кімнаті і подивився Самові в очі.

- Не беручи до уваги Образ, ось мій Атрибут.

Сам зустрів його погляд і витримав його.

- Це що, відповідь на моє запитання?

- Частково, - відповів Яма, - та це радше випробування твоєї власної сили. Схоже, вона до тебе вертається. Ти витримував мій смертоносний погляд довше, ніж це міг бодай який смертний.

- Я знаю, що моя могутність вертається. Я відчуваю це. І не вона одна, багато що вертається зараз до мене. Усі ці тижні і дні, проведені тут, у палаці Ратрі, я розмірковував про свої минулі життя. І знаєш, Боже Смерті, сьогодні я бачу, що не були вони суцільною невдачею. Дарма що Небо раз у раз мене перемагало, дорого їм обійшлася кожна перемога.

- Так, цілком може бути, що ти - зняряддя в руках долі. Зараз вони справді куди слабші, ніж у ту пору, коли ти кинув виклик їхній могутності у Махартсі. Та й з другого боку вони ослабли, бо люди відтоді стали сильніші. Боги знищили Місто Жадань, однак не змогли знищити Акселераціонізм. Потім намагалися поховати Буддизм у надрах власного вчення, але й тут виявилися неспроможні. Не знаю, чи підмогла насправді Акселераціонізму твоя релігія, ота вигадана тобою басчка, але тоді богам навіть на думку не спадало в цьому засумніватися. Ти напустив їм на очі такого туману, що вони не помітили, якої шкоди самі собі заподіяли, «визнавши» її за вчення, бо ж після того усі їхні замаху проти неї викликали антиеократичні настрої. Аби ти не був такий метикований, можна було б подумати, що ти осяяний.

- Дякую. Хочеш, я тебе благословлю?

- Ні, може, я тебе?

- Можливо, Смерте, але якомога пізніше. Однак ти не відповів на моє запитання. Скажи, будь ласкавий, які ж сили ми маємо?

- Гаразд. Ось-ось прибуде Кубера.

- Кубера? А де він?

- Довгі роки він переховувався і сіяв по світу наукові знання.

- Усі ці довгі роки? Ветхе, мабуть, тепер стало в нього тіло! Як же він витривав?

- Ти не забув Нарату?

- Мого давнього лікаря з Капіла?

- Його ж. Коли ти розпустив своїх списоносців після сутички у Махартсі, він, скориставшись з допомоги твоїх підданців, оселився у глухомані, прихопивши з собою все обладнання, що його ви забрали з Приймальні Карми. Я натрапив на нього багато років тому. Після розгрому Міста Жадань я, втікши з Небес за допомогою Засобу Чорного Колеса, вивів Куберу з його підземної схованки з-під руїн міста. Згодом він сам уже приєднався до Нарати, який тримає нині підпільну крамничку тіл у горах. Вони працюють у парі. Ми відкрили такі крамнички і в кількох інших місцях.

- І Кубера буде з нами? Чудово!

- А Сіддхартха і досі Князь Капіла. І військо його князівства, безсумнівно, відгукнеться на його заклик. Ми вже послали воякам його заклик.

- Жменька їх, либонь, набереться. Та однаково приємно знати... атож.

- А ще Пан Крішна.

- Крішна? Що йому тут у нашому таборі робити? Де він?

- Він був тут. Я надивав на нього одразу ж у перший день прибуття. Він саме заходив з однією дівкою. Жаль брав дивитися.

- Чому жаль?

- Він старий. Жалюгідний немичний старий шкарбун, а й досі п'яниця та бабій. Проте Образ усе ще служить йому, коли-не-коли вертаючи то божественний чар натхнення, то часточку його неймовірної життєздатності. Його вигнали з Небес після Міста Жадань - лише за те, що він не побажав битися проти мене й Кубери, як-от Агні. Понад півстоліття тиняється він по світу, пиячить, гайтує за жінками, грає на своїй сопілці та - старіє. Ми з Куберою кілька разів намагалися його розшукати, та де там, він ніде не сидить довго на одному місці, волочиться по світах. Така вже поведенція в них, у відставних божеств плодочості.

- А яка нам з нього користь?

- Того ж дня, коли ми здибались, я послав його до Наради по нове тіло. Вони прибудуть разом із Куберою. Він теж поновлює швидко свої сили після переродження - як завше.

- Але ж нам яка з нього користь?

- Не забувай, що саме він порішив чорного демона Бану, підступитися до якого боявся навіть Індра. Коли він тверезий, важко знайти на світі затятішого бійця. Яма, Кубера, Крішна і - якщо побажаш - Калкін! Ми зробимось новими Локапалами, Охоронцями Світу і будемо одностаїні.

- Згоден.

- Тоді так воно й буде. Хай висилають вони проти нас зграї богів-практикантів! Я сконструював нову зброю. Шкода, що доводиться створювати стільки її різновидів, здебільше екзотичних. Я розпоршую свій геній, доводжу кожен одиницю до рівня мистецького витвору - замість того, щоб налагодити масове виробництво кількох певних наступальних засобів. Але до цього мене змушує багатоманітність паранормального. Завжди знайдеться хтось, чий Атрибут зможе протидіяти тій чи тій конкретній зброї. Ну та хай вони наразяться на мою Пекельну Гармату - і від них навіть мокрого місця не лишиться, хай зітнуться клинками з Електромечем, хай наштотхнуть на Щит-Водограй, що струменить ціанідом та диметилсульфаксидом - і збагнуть, що стали стіною проти них Локапали.

- Тепер я розумію, Смерте, чому будь-хто з богів - навіть Брахма - може щезнути, і знайдеться йому заміна; знайдеться будь-кому, але не тобі.

- Дякую. Чи маєш ти якийсь план?

- Поки що ні. Мені знадобиться більше інформації про те, які сили є в Небесному Місті. Чи демонстрували Небеса свою могутність протягом останніх років?

- Ні.

- Якби ж знайти який-небудь засіб, не виказуючи себе... Може, ракшаси...

- Ні, Саме, я їм не довіряю.

- Я теж. Але іноді з ними можна мати справу.

- Як ти - у Пекельному Колодязі та Паламайдсу?

- Влучна відповідь. Мабуть, ти маєш рацію. Я ще поміркую над цим. Мене також цікавить Нірріті. Як там ведеться Чорному?

- В останні роки він запанував над морем. Ходять чутки, ніби зростають його легіони і що він будує воєнні машини. Я вже колись висловлював тобі мої побоювання щодо нього. Тримаймося од Нірріті якомога далі. В нього з нами лише одне спільне - бажання потоптати Небеса. Він не Акселераціоніст і не Теократ; якщо йому пощастить захопити владу, почнеться така Темна Доба, куди там тій, з якої ми оце починаємо виборсуватись. Для нас, можливо, найліпше було б спровокувати війну між Нірріті та Богами Небесного Міста, а самим зачaitися, аби потім напасти на переможця.

- Цілком слушно, Ямо. Але як це зробити?

- Це може статися й без нашого втручання - і незабаром. Махартха принишкла від страху, шулиться, зизом позираючи в бік моря. Ти ж стратег, Саме, а я всього лише тактик. Ми відкликали тебе саме для того, щоб ти сказав нам, що маємо діяти. Прошу, обміркуй усе гарненько, адже ти тепер знову став самим собою.

- Ти весь час підкреслюєш ці останні слова.

- Аякже, проповіднику. Адже тебе ще не випробувано в битві, відколи ти повернувся з блаженства Нірвани... Скажи, ти міг би змусити Буддистів воювати?

- Можливо, та для цього мені довелося б нап'ясти личину, яка тепер видається мені огидною.

- Ну... може, й не доведеться. Та не забувай про таку можливість, коли нам стане непереливки. Або, для певності, тренуйся щонаочі перед дзеркалом, читай лекції з естетики - на зразок тієї, що її ти читав у монастирі Ратрі.

- Не хотів би.

- Знаю, але треба.

- Ліпше я потренуюся з шаблею. Добудь мені її - і я дам тобі два-три уроки.

- Ого! Чудово! Якщо уроки будуть добрі, вважай, що ти здобув собі новонаверненого.

- Ну то ходімо у двір - і я тебе просвітлю.

Коли у своєму голубому палаці здійняв руки Нірріті, з ревом шугнули з палуб його бойових кораблів ракети і дугою прокреслили небо над Махартхою.

Коли припасував він на грудях чорні свої лати, впали ракети на місто, і запалало усе довкола.

Коли взув чоботи, увійшов його флот у гавань.

Коли запнув він свого чорного плаща, застігнувши на грудях, і насунув на лоба шолом з воронованої криці, почали його сержанти попід палубами свій негучний барабанный перегук.

Коли застігнув він свій пояс із піхвами, заврушилися у трюмах зомбі.

Коли натяг він сталеві-шкіряні рукавиці, підплив до порту його флот, гнаний вітрами, що їх здійняли ракшаси.

Коли покликав він знаком юного свого стюарда, Ольваггу, за собою у двір, піднялися на палуби кораблів безсловесні вояки й уп'ялись поглядом у палаючу гавань.

Коли загурчали мотори темної небесної гондоли і двері її розчахнулися перед ними, перший з його кораблів кинув якір.

Коли зайшли вони у гондолу, перший загін його війська вступив до Махартхи.

Коли прибули вони до Махартхи, місто полягло.

В саду, у зеленому вітті високо вгорі щебетали пташки. Рибини, схожі на старовинні монети, лежали на дні прозорого голубого ставка. Червоногарячі квіти з великими пелюстками буяли довкола, а побіля її нефритової лави

де-не-де ясніли і жовті. Спираючись лівою рукою на куту спинку лави, споглядала вона, як, ковзаючи по кам'яних плитах чобітьми, наближається він до неї.

- Добродію, це приватний сад, - озвалась вона.

Він зупинився перед лавою і глянув на неї згори вниз - мускулястий, засмаглий, темноокий і чорнобородий. Обличчя його було незворушне, аж ось він усміхнувся. З синьої шкіри був його одяг.

- Гості сюди не заходять, - додала вона, - для них є сади з протилежного боку будівлі. Пройди он під ту арку...

- А в моєму саду ти завжди була бажаною гостею, Ратрі, - промовив він.

- У твоєму?..

- В саду у Кубери.

- Владика Кубера! Ти ж не...

- Ні, не гладкий, не тлустий. Я знаю. Нічого дивного: нове тіло й важка праця. Нелегко майструвати Ямину зброю, перевозити її...

- Коли ти прибув?

- Оце щойно. Прихопив з собою Крішну та вантаж з вибухівкою, гранатами й осколочними мінами...

- Боже ж мій! Скільки часу сплигло...

- Так, чимало. Але я однаково маю вибачитися перед тобою. Тому і прийшов. Усі ці довгі роки мене гризло сумління. Вибач, Ратрі, за ту давню ніч, коли я втягнув тебе у халепу. Мені потрібен був твій Атрибут, і я вплатив тебе у ці чвари. Мені самому не до вподоби так використовувати інших.

- Я все одно не затрималася б на Небі, Куберо. Тому не переживай і не картай себе. Правда, тіло хотілося б мати привабливіше, ніж тепер у мене. Та це не головне.

- Я дам тобі нове тіло, Пані.

- Не зараз, Куберо. Сідай же, прошу тебе - ось сюди. Ти голодний? Спраглий?

- Атож, ще й який.

- Ось фрукти, сома. Чи тобі краще чаю?

- Ні, дякую, краще соми.

- Яма каже, що Сам прочумався вже від своєї святості.

- Це добре, він нам дедалі потрібніший. То як, він уже розробив для нас план дій?

- Яма мені не говорив. Але можливо, що Сам не говорив Ямі.

На поблизькому дереві заколихалося гілля і додолу, на всі чотири лапи, скочив Тек. Пробігши по плитах, він зупинився біля лави.

- Ваше базікання розбудило мене, - пробуркотів він. - Що це за один, Ратрі?

- Владика Кубера, Теку.

- Якщо це правда, то як же він змінився! - вигукнув Тек.

- Те саме можна сказати й про тебе, Теку Архіваріусе. Чому ти досі мавпуєш? Яма може повернути тобі людське тіло.

- Мавпою я корисніший, - відповів Тек. - З мене чудовий шукач та вивідувач, куди спритніший за собаку і дужчий за людину. А хто відрізнити одну мавпу від іншої? Отож я лишуся в цьому тілі, доки буде потреба у таких моїх особливих здібностях.

- Слушно. А про подальші дії Нірріті чув щось нове?

- Його кораблі підступають усе ближче до великих портів, - мовив Тек. - І їх, схоже, дедалі більшає. А поза цим - нічого нового. Боги, мабуть, його побоюються, якщо не нападають на нього.

- Атож, - промовив Кубера, - бо тепер він величина невідома. Я схильний думати, що він - помилка Ганенгі. Адже саме Ганеша дав йому можливість безперешкодно ушитися з Небес та ще й прихопити з собою усе те обладнання. Ганеша хотів мати напихаті якого-небудь ворога богів, коли в цьому раптом виникне нагальна потреба. Він навіть уявити собі не міг, що невіглас у техніці зуміє так нею скористатися і наростити такі сили, якими тепер орудує.

- Слушно кажеш, - погодилася Ратрі. - Навіть я чувала, що саме такими міркуваннями Ганеша нерідко керується. Що ж він нині робитиме?

- Здасть Нірріті перше місто, на яке той нападе, аби придивитися до його наступальних можливостей та зважити, які в нього сили, - якщо, звичайно, йому пощастить утримати Брахму від втручання. А по тому - ударить по Нірріті. Махартху буде здано, і нам слід триматися поблизу. Цікаво буде навіть просто спостерігати.

- Але ти гадаєш, що ми будемо не тільки спостерігати? - спитав Тек.

- Звичайно. Сам розуміє нашу відповідальність: спочатку треба все добре зважити. Бо діяти нам доведеться негайно у відповідь на їхні дії, а цього, Теку, довго чекати не доведеться.

- Зрештою, - сказав Тек, - мені завжди хотілося битись на боці Приборкувача.

- Найближчими тижнями, я певен, багато бажань здійсниться, а багато зазнає краху.

- Ще соми? Фруктів?

- Дякую, Ратрі.

- А тобі, Теку?

- Мабуть, банан.

У лісовому затінку, на вершині високого пагорба сидів Брахма, немов химера на ринві готичного храму, і невідривно дивився вниз, на Махартху.

- Вони плондрують Храм.

- Так, - відповів Ганеша. - Почуття Чорного не міняються з плином років.

- І дивитися шкода, і страх бере. Вони озброєні гвинтівками й пістолетами.
- Атож, військо в нього сильне. Вернімося в гондолу.
- Зажди трохи.
- Боюся, Владико... чи не занадто вони сильні - тепер уже.
- Що ти пропонуєш?
- Вони не зможуть плисти річкою вгору. Якщо надумуються напасти на Лананду, то доведеться їм рушити суходолом.
- Звичайно. Якщо раптом йому не вистачить кораблів летючих.
- Коли ж вони захочуть напасти на Кайпур, то їм доведеться зайти вглиб ще далі.
- Ну!
- А захочуть напасти на Кілбар, то ще далі!
- На що ти натякаєш? До чого ведеш?
- Що далі вони зайдуть, то більше проблем доведеться їм розв'язувати і тим вразливіші вони будуть для партизанських наскоків на всьому їхньому шляху...
- Ти що, пропонуєш мені обмежитися лише партизанськими наскоками? Дати його війську пройти маршем по всій країні, займати один по одному всі міста? Вони окопаються, поки надійде підкріплення, аби втримати загарбане, і тільки після цього посунуть далі. Лише дурень вчинив би інакше. Якщо ми чекатимемо...
- Поглянь вниз.
- Що? Що це?
- Вони готуються рушити далі.
- Неймовірно!
- Брахмо, ти забуваєш, що Нірріті - фанатик, навіжений. Йому не потрібна Махартха - так само, як не потрібні Лананда або Кайпур. Він хоче знищити наші Храми й нас самих. А ще йому потрібні в наших містах не так самі люди, як їхні душі. Він пройде по всьому краю, нищачи на своєму шляху всі символи нашої релігії, аж поки ми зважимося дати йому відсіч. Якщо ж ми цього не зробимо, то він, мабуть, пришле сюди місіонерів.
- Тож ми повинні щось робити!
- Спершу дати йому ослабнути від його ж походів. А коли він добряче виснажить свої сили - вдарити! Віддай йому Лананду. І Кайпур, коли знадобиться. Навіть Кілбар і Гамсу. Коли підупаде на силі, зітри його на порох. Ми обійдемося і без цих міст. Скільки їх ми самі поруйнували! Усіх, мабуть, і не згадаєш!
- Тридцять шість, - промовив Брахма. - Вернімося на Небеса, і там я все обміркую. Як я послухаюся твоєї ради, а він, чого доброго, відступить раніш, ніж устигне ослабнути, ми багато втратимо.
- Я ладен битися об заклад, що він не відступить.
- Жереб не тобі кидати, Ганешо, а мені. Поглянь, з ними оті клятуші ракшаси! Мерщій назад, поки вони нас не вгледіли.
- Атож, гайда швидше!
І вони погнали своїх ящерів назад до лісу.

Крішна відклав свою сопілку, коли до нього прийшов посланець.

- Ну? - спитав він.

- Махартха впала...

Крішна підхопився на ноги.

- А Нірріті збирається походом на Лананду.

- Що роблять боги для захисту?

- Нічого не роблять. Нічогісінько.

- Ходімо зі мною. Локапали саме збираються на нараду.

На столі полишив Крішна свою сопілку.

Тієї ночі стояв Сам на найвищому балконі палацу Ратрі. Дошові струмені, наче крижані цвяхи, проштрикували вітер і падали згори на нього. На лівій його руці залізне кільце світилося смарагдовим сяйвом.

Падали, падали й падали з неба блискавки - і лишалися.

Він підняв руку, і вдарив грім, розлігся передсмертним ревом усіх драконів, що жили, можливо, десь і колись на світі...

Ніч відступила, коли постали перед Палацом Ками вогняні елементалі.

Підняв Сам обидві руки, і всі як один знялися вони в повітря і загойдалися високо в нічному небі.

Махнув він рукою, і промчали вони над Кайпуром з одного кінця міста на другий.

І закружляли танком.

По тому розлетілися в усі боки й заходилися танцювати серед грози.

Він опустил руки.

Вони вернулися і знову постали перед ним.

Він не ворухився. Він чекав.

Сто разів ударило серце, і з нічної темряви прилинув і озвався до нього голос:

- Хто ти такий, що оддаєш накази рабам ракшасів?

- Поклич до мене Тараку, - мовив Сам у відповідь.

- Я не підкоряюся наказам смертних.

- Тоді поглянь на полум'я справдешньої моєї сутності, коли не хоч, аби я прикував тебе он до того флагштока - на віки вічні.

- Приборкувач! Ти живий?

- Поклич до мене Тараку, - повторив він.

- Слухаюсь, Сіддхартхо. Буде виконано.

Сам плеснув у долоні, і елементалі шугнули в небо, і знову темною зробилася над ним ніч.

Набувши людської подоби, Владика Пекельного Колодязя зайшов до кімнати, де на самоті сидів Сам.

- Останнього разу я бачив тебе у день Великої Битви, - сказав він. - Пізніше почув, що вони знайшли засіб, як тебе знищити.

- Як бачиш, не знайшли.

- Як ти вернувся у світ?

- Владика Яма - Червоний - повернув мене назад.

- Велика й справді його сила.

- Принаймні її вистачило на це. А як нині ведеться раکشасам?

- Добре. Ми продовжуємо твою боротьбу.

- Справді? Яким чином?

- Ми допомагаємо твоєму колишньому спільникові - Чорному, Владичі Нірріті - в його війні супроти богів.

- Я так і думав. Тому й вирішив з тобою зустрітися.

- Ти хочеш приєднатися до нього?

- Я все це ретельно обміркував і, незважаючи на незгоду моїх товаришів, таки бажаю з ним об'єднатися, - але за умови, що він укладе з нами угоду. Я хочу, щоб ти відніс йому моє послання.

- А що в ньому, Сіддхартхо?

- В ньому така пропозиція: ми, Локапали - себто Яма, Крішна, Кубера і я - приєднаємося до нього в боротьбі проти богів, підемо в наступ з усіма нашими силами, машинами та помічниками, якщо відмовиться він від наміру переслідувати віруючих за Буддизм та Індуїзм - коли вже вони існують на світі, - і не намагатиметься повернути їх до свого вірування; а ще, коли ми переможемо, він не буде придушувати Акселераціонізм, як те робили боги. Та позирни на полум'я його сутності, коли даватиме він відповідь, і повідом мені, чи правду він сказав.

- Гадаєш, він згодиться на це, Саме?

- Так. Він знає, що тільки-но боги зйдуть з арени й перестануть силою насаджувати Індуїзм, як вони це роблять, він, Нірріті, дістане багато новонавернених. Як приклад, він міг бачити, чого я досяг у Буддизмі - і то незважаючи на опозицію богів. Свій шлях, своє вчення він вважає єдино правильним, доленосним, і вірить, що саме йому судилося взяти гору над усіма іншими. Тому-то я гадаю, що він погодиться на чесне суперництво. Передай йому моє послання та принеси його відповідь. Гарзд?

Тарака завагався. Його обличчя та ліва рука розтанули в повітрі.

- Саме...

- Що?

- Який же шлях - істинний?

- А... он що! І ти питаєш мене? Звідки я знаю?

- Смертні звать тебе Буддою.

- Це тому лише, що вони обтяжені мовою та невіглаством.

- Ні. Я дивився на твоє полум'я і зчу тебе Богом Світла. Ти приборкуєш їх, як приборкував нас, ти випускаєш їх на волю, як випустив нас. Це ти своєю владою дав їм віру. Ти - той, ким себе проголосив.

- Я брехав. Сам ніколи в це не вірив і не вірю. Точнісінько так само я міг обрати інший шлях, наприклад, релігію Нірріті, якби не боявся розп'яття - болюча процедура. Я міг обрати те, що звать Ісламом, аби не знав, як хитро змішується він з Індуїзмом. Мій вибір ґрунтується на розрахунку, а не підказаний натхненням, і я - ніщо.

- Ти - Бог Світла.

- Віднеси ж моє послання. На теми релігії ми зможемо посперечатися іншим разом.

- То Л окапали, кажеш, це Яма, Крішна, Кубера й ти сам?

- Так.

- Виходить, він і справді живий. Скажи мені, Саме, перед тим, як я вирушу... можеш ти перемогти у двобої Владика Яму?

- Не знаю. Хоча - навряд. Не думаю, щоб хто-небудь зміг.

- А він може перемогти тебе?

- Можливо - в чесному поєдинку. Завжди, коли ми зустрічалися з ним у минулому як вороги, мені або щастило, або вдавалося його обдурити. Я фехтував з ним недавно, і в цьому його ніхто не перевершить. Надто вже він вигадливий у всьому на шляхах нищення і руйнації.

- Ясно, - мовив Тарака, і його права рука та добряча половина грудної клітки здиміли й попливли геть. - Гарзд, хай буде лагідна над тобою ніч, Сіддхартхо. Я вирушаю з твоїм посланням.

- Дякую, хай і над тобою буде лагідна ніч.

Тарака увесь здимів - і розчинився у громовиці.

Високо над світом заходить смерч: це Тарака.

Нехай гроза лютує довкола нього, йому байдуже до її навіженства.

Кресав грім, дощ лив як з відра, в імлі потонув Міст Богів.

Але все це його не бентежило.

Бо ж він - Тарака, ватаг ракшасів. Владика Пекельного Колодязя...

І він - наймогутніша істота на світі - окрім Приборкувача.

Та ось Приборкувач повідав йому, що є Хтось Могутніший і над ним... і вони знову битимуться в одному таборі.

Як погордливо він виступав у Силі своїй та своїй Червоності! Того дня... більш як півстоліття тому. Біля Ведри.

Знищити Яму-Дхарму, перемогти Смерть - це довело б верховенство Тараки над усіма...

А довести це верховенство важливіше, ніж побити богів, котрі й так пощезнуть колись зі світу, бо ж вони не ракшаси.

Тим-то пропозицію Приборкувача до Нірріті - на яку, запевнив Сам, Чорний пристане, - повідано буде одній громовиці, а Тарака, дивлячись на її полум'я, побачить, що вона не бреше.

Бо ж громовиця не бреше ніколи... і завше каже. *Hi!*

Чорний сержант провів його до табору. Він був імпозантний у своїх латах з блискучими оздобами, і його не було взято в полон: просто він сам підійшов до сержанта і сказав, що має повідомлення для Нірріті. Тому і вирішив сержант не вбивати його одразу. Він відібрав у нього зброю і повів до штабу, що розташувався в лісі неподалік від Лананди; там він лишив його під вартою, а сам пішов доповісти вождю. Нірріті та Ольвегг сиділи в чорному шатрі. Перед ними лежала розгорнута карта Лананди.

Одержавши дозвіл, сержант завів до шатра полоненого, Нірріті глянув на бранця й відпустив служаку.

- Хто ти такий? - спитав Чорний.

- Ганеша з Небесного Міста. Той самий, що поміг тобі в сутичці з богами і дав утекти з Небес.

Нірріті, схоже, замислився.

- Еге ж, пригадую мого давнього друзяку, - сказав він. - Чого ти прийшов до мене?

- Бо настала слухна пора. Ти, нарешті, затіяв великий хрестовий похід.

- Як бачиш.

- Я хотів би обговорити це діло з тобою віч-на-віч.

- То говори.

- А цей приятель?

- Говорити в присутності Яна Ольвегга - однаково що говорити мені одному. Кажі все, що маєш на думці.

- Ольвегг, кажеш?

- Так.

- Ну гаразд. Я прийшов сказати тобі, що слабкі боги Небесного Міста. Надто слабкі, я відчуваю, аби тебе перемогти.

- Я відчував, що так воно і є.

- Але не такі вже слабкі, щоб не завдати тобі величезних втрат, коли почнуть діяти. А як зберуть усі свої сили та слухної миті зроблять вдалий хід, то невідомо ще, хто переважить.

- Я вирушаю на бій, не забуваючи про це.

- Краще перемогти з найменшими втратами. Ти ж знаєш, я симпатизую християнам.

- То що в тебе на думці?

- Я зголосився розгорнути тут щось на зразок партизанської боротьби проти тебе, а сам хотів тільки повідомити, що Лананда - твоя. Вони не будуть її захищати. Якщо ти просуватимешся й далі так само, - тобто не закріплюючись на завойованих позиціях, - і рушиш на Кайпур, Брахма здасть і його без бою. Та як дійдеш до Кілбара і сили твої підупадають, ослаблені боями за три перші міста і водночас партизанськими рейдами упродовж твого шляху, тоді-то Брахма і кине на тебе все можуть Небес, і де знаття, що тебе не спіткає поразка під стінами Кілбара. Всі сили Небесного Міста напоготові. Вони дожидають, коли зухвальство приведе тебе під браму четвертого прибережного міста.

- Ясно. Про це корисно знати. Отже, вони бояться того, що я їм несучу?

- Звичайно. А чи донесеш ти це до Кілбара?

- Донесу. І здобуду там перемогу. Я пошлю по наймогутнішу свою зброю, перше ніж напасти на місто. Її я притримував для облоги самого Небесного Міста, але тепер оберну її силу супроти своїх ворогів, коли з'являться вони захищати приречений Кілбар.

- Але й вони скористаються з могутньої зброї.

- Отже, коли ми зітнемося, доля битви буде не в їхніх, але й не в моїх руках.

- Одначе є можливість підштовхнути одну чашу вагів, Ренфрю.

- Он як? Що ще в тебе на думці?

- Чимало напівбогів невдоволені нинішньою ситуацією в Місті. Їм кортіло продовжити кампанію проти Акселераціонізму та послідовників Татхагатхи.

Проте їх чекало розчарування, бо після Міста Жадань цього не сталося. А зі східного континенту відкликано Великого Індру, який воював там із відьмами. В Індри неважко буде викликати співчуття до напівбогів, а його бійці наскочать, розпалені жаром недавніх своїх баталій.

Ганеша обсмикнув на собі плаща.

- Кажі далі, - озвався до нього Нірріті.

- Коли вони підійдуть до Кілбара, - промовив Ганеша, - цілком може статися, що вони не будуть його захищати.

- Ясно. А що виграєш на всьому цьому ти, Ганешо?

- Задоволення.

- Тільки й того?

- Сподіваюся, ти не забудеш про цей мій візит.

- Гаразд. Я не забуду, і ти одержиш від мене винагороду - опісля... Вартовий!
Відгорнувши запону, до шатра увійшов сержант, той, що привів був Ганешу.

- Відведи цього чоловіка куди він побажає, та дивися, не вчини йому ніякої шкоди, - наказав Нірріті.

- І ти йому довіришся? - спитав Ольвегг, коли ті вийшли.

- Так, - відповів Нірріті, - але свої срібняки він одержить опісля.

Локапали зібралися на раду в Самовій кімнаті у Палаці Ками в Кайпурі. Присутніми були й Тек з Ратрі.

- Тарака каже, що Нірріті не пристав на наші умови, - почав Сам.

- От і добре, - озвався Яма. - Я вже побоювався, що він згодиться.

- А вранці вони нападуть на Лананду. Тарака певен, що вони захоплять місто. Це буде важче, ніж було з Махартхою, але він навіть не сумнівається, що місто не вистоїть. Я теж не сумніваюся.

- І я.

- І я.

- Після того він вирушить сюди, у Кайпур. А далі попрямує на Кілбар, Гамсу, Гаятрі. Йому відомо, що десь на цьому шляху на нього нападуть боги.

- Звичайно.

- Отож ми в самісінькій середині і маємо з чого вибирати. Ми не змогли домовитися з Нірріті, то, може, як ви гадаєте, ми могли б домовитися з Небесами?

- Ні! - вигукнув, грюкнувши кулаком по столі, Яма. - На чиєму боці ти сам, Саме?

- На боці Акселераціонізму, - пролунало у відповідь. - І якщо можна досягти чогось шляхом переговорів, без нікому не потрібного кровопролиття - тим краще.

- Я радше мав би справу з Нірріті, ніж з Небесами!

- Тоді проголосуймо - так само як голосували за переговори з Нірріті.

- І тобі потрібна згода лише одного з нас, аби переважила твоя думка.

- Саме на таких умовах я згодився приєднатися до Локапалів. Ви просили очолити вас, і я повинен мати повноваження рубати вузли. Отож нічия - на мою користь. Але перше дозвольте викласти вам мої докази, а тоді вже проголосуємо.

- Гаразд, - говори.

- Як я розумію, в останні роки Небеса куди терпиміше ставилися до ідеї Акселерації. Офіційно нічого не змінилося в їхній позиції, але й жодного заходу проти Прискорення не провадилось - мабуть, тому, що ми їм добре-таки виспали під Містом Жадань. Я маю рацію?

- По суті так, - згодився Кубера.

- Здається, вони збагнули, що надто дорого обійдеться реагувати так щоразу, коли підводить свою потворну голову Наука. В тій битві билися проти них люди - людські істоти проти Небес! А люди, на відміну від нас, мають родини, мають зв'язки, що робить їх слабшими, а ще вони скуті необхідністю мати чисті кармічні анкети - коли хочуть відродитися. І, незважаючи на все, вони билися. Тому Небо в подальші роки трохи пом'якшило свою позицію. Оскільки така ситуація реально існує, вони можуть, нічого не втрачаючи, це визнати. Ба навіть вони можуть використати її собі на користь, видавши свою стриманість за милостивий жест божественного милосердя. Гадаю, вони згодяться піти на поступки, на які Нірріті не пішов би...

- Я хочу бачити, як Небеса впадуть, - сказав Яма.

- Звичайно. Я теж. Але поміркуй гарненько. Після всього того, що ти дав людям за останні півстоліття, - чи довго зможуть Небеса тримати весь цей світ у феодалній залежності? Небеса впали того дня, біля Міста Жадань. Ще одна, може, дві генерації - і їхня влада над смертними вичерпається. У війні з Нірріті, навіть здобувши перемогу, вони зазнають нових втрат. Даруйте їм ще кілька років декадентської слави. З кожним роком вони стають усе слабші і слабші. Їхній розквіт уже минувся. Почався занепад.

Яма запалив сигарету.

- Ти хочеш, аби хтось убив за тебе Брахму? - спитав Сам.

Яма помовчав, затягся сигаретою, пустив дим.

- Може, - сказав він. - Може, й так. Не знаю. Не хочу про це думати. Хоча, напевне, так воно й є.

- Ти хотів би дістати від мене гарантії, що Брахма загине?

- Ні! Спробуй-но лишень, і я тебе вб'ю!

- Тож-то й воно, ти сам не знаєш, чого хочеш: бачити Брахму живого чи мертвого. Заковика, мабуть, у тому, що ти любиш і ненавидиш водночас. Ти був старий, перш ніж став молодим, Ямо, вона ж була єдиною, кого ти будь-коли кохав. Адже так?

- Так.

- Тоді не маю для тебе ради, ні ліків од напасті, ти сам маєш розмежувати свої почуття та нинішні наші клопоти.

- Гаразд, Сіддхартхо. Я за те, щоб зупинити Нірріті тут, у Кайпурі, якщо Небеса нас підтримають.

- Чи має хто заперечення щодо цього?

Запала мовчанка.

- Тоді гайда до Храму, захопимо засоби зв'язку.

Яма загасив сигарету.

- Але розмовляти з Брахмою я не буду, - мовив він.

- Переговори вестиму я, - сказав Сам.

Ллі, п'ята нота гами, спурхнула з арфи й забриніла в Саду Пурпурового Лотоса.

Коли Брахма ввімкнув зв'язок у своєму Павільйоні, на екрані з'явився якийсь чоловік у зелено-голубому тюрбані Урахти.

- А де жрець? - спитав Брахма.

- Надворі, зв'язаний. Можу притягти його сюди, коли маєш охоту послухати молитов...

- Хто ти такий, що носиш тюрбан Перших і заходиш до Храму озброєний?

- У мене таке дивовижне відчуття, ніби все це колись уже зі мною відбувалося, - промовив чоловік.

- Відповідай на мої запитання!

- Хочеш, щоб Нірріті було зупинено, Пані? Чи ти згодна віддати йому всі ці міста вздовж узбережжя?

- Ти випробуєш терпіння Небес, смертний! Ти не вийдеш з Храму живий.

- Твої смертельні погрози нічого не важать для головного з Локапалів, Калі.

- Локапалів більше немає, та й не було серед них головного.

- Ти бачиш його на власні очі, Дурго.

- Яма? Це ти?

- Ні, але він тут, зі мною, - так само як Крішна й Кубера.

- Агні загинув. Нові Агні гинуть один за одним, відтоді як...

- Від часів Міста Жадань. Я знаю, Чанді. Я не був у складі первісної команди. Рідд не вбив мене. Примарна кицька, що так і лишилась безіменною, он як постаралася, але й того виявилось замало. Нині я знову перейшов Міст

Богів і вернувся. Локапали обрали мене за проводиря. Ми збираємось захищати Кайпур і розбити Нірріті, якщо Небо нам допоможе.

- Саме... ти... не може цього бути!

- Тоді клич мене як завгодно: Калкін або Сіддхартха, Татхагатха або Магасаматман, Приборкувач, Будда чи Майтрея. Однаково це буду я, Сам. Я прийшов віддати тобі шану та укласти угоду.

- Кажи, яку!

- Люди змогли співіснувати з Небесами, але Нірріті - то зовсім інше. Яма з Куберою завезли до міста зброю. Ми можемо укріпити його та забезпечити надійний захист. Якщо Небеса поєднають свої сили з нашими, Нірріті знайде тут, біля Кайпура, свій кінець. І ми зробимо все для цього, якщо Небеса санкціонують Акселерацію та релігійну терпимість і покладуть край сваволі Владарів Карми.

- Ого замахнувся, Саме...

- Перші дві умови стосуються того, що вже й так існує, вони лише гарантують їм право вільно існувати й далі. А третє все одно станеться, байдуже до вподоби тобі це чи ні, отож даю тобі нагоду зіграти роль благодійника.

- Я подумаю...

- Даю тобі хвилину. Я зачекаю. Якщо ти все-таки скажеш «Ні», ми полишимо місто й дамо Ренфру його захопити, сплюндрувати Храм. Після того, як він захопить ще кілька міст, тобі однаково не минути з ним сутички. Нас, однак, вже не буде поряд. Ми зачекаємо, чим усе це скінчиться. Якщо після того, як вам намнуть боки, ти ще й лишатимешся при ділі, не ти вже вирішуватимеш, бути чи не бути тим умовам, про які я говорив. Втратиш ти владу чи ні, ми все одно зможемо подужати Чорного й зупинити рештки його зомбі. В будь-якому разі ми досягнемо своєї мети. Але шлях, що його я тобі пропоную, куди вигідніший для тебе.

- Гаразд! Я негайно збираю свої сили. Ми разом кинемося в цю останню битву, Калкіне. Нірріті згине під Кайпуром! Хай хто-небудь лишисться тут, аби ми могли тримати постійний зв'язок.

- Я розташую тут свою штаб-квартиру.

- А тепер розв'яжи жерця та приведи його сюди. Він сподобиться одержати кілька божественних повелінь, а незабаром уздріє і богоявлення.

- Добре, Брахмо.

- Зажди, Саме! Після битви, як лишимося живі, я хотіла б побалакати з тобою - про взаємне поклоніння.

- Ти хочеш стати буддистом?

- Ні, знову жінкою...

- На все свій час і своє місце, а зараз у нас ні того ні того.

- Як настане час і знайдеться місце - я там буду.

- Зараз пришлю тобі твого жерця. Не вимикай зв'язку.

Тепер, після падіння Лананди, Нірріті правив службу серед її руїн, молився, благаючи перемоги над рештою міст. Його сержанти перейшли на повільний одноманітний барабанний ритм, і зомбі всі як один попадали навколішки. Нірріті молився, аж доки піт заросив йому обличчя, ніби вкрив лискучою скляною маскою, і почав затікати за лати - броньовані протези, що дарували йому силу багатьох. По тому звернув він обличчя своє до неба, глянув на Міст Богів і проказав:

- Амінь.

А далі повернувся і подався у бік Кайпура, все його військо рушило за ним.

Коли підійшов Нірріті до Кайпура, там його піджидали боги. Військо з Кілбара дожидало його пліч-о-пліч з захисниками Кайпура.

Дожидали його напівбоги, герої, вельможники.

І дожидали браміні високого рангу, дожидало безліч послідовників Магасаматмана. Останні прибули на герць в ім'я Божественної Естетики.

Скинув поглядом Нірріті через заміноване поле, що ним пролягав шлях до міста, і побачив чотирьох вершників, що дожидали коло міської брами, чотирьох Локапалів, за спинами яких майоріли знамена Небес.

- Опустив він забрало й обернувся до Ольвегга.

- Твоя правда. Цікаво, чи там Ганеша?

- Незабаром дізнаємось.

І Нірріті навально рушив уперед.

Того дня лишилося ратне поле за Богом Світла. Безсловесний нелюд Нірріті так і не вступив до Кайпура. Ганеша поліг од меча Ольвегга, коли намірявся завдати підступного удару в спину Брахмі, який зігнувся у двобої з Нірріті на схилі пагорку. Впав підкошений тоді й Ольвегг, затиснувши руками рану на животі, й почав поволі відповзати до валуна.

Брахма та Чорний уклакли, стоячи один проти одного, коли голова Ганеші прокотилася повз них схилом униз до глибокого яру.

- А цей казав мені, що битва станеться під Кілбаром, - промовив Нірріті.

- Цей хотів, щоб вона сталася під Кілбаром, - сказав Брахма, - і схилив до цього мене. Ясно тепер, чому.

І вони зійшлись у двобої, і бився обладунок Нірріті за нього з силою багатьох.

Яма приострожив свого коня, кинувшись угору схилом, коли це зненацька на нього налетів вихор з куряви та піску. Він затулив очі полою плаща, і довкола нього залунав регіт.

- *Де ж тепер твій смертоносний погляд, га, Ямо-Дхармо?*

- Ракшас! - рикнув Яма.

- Атож. Це я, Тарака!

І раптом на Яму ринули потоки води, кінь його послизнувся і впав на спину.

Ту ж мить Яма скочив на ноги, стискаючи у руці клинок, а вогняний смерч вималювався перед ним у людиноподібну форму.

- Боже Смерті, я відмив тебе від тої гидоти, що-відштовхує-геть. Тепер ти ляжеш прахом від моєї руки!

Яма кинувся вперед, здійнявши вгору клинок.

Він рубонув свого сизого супротивника від плеча до стегна, однак не виступило ні краплі крові, так наче його клинок не зачепив ракшаса.

- Ти не можеш убити мене, як убив би людину, о Смерте! А глянь, що можу вчинити з тобою я!

І Тарака скочив на нього, міцно притиснув йому руки до тіла і пригнув до землі. Водограєм сипонули догори іскри.

Оддалік Брахма наступив коліном на хребет Нірріті і щосили відтягував йому голову назад, намагаючись подолати силу чорного обладунку. Тоді-то й зіскочив Цар Індра зі спину свого ящера й заніс над Брахмою свій меч, Громоваджру¹. І почув, як хряснула шия в Нірріті.

- Тебе рятує тільки твій плащ! - крикнув, зчепившись з Ямою, Тарака, і в цю мить ненароком глянув в очі Смерті...

Видно було, як згасають сили Тараки, і Яма відкинув його геть, тільки-но зміг.

Схопившись на ноги, прожогом кинувся він до Брахми, не забарившись навіть на те, щоб підібрати свого клинка. Вгорі, на пагорку Брахма раз у раз відбивав удари Громоваджри, і кров біла струменем з обрубка його лівої руки, гарячими цівками стікала з ран на голові і на грудях. Нірріті залізною хваткою вчепився йому в щиколотку.

Заволав Яма, вихоплюючи на ходу свій кинджал.

Індра відскочив назад, туди, де його не міг дістати клинок Брахми, і озирнувся на нього.

- Кинджал проти Громоваджри, он як, Червоний? - спитав він.

- Ось тобі! - вигукнув Яма і завдав удару правицею, перекинувши кинджал у ліву руку для різчішого удару.

Лезо проштрикнуло Індрі передпліччя.

Індра випустив Громоваджру і вдарив Яму в щелепу. Яма впав, але, падаючи, підсік ноги Індрі й потяг його за собою.

І тоді Образ Бога Смерті заволодів ним остаточно, і під поглядом його пожух і зів'янув Громовержець. Коли Тарака навалився на спину Ями, Індра був уже мертвий. Яма намагався вивільнитись, але ніби гора впала йому на плечі і прихилила додолу.

Брахма, лежачи поряд Нірріті, відірвав шмат від своєї зброї, просякнутої антидемонським засобом, і правою рукою жбурнув його, намагаючись докинути якомога ближче до Ями.

Відсахнувся Тарака, а Яма, обернувшись, встромив у нього свій погляд. Тої ж миті підскочив у повітря Меч-Громовиця Індри і блискавкою шугонув Ямі в груди.

Ухопив Бог Смерті обома руками лезо Громоваджри, коли гостряк його був уже за кілька дюймів од його серця. Та ніщо не могло спинити Меча-Громовицю, і потекла кров з порізаних ним долоней Ями.

Обернув Брахма на Владика Пекельного Колодязя смертоносний свій погляд, що черпав тепер життєву силу і з нього самого.

Гостряк торкнувся Ями.

Повертаючись боком, відскочив Яма, і меч різнув йому тіло від ключиці до плеча.

Двома гострими списами зробились тоді його очі, і, втративши людську подобу, ракшас перетворився на дим.

Голова Брахми впала йому на груди.

¹ **Ваджра** - громова довбня, палиця - зброя Індри. В буддистській міфології символ тривкості та незнищенності, зображується як своєрідний скіпетр, є атрибутом багатьох будд. Символізує також чоловіче начало.

Тільки і встиг іще заволати Тарака, побачивши, як скаче до нього на білому коні Сіддхартха, а повітря довкола потріскує і пахне озоном:

- Ні, Приборкувачу! Погамуй свою силу! Смерть моя належить Ямі...

- О нерозумний демоне! - промовив Сам. - Не треба було...

Але Тараки вже не стало.

Яма, впавши навколішки коло Брахеми, затулював джгут довкола того, що лишилося від його лівої руки.

- Калі! - кликав він. - Не вмирай! Озовися до мене, Калі!

Брахма застогнав, очі йому на мить розплющилися і одразу склепилися знову.

- Запізно, - пробурмотів Нірріті. Він повернув голову і подивився на Яму. - Або ні, саме вчасно. Адже ти Азраїл, так? Янгол Смерті...

Яма дав йому ляпаса, і смута крові з його долоні лягла відбитком на обличчя Чорного.

- «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне, - проказав Нірріті. - Блаженні ті, що плачуть, бо вони втішаються. Блаженні лагідні, бо вони успадкують землю».

Яма знову ляснув його.

- «Блаженні голодні і спрагли правди, бо вони наситяться. Блаженні милостиві, бо вони помилювані будуть. Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать...»

- «І блаженні миротворці, - доказав за нього Яма, - бо вони синами Божими назвуться». Хіба є тут місце для тебе, Чорний? Чий син ти, що сподівав усе це?

Нірріті посміхнувся і мовив у відповідь:

- «Блаженні переслідувані за правду, бо їхнє Царство Небесне».

- Ти безумець, - сказав Яма, - а тому я тебе не вбиватиму. Здихай сам, коли прийде твоя година, бо чекати її вже недовго.

І, підхопивши Брахму на руки, він поніс його до міста.

- «Блаженні ви, коли будуть ганьбити вас, - провадив Нірріті, - та переслідувати, і зводити на вас усякі наклепи та лихословити вас через Мене...»

- Води? - спитав Сам, відкорковуєчи флягу й підводячи голову Нірріті.

Нірріті глянув на нього, облизав губи і кволо кивнув. Сам влив йому до рота трохи води.

- Хто ти? - спитав умирущий.

- Сам.

- Ти? *Ти* знову віродився?

- Не собі я цим завдячую, - відповів Сам. - Це сталося без жодних моїх зусиль.

Сльози набігли на очі Чорному.

- То виходить, перемога дістанеться тобі, - ледь спромігся він промовити. - Не збагну, як Він міг допустити таке...

- Це лише один із світів, Ренфрю. Хто відає, що відбувається на інших? І це аж ніяк не та боротьба, що в ній я прагнув перемоги, ти ж знаєш. Мені шкода тебе і шкода, що так склалося. Я згодний з усім, що ти сказав Ямі, згодні з цим і всі послідовники того, кого вони називали Буддою. Вже й не пригадую, чи був ним я сам, чи це був хтось інший. Але нині я одійшов од нього. Я знову стану людиною, а люди хай збережуть того Будду, що мають у серці. Байдуже, яке було джерело, послання таки було чисте, повір мені. Тільки тому воно і зійшло, пустило коріння та розрослося.

Ренфрю ще ковтнув води.

- «Так усяке добре дерево приносить і плоди добрі», - промовив він. - Волею, вищою за мою волю, визначено, аби вмер я на руках у Будди, визначено світові сьому такий Шлях... Даруй мені своє благословення, Гаутамо, бо я помираю...

Сам схилився над ним.

- Вітер несеться на південь і знову вертає на північ. Весь світ - невинний коловорот, і вітер кружляє слідами його круговерті. Всі ріки течуть у море, але море не переповнюється. До витоків своїх вертаються річкові води, аби знову текти. Те, що було, - це те, що буде; що вже звершилося - звершиться знову. Нема спогадів про минуле і не буде спогадів про те, що буде з тими, хто прийде своєю чергою опісля...

І він укрит Чорного своїм білим плащем, бо той уже був неживий.

Яна Ольвегга принесли до міста на ношах. Сам негайно послав переказати Кубері та Нараді, щоб чекали його в Приймальні Карми, бо ясно було, що в цьому своєму тілі Ольвегг довго не протриває.

Коли вони заходили до Приймальні, Кубера перечепився об тіло мертвого чоловіка, що лежало на проході.

- Хто це? - спитав він.

- Хтось із Владарів.

Ще троє мертвих служників Жовтого Колеса лежало в коридорі, який вів до операційних, де здійснювалося перевтілення. Всі троє були озброєні.

І ще одного знайшли вже поблизу машин. Разючий удар кинджала влучив у самісінький центр жовтого кола, від чого тіло чоловіка стало схоже на пробиту мішень. На розтулених губах завмер, не встигнувши вихопитись, передсмертний зойк.

- Чи не городяни таке вчинили? - висловив гадку Нарада. - З кожним роком Владарів ненавиділи все дужче. Мабуть вони скористалися тим, що в розпалі битви...

- Ні, - заперечив Кубера, відгорнувши заплямоване кров'ю укритало, під яким на операційному столі лежало тіло. Глянувши на нього, він накрит його знову.

- Ні, це не городяни.
- Хто ж тоді?
- Він знову поглянув на стіл.
- Це тіло Брахми, - проказав він значливо.
- О!
- Напевно вони не хотіли дозволити Ямі скористатися машинами для операції перевтілення.
- Де ж Яма тепер?
- Не уявляю. Але зараз нам краще поквартитись, якщо ми хочемо врятувати Ольвегга.
- Атож. До роботи мерщій!

Високий юнак прийшов до Палацу Ками й спитав Пана Куберу. На плечі в нього сліпучо виблискував спис, коли він нетерпляче походжав покоем.

Зайшов Кубера, кинув погляд на спис, на юнака і промовив одне коротке слово.

- Атож, перед тобою Тек, - озвався списоносець. - Новий спис, новий Тек. Немає більше потреби бути мавпою, ото ж я знову став людиною. Незабаром вирушаю, тому і прийшов попрощатися - з тобою і з Ратрі...

- Куди ти попрямуєш, Теку?

- Хочу побачити решту світу, Куберо, поки ти ще не встиг замеханізувати всієї його магії.

- Цей день однаково не за горами, Теку. Дай же тебе вмовити - побудь іще з нами...

- Ні, Куберо. Я вдячний тобі, проте капітан Ольвегг не може дочекатися, коли ми відчалимо. Він і я вирушаємо разом.

- Куди ж лежить ваша путь-дорога?

- На схід, на захід... хтозна? На всі чотири вітри... Скажи-но, Куберо, кому нині належить Громова Колісниця?

- Найперше вона, звісно, належала Шіві. Та Шіви вже нема. Якийсь час нею користався Брахма...

- Але й Брахми більше немає. Вперше обходиться без нього Небо - править Вішну, Охоронець. Отож...

- Збудував її Яма. Якщо вона комусь і належить, то напевне йому...

- А йому вона не потрібна, - підсумував Тек. - Тому, я гадаю, ми з Ольвеггом можемо позичити її для нашої мандрівки.

- Звідки ти знаєш, що вона йому не потрібна? Ніхто ж не бачив Яму ось уже три дні після битви...

- Вітаю тебе, Ратрі, - не дав йому доказати Тек, побачивши, як до покою зайшла Богиня Ночі. - «Борони нас від вовка й вовчиці, борони нас від злодія, о Ноче, й будь милостива до нас у дорозі».

Він уклонився, й вона торкнулася рукою його чола.

І він зазирнув їй в обличчя, і на одну осяйну мить богиня заповонила собою широкий простір, від глибин до висот. Їй блиск розігнав пільму...

- Мені час іти, - сказав він. - Вдячний, вдячний тобі - за благословення.

Він рвучко повернувся і вийшов.

- Зачекай! - крикнув навздогін Кубера. - Ти говорив про Яму. Де він?

- Шукай його в заїзді Триголові Вогнеквочки, - кинув через плече Тек, - якщо тобі він потрібен - він там. А може, краще зачекати, поки він сам тебе шукатиме?

І Тек пішов собі.

Підійшовши до Палацу Ками, Сам побачив, як звідти збігає сходами Тек.

- Доброго ранку, Теку! - гукнув він до юнака, але той не відповів, аж поки мало не нашттовхнувся на нього. Затуливши рукою очі, немов від сонячного світла, Тек вигукнув:

- Пане! Доброго ранку.

- Куди це ти так поспішаєш? Не терпиться випробувати своє нове тіло і нехтуєш сніданком?

Тек засміявся:

- О, Князю Сіддхартхо, в мене побачення з пригодами.

- Чув про це. Учора ввечері балакав з Ольвеггом... Хай щастить тобі в мандрах!

- Мені хотілося сказати тобі: я знав, що ти переможеш. Знав, що тобі все вдасться.

- Не все, Теку, а лише частково, і то небагато. Це була не велика битва. Впоралися б і без мене.

- Я мав на увазі, - пояснив Тек, - усе загалом. Ти брав участь у всьому, що до цього призвело. Ти не міг там не бути.

- Гадаю, що так... атож, я і справді так вважаю... Завжди щось вабило мене до того дерева, в яке ось-ось ударить блискавка.

- То доля, Пане.

- Боюся, то радше випадково пробуджене громадянське сумління та щасливий дар помилятися.

- А тепер що робитимеш, Князю?

- Не знаю, Теку. Досі не вирішив.

- Може, приєднаєшся до нас з Ольвеггом? Помандруєш по світу з нами? Пошукаєш пригод?

- Дякую, ні. Я втомився. Може, попрошуся на твою колишню роботу і стану Самом Архіваріусом.

Тек знову засміявся:

- Не вірю. Ми ще побачимось, Князю. А поки що - до зустрічі.

- До зустрічі... Когось ти...

- Що?

- Нічого. Просто на хвилю ти нагадав мені когось, кого я знав колись. Та дарма. Хай щастить!

Він поплескав його по плечу і пішов далі.
Тек заквапився своєю дорогою.

Господар заїзду сказав Кубері, що в нього справді живе постоялець, який, за всіма ознаками, саме та людина, яку він шукає. Цей постоялець оселився на другому поверсі у кімнаті, що виходить на подвір'я, і навряд чи бажає, щоб його турбували відвідувачі.

Кубера піднявся на другий поверх.

На його стук у двері ніхто не озвався, і він спробував їх відчинити. Двері були замкнені зсередини на засув, і Кубера заходився у них грюкати. Нарешті почувся голос Ями:

- Хто там?

- Кубера.

- Іди собі.

- Ні. Відчини, я не піду звідси, поки ти не відчиниш.

- Ну гаразд, зачекай хвилинку.

Невдовзі клацнув засув, і двері прочинилися всередину на кілька дюймів.

- Спиртним од тебе не тхне, то, мабуть, ти підчепив дівку, - зробив висновок Кубера.

- Ні, - відповів Яма, дивлячись на нього. - Чого тобі треба?

- З'ясувати, що в тебе негаразд. Допомогти, якщо зможу.

- Не зможеш, Куберо.

- Звідки ти знаєш? Я, так само як і ти, непоганий умілець. В іншому, звичайно.

Яма подумав, тоді відчинив двері ширше і відступив убік.

- Заходь, - сказав він.

На підлозі перед купою всіляких іграшок сиділа юна дівчина. Ще майже дитина, вона притискала до себе брунатне з білим цуценя і дивилася на Куберу широко розплющеними зляканими очима, та ось він посміхнувся і заспокійливо махнув рукою.

- Кубера, - сказав Яма.

- Ку-бра, - сказала дівчина.

- Це моя дочка, - повідомив Яма. - Її звуть Мурга.

- Ніколи не знав, що в тебе є дочка.

- Вона відстає в розвитку. Мозкова травма...

- Вроджена чи внаслідок перевтілення? - спитав Кубера.

- Внаслідок перевтілення.

- Зрозумів.

- Вона моя дочка, - повторив Яма. - Мурга.

- Так, - сказав Кубера.

Яма став поряд неї навколішки і підняв з підлоги кубик.

- Кубик, - сказав він.

- Кубик, - повторила дівчина.

Він узяв ложку.

- Ложка, - сказав він.

- Ложка, - повторила дівчина.

Він підняв м'яч і показав його їй.

- М'яч, - сказав він.

- М'яч, - повторила вона.

Він знову взяв кубик і показав його їй.

- М'яч, - сказала вона.

Яма впустив кубик.

- Допоможи мені, Куберо, - сказав він.

- Допоможу, Ямо. Якщо є якась рада, ми знайдемо її.

Він примостився коло них і підняв руки вгору.

Ложка одразу ожила, одухотворена ложкавістю, м'яч сповнився м'ячності, кубик - кубиковості, і дівчина засміялася. Навіть цуценя, здавалось, уважно вивчало іграшки.

- Локапали непереможні, - сказав Кубера, а дівчинка підняла кубик і довго-довго роздивлялася на нього, перше ніж назвала.

Як відомо, після битви під Кайпуром Владика Варуна вернувся до Небесного Міста. Майже відтоді почала занепадати система Небесної ієрархії. Вершителей та Владарів Карми замінили Доглядачі Перевтілення, а функції їхні відокремлено від Храмів. По-новому винайдено велосипед. Зведено сім Буддійських святинь. У палаці Ніррті розташовано художню галерею та Павільйон Ками. І далі щороку святкували Фестиваль в Алунділі, і танцівники його були неперевершені. Пурпуровий гай зберігся у всій своїй красі, його доглядали віруючі.

Кубера лишився з Ратрі в Кайпурі. Тек з Ольвеггом вирушили в Громовій Колісниці мандрувати по світі в пошуках невідомої долі. На Небесах правив Вішну.

Ті, хто молився сімом Ріші, складала їм подяку за велосипед та за своєчасну аватару Будди, за Майтрею, що означає Князь Світла; називали його так чи за те, що вмів він вергати блискавиці, чи за те, що намагався цього не робити. Інші й далі називали його Магасаматманом і запевняли, що він бог. Проте він, як і давніше, волів

відкинути від свого імені «Мага» й «атман» і зватися просто: Сам. Він ніколи не казав, що він бог, проте, звичайно, ніколи й не заперечував цього. За тих обставин ні визнання, ні заперечення нічого не важили. Окрім того, серед людей він не лишався так довго, щоб дати поживу хитромудрим теологічним домислам. А про ті дні, коли він покинув світ, розповідають кілька суперечних історій.

Одне повторюється незмінно у всіх цих легендах: якимось у присмерку, коли їхав він на коні понад берегом річки, злетів до нього невідь-звідки великий червоний птах, і був його хвіст утричі довший за тіло.

І ще до світанку покинув він Кайпур, і більш його ніхто ніколи не бачив.

І ось запевняють одні, що поява червоного птаха та його від'їзд - то всього лиш збіг обставин, і зовсім не пов'язані вони між собою. Кажуть, пішов він у пошуках ще не звіданого уповні супокою, дарованого шафрановим одіянням, бо вже виконав усе, заради чого вертався у світ, і встиг притомитися від бучної слави своїх перемог. Може, птах нагадав йому просто про швидкоплинну минушість пишноти і смертної слави. А може, й ні, коли вже на ту пору вирішив він покинути світ.

Інші кажуть, ніби не вдягав він більш шафранової мантиї, а птах був посланцем Сил Вищих Над Життя, що прикликав його назад у Нірвану - знову спізнати Великий Супокій, вічне блаженство, слухати, як співають зорі над берегами неозорого океану. Вони кажуть, що перейшов він через Міст Богів. Кажуть, він не вернеться.

Інші твердять, що змінив він свою подобу і досі пробуває межі людей, береже й напучує їх у дні розбрату, боронить простолод од гноблення можновладцями.

Дехто ж запевняє, що справді птах був посланцем, але не з потойбічного світу, а з цього ж, і що ніс він звістку не йому, а держальнику Громоваджри, Царю Індрі, тому, хто зазирнув в очі Смерті. Ніхто ніколи доти не бачив отих червоних птахів, хоча, як нині відомо, водяться подібні до них на східному континенті, там, де провадив Індра війни з відьмами. Якщо ж була в племінкій голівці птаха іскорка розуму, він міг донести з далекого-предалекого краю прохання про допомогу. Згадаймо, що Пані Парваті, яка була колись Самові за жінку чи матір, сестру чи дочку, а може - всіма ними одразу, утекла туди з Небес, коли уздріли їх примарні кицьки Канібуррри, - аби жити серед тамтешніх чаклунок, з якими вона родичалася. Коли ж приніс птах таку звістку, то - не сумніваються оповідачі цієї історії - негайно вирушив він на східний континент, аби вберегти її та захистити от бодай-якої напасті.

Отакі-то чотири версії легенди про Сама та Червоного Птаха, Що Провівив Його Відбуття, - як оповідають її, кожне на свій лад, моралісти, містики, суспільні реформатори та романтики. Будь-кому вільно, наважуся я додати, обрати будь-яку з цих чотирьох версій до любої собі вподоби. Тільки при цьому варто не забувати про той достеменний факт, що на західному континенті подібних птахів не знайдено, тоді як багато їх, певно, водиться на східному континенті.

Приблизно через півроку покинув Кайпур і Яма-Дхарма. Нічого певного не відомо про ту пору, коли Бог Смерті полишив цей світ, і більшість смертних вважає це цілком достатньою інформацією. Дочку свою Мургу він оддав під опіку Ратрі й Кубері, і коли вона виросла, то стала жінкою разуючої вроди. Можливо, вирушив він на схід і, може, навіть переплив через море. Бо живе десь у чужих краях легенда про те, як Один у Червоному виступив проти поєднаної могуті Сімох Князів Комлата у краю відьом. Але достеменно про те знаємо ми не більше, ніж про справдешній кінець Бога Світла.

Та озирнися довкола...

Смерть і Світло - завше і всюди; вони то накочуються хвилию, то відступають, змагаючись; вони присутні в межах і поза межами Примарного Сну Безіменності, що є світом; вони випалюють у Сансарі слова, творячи, либонь, щось дивовижно прекрасне.

А поки що ті, хто носять шафранові одіяння, і далі медитують над Шляхом Світла; і ходить щодня дівчина на ім'я Мурга до Храму, аби покласти в присмерку його святилища ту єдину офіру, що її він приймає, - квіти.

© ВСЕСВІТ. - 1994. - №№ 3, 4.

© МАЄВСЬКА Лариса, переклад з англійської, 1994.

Твір відшукав Микола КОВАЛЬЧУК, 2013.